UTIVÁZLATOK

OLASZORSZÁGBÓL

1867.

12

IRTA

ZÁDORI JÁNOS.

JAVITOTT KIADÁS.

EGER 1869.

A LYCEUMI NYOMDA TULAJDONA.

FŐMÉLTÓSÁGU ÉS FŐTISZTELENDŐ

SIMOR JÁNOS

URNAK,

ESZTERGOMI ÉRSEK, A SZENTSZÉK SZÜL. KÖVETE,

MAGYARORSZÁG HERCZEG PRIMÁSA,

FŐ ÉS TITKOS KORLÁTNOKA,

Ő CS. KIR. APOSTOLI FÖLSÉGÉNEK VAL. BEL. TITK. TANÁCSOSA,

SZENT ISTVÁN JELES REND FŐPAPJA, SZENT JANUÁR KIRÁLYI REND NAGYKERESZTESE,

AZ EGYH. BIZOTTMÁNY ELNÖKE,

ESZTERGOM VÁRMEGYE ÖRÖKÖS FŐISPÁNJA,

A MAGYAR AKADEMIA IGAZGATÓ TAGJA,

ROMAI NEMES POLGÁR, HITTAN TUDORNAK,

A

KEGYES FŐPÁSZTORNAK

LEGFORRÓBB FIUI SZERETETTEL

AJÁNLVA.

ELŐSZÓ.

Szerencséről beszélhetek, mert utivázlataim merőben elnéző, kegyes itéletü olvasók kezébe estek. Sőt nagyobbrészt oly kedves biztatással szólottak, hogy elvégre az a képzelgés támadt fejemben, miszerint azokat ujra lehetne nyomatni. Megtörtént; most tehát a tetszelgés erölködéseivel: képekkel, szörnyü tudós könyvekből kiszedegetett idézetekkel, szóval, mindennel, ami nélkülözhetlenné tesz egy munkát, ellátva, ujra átnézve, javitva, bővitve, tompitva, hegyesitve ismét a közönség előtt állnak. Ha karczolataimmal gyakortább, hosszu és egészséges álmat sikerült szerezni az olvasónak, czélomat elértem, béremet megkaptam.

UTIVÁZLATOK OLASZORSZÁGBÓL.

1867.

A Semeringen éjjel mentem át. Az ut nagyszerüsége a hold ezüst párázatában nagy mértékben fokoztatott, sőt a kinyuló sziklaormok árnyai mintegy alakokkal népesiték meg az elfutó hegygerinczeket. A mozdony, mint elkéset tüzesszemü villi, rohant a mélységek felett, vagy a sötéten tátongó alagutakba. Természetes, hogy a gyönyörü holdsugaras éj minden szemről elverte az álmot, s költői elragadtatásunkat csak a grátzi reggeli oltotta el. Minthogy czélom Olaszországot látni, a mely eszme szinte megvénült immár agyamban, ismét fel a waggonba, s tova repültünk a hegyek hátain, melyek mint megterhelt tevék a völgyek ölén, mint bársonyszőnyegen, türelmesen hajták meg magukat szárnyas szekerünk alatt. Elhagytuk Laibachot góré alaku szénaboglyáival, el Nabresinát kopár halmaival, türhető vidékével Görczöt, Udinet, Trevisót, s reggeli pompájában pillantottuk meg Velenczét.

Ugy vélem, hogy a nagyobbrészt bevégzett olasz vasutak folytán legjobb utitervet alkottunk, azért azt a Rómába zarándoklóknak ajánlani merjük. Bécs vagy Budáról Triestbe, innen tengeren Velenczébe; vagy, miután cholerával ijesztettek s nem vala kedvem tengerre menni, akkor tengelyen is kényelmesen lehet utazni. Innen ismét vasut vezet, többnyire gyorsvonat, Padua, Ferrara, Bologna, Rimini, Pesaro, Ancona, Loretto, Rómába. Visszamenet Nápoly, Pompeji, Monte Casino, Florencz, Milano, Innsbruck, Salzburg, Bécs. Ez volt az utiterv; Milanóig pompásan sikerült. Már most tessék velem jöni.

Ösmeretes Velencze eredete. 452. Attila ősünk szétrombolta Aquileját. A szétzülledt lakosok a tenger szigeteire vonultak s nyomorult viskókban tengették életöket. Kétszáz évvel utóbb 697. a szigetlakók egyesültek, főnököt választottak, s lett belőlök állam. A kis köztársaság folyvást erősbödött s 10. században elérte hatalma tetőpontját. Ötszáz évig uralkodott Velencze, erősen befolyván a világtörténet kerekeinek mozgatásába. A 16. század elejétől hanyatlani kezdett, s a franczia forradalomban Olaszországba, majd Ausztriába kebeleztetett. A palazzót, mely az utolsó, 1848-iki elnöké volt, szomoruan mutatják a vezetők.

Rettenetes az ellentét a régi és uj Velencze közt. Mig a réginek nemes lelkületét, józan jámborságát hirdetik a fogadalmi templomok, mint Della Salute, mit 1630-ban a köztársaság emelt a pestistőli szabadulás emlékére, addig az uj fertelmes képekben s káromkodó ujságokban gyönyörködik. A pápát meztelen bajazzokint tánczolva festik, s a lapokban Olaszország legnagyobb ellensége gyanánt tüntetik fel. Nyilván bevallott törekvésök az, hogy előbb vallástalanná kell tenni Olaszországot, s igy majd könnyebben jön létre a 19. század legnagyobb igazságtalansága, a pápa elüzése. Az eredmény bámulatos, mert a nép a hitgyülölet tarpeji szirtjére mámoros diadallal halad. A jelen államirány, néhány év mulva, meg fog ijedni munkája eredményétől.

Jól esik tehát bemerülni a régi Velenczébe, hogy ne lássam a jelent. Van ugyan ott is elég kegyetlenség, bűn és gonoszság, hanem akkor a gazság mint ilyen szerepelt, s nem találkozott, hacsak nem őrült volt, a ki erénynek nevezte volna;

most azonban fölcserélték a neveket, s a bitóra méltó gaztettek hősiesség, államári ügyesség gyanánt kürtöltetnek. Ilyen régi kegyetlenség emléke maradt meg a S. Giovanni e Paolo egyházban. Van itt vagy 20 doge, hadvezér s más jeles ember emléksirja; azért ezt Velencze Westminsterapátságának nevezik. Leginkább meghatott Bragadino Antalé s oly érzelem fogott el, mint midőn vértanuk ereklyéi előtt állottam.

Bragadino három hónapig védelmezte Famagustat, 7 ezer emberrel, az egész ottoman sereg ellen. 1571 május elején felgyujtottak a törökök egy aknát s a bástya egy része légbe röpült. Ötször támadtak, de mindig visszaverettek. Hanem ekkor olyan ellenség rontott nekik, mely ellen nincs vitézerő, az éhség. Bragadino kapitulált. Mustapha basa igen szép feltételek alatt egyezett be, s igy feladták a várat, hanem iszonyuan keserülték meg hiszékenységöket. Legelőbb elvágatta Bragadino füleit s orrát, tiz nappal utóbb a városban körülvezetteté, mit oly hősien védelmezett, ezután lenyuzatta. Panaszhang nem jött ajakára, csak a „Könyörülj rajtam én Istenem“ zsoltárt imádkozta mind eme tébolyitó kinok között. Igy halt meg e dicső ker. levente. Bőrét szalmával kitömték, és tehénre ültetve, gyalázatosan körülhordozták, végre Konstantinápolyban a ker. rabszolgák házában fenyegetésül kiállitották. A velenczések nagy pénzen megvették bőrét s ide temették; a sirkő érzékeny szavakban beszéli el e történetet.

E pompás templomot, hol hajdan a dogek gyászmiséit tartották, ép ekkor javitották, a jelesebb müdarabokat ez okon a sekrestyében őrizték, itt láttam névszerint: Tizian szent Péter vértanuságát az erdőben, és Giambellini Madonnáját. Nápolyban pedig azt olvastam, hogy két hét mulva tüz támadt a sekrestyében s e két remekmü is elégett. Az örökre pótolhatlan kárt 2 millióra becsülték.

A nagy oltár mögött van a híres dombormüvet Jézus életéből. Itt láttam mondhatni az élő márványt, annyi mozgékonyságot, kifejezést, indulatot, a márvány könnyü kezelését nem képzelheti az olvasó, mint eme csoportozatokban szembe szökik. Parlagi müvészérzékemet ez ugy kötötte le, hogy a vaticani szoborcsodák után is szivesen időzöm eme dombormüvek emlékénél. Egyik alatt ez van irva: Non laudis spe, sed obsequii gratia, opus suum fatetur Franc. Bonoza.

II.

No de előbb le kell rónom az obligát elragadtatás adóját, melybe esik minden utazó Velenczét pillantva meg. Laguna, gondola, ponte rialto, mind oly szavak, melyek egy halom novellát, regényt juttatnak eszünkbe, azért igen természetes, hogy elandalodik az ember. Nincs különben. Minden város veszit, ha előbb megalkotjuk eszményét agyunkban, aztán meglátjuk valóságban, hiszen nem csak az emberek hasonlók egymáshoz, hanem a házak is; egyedül Velenczében érezzük, hogy fantaziánk cserbe hagyott, mert itt a valóság hidegen rugja el a merengésalkotta képet. Bármennyi képet láttál volna, az eredeti után kontármunkának fogod mondani; Velencze, Márktemplom, canal grande, campanile, mind egyetlen, azért valóságban képzelhetlen. Hiszen igaz, hogy bizony nem annyira szép, mint elütő, bizar, szokatlanul kiri a mi városainktól.

A vonat Mestrénél — ez a „terra ferma“ utolsó állomása — jó sokáig időz, hogy az utasok kiverjék szemeikből az álmot, mert a kelő nap pirosló sugaraiban fogják látni a tenger jegyesét, reggeli pompájában. Kirobogva az indóház szine alól a tenger sikja ötlött szemünkbe, vakitólag visszasugározva a napnak egész reggeli fényét. Megszoktunk tengeren hajókat látni, messzelátszó feszült vitorlákkal, dé nem várost, mely mint délibáb a viztükrén uszik, nem tornyokat, palotákat; vagy ha látunk, csalóka fénynek tartjuk s nem indulunk utánuk, itt pedig rohanó mozdonynyal neki iramlottunk a tengernek. Tengeren vasut! igen, a szárazföldről, mint Velencze nyele, vezet be 222 iven át a városba. E látvány büvös volt, mert a város történeti, épitészeti varázsa mellett, még a természet tündöklő fényében ragyogott. Ekkor kezdődött meg az utazási emotiók lánczolata, melyeket szándékom létrehozni az olvasóban is. A különösségeket, melyekben Velencze amugy is bővelkedik, avval szaporitotta, hogy habár cholerának nyoma se mutatkozott, az akár honnan jött utasokat kéngőzbe kergették; mint nyilt titkot beszélték, hogy ezt a Rómából jövő, a 18 százados ünnepélyen részt vett zarándokok vexálása végett volt kigondolva. Igaz, hogy nevetgélve tereltek be minket, s alig 5 másodpercz után szabadon mehettünk.

Elérkezett az idő, hogy gondolába — sajka — szálltam, s habár nem háttal, mint ott szokás, ha-

nem fejjel bujtam a fekete födél alá, ez jele t. i. hogy az utas idegen, azért még sem húzott meg a közönségesen becsületes gondoliere. Kimondhatlan öröm fogott el, hogy valahára mégis gondolán megyek, a tengeren hajókázom, és pedig a canal grandén. Ez érzésre áll, hogy az utazás az élet tavasza. És vitt a tenger mérges zöld vize három negyedig számos utczán, azaz csatornán, óriási paloták, templomok tövében, melyeknek egyike elég leendene Esztergomot annyira nevezetessé tenni, hogy kiszálljanak benne az utasok. Mi pazarlás lehetett itt hajdan, mikor e paloták romjaikban is oly fényesek; némelyiken megvan nyoma a különféle épitészeti izléseknek, melyek századok gördültével divatban voltak. Itt-ott látni kijavitott palotát is, de nagyobbrészének köve lekivánkozik, a finom ablakgerinczek kitördelvék, ajtók, erkélyek bedeszkázva, téglával berakva, melyből a zápor festéket csinál s vörös lelógó nyelveket mázol a falakra, pedig hajdan ez erkélyekről drága keleti szőnyegek függöttek és vidám szemek néztek a hullámokra. A bejáratok előtt még megvannak a karók, hova kötötték sajkáikat a nemesek, de most szárító kötél van huzva karikáiba, s piszkos rongyokat lenget rajta a szél. A pusztulás ennyi tanuira lehangoltatik felbuzdult kedélyünk; hozzájárul a tengerviz poshadt szaga, az apálykor kilátszó fal-alapok utálatos verhenyes-zöld színe, a folytonos, szinte ijesztő csend, mit sem kocsi-zörgés, sem lódobogás, hanem a koporsó alaku sajka csusszanása s a sajkások kitérést jelző, oh, eh kiáltásai szakitanak félbe. A romladozó paloták látását megeléglettem, s örömmel hallám, hogy Márkterén vagyunk.

Mihelyt kiszálltam, egy kofa üdvözölt, anche questo è ungarese. Tehát nem leszek magam, akadok pajtásra, ugy véltem, hogy sok magyart látott a kofa, de bizony, habár eleget őgyelegtem, nem találtam földit. Keresztül menve a téren, nem mertem fölnézni, hogy el ne kábitson a nagyszerüségek rengetege, szükségem is volt józanságra, miután szállást kelle fogadni. Alla Lunában kaptam egy sikátort, hol kimosva két éjnek álmosságát, szent Márkba siettem.

Itt már nem is lehetett sokat nézgélni, mert a padlat oly egyenetlen, hullámszerü mint a tenger, hogy könnyen mérhettem volna a márványlapok hosszuságát saját magammal. Az itt őgyelgő vezetők egyike legott megfogott s a sekrestyébe vezetett. Miután a papok sorba nézték papi utlevelemet, megengedték a misézést. Általán nagyon kétkedők e tekintetben az olaszok, mert habár papiöltönyben voltam, csak sok nézegetés után adtak engedélyt sz. misemondásra. Vajjon mi ok indithatna valakit alakoskodásra? Egy Máriaoltárnál mondottam az első szent misét Olaszországban. „Domine non sum dignusra" nem csengetnek. Kikértem az Isten áldását a még hosszu utra, hogy kárba veszszen a testamentom, mit leginkább a számlakészitők megnyugtatása végett irtam. Mise után a nélkülözhetlen reggeli után néztem, mit a Markterét körülövező csarnokban, a svajczi kávéházban meg is találtam: ennek lettem törzsvendége. Itt jöttem össze egy olaszszal, ki a magyar ellen, egy olasz-örménynyel, ki a pápa ellen debachált stb. Vezetőt fogadtam, mert a szük utczákon, hol egy tisztességes bajor serfőző nem is fordulhat meg, lehetetlen lenne kitévedni, s nyakamba vettem a várost.

III.

Első volt a Márktemplom. Alig kezdtem nézegetni, már is a sok kép, szobor, aranyozott fal, mozaik, ugy elkábitott, hogy fáradtan neki dültem egy oszlopnak, s hagytam beszélni a ciceronét. A kanonokok dallamtalan éneke döfögélt, s ujra kezdtem a járást, de csak zürzavar lett az eredmény. Ez okon kimentem és a csarnok mozaikjai, melyek mintha tegnap készültek volna, gyönyörü szinezetben ragyogtak, csak ezek tapadtak első látogatásomból emlékezetembe. A templom öt kupjával s tornyaival igen könnyen férne be az esztergomi basilikába s még emlékezetes galambjai is repdeshetnének benne, miket állami költségen tartanak. Ezen kimondásból talán jobban képzeli az olvasó, mintha kiirom, hogy hossza 235' széle 193', magassága 118'.

A téren szabadon áll a 335 lábnyi torony — campanile — lépcsők nélkül. Menedékes boltozata van, s igen könnyen lehet a haránthos uton föligyekezni, sőt fellovagolni. A lovasok nagy büszkén szoktak dicsekedni: lovon jártam a campanilén; vezetőm Szirmayt emlegetett, ki paripán ment fel, s ugy tekintett le Velenczére. Ha ott lett volna Adolf barátom, bizonyosan legfőbb velenczei kirándulása leendett az efféle lovaglás. A kilátás innen csakugyan egyetlen, páratlan. A veres fedelü házak

tömege, átnyilalva zöld csatornák által, ezeken a fekete gondolák, számra 680, mint döglött pisztrángok usznak, a távolság miatt alig észrevehető mozgással. Csak az itt ott felkavargó füst mutatja, hogy a mit látsz, nem madártávlati térrajz, hanem valóság, az álmaidban annyiszor feltünt Velencze. És mind e csodákat a világ Attila ősünknek köszöni, mert ha ő ide nem szoritja a parti lakosokat, most is csak halászgunyhókat látnánk; megbocsátható tehát, hogy a magyar, e vizicsoda láttára, nemzeti érzelmeit is hallja a felindulás öszhangjában csengeni. Ha valaki látta volna merengő és a távolba vesző tekintetemet, nevetett volna mint most nevetek én is, de ciceroném komoly volt, mert hiszen hányszor látott ő már ilyen döbbenéseket, elragadtatásokat. Épült 888—1148, tövében van a loggietta, erkélyes épület, hova a dogek tanakodni jártak a toronyőr tudósitásai felett. E pompás magaslatból megláthatni a 15 ezer házat, 130 ezer lakóival, 154 nagyobb csatornát, 136 szigetet, 450 hidat, hat kikötőjét, erődeit, 41 terét, a tengert, a mosolygó terra fermát, és e kép megmarad agyunkban, ha utólag akármennyi látmánynyal tömtük is meg, nekem legalább az az egy óra, mit vevey-szivar bodor füstjénél, ott a harang alatt, melyre az órát maga a toronyőr köteles ütni, csevegő ciceroném társaságában töltöttem, most is élénk szinekben tükröződik elő. Innen a kilátás körének átmérője 140 mérföld.

IV.

Mikor Hübner báró, osztrák követnél Rómában tisztelegtünk, kihallgatás eszközléseért esedezve a pápánál, a követ ur ritka nyájassággal könyvszobájába vezetett, s megmutogatta gyüjteményeit. Itt láttuk részletes könyvtárát, melyben ha nem csalódom 2 ezer munka van, mely csupán Roma leirását tartalmazza a legrégibb időktől, szóval utleirásokat Olaszországból. A könyvpiacz nálunk is számos utirajzot hoz elő, minek lesz már most ily sokaságban az enyém? Ilyen kérdés tolakodik talán az olvasó agyában. Jobb lesz felelni rá egy utazóval. Igaz, hogy iszonyu az olaszországi irodalom minden nyelven, hanem a tárgy önmagában leli magyarázatát; Czinkotáról vagy a tokodi lapályról még nem irtak könyvet, az ilyen munka irodalmi ujdonság, ritkaság lenne, de nem olvasnák, Olaszországról pedig ép azért irnak oly sokat, mert e tájakról sokat lehet, eleget soha sem olvasni.

Hozzájárul, hogy utkönyvek, ha az utazók általi használtatásukat tekintjük, olyanok mint a kalendariumok, melyeknek csak bizonyos időre van értékük. Sebesen változnak az állapotok. Ha a jelen olasz körülményeket összehasonlitjuk Császár bájos leirásával, páratlan Hoványink szikrázó rajzaival, vagy a genialis Brunner Sebestyén legujabb utikönyveivel, nagy változásokat veszünk észre. Az élénk élet dönt, bont, ujra épit. Főképen a kiegészitett vasutak folytán, egészen másképen módosulnak az utirányok, e tekintetben az utazók igényeit, csak a minden évben ujra nyomott, a változott adatokkal szorgalmasan bővitett, s mondhatjuk nélkülözhetlen Baedekerféle uti zsebkönyv birja kielégiteni. E két szempont kiment, hogy az utirajzok készitői közé, mint mázoló beléptem; talán használható utbaigazitást is fog találni e sorokban a voyageur, habár főképen azok számára irom, kikről e rhytmus szól:

habet bonam pacem
sedet post fornacem,
bibit bonum vinum
laudat Deum trinum.

Ha a leiró gyakortább önmagáról beszél, ezt nem annyira saját személye fontosságának kell tulajdonitani, mint inkább azon tapasztalásnak, hogy utleirásoknál, főképen ha kényelmesen csibuk mellett olvassuk, csak ez érdekel, csak a személyi részletek vonzanak; részint mert egyes ilyetén részletek a helyzetre, népre, jellemre kimeritő fényt vetnek s könnyü emelkedni általános fogalmukra, részint mert a közdolgok könyvekben, földleirásokban jobban adatnak elő; az objectiv tárgyak, statistikai adatok, vagy talapnak, vagy sáfránynak valók.

V.

Velencze müvészeti kincsekre nézve Olaszországban Roma, Florenz, Nápoly után következik, minden temploma bir valami nevezetességgel. Nem kell megijedni, hogy most a compositio eredetiségét, a szinkezelés ügyességét, a vásznak kecseit, melyek a velenczei képeken elömlenek, szóval, az ecset titkait leirom. Hiszen ez az olvasóra annyi, mint mézet nyalni üvegen keresztül; van értelme az

ügyes leiratnak, ha ott a kép előtt olvassuk, vagy legalább figyelmeztetünk egyes szépségeire, de amugy fárasztó. Azonkivül nekem sokszor olyasmi tetszett, amit az itészek ledorongoltak, s hidegen hagyott, mit magasztaltak, én nem akarom tehát előirni a művészi elragadtatás fokait, amiért olvasóm kétségkivül hálát érez buzogni keblében.

Velencze Tizian, Tintoretto, Paolo Veronese remekeinek mintegy tárlata, aki tehát ezeket tanulmányozni akarná, itt tölthet nehány hónapot, névszerint kitünnek a hazai nagy tettek dicsőitésében, mert ecsetüket magasztos polgárerény s honuk fénye vezérli. Számos jeles kép van a két Bellinitől, kik a szinek élénksége által kitünnek. Gentile Bellinit a lég és szinek tanulmányozása keletre unszolta, s elvégre II. Mahomedhez szegődött, kinek sok képet festett, melyeknek nem tudni nyomát. Bizonyos alkalommal roszalta a szultán, hogy ker. szent János levágott fején, mit birálat végett előmutatott a művész, igen hosszu a nyak. Bellini tagadólag csóválta fejét. Mahomed tehát, hogy minden lehető ellenészrevételt nyomban elfojtson, a festő szeme láttára legott egy rabszolgának levágatta nyakát, hogy a festő saját szemeivel győződjék meg, miszerint ilyen műtételnél, rögtön megkurtul a nyak. Bellini e látmányra ugy megborzadt, hogy azonnal lemondott állásáról s visszatért Velenczébe. Számtalan jeles művész, mint a két Palma, Bassano, Zelotti, Pordenone élt itt, remekeket alkotva. Velenczében aki csak nagyszerűt birt alkotni a Signoria dicsőségére, szivesen láttaték. Ez okon adának Sannazar költőnek, Velenczét dicsőitő költeményének egy soráért (igaz csak 6 sorból állt) 100 aranyat. Eme hizott dogéknél, még a vallási hódolat is sokszor az önimádás gőzében szállt a magasba. Ezer év dicsőségeért mindent feláldoztak, csak hazájuk nagy és dicső legyen. Ezt fejezi ki a közmondás:

Primo siamo veneziani
E poi christiani.

Igaz, hogy habár az épitők hamvadnak, és honuk hatalma, fénye elenyészett, de az általuk ápolt művészetek dicssugara üzi a hajdani nagyság szomoru árnyát. Mindazáltal ez is el fog enyészni, és ha nem is mind ugy, ahogy az emlitettük Tizianképp, melyre senatus-végzés vagyon, tiltva eladatását minden körülmények között, s most a tüz emésztette fel, a mulandóság pörölye alatt is, fogy a lét nagyszerüsége és pusztulnak a müvészeti remekek.

Tetszik nekem az a keleti mese, mely szerint Abkadilla Almahal arab büvész, ki Istennek méltó oltárt akarva épiteni, e végből a világhóditók, világreszkedtetők sirköveit, miket embervéren és nagy fáradsággal szereztek, és ez egyedüli végbirtokuk volt, összehordja, és ezekből épit oltárt. Csak nagy embereket keresett, kik fejeikkel a csillagok között, lábaikkal koronákon jártak s neveiknek örök életet szereztek. Mások aranyból épitettek oltárt, ő a legnagyobb emberek sirköveiből készíti, s hiszi, hogy méltóbb lesz hozzá, mintha drága kövekből emelné. Nemde természetes, hogy a ker. ember, ki Isten szolgálatába állt s jobban tudja mit tett érte Istene, mint a pogány, annál önáldozóbb lelkülettel hordja össze tehetsége kövecseit, hogy belőlük Krisztusnak épitsen oltárt. Ha szabad a tett ösztönét indokát megitélnünk, ez az Abkadilla talán fönségesebben gondolkodott Istenről, mint ama kegyetlen önimádásban megfulladt dogek. A szarvathordó — corno volt neve a fejkötő alaku doge-fövegnek — dogekat értem csupán, mert a nép áhitata nagyszerű önfeláldozó volt.

A templomokban be vannak függönyözve a jelesb képek, a lepel széthúzásából él Olaszországban sok ember. Igaz, hogy keveset, de szakadatlanul kellett fizetni, csak ezt szokhatná meg az ember! Legalább nem kell szégyenkezni keveset adni. Egy önzetlenséget tapasztaltam mégis; a vasutról be a város kellő közepéig a talaj asphaltjában fehér kövekből kerékvágás van kirakva, s igy tájékozhatja magát az utas; mennyi garast gazdálkodott meg, vezető nélkül egész Márk térig jutva el.

Temploma Velenczének a köztársaság halála napján volt 288. A franczia hódoltságban 176 elzáratott, vagy földdel egyenlővé tétetett. Most van 102, ezek közt 30 plébániatemplom. Vagy tizet megnéztem, milliókat érő kincseikkel; a sok kép látása ugy elrészegitett, hogy a szépmüvészetek palotáját, mely a velenczei iskola remekeinek tárháza, megnézni képtelen voltam. És igy Tizian Assuntáját, mely egymaga megérdemli a hajórakelést, nem láttam. Megjártam én igy többször, s most tépelődöm, visszakivánkozom miatta; mert részint velemszületett lustaság, részint könnyen okadatolható fukarságból egyetmást látni elmulasztottam. Egy vigasztal csupán, hogy igy jártak nálamnál külömb

emberek is, igy Göthe, ki bevallá, hogy olasz utra előkészületeket, csak mikor benn vagyunk, lehet tenni. Valéry pedig mondja, hogy ki egyszer volt Olaszországban s többé oda vissza nem kivánkozik, nem érdemlette meg, hogy egyszer látta.

A jezsuitatemplomban, márványfüggönyök habzó fodrokban lepnek meg, a szószék felett, ugy véltem, hogy elfujhatom, oly szellően könnyü halomba voltak csavarva, csak az érintés hidegsége győzött meg, hogy finom márvány és nem kelme. A Della Salute egyházban drága oltárvédek, antipendiumok ragyogása emlékezetes. Gazdag urak ajándékai, kik az 1630 dühöngött dögvész alkalmával kimenekültek, midőn 44 ezer ember halt meg. Ez leggazdagabb szobrokban, 125-re megy számuk, mondja valamely utikomornokom, mert bizony meg nem olvastam. Ennek tövében van a növelde, négyszögü folyosós udvarával. A dohányzás tilos. Hogy egy millió czövekre van épitve, hogy Tizian 13 képével dicsekszik s egy 30 ezer lira értékü lámpával, s hogy sekrestyéje is telve van drága képekkel, hogy mikor készült el, valamint a többi templomok építési ideje, számos siremlékeik felszámitásával, bőven van leirva minden utikönyvben; s minthogy eme statistikai adatok aligha változtak, a mindenkitől dicsért Hoványi vagy Baedekerre utalom az olvasót.

E templom lépcsőiről, miket a tenger habja nyaldos, elsajkázva, találkoztam egy nagy dereglyével, mely édes vizzel volt tele; vizen laknak s mégis minden korhely boszuságára vásárolják a vizet, ugyanis az ivó vizet szárazról kell hozniok, mert a cisternák nem elégségesek.

VI.

Minthogy eddig minden Velenczei leirásban, ott találtam Napoleon mondatát Márk térre nézve, hogy t. i. ennek egyedül méltó menyezete az égbolt, nekem is evvel kellett kezdenem. Petrarca is mondá róla, cui nescio an terrarum orbis parem habeat. Olyan mint a pesti Józseftér, 680 láb hosszu, egyik oldalán a Márktemplom három fenyőszállal a bejáratnál (pili) és érczlovaival homlokán. A többi három oldalt két emeletnyi, egyformán csarnokos és oszlopzatos 3 palota foglalja el. Procuratia nuova e vechia és a palazzo sovrano. Félrehuzódva áll a campanile, megelégszik, hogy verticaliter első, vizirányban szerény, nem törekszik középre. A finom kövezeteni séta eszembe jut, valahányszor az esztergomi járdát koptatom. Ama kőtáblákon talán még Nagy Lajos járkált. Hej akkor volt itt becsülete a magyarnak, mikor e téren nemzeti zászló lengett. Egy békekötés alkalmával, azt is foglalta be Lajos a békepontok közé, hogy bizonyos napokon magyar zászlót lengessen e téren a szellő. A büszke velenczeiek temérdek aranynyal akarták megváltani e lealázó föltételt, hiszen „Venezia la dominante“ volt a neve, de királyunk nem tágitott, s bármennyit káromkodtak a salámikészitők, ott suhogott a nemzeti három szín. A fenyük finom érctalapokban állanak. Estefelé a tér lassan népesedett, a kávéházak előtt felhalmozott székeket széthordták s boldog boldogtalan fagylaltot evett, ergo én is. Meggyultak a légszeszlámpák s kezdődött a millió regényben leirt velenczei este.

Bőven öntötte ábrándkeltő fényét a hold, hullámzott a nép, nemcsak a csarnok hosszan elterülő ivei alatt, hanem teli volt az egész Márk piacz, melyen térzene hangzott. Társalgási terem lett a tér, csak felül kinyitva, hogy bele nézhessen az ég. Itt néha világesemények magvai öntöztettek. Itt érintkezik most is kelettel nyugot. A galambok fészkeikbe vonultak s egészen más turbékolások váltották fel a golyvás galambok nyögdécselését. Ez este valóságos embarras de richesse volt. A téren olasz jellegü arczok vegyülete, cicisbeok feszitő lépegetése, csevegő hölgyek társalgása, a zeneközökben egyes hegedüsök éneke, e minden lépten nyomon sajátos tünemény, ujdonságánál fogva lekötött. A sik tenger pompás hold derüben hatalmas fényoszlopot sugárzott vissza, a repdeső gondolákban költői merengésben álmodoztak a sajkások. A canal grande hangadó palotáiban az evező csattanásai hangzának vissza, denevéreket ébresztve fel. Nekem legjobban tetszett a Rio grande, az S betüre csavart főcsatorna. Ide illik főleg, hogy V. a tenger Palmyrája, mert igazán pusztuló romokban hever. Itt van a Foscari, Contarini, Barbarigo palota, ez utóbbiban lakott a 99 éves korában kimult Tizian, müvei most is ott vannak. De csajkásunk tovább lapátol s uj sötét ablakok, mint halálfő szemek merednek ránk. Lehet-e képzelni ékesszólóbb memento mori-t, mint eme paloták; itt hajdan élet, pezsgő vidám élet folyt, a lantosok dallamai zengtek a termekben, melyeket a

hold baglyokkal oszt meg jelenleg. Habokon épültek e háztömegek, s mégis tovább tartanak, mint a tenger habjain uralkodó ember, mennyire csuffá teszik határt nem ismerő hatalmunkat. Oh mi szép romjaiban holdfényénél Velencze, nem hijába emlegeti ezt minden utazó, képzelme nemcsak kitördelt oszlopokat lát, hanem megnépesült házakat ugy mint volt akkor, ahogy itt szőtték a világtörténelmet. Mindemez élet most a Márktérre szorult, ez valóban Velencze szive; de vajjon minő az élet akkor, midőn megdermednek a tagok, elalélnak a szemek, lankadnak az inak és ver csupán a sziv. Él ugyan de tehetetlen.

A szokatlan látvány felbuzdította a lélek idegzetét, elég sokáig daczoltam az álmossággal, de utóvégre hazaballagtam. Az álom hamar levert, de felette élénk álomlátás következett. Egész nap bántott a kirakatok fertelmes volta, hol a pápát kibeszélhetlen rutalmazással állitják elé. Kiket egész nap belsőmben szidalmaztam, álmomban előjöttek. Ott ugrált nevetséges módossággal Cavour, pöffeszkedett a gypszfejü Manó s karddal hadarászott Garibaldi. A szilaj tánczban tüzes és átlátszó bőrük, utóbb húsuk levedlett, csak szivük s veséjük maradt meg épen, s ezekben tisztán lehetett olvasni gonosz gondolataikat. Elvégre e három férfiunak minden, Velenczében lévő szobrát, ez pedig sok, mert a vendéglők telvék velök, ott láttam heverni e téren s a galambok hintették be potyadékkal. Reggel azonban ismét tiszta csendes vala a tér.

VII.

Az arsenál, mikor 16 ezer munkása volt, Italia csodájának tartatott, ugy hogy Dante is emlegeti, hogy t. i. ugy forr pokolban a szurok, mint a hajógyárban, a roszhajók kitömése és tatarozása végett olvasztott enyv.

> Quale nello arsena dei Viniziani
> Bolle lo verno la tenace pece,
> A rimpalmar li legni lor non sani. Inf. XXI.

Most alig van 1200 munkása. A két mértföldnyi térre diadalkapu-féle bemenet vezet, oldalain collossalis oroszlányok, melyeket Morosini Athenből hozott, állnak őrt. Sok történeti nevezetességeinek nézésében órákat töltenek az utasok, engem be nem eresztettek, valami javitások vagy egyéb okok miatt, s igy meg kellett elégednem a mesés eredetü kőoroszlányok, és a tágan kötött nyakkendő felett, kihajtott galléru matrózok, festői toláramlattal diszitett tengerésztisztek látásával. Tehát ismét egy ok, hogy másodszor is jöjjek Velenczébe (Csakugyan 1868-ban ismét láttam).

Szerettem volna látni a „bucintoro“ mintáját, mert eddig csak képe jutott szemem elé, a dogepalota csatakép festvényein. Az esztergomi kincstárban, egy rengeteg gyürüt mutogatnak, mit a dogék viseltek. Hihetőleg tengerbe szánt gyürü volt, mert bizony csak fejbeverni, de nem viselni való. Jóska barátom, ha magyarázni fogja a Klenodiumokat, mint a mult Szent László gyülésen tette, énekelje el a következő historiát. Bucintoro pompás hajó vala, mely évenkint csak egyszer, Urunk menybemenetelén bocsáttatott tengerre, hogy ennek eljegyzési ünnepélye nagyobb fénynyel történjék. Hossza 107, szélessége 22 láb, s aranyozva kivül belül. Első emeletén 52 evezős dolgozott, a másodikon fényes terem nyilt, mely arany és tükröktől ragyogott. A terem végén a doge trónja állt, környezve a követek székeitől. Kezdődött ez ünnepély 1177. midőn III. Sándor pápa, a rőtszakállu Fridrik hajóhadán nyert győzelemmel megtérő Zianinak, aranygyürüt nyujtá át e szavakkal: vedd e gyürüt s vele hatalmamnál fogva a tengert, alatvalóul. Az ünnep előestéjén, harsonák zaja, és a nép ujjongása közt, az arsenálból kiindult, s a szertartás kezdeteig a piazzetta — Márk tere mellett — horgonyt vetett. Másnap a fellobogózott, szőnyegeket lógató tengeri hajók hozzászegödtek, s kiséretét alkoták. A patriarcha, a doge tanácsnokaival a hajóra mentek, s kieveztek a siktengerre. Itt a papok éneke s tárogatók, ágyuk bömbölése közt fedezetre ment a doge, s eljegyezte magát arájával, a tengerrel, gyürüt vetve a habok közé e szavak kiséretében: „Adria eljegyezünk tégedet e gyürüvel, igaz és örök hatalmunk jeléül.“ Kürtrivallás és éljenkiáltások zárták be az ünnnepélyt. Nyolcz napra ismét az arsenálba vitetett a bucintoro. A fentebbi gyürü talán erre készittetett, s nem vala alkalmuk bedobni a gyürüt, mert régen megszünt már tengeren való uralma. A mult században megsokalta Velencze a tenger öleléseit s épitette az óriás védgátat — murazzi — emberkarok által emelt sziklahegyek, melyek megérdemlik a büszke felirást: ausu Romano, aere Veneto. A müforditók boszuságára ide irom magyaritását: Roma erélyével, pénzével győzte Velencze.

Hat órakor van közebéd; én azonban, ki még jobb kézzel eszem, megszoktam délben nemcsak a harangszót, hanem az ebédcsengetyűt is, rendeltem tehát levest és sültet. — Az olasz énekel, fest, farag remekül, de főzni nem tud; oh mi nyomorult izetlen, büdös ételt adtak, s az ára mégis Victor Manóhoz méltó volt. És nagy bánat fogott el. Én aki zugolódtam, ha kissé büdös volt a vaj, most büdös sültet is ettem, azaz nem ettem, csak kifizettem. Kedves Rectorunk K. J. kanonok ur, szomoru pofám látására elengedte volna minden zugolódásaim vétkét, no de megfogadtam, hogy sem a reggeli hiányát, sem a netaláni konyhahibát, különben pompás asztalunkon, soha sem panaszlom meg. A sült, mely a mezőinken eldöglött, lenyuzott, égető napsugáron fényesre szárított lóczombhoz hasonlitott, megtette hatását, mert a legcsöndesebb asztaltárs lettem. Ezentul inkább mint télen a medve, fogyásból éltem; no de segitett a finom baraczk — persici — mit fonttal mérnek. Egyébiránt Rómában még jobban kibontom karikás ostoromat az ételek ellen, ott a kotyvasztás a remeklésig emelkedik.

VIII.

Voltak vitéz tollkezelők, kik a dogepalotát a szomszéd Márktemplommal leirni megkisérlették, a leirás megtörtént, de elaludt mellette az olvasó. Látni kell azt, s akkor használható a vázolat. Csipetnyi adagaimból lássék meg, hogy miképen dőlök ki én, s mily eredménytelen munkát végzek.

Nem nagysága, habár grandiosus, de különössége által ragad meg. A 11. században kezdték épiteni, keleti, góth, olasz styl vegyülékken. Ötször lerontották, mig a 14-ik században mai alakját kapta. Oszlopai talap nélkül a földből látszanak kinőni. 107 oszlopon két egymás felett elnyuló csucsives csarnoka van, s ezek fölött a magas homlokfal, melyen góth ablakok nyilnak. Az itteni erkélyről — loggia — szokták volt magukat bemutatni a dogék, itt olvasni le az itéleteket, itt hangzott el Silvlo Pellico itélete is. Az óriási lépcsőn felhaladva, erőlködött vezetőm szépen előadni Marino Falieri esetét, kit mint honárulót itt fejeztek le. Itt vala az oroszlánszáj, hova minden vádat lehetett bedobni, mely levelekből nem egy kivégzés, orgyilkosság támadt. Napjainkban némely lapok ilyetén telhetetlen oroszlányszájok, mindent lehet feketefesték gyomrukba dobálni, hiszen nagyobbrészt gőzgéppel emésztenek. Most következik a sok terem; scala d'oro, hova csak az aranykönyvbe irt nobilik léphettek, most pedig bármily lapos zsebü utas is koptathatja drága koczkatalaját. Vezetőm, utikönyvem, a szobák történeteit mind szépen elmondják, de már kirepültek, mint sok más fejemből. Csak a nagy terem képére emlékszem, mely a világon legnagyobb. Festette Tintoretto, tárgya a paradicsom. Számtalan alakja összeszőtt vegyülékben hemzseg, a Szentháromság alatt a bold. Szüz büvös arczán tulvilági boldogérzet dereng. Többször kell azt megnézni, hogy állandóan megmaradjanak a hebehurgyán bepakolt fogalmak, látmányok.

Egy erkélyen is voltam, mely a tengerre nyilt; a kőlapokon gömbölü lukak voltak vágva, ugy hogy hegyesre állitott láb, beleférne. E réseken a senatorok vacsorájakor, leereszették kinekkinek lámpáját, ugyanis mikor a cziprusi bor folytán forogtak a szemek, talán bolondot is beszélt, vagy a nagy leereszkedésben asztal alá is dőlt a tizek tanácsának valamelyike, inasa, leeresztette az erkély lyukán a sajátszinü vilárt, s gondolája az erkély alá sietett, hogy a gazdát boldog álomra hazaevezze. Mi nagyokat pökött utközben, talán hosszut is, de a tenger elnyelte s hallgat vele.

Utoljára hagytuk a börtönök nézését. Mikor a ponte dei sospiri-n mentünk, igyekeztem magam a megillető kedély állapotba hozni, s fohászkodtam; s volt is okom rá, mert éhes voltam mint akármely odavaló patkány. Hanem csákugyan rémséges ez a hid; kettős járása vagyon, és karvastagságnyi rostélyok őrzik az ablakokat, mert volt eset, hogy az elitélt erre menve kiugrott, s a tengerbe vetette magát. Az ólomfedelek még a mult század végén rontattak el, ugyszintén a pozzi, kutak, vagyis a tenger színe alatti börtönök. Engem leginkább Pellico börtöne érdekelt, s a vezető csakugyan egész komolyan egyről állitotta, hogy itt lakott Pellico. Minthogy fával van kiburkolva, nagy áhitattal vágtam emlékforgácsot, de a leirás folytán nem lehetett az szobája, hol én emotiok közt a vastag deszkán ültem, mi a rab nyughelye volt. Amint fáklyafénynél kivettem, tisztességes száraz börtönök. Silvio Pellico szenvedéseit életiratában lehet olvasni, mely „Rabságom órái" czim alatt magyarul is megjelent Lauffernél Pesten. Mig fel alá

jártunk, vezetőm ki nem fogyott érzékeny történetekből s tetőpontra hágott, midőn egy, a tengerre nyiló ajtóhoz értünk, itt nehány féltékeny férjet, erényben állhatatos nőt, lenyakaztatott a kegyetlen, zsarnok lehelletü dogék által. Ezen ajtón lépett ki az elitélt, a csatornában ladik várta, hóhérok ragadták meg, a várostól nem messze lapátoltak s a laguna bizonyos helyén, hol nem volt szabad halászni, vizbe fojtották. Rettenetes eszme, mikor még a halál után sem tudták meg barátai, mennyit szenvedett; mily kinzó a földi megsemmisülés, ha nincs remény, legalább egy ideig, legalább barátaink látogatják domborulo sirunkat! — Mindezek hallatára hidegen maradtam, valami sugta bennem: olasz barátim, ti mivel dicsőségtek koronájával a pápával ily galádul bántok, megérdemlitek, hogy skorpiókkal vágjanak, azért sem apáitok kárhozata, sem jelen nyomoruságtok könyörre nem indit.

A dogepalota előtti parton, hol valaha királyok hajói kötöttek ki, most sétány terül el, és a szegény lombozatu fák árnyában dajkasereg játszott. A fák száradóban voltak, mert az ostoba kertész bizonyos ideig tengervizzel öntözte, és az anyák még sem félnek jöttment dajkáknak adni gyermekeiket táplálék végett, s csodálkoznak aztán, ha olyas szenvedélyeknek rabjai lesznek magzatjaik, miket ők névről sem ismertek.

IX.

Ismételten meglátogatva a Márk templomot, hozzá szoktam, s a tarka képvegyületből szépen elhelyezett képtárlat támadt agyamban. A 10 században kezdték épiteni s a 14. bevégezték. Öt kupola, 500 márványoszlop ékesiti, mit a velenczések különféle országokból hordtak össze, az egész templom keletteli folytonos érintkezéseiknek eredménye, külalakja tündéres mecsetet hoz emlékünkbe. Tarkállik a sok művészeti ritkaság, mely ha néhutt izléstelen is, tetszik, elragad vajmi sokszor. A négy ló, hyppodromot, lovardát juttat eszünkbe, mert csakugyan Konstantin hyppodromából hozta 1205. Marin Zeno. Egy egy 1750 font nehéz, s meg vannak aranyozva, a szándékos vakarás nyomaival. Hihetőleg Nero-Trajan diadalkapujáról valók. A sekrestye menyezeti mozaikjai, bármely templomot nevezetessé tennének. A keresztelő kápolnában egy alexandriai püspöki kőszék látható, régi ker. symbolumokkal. Egy bezárt kápolnában ereklyéket őriznek, de oly sötét, oly szük rostélyon néztük, hogy nem tudom mit láttam. Ép istenitisztelet tartatott, melyet ügyességgel végeztek; dextérité peu imposante. Egyébiránt látunk még külömb templomokat belülről Rómában.

Velencze hires üveg-festményeiről, mely mesterség itt a 10. század óta virágzik. Megnéztem egy ilyen műhelyt, csinos gyöngyöket készitenek, habár a hamis gyöngyök utánzatában meghaladták őket a csehek. Elmentem a pénzverde mellett, Zecca, hol 1284. készitették az első aranypénzt s elnevezték Zecchino. Bementem egy régi, de conservált palotába a canal granden, a palazzo Fini-be. Bámultam a háromszáz éves selyem falszőnyegeket, ódivatu menyezetet s butorokat, éldelegtem szép erkélyéről a szigetekre való kilátáson, s a molytisztitó házőrzőnek egy frankot nyujtva, tova mentem. A Fenice szinházat épen javitották, láthattam a sülyesztő gépeket. Itt csupán dalműveket adnak, s a legjobban épitett szinháznak mondják.

Hanem ideje volt hogy tovább menjek. Miután az utazás legkellemetlenebb részét végezve, a pinczér, hordár, portás nem szerény követeléseit kielégitettem, izmos sajkás gondolájára ültem s függönyös fedő alatt, bodor füst mellett, ázsiai kényelemmel csuszamlottam a tenger szelid habjain. A „Canalazzo“ itt az, mi Romában a corso, Nápolyban Toledo, Florenczben Lungarno. Ismét elléptettem magam előtt a palotákat, s a vasut felé igyekeztem.

A sajkások megnyerő arczu, közönségesen becsületes lelkü, szegény emberek. Oh mennyit dolgoznak; elejénte csaknem rösteltem magam egészen általadni a kényelemnek, mikor a szegény ember állva tolta az evezőt — nem mint minálunk ülve — a ladikban. A bérkocsis csak hajtja a lovakat, ez pedig izzó nap hevén, csapdosó esőben, ágaskodó hullámokban egyaránt kénytelen izzadva dolgozni. Ha megvénül, koldulás a sorsa. Azért ezeknek szivesen adtam borravalót, — ami Olaszországban alkun felül álló bér — mert megérdemlik, s olyan szépen, oly hálás arczczal köszönik meg. Alkudni azonban még is kell, mert egy kis tengeri fiakkerség megvan őbennök is.

Sajkám a Rialto alatt ment el; mintha valami nagy ólba vittek volna, oly iszonyatos tömeg ez a hid. 70 magas és 43 láb szélesre feszült márványiv, mit 24 bolt fed s három átjárása van. A gyümölcs-

áruló kofák, ögyelgő suhanczok, fülhasitó rikkanással suvixot, vizet áruló kamaszok, s a többi nép oly zajt csinálnak, hogy bele zugott fülem három napig. Az olaszra átalán lehet mondani, mit egy tisztelt és szeretett esperesünkről állitanak, hogy nyelvét ha meghal, külön kell agyonbunkózni. Épitette e hidat Antonio de Ponte, mikor lebontották az állást 1591. nem mert jelen lenni, ömaga sem bizván müve állandóságában, de sok századon fogja ez még hallgatni a velenczések fülsértő lármáját. A mi épitészeink nem oly ijedékenyek, no de dőlnek is a kupolák. Hajdan be is csukták a művészt, ha müve nem sikerült. Sansovino nagy ember volt s mégis megizlelte a börtönt.

Az indóháznál ismét előfogott a „holdfogadó" kisérő portása s bevitte holmimat a váróterembe, mert a nagyobb szállodák még a vasutnál is megbecsülik vendégeiket. Az „alla luna" vezetnöke, ciceronéja, kért hogy ajánljam, megigértem a jó lelkü s németül is tudó emberkének, tehát ide irom nevét: Antonio Lizi.

X.

Egy jóizü paraszt társaságában, finom reggeli szellőket sziva, utaztam a mosolygó tájon át. Ragyogó pavillonok bujkáltak a kertek lombjai között, a bérczeken várromok, a rónán virányos mező. Utitársam mondá, hogy ha e tájon a szőlőre karót kellene alkalmazni (legno secco) többe kerülne a bor termesztése mintha M. O-ból hozatnák, ez okon a fák tövében emelkednek a vinyegék s a fákra csavarodnak fel, őszkor aztán létrával szüretelnek. Alig két órai utazás után, tornyok kupolák tünnek fel a rónán, egy zöld térségen, előttünk feküdt Padua.

Ugy mondják, hogy még Antenor, Priamus trojai király testvére alapitotta; tehát ezredéveket számit a város. Strabo irja, hogy 20 ezer katonát állitott ki. Mikor elfoglalták a rómaiak, megmaradt joga, hogy senatorait maga választotta. Alarich, Attila lerombolták, nagy Károly fölépitette. A középkorban itt is hatalmas nemzetségek egymás ellen viseltek háborut, mint más olasz városokban. A vadállati Ezzelino († 1259 szept. 27) egy alkalommal 11 ezer paduai embert nyomorgatott meg a börtönben. 1405. a hatalmas Velencze hatalmát ösmerték el. 1797. Ausztria tulajdona lett. 1866 jul. 16. a nagy Olaszország városai közé lépett amint az a városház egy márványtábláján kiirva vagyon. Dopo 14 secoli Italia é una, con 15, 280 *si* szavazattal, *no*-val egy sem szavazott. Dicsekednek vele, hogy habár Olaszországban 69 szavaztak V. Manó ellen, Paduában egy sem! Intetnek a polgárok az alkotmányos király iránti hűségre.

Padua vagy 55 ezer lakóval bir, kik 2 órányi területen laknak. Az utczák nem tiszták, közönségesen minden ház ívekre épült s utczahosszat csarnokok futnak, melyekben vannak a boltok. Minthogy az emberek nagyobbrészt az ívek alatt járnak az utczák üreseknek látszanak. Podgyászamat a vasuti kapusnál hagytam, s könnyedt utazókint bele vegyültem az utczák tömkelegébe. Miután nem lett elegendő a térrajzi utmutatás, emberektől tudakozódtam, hogy merre van „il Santo" temploma, mert szent Antalt csupán igy nevezik. Összevissza jártam meg az utczákat, meggyőződve róla, hogy az olaszok valami belső szenvedélylyel, kiirthatlan vonzalommal viseltetnek minden rongyos, piszkos, szakadozodott, düledező dolog iránt; van ezen piszok iránti elragadtatásban a lomhaságnak is egy része, mely javitani vonakodik. Hanem vakmerőség ezért szidalmazni őket, kik az Isten házát oly fönséges pompában, ragyogó szépségben állitották elő, és nem egyet, hanem van itt vagy 10 nevezetes templom, melyek közől azonban csak hármat, négyet tekintünk meg.

Az Antal-basilika byzanti modorban épült, a velenczei Márktemplomnak nagyobbmérvü utánzata akart lenni. Tervezte Nicola Pisano 1237, de csak 1424 készült el. Kupolája 7 van, nagyobb szent Márknál, van rajta elég góth czifrázat, kápolnái majd góth, majd renaisance modorban épitvék, ez okon habár egyes részleteiben igen szép, a benyomás széthangzó. A művészek bámulják a Felice kápolnát, szép festményei miatt, a karban a Donatello és Vellano domboröntvényeit, én csupán szent Antal kápolnáját veszem szemügyre, mely a basilika baloldalán, fényes helyet foglal el, s ami fődicsőségét teszi Paduának.

Szent Antal Lissabonban született 1195 évben és a keresztségben Nándor nevet nyert. A jeles tehetségü ifju 15 éves korában az ágostoni kanonok rendbe lépett, s Coimbra városában tanult. A szent atyák tanulmányozása és tetteik követésében előpéldánya vala az öregeknek is. Nyolcz éve

már, hogy itt nagy eredménynyel müvelte a tudományokat, amikor 1220. Dom Pedro királyi herczeg, a Marokkóban hitök miatt meggyilkolt 5 ferenczes vértanu testét Portugalba szállittatta. E drága ereklyék látása oly heves vértanusági vágyat keltett benne, hogy rögtön eltökélte magát, a vad népek közé menni, az evangyeliom hirdetése végett. Legott közölte is szándékát elüljáróival, hogy a szegény kolduló szerzetbe akar lépni. Kinevették és gyalázattal halmozták el, hogy a gazdag rendet elhagyva, nyomorult barátcsuklyát akar felvenni, azonban a szent fiu állhatatos maradt. Fölvette az Antal (első szerzetes) nevét, Afrikába hajózott, de a nászád, széltől Sziczilia partjaihoz üzetett, honnan szent Ferenczhez Assisiba tartott. Egy szent beszéd alkalmával kitünt roppant tudománya, és ékesszólása, mire Bolognában a hittant kelle előadnia; Montpellier Páduában ugyan ezt tanitotta. De leginkább szent beszédei miatt volt nevezetes, emiatt sokszor a szabad ég alatt volt kénytelen szólani, az ember-sokaság miatt. Pádua egészen megtért, feslett erkölcseit elhagyta; ezen beszédei megmaradtak az utókornak is. 1231 jun. 13-án életének 36 évében meghalt. 1232-ik évben IX. Gergely pápa szentek közé avatta. Nyelve kiválóan ép, mert szent beszédjeivel oly sokat tett az Isten országának terjesztésében.

„Capella del Santo“ a neve azon terjedelmes kápolnának, melyben királyi pompában nyugszik az alázatos és szegény szerzetes. Sansovino hires épitész emelte renaissance modorban; négy dombor vésetü oszlop alkotja a bemenet homlokzatát. Az ívek között vannak az evangyelisták és ezek felett eme felirat: Divo Antonio Confessori sacrum. A hosszukás négyszeget alkotó kápolna falait, hires dombor-faragványok, számra kilencz remekmü, diszitik, tárgyai a szent Antal által okozott csodák. Az alakok csaknem embernagyságuak, és bámulatos élet van kifejezve a márványban. A müvészek közt említtetik Lombardi, Sansovino, kik versenyeztek müveikkel, azért mondhatni, hogy remekbe készültek. A kápolna közepén, zöld márvány koporsóban fekszik szent Antal, oly magasban, hogy a körülmenők csókolhatják. A koporsó felett oltár vagyon, hova hat lépcső vezet. Az oltárt egyszerü bronzalakok, arany virágok diszitik. Az oltár körül van aggatva votivképekkel, melyeken sz. Antalhoz intézett imák csodás eredményei ábrázoltatnak. Egyszer Bonaventurától kérdezték: honnét van szent Antal eme általános tisztelete? Azt felelte: narrent hi qui sentiunt, dicant paduani! A kápolna folyvást van tömve ájtatos imádkozókkal, itt őrzik az oltári szentséget, én is vagy tizet áldoztattam. Minthogy nem volt papi öltönyöm, kamzsát öltöttem fel, s igy a misemondó ruhát. Itt nem tettek akadályt, legott eresztettek az oltárhoz. Antalbarátok végzik a templomi szolgálatot, hanem ugy, hogy miután eltöröltettek a szerzetesek, nem szabad többé barát ruhát viselniök, hanem csak talárt, más világi papok módjára. Azelőtt volt eme kolostorban 50 szerzetes, most 18-an végzik az Istenszolgálatot. Sok búcsús jár ide szakadatlanul, főleg jun. 13-án, mert szent Antal, szent Ferenczczel legnépszerübb szentjei Olaszországnak. Ez okon az olasz búcsúhelyek is igy következnek: Róma, Loreto, Assisi, Padua.

A basilikával szemben egy kávéházban, egyéb ujságok közt egy élczlapot is adtak kezembe „Sior Tonin“ (Bolondistók) mely a velenczei tajszólásban van szerkesztve. A kávés segedelmével, azt betüztem ki belőle, hogy ahol csak lehet, a pápa és egyház ellen pökött mérget. Habár eleddig a patriotismus egyik neme volt, fojtogatni a tájszólásokat, s ez által is kevesbiteni a korlátokat, melyek a különféle vidékek olaszait egymástól elválasztották, most ők magok müvelik e tájnyelveket, csakhogy a nép legalsóbb rétegeiben gyülöletessé tegyék a pápát; minden elkoptatott adomát valami papra alkalmaznak, ahol nem illeszthető össze, hazudnak, csakhogy megutáltassák mindazt ami az egyházra vonatkozik. Azoknál, kik amugy is övéik, elérték czélukat, hanem dőreség lenne állitani, hogy a nép immár elvetette ősei vallását. A zivatarból, mely érte az olasz papságot, irtóztató leczkét vettek. A papság fele részben missionariusnak ment, ami megmaradt, ugyancsak hozzáfogott a métely irtásához. Kevesebben vannak, hanem többet tesznek, mint azelőtt. Jeles szónokaik támadnak, a langyos lelkületü papok felocsudtak, s Krisztus ügyét a fergetegben nagyobb erélylyel védik, mint szélcsend alatt. Az apostol mondatát: nam oportet et haereses esse (Cor. I. 11, 19) itt jobban felfogjuk mint másutt. Hol nincsen ellenség, ott a vallásosság azon része, mely emberi, a lustaság vánkosára fekszik, s nem igyekszik szive lelke minden idegével szolgálni Istennek, csak mikor fergeteg támad, s a létről is keletkeznek kérdések, ébred fel és cselek-

szik teljes erejéből. Szent Ágoston is mondja, hogy az eretnekség okozza, miszerint a hit-czikkek behatóbban hirdettetnek — ut instantius praedicantur. Íme látjuk, miért engedi Isten az eretnekségeket: mi érdemeljük azokat, mert stagnatió, poshadás árán, a hitegységet sem akarja az Isten.

Amint a Giustina templomhoz mentem, egy nagy térre jutottam, prato della valle. Közepén fák árnyában sok nevezetes szobor van, mint Savonarola, Báthory István, Tasso, Galilei s mások. Most a tér üres volt, a juniusi vásár alkalmával szokott népes, tarka lenni csupán. Ide néz téglahomlokzata a Giustina templomnak. Ez egy hatalmas, nemes arányakban épített templom 4 kupolával. Azelőtt benczéseké volt, most plébánia-templom, de többnyire üres, mert a város végén van. Az öszhangzat olyan jótevő volt, mikor gyönyörü iveit szemléltem. Tetszett egy keresztlevétel Parodi-tól, mert rajta a fájdalom harmoniája nemesen van kifejezve. Miért nincs Pestnek ily téres, fönséges temploma? Minek a lipótvárosi egyházra az a rémséges kupola, mely annyi pénzbe kerül. Ugy látszik, a nagyszerü kupolák csak a tájék szépitésére valók, kinek sok a pénze, költse rá, hanem mi evvel nem dicsekedhetünk. Nem lehetne mellőzni a kupolát, épitész urak?

A ki a festészetet tanulmányozza, nagy éldeletet fog találni „Madonna del arena" frescóiban. A falak telides teli vannak Giotto, jól föntartott mészképeivel 1304-ból. Tárgyai Urunk és Szüz Mária élete. Ezen képek arra nézve elsők, hogy itt Giotto elbúcsúzott a merev byzanti modortól, és a természetességet hozta be, a régen elfogadott minták helyébe. Sok szép kedves arczra bukkantam, melyek, habár az őrző asszony csörgette kulcsait, sietős végezésre intve, még világolnak emlékezetemben.

A palazzo della Ragione-t (juris basilika, törvényterem) csak kivülről néztem meg, s az említett márványtáblákat, hanem megérdemli, hogy az olvasó, ha Paduába kerül, nézzen be is, mert ez Európa legnagyobb termének mondatik. Nem messze van ide az universitás, melyet 1238 II. Frigyes alapitott, s mindenha nevezetes tanárok ültek cathedráin. A 13 században volt 6 ezer tanulója. A régi tanitók és tanulók czimerei az udvar csarnokában láthatók. Itt van Cornaro Ilona nőtudós szobra; tudott latin, spanyol, arab, franczia, zsidó, görög nyelveken, értett zenéhez, vitázott a hittan, mathesis, csillagászatról, bölcsészettudor lett, s már is hittudorrá akarták tenni, amikor a pápa esetlennek nyilatkoztatta ki ezen nőtudorságot. Kilencz éves korában szüzeséget fogadott, fölvette szent Benedek rendjének ruháját s szigorún élt a szerzett szabályai szerint. Meghalt 1684 életének 38 évében. Nála tehát hosszú hajjal nagy ész is volt összekötve, amit a világ lehetetlennek hisz. Legott az egyetem mellett van a híres Pedrocchi kávéház góth stylben; nemrég még legszebbnek hirdették Európában, csak híre végett rendeltem benne kávét, a mely jó volt.

Padua még arról is nevezetes, hogy itt alapitották az első botanikus kertet.

Sok tévelgéseim közt az Eremitani egyházba is benéztem, hol nehány kedves fresco képet láttam. Egyébkint Padua népének nem tünt fel magyar öltönyöm; itt jó hírben van a magyarság, sok éven át itt huszárok feküdtek, tisztjeik merő grófok, nagy urak voltak, kik mesés pazarlásokat vittek véghöz, mit a polgárok szivesen eltürtek. Borbélyom fájdalommal emlékezett ezen boldog napokra, melyek ugyan soh' sem térnek vissza. A legközelebbi vonattal Bolognaba mentem.

XI.

Vasutdolgában hátra vannak az olaszok, második helyük csaknem olyan mint nálunk a harmadik. Az elmenetelt — partenza — elégszer ismételve s munkabiró tüdejük teljes használatával adják tudtul. A táj itt olyan, mint egész Olaszországban, sikmező mit hegyek környeznek a távolban. A szántóföldek barazdáin fák, ezek aljában szőlő van ültetve, melynek vesszeje a fa derekára csavarodik s onnan a szomszéd fa vinyegéjével összefüzve, guirland módjára körülfonják a mezőt, gabna, gyümölcs, szőlő egy helyen terem. Itt csakugyan bajosan lehetett vágtatni a huszárnak, amint e miatt sokszor panaszkodtak. Oroszország sikjain nem lesz ily akadály.

Bologna, la dotta, utitervemben, jövetre halasztatott, (akkor meg elmaradt) s igy annyiban emlékezetes, hogy a világon legnagyobb és legizletesb salámija van. Több napi éhségre nem Justinián codexei kellettek nekem, hanem az Olasz-

honban egyedül jó salami. Képzelje az olvasó bezárva e könyvet, ilyen nagyságu, nem is igen átlátszó és illatos szeletet, s akkor az egy órai időzést inkább az étteremben tölti, mint sem Gratian szobáját nézné, aki itt nehány ezer hallgatónak praelegált. Nincs tagadás benne, kissé szégyenlem, hogy „Bononia docet," s én salamiről beszélek, mely a table d'hot egy fönséges alkatrészét tette. Egyébiránt hogy a tudomány iránti érdekeltségemet kimutassam, megjegyzem, hogy 1440. Mantini itt boncolt először embert, azért Bologna az anatomia bölcsője, s igy én is itt próbáltam anatomicus képességeimet, nem ugyan az egyetemen, hanem a vasuti étteremben. Van egy más példabeszéd: B. excellit stultis, Roma sanctis stb. de ón nem azért mellőztem, hanem részint siettem Róma felé, hol már várakozott rám pajtásom, részint mint mondva volt, uton első dolog a gyomor. Ha ezt elhanyagolja, könnyen fűbe harap az ember, vagy legalább ott fekszik nehány havig, az ügyetlen orvosok megetetik vele Olaszhon flóráját. Ilyen beszéd felette anyagias prózai nézetekről tanuskodik, hanem ha olvasóm utra kél, tudom, hogy én leszek prófétája s nem a költői bájos nyelvü Császár, ki egyébiránt, hihetőleg csakugy éhezett mint mi, az olvasót is bele értve.

Bolognában felette kell vigyázni, hogy minő vonatra ül, mert minden órában több indul különféle irányban, könnyen visszaviszik az előre igyekvőt. Jóllakva füstöltem egy waggonban, s a többitől kérdeztem, dove partiremo, állhatatosan mondották, hogy Anconába, s igy nyugodtan tovább pöfékeltem. De egy conduktor felrántja az ajtót, s látja menetjegyemet lekergetett, mert a vonat Modenába volt menendő. Hogy némi haszna legyen ezek olvasásának, figyelmeztetésemet, tapasztalatok eredménye gyanánt jegyezze fel az olvasó, ha utazni szándékozik.

Szép tájak, viritó mezőkön repült a gyors vonat, és csakhamar megláttam ismét a sik tengert; Riminitől Anconáig, vagy 3 óra hosszat, tenger parton haladtunk. Mikor az ember egy pohár bort iszik, lelke mintha egy octávával feljebb hangoltatnék, szól önmagában is, hátha még kivülről is élesztik, mint engem a büvös tenger varázsteljes látása. Valaki mondá, hogy a viz a föld vére s oly vonatkozásban van a földdel, mint a vér a testtel. És hol mint folyó vagy tenger mutatkozik, szép lesz a táj, valamint a test szebb ott, hol átragyog a vér, mint ajkon és az arczon, talán innen van, hogy a tenger látása megragad és szelid melancholiába ringat. A halászbárkák vitorláit, a vizszinhez közelebbi lég sürüsége folytán nagyobbitja, s tengeri hajókat vélünk, habár nagy távolban lévő dereglyék. Oly szelid a tekintete, pedig mennyi zsákmányt tart kebelében; a föld is kebelébe veszi az embert, mint zsákmányt, csakhogy amaz meg is öli avval a különbséggel, hogy a tenger saját habjaival gyilkolja meg, emez kiküldi zsoldosait, a pestist, cholerát, ezek fojtogatnak. Egyeseknél pedig szelid gyilkosokat küld ki, mint a részegitő italokat, melyek lassan, de szintén gyilkolnak. Miért ijedezünk tehát a tengertől, mely nem roszabb a földnél.

Riminiben csak messziről üdvözöltem a Szent Szüz templomát, hol csodálatos képe őrizteték. Alig 10 percznyi időzés után, ismét vágtatott mosolygó vidéken át a gyorsvonat. Egyszer kitekinték, s egy egész országot láttam a waggon ablakából. A San marinói köztársaság. Egy hegyoldal harántján vonul el a 1⅙ □ földterület 7800 lakósával, kik függetlenségüket föntartották. Diokletián alatt szent Marinus dalmátiai kömüves, ki a rimini-i kikötőben 30 évig dolgozott, e sivár hegyoldalba vonult, mint remete. A hely szentsége és biztossága többeket édesgetett ide, és kis állam lett belőlük. Napoleonnak mint consulnak üzenték: a consul barátságát elfogadjuk, az ágyukat kifizetjük, térnagyobbodást nem kivánunk." Áll pediglen armadiájuk 7 tiszt, 24 közlegényből és 4 ágyuból. Hatvanan a nép véneiből kormányozzák: gli anziani, 20 nemes, 20 polgár és ugyanannyi paraszt választatik élethossziglan a tanácsba. Határozatképes a gyülés, ha legalább harminczan vannak jelen. Statuta illustrissimae reipublicae Sancti Marini, az alaptörvények. Van vagy 30 papjuk, 18 apáczájuk, de államadósságuk nincs. VII. Pius brévéje, melyben 1817 elismerte függetlenségüket, e köztársaság határán márványba van vésve. Ha a pápák olyan ragadozó, államszerző fejedelmek lettek volna, mint azt a világi fejedelmeknél, Nagy Sándor óta mai napig látjuk, ezen kis köztársaság nem maradhatott volna meg épen. Csak a pápáknak köszönhetik, hogy fentarthatták függetlenségüket. San Marino történetét jó lenne a tanárvizsgáló próbatételeken is felhozni.

Pesaróig egy selyemkereskedő ült velem a wag-

gonban, kivel barátságos beszélgetésem akad, elmondám neki a koronázást, ő pedig inte, hogy emelném fel táskáját s találjam el mi van benne, nehéz volt; gondoltam salami; annyi sokat csak nem visz magával, könyv sem lehet, ki nem találtam. Ötvenezer frankot aranyban vitt Milanóból a pesarói selyemtenyésztők számára, s jövő héten ismét annyit volt hozandó, a Pesaróban termesztett selyemgubókért. Temérdek összegekről beszélt, mit a milanói szövőgyárak évenkint ide küldenek. Azonnal támadtak bennem ujdondászi apostrophek, hogy a mi népünk is mennyit nyerhetne a selymérekből, de a kereskedő megszüntette nemzetgazdászati merengéseimet, kijelentve, hogy Pesaro földje, a talaj minősége okozza a selyem kitünőségét, ez okon dől ide az a temérdek arany.

Pesaróban az állomás melletti kertben van Rossini ülőszobra; ez a mily kényelmes, mert hanyatdőlve a waggonból nézhettem P. nevezetességét, mégis izetlennek látszott, kihozzák az utas elé nevezetességüket. Rossini itt született 1789, s már 1829 dicsőséggel vala koronázva, azóta viseli a nevet: a pesarói hattyu, s Párisban él, miután megadóztatta egész Európát. [1])

Az aranyos gyárnok kilépett s jött helyébe egy müvelt ur, hihetőleg anconai államhivatalnok. Erősen politizáltunk, többször felkiáltott: csak ezt a pápai ügyet lehetne valahogy rendbe hozni, hogy állami consistentiánk ne szenvedjen. Nagy kételyei voltak egyébiránt Olaszország állami unificatiójára, akkor is ha elintéztetett volna a pápai fejedelmiség, Nápoly még mindig önálló királyságra sandit, amint arról később meggyőződtünk, s a többi tartományok is, bármennyire láiszának Italia nagysága iránt lelkesedni, nincsenek hozzá szokva, hogy egyenlő codificatiójuk legyen. Specialitásaik, vidéki igényeik most a pápa elleni dühben szellőztetnek, de ha ez megszünik, egymás ellen kelnek ki, mint Amerikában történt. Talán csak a nemzedék — mondá utitársam — mely az uj formákban neveltetni fog, lesz tökéletesen áthatva az Italia unita eszméjétől. Oly szépen beszélt, hogy ámbár zugó patak gyanánt hömpölygött belőle a szó, mindent megértettem, de a köznép, főképen, ki nem tanult olvasni, névszerint a nápolyi, oly torzitásokkal ejti ki a szavakat, vagy ha tetszik, dialectusban gagyog, hogy nem egyszer fényes kudarczot vallottam olasz nyelvtudományommal.

Amint beesteledett fényleni láttuk az anconai világító tornyot. Hogy egyszerü pásztortüznek ne tartsák a hajósok, vagy egyéb fénynek, az egész világító szerkezetet egy öszvér forgatja, s igy intermittáló phárosz, azaz a szemlélő előtt fény és árny váltogatják egymást. Szárnyaló szekerünk csakhamar berobogott a pálya-udvarba, s az „albergo reale“, készen álló, s lámpásán nevét viselő omnibusán, 20 percz alatt a szállodába értem.

Csunya piszkos város ez: ha már ennek is kell nevet adni, a többi olasz városok példájára, ez lehetne: Ancona la sporca. Itt a nép-jellem is sülyedt, s a hordár, bérkocsis s egyéb pénzkövetelő nép, legszemtelenebb egész Olaszországban, gazabb a nápolyinál. Ez onnét ered, hogy itt rengetegnagy a transenna, évezred óta a legkülönfélébb nép fordul meg kikötőjében, és országuton hol sokan járnak, több a sár mint egyebütt. Nincs is néznivalója, elmentem tehát a szomszéd kávéházba sorbettora, (fagylalt.) Édes volt, hanem megkeseritették; jön a lapkihordó és bedob: la Rana czimü élczlapot. Tartalma a legtrágább, mondhatni kocsisélczek, kicsufolva a centenariumot; véglapján pedig az egész oldalt elfoglalva, a pápa disznón nyargal, kezében hurka, s ezen meg a disznó kolompján felirva a „non possumus.“ És ilyen tartalmu a többi lap is; vagy 6 ujság közt egyet találtam, mely tisztességesen beszélt a pápáról. Az olasz hirlapászok bevallott szándéka decatholizálni Olaszországot, s igy reménlenek Rómába jutni. De az ur Isten nem nektek nevelte Rómát nagyra, nem számotokra övezte az örökkévalóság legével, hanem önmagának!

Miután kiveszekedtem magam egy hordárral, ki 30 frnyi pogyászom fölviteléért, 1 percznyi munkáért, 60 centesimot kért, lefeküdtem, de a rémséges melegben, érztorku olasz szunyogok döngése és érvágásai közben, került az álom. Hoványit olvasgatva készültem a lorettoi utra, mely a czivakodó élet fertelmes fövenyén, üditő árnyas liget gyanánt fogadott oltalmába.

[1]) Meghalt 1868 nov. 14-én Páris mellett. Mikor Gallay abbe meglátogatta az utolsó szentségek kiszolgáltatása végett, kérdezte, vajjon hive-e a kath. egyháznak, R. igy felelt: a ki megalkotta a „Stabat mater“-t, annak kellett hitének lennie. — Nyugodjék békében!

XII.

Hajnalban fölkerekedtem, s az alvó városon keresztül a vasuthoz igyekeztem, mert fél hatkor egy vonat Lorettóba volt menendő. Besietö népekkel találkoztam, kik fejökön roppant kosarakban gyümölcsöt, piruló paradicsomalmát vittek s fényes bizonyitványát adták, hogy benött fejök lágya. A fej után csak a szamárka volt segitségökre, mert ez meglehetős serénységgel döczögve, tekintélyes terheket vitt, s úgy látszik, hogy Olaszországban is sokat elbir a szamár, nem csak hivatalt, hanem karcsu tököt, piros ajku dinyét, savanyú ugorkát.

Két alaguton és az első állomáson Osimon áthaladva, szürke olajfákkal benött halmok közt, 50 percz alatt egyszerre balra tengert, jobbra meglehetős hegy haránton, pillantom meg Lorettot. E mosolygó termékeny vidék, felette alkalmas áhitatos érzelmekre hangolni a zarándokot. Ez uton haladnak századok óta a hivek milliói, Lorettoba. Messziről erősségnek látszik, de nem az, hanem inkább a hit erősségét próbálja meg, mert habár nincs meg e tényen isteni, csalhatatlan bélyeg, mint a szentirati csodákon, mégis nagyon követeli a hitet, azon emberi tanubizonyságok miatt, melyeknek, ha az életben adunk hitelt, sőt 2—3 ember tanuságára egy harmadiknak életét is tudjuk elvenni, ezen nagyszerü ténytől sem tagadhatjuk meg. Én tehát legyőzetve annyi tanu vallomásától, indittatva századok áhitatától, elhiszem, hogy angyalok hozták e házikót Názáretből.

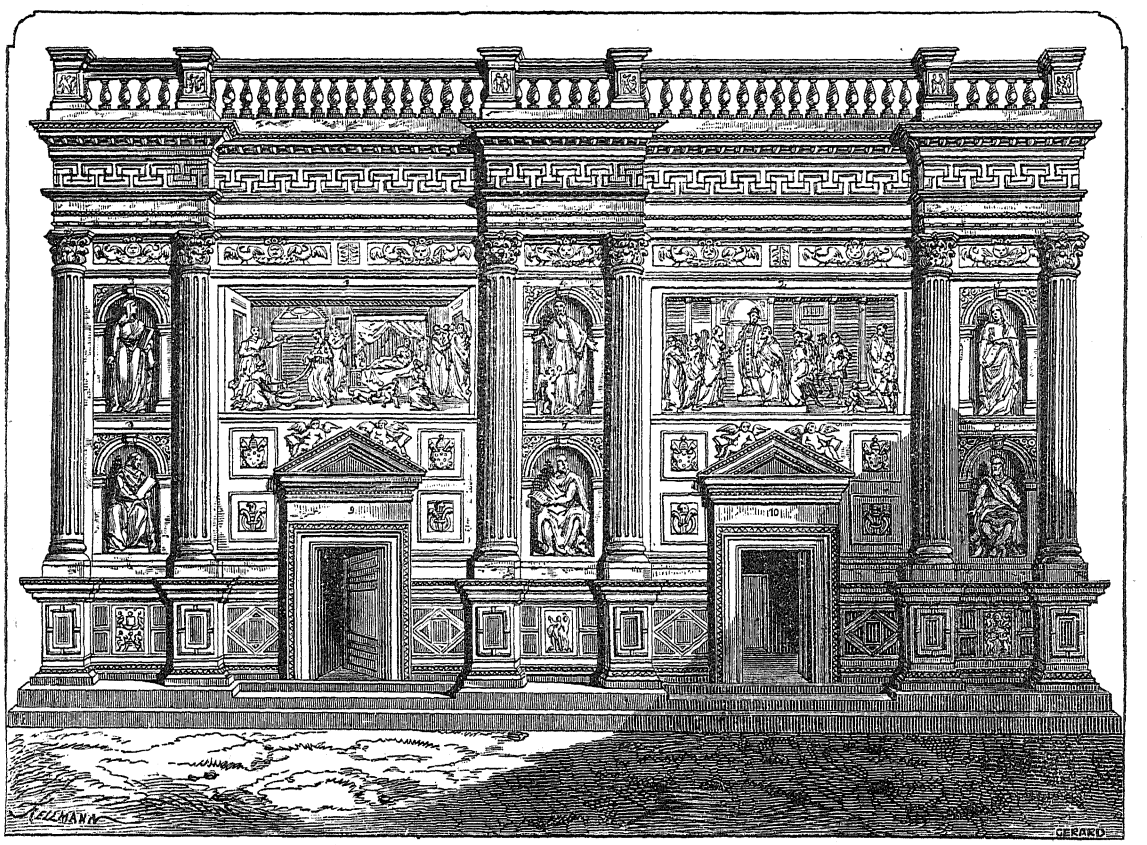
Alig szálltunk le, egy franczia, jámbor, de kissé tüskés természetü pap volt utitársam; az állomásnál előfogott 10 kocsis, s kezdtek rábeszélni, hogy gyalog lehetetlen fölmenni e tikkasztó melegben, kértek, rimánkodtak, csendesen, titkon integettek, csakhogy menjek valamelyikökkel. Felém nyujták tariffájukat, hogy csak 12 soldi — váltó garas — az ára. Majd arczuk elé tették a tariffát, s mögötte mosolygó szemmel esdekelt egy — ugy, hogy a többi észre ne vegye, — vad lármán kivül az alázatos szembeszéd nyilaival is ostromolt. Ezekhez a váczi eléggé híres kocsisok, elvetendő kontárok, mert a gorombaságon kivül mást nem tudnak, de a lorettóiak a durván lenéző pokroczhangu morgás, és káromkodás czimborasójától, le egész a morajló csermely andalitó suttogásaig, sőt a valóban nyájas, kérő mosolyig, mindent felhasználnak egy utas felhorgászolására. Ennyiben universalgeniek. Az indulatkifejezések eme kaleidoscopja tetszett, sokáig éldelegtem, e távolról felém nyuló taglejtéseken. Egyszer intettem az egyiknek, hogy hagyjon békét, majd választok; ezt legott igéretnek vette, s amint másikhoz fordultam elkezd kiabálni: mi fa torto, hogy igaztalan vagyok iránta s követelte, nem kért többé, hogy vele menjek; no, ha igy van, hajts, felültünk, nem akarom a búcsújárást tortoval kezdeni.

Az ut lomha kanyarulatokban kigyózik a városba, mely ódon házak, meredek és piszkos utczákról nevezetes, telve iszonyu sok koldussal. Van vagy 7 ezer lakosa, kik devotionaliák gyártása- és eladásából élnek. A koldusok itt önálló fajt képeznek, mert merőben különböznek nemcsak európai, hanem olaszországi hivatáltársaiktól. Többnyire nők, hanem minő asszonyi állatok! nemcsak mind fényképezni való eredeti alak, hanem egy föllépő koldus egész esdőhatalmával, melyben mint sötétben a villám czikkázik a szemtelenség, birtak eme felejthetlen, fejkötő nélküli alakok. Harpyak serege, mit nem lehet lerázni nyakunkról, kik a koldulás mesterségét a netovábbig vitték. Örömhangulatomból azonban ki nem vert, sem a tolakodó koldussereg, sem a templomnál álldogáló vezetők ajánlkozása. Beléptem dobogó szivvel a szép templomba s az ennek közepén létező házacska közelében leültem. A házacska körül a búcsújárók millióinak térdei mélyedéses utat csináltak, itt helyezkedtem el, e helyről sok édes fohász repült az égbe.

E nazarethi házikóban született, lakott a Szent Szüz, itt nevelte sz. fiát. Ilona császárné 336 templomot épittetett föléje ilyen felirattal: ez azon szentély, melyben az emberek üdvének alapja először letétetett. A templom a 13 ik században, a saracenok dúlásai folytán ledőlt, s 23 évig a szabadban állt a kis ház. Közeledvén ismét a pogányok, és mindent tüzzel vassal elpusztitván, 1291. május 10-én Dalmatiában, mely akkor Magyarországhoz tartozott, Tersacte nevü város határában, egy menedékes halomra vitték az angyalok és igy hazánkba hozták. Sándor püspök, ki e hirre nehéz betegségéből meggyógyult, állitá, hogy neki kijelentetett, miszerint ez azon ház, hol az ige testté lőn. E föld Frangepán Miklós birtoka volt, ki ekkor Modrusiae tartózkodott, s amint hirét vette a csodának, legott személyesen akarva meggyőződni róla, ott termett s intézkedett, hogy tiszteletteljes környezete legyen, sőt mivel két napi távolságra lakott, ide tette át

székhelyét. Legott 4 tudóst küldött a helyszinére, kik vizsgálják meg a dolgot. Eskü alatt állitották visszatérvén, hogy alapokat találtak, melyekről mintegy le volt metszve a falazat, hogy a kövek, téglák ép olyanok, anyagra alakra, mint a házikón, s a terime azonos. Mások is elindultak e czélból Nazarethbe s hasonlag nyilatkoztak. De három év mulva, innen elköltözött a szent ház, amint erről egy tersactei régi emléktábla tanuskodik, ahol

caeterum voluisse nefanda Barbarorum facinora devitare. Quae quidem nutu divino per aerem primum in *Pannoniam* regionem, quam vernacula lingua, Slavoniam dicunt, mire delata est. Inde aliquot annos post, pari modo id peccatis urgentibus, in Italiam delata est, eamque Italiae provinciam tenuit, quae ager Picenus dicitur, juxta urbem, quam accolae Recanatam dicunt. [1]) Ez okon a tersactei templomban, még most is éneklik a következő hymnust:

(A lorettói szent ház külseje.)

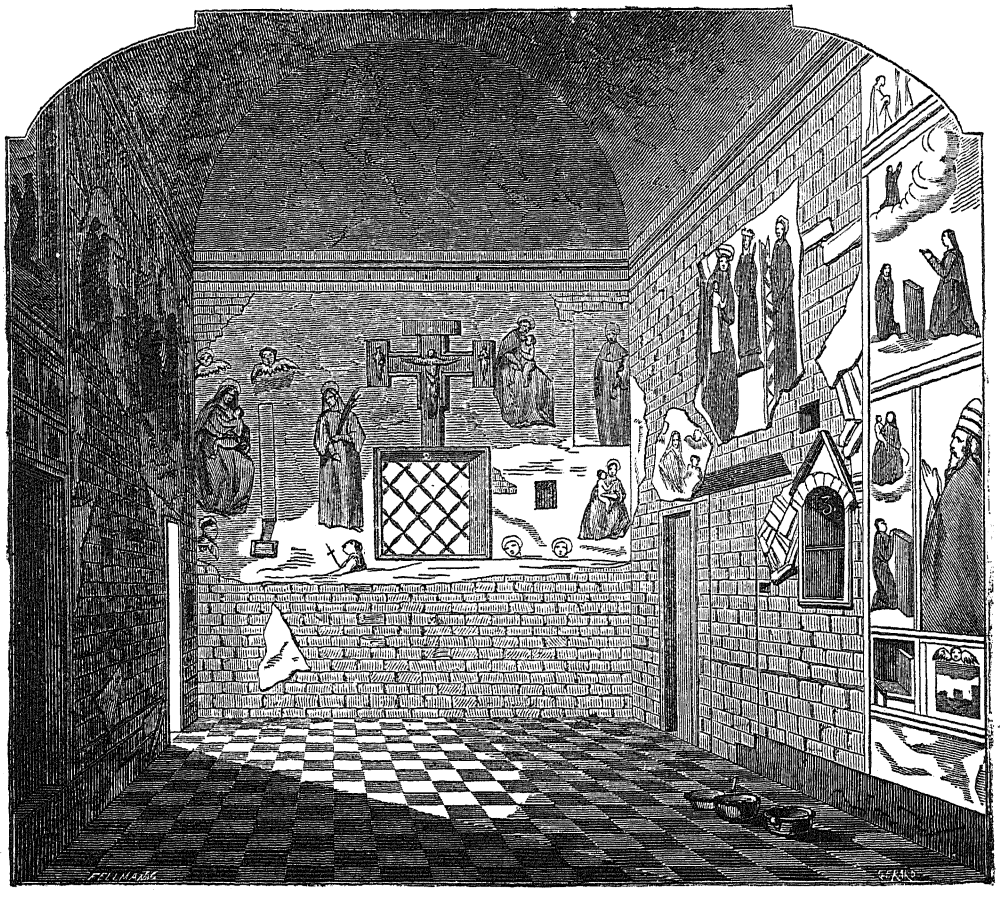
ez áll: vene la casa della B. Vergine da Nasaret a Tersacto, l'anno 1291 alli 10 Maggi, e si parti, alli 10. Decembre 1294. E feliratot a hagyomány szerint, Frangepán Miklós vésette. Ama számos tanubizonyságból, melyek e tényt minden emberi védvekkel támogatják, csak egyet hozok fel, ezt azért, mert Pannoniát említ. Hanc esse cameram vel rectius thalamum, in quem in Nazareth Galileae, angelus Gabriel ad Virginem Mariam de supernis sedibus missus sit, omnes uno ore autumant, qui Jerusalem civitatem, devotionis gratia adeunt:

Huc cum domo advenisti,
Ut qua pia mater xti.
Dispensares gratiam.
Nazarethum tibi ortus,
Sed Tersactum primus portus,
Petenti hanc patriam.

[1]) Hieronymus Radiolensis: „Unde et quomodo aedes S. Mariae de Loreto initium sumpserit.“ Valumbrosai szerzetes a XV. század közepén. V. ö. Migne: Summa aurea de laudibus B. V. M. Dei genitricis suae sine labe conceptae. Paris 1862. II. 815—915. A többi kötetekben is tétetik említés e csodárol.

Ilyen rythmus már régen elenyészett az egyházban, nem is maradt meg, csupán a Dies irae, Stabat mater és Lauda Sion sequentiákban; legnagyobb virágzásban volt a 13-ik században, ez okon ama hymnus felette régi.

1294-ben decz. 10 én az anconai partok lakosai döbbentő tüneményt láttak az égen, ömlő fényben egy házikót visznek az angyalok. A kedves terhet egy borostyános berekben tették le, lauretum, jogtudós, előkelő férfi és mérnök küldetett ki, hogy mind Tersacte, mind Nazarethben szemügyre vegyék a dolgot, mérjék, hasonlitsák össze az épülettel az alapot, amely Nazarethben marad, figyeljék meg a terrenumot, ha vajjon lehet-e belőle oly vörös téglákat, oly vörös követ vájni, minőből van a kápolna épitve. A követség eljárt hivatalában s eskü alatt bizonyította, hogy mindenek vonalra egyeznek, hogy ilyen kőtermésnek csak Nazareth-

(A lorettói szent ház belseje.)

loretto neve innen van. A hely Recanati határába tartozott. De miután hol Isten működik, az ördög is kifejti erejét, eme berekben folytonos rablások és gyilkolások miatt nem járhattak a jámborok, azért 8 hó mulva Raynald István és Simon testvérek birtokára tétetett át. Itt nagy bucsujárások történtek, de rövid idő mulva összeveszettt a két testvér s ez okon 4 hó mulva az országutra tevék, ahol most is van. A bámulatos eseményre, 16 ben van nyoma, honnét eltünt a ház, csakugyan a mondott időben. Természetes, hogy erre egyetemes lett a lorettói házikó tisztelete, és az odavaló búcsújárást a pápák búcsúengedélylyel gazdagitották, ők maguk is zarándokoltak oda. 1586. V. Sixtus. Leginkább a tersactei lakosok látogatták, forrón esedezve, hogy jöjjön vissza! Még 260 év mulva is megindító jeleneteket közölnek a történetirók, melyek a dalmátok fájdalmát élénken tükrözik vissza,

mit éreztek a szent ház eltünésén. A pápai megerősítő levelek II. Pállal kezdődnek 1471-ből, azután II. Gyula, X. Leo, III, IV. Pál, V. Sixtus s végre XIV. Benedek, ki megerősíté az officiumot is: Translationis domus Lauretanae, Decz. 10. mondandót.

A házikó mint mondtuk, a templom közepén van, mint Mariaczelben. Kivülről fehér márványnyal van bevonva, hires dombormüvekkel, rendkivül finom faragványokkal diszitve. Tervezte Bramante s első rendü müvészek, mint Sansovino, Lombardo vésték. Megkezdték a munkát 10 Leo alatt s III Pál idejében bevégezték. Nyugati részén van az angyali üdvözlet, Sansovinotól, Vasari mondá róla, hogy opera divina. Délen: Jézus születése, Dávid, Goliáh és Sybilláktól környezve; keleti oldalon: a casa santa elhozatala. Északon: a szent Szüz születése. E burkolat, a szobrokat és márványt bele nem számitva, 50 ezer scudiba került, pedig sok müvész ingyen dolgozott. Egyik oldalán ezen felirat vagyon:

Hic Lauretanae prope surgunt Virginis aedes,
Non est in toto, sanctior orbe locus.

Minthogy bucsunyeréshez okvetlen szükséges a töredelem szentsége, én is előbb meggyónva, kértem engedélyt a misézésre. Miután megvizsgálták az irást — litteras formatas — megengedte a vicarius; hanem még 2 énekes és egy kis mise volt tartandó, bementem tehát a kápolnába, s ama jámbor emberrel, ki e szent szobor láttára, a szent anyát, lelke forró hevével dicsőiteni kezdte, és felkiáltásaiból keletkezett a loretomi lytania, én is felkiáltottam, sedes sapientiae, refugium peccatorum, auxilium Christianorum, ora pro nobis. És ezek ismétlésében telt el imám. Nem méltó ilyenkor imakönyvet kézbe venni is. Csak mikor felszivta magát áhitattal szivacs gyanánt a lélek, lehetett hozzá fogni a breviariumhoz. Oh mert temérdek ok van itt, elmámorosodni az áhitattól.

E helyen támadt üdvünk csillaga, ide szállt köszöntésére az Ur angyala, itt dobogott a kebel, mely alatt pihent az ég minden gazdagságának birtokosa, ki millio világgal rendelkezik, s nem tudjuk elképzelni, hogy mennyi lény szivében örömet fakaszt, hány milliót boldogit. Itt lakott a kis Jézus, e falak hallották sirását, itt vala engedelmes szüleinek, itt hivta őt édes anyja, mint az anyák hivni szokták gyermekeiket. Itt tanult a kis Jézus, édes anyja térdein beszélni, és szájának beszéde betölti földünket, e száj által kimondott igazságok teszik üdvünket! Itt tanult imádkozni, s imájára lehajolt az Isten! Oh dicső emlékezet, e falak hallották az Istenember első imáját! Oh mennyire ünnepelt ekkor az ég! mikor az Istenfia imádkozott. Megszünt a cherubok dicsdala, a spherák zenéje, a szeraphok hódoló imája, mert az Isten fiának, az egek urának imája szállt fel az égbe. Ekkor imádtatott átkos földünkről legméltóbban az Isten, ekkor szünt meg haragja, mert szomoru csillagzatunk, Jézus imája által megszentesült. Csendben ülve a kápolnában, csendben ugy hogy csak szivünk dobbanását hallottuk, eme dicső emlékek mind elvonultak, felélénkült emlékezetünkben. Nem is ima volt ez, hanem édes kéjlehellet, mely e szent helyen mindnyájunkat elmámoritott.

Hanem illik-e az áhitat érzelmeit kibeszélni, a sziv titkait kitárni az olvasó elé, ki hidegen olvassa el ömlengéseink leirását? Ugy hiszem illik. Beszéltünk, s elégszer jön még szóba a test, a gyomor, eme kényes ur, mért ne szólnánk a lélek szükségeiről, mely ha tunya, a kárhozat feltámadására készíti a testet. Ide való a vers:

És nem részünk e a test, ugy mint a lélek?
Egyenlőn kedveznünk kell mind a kettőnek.

Tehát legalább egyenlőn, s igy szabad beszélnem a lélek szomjáról is. Hiu dicsekedésnek ugy sem fogja ezeket tartani az olvasó, mert hiszen tudva van mindnyájunk előtt, hogy ha a pap, hivatala teljesitésében, vagy az áhitat gyakorlataiból, dicsőséget akar aratni, ez egy neme a simoniának, miután pénz vagy emberi dicséret, Isten előtt egyenlő értékü. Catholicus sum, nil catholici a me alienum puto.

Az énekes misék alatt, végtelen kedvesen orgonáltak. Vidám viharos zene volt ez, távol a mi huzóvonó előjátékainktól; több helyütt hallám e dallamot, de Lorettoban — talán az elfogultság praedisponált rá, felzuditotta belsőm minden idegét, és többé nem volt örömem merengő, hanem belevegyülni vágytam, mint a szélvész fuvalmába belevegyül a háborgó tenger susogása. Kik ami lassu énekeinket megszokták, zugolódnak a dallamgazdag zene ellen, de én Haydn-nal tartok, ki ilyetén

kifogásra azt mondta, hogy mikor Istenről gondolkodik, nem lehet szomoru, ezokon szent dallamain sem látszik semmi komorság, hanem inkább derült vidámság. Ha már ez általán áll, annál inkább ide illik a dallamos zene, hiszen e házikóban ringott bölcsője Urunknak, itt énekelt Szűz Mária bölcsődalt a kis Jézusnak, itt ébresztette vidám danával, itt vette aggódásai jutalmát szivetemelő mosolyában, itt csókolta le hamvas arczának pirját. Hol örvendjünk tehát, ha itt nem? Nem Bethlehemben, hol elhagyatva volt és sz. fia didergett a jászolban, ott örvendtek az angyalok, a pásztorok, de nem az aggódó anya, gyermekével reszkető karán. Nem Jeruzsálemben, hol vérzett szive, midőn bemutatta a templomban, s megjövendöltetett, hogy pallos fogja keresztüljárni kebelét, máskor meg aggódott, mert a tudósok közt elvesztette, és a kebelzuzó szenvedés napjaiban, mint feihőszakadás omlott rá a kín. E házikóban pedig családi örömben élte földön legboldogabb napjait. Nem illett tehát örvendeni?

Papra nézve legnagyobb boldogság itt szent misét mondani, mert szavára leszáll az Istenfia. De amint föl a magasba nyul ez érzelem édessége, ép oly mély ekkor bűneinek tudata, méltatlanságának lesujtó érzete. Oh Isten, minek emelsz oly magasra, mikor tudod, hogy a ránk tapadt súly annál mélyebbre sülyeszt el! Egyedül az Isten irgalma emeli a kart, és ad ajkunkra szót, hogy el ne fussunk e szent helyről, ez imátlehelő, égiléggel telt szentélyből. Csak az Isten irgalma föntartott, hogy kimondani mertem a szent igéket, s mise végén: verbum *hic* caro factum est. Oh mily hosszúra kellett nyujtani a memento-t, hogy elgondoljam azokat, kiknek imái kisértek az uton, kik alkalmat adtak, hogy itt misét mondhassak, és minden jámbor lélekért, mely imámra szorult, vagy azt valaha igénybe fogja venni. Ugy véltem, hogy azt mind meg fogom nyerni, amiért itt esedeztem; de nem lett volna vége, ha be nem fejezem avval: legyen meg legszentebb akaratod!

A szent mise után franczia barátommal, leültünk az oltár lépcsőre, s a homályban, melyet vagy 22 lámpa oszlat, jól esett ama téglákat csókolni, melyeket a zarándoksereg immár ajkaival fényesre simitott. De legjobban esett a két ajtó egyikénél ülni, hol egy rokkant vitéz, kivont karddal őrt állt. Ugyanis eszembe jutott, hogy ezen ajtónál, nyujtotta ki Szűz Mária az alamizsnát, itt terjesztette ki kezecskéjét a kis Jézus, kenyeret nyujtva az ajtónál benéző, kéregető koldusnak. Most pedig ott ültem én, valóságos lelki koldus, ki annyi erény nélkül szükölködöm, ami egyedüli vagyon Jézus előtt, sőt mint fekélyes Lázár ott alamizsnáért, az égi kegyelem morzsáiért, mik lehullanak a szentek asztaláról, esedeztem. Akkor szegény voltál, csekély volt alamizsnád, most gazdag vagy, az ég kincseivel rendelkezel, adj ennem innom, ki kegyeidre éhezem szomjazom! Oh mily nyomorultnak éreztem ekkor magam, tudom, hogy megszánt az irgalom anyja.

Az idő délre járt, kellett elmenetelről gondolkozni, mert a vonat 2 órakor volt indulandó. Hogy vágyakodtam egy kis unalomért, mely könnyebbítse az elválást. Hanem e helynek delejes ereje vagyon, mit a századok hite s annyi élt és élő nép áhitata, mintegy élesíteni látszik. Mennyei igézet csatolja térdeinket a márványra, s remegünk a pillanattól, melyben a dicső szentélynek hátat kell fordítani.

Megnéztük a kincstárt, hol temérdek arany ezüst gyémánt, ex voto ajándék ragyog, miket századok folytán ide ajánlottak a zarándokok, köztük számos történeti nevezetesség. Sokat elraboltak már, s a jelen kormány már rajta van a praecipitiumon, melyen haladva, oda ér, hol többé nem fogja vételnek tartani e szent tárgyakat is hatalmába keríteni. A zárdák, miket elfoglalt, szintén ex voto épültek nagyrészt, s ott már a szabad kőmüvesek gazdálkodnak. — Tasso is zarándokolt ide iszonyu elhagyatottságában, drága ajándok nem telt szegénységéből, hanem egy ihletett canzone-t irt:

„Ecco fra le tempesta ed i fieri venti,
Di questo grande e spazioso mare,
O santa stella, il tuo splendor m'ha scorto
Ch' illustra e scalda pur l'umana mente.

mely tovább tartand, mint ama gyöngyök, mik után sovárkezek nyulnak, s kivont karddal fenyegetőznek.

Még egyszer elbúcsúzva a szentélytől, az elválás keserüségével belsőnkben, lehaladtunk a hegyről a pályaudvarba, hol nehány olasz franczia pap társaságában, kik a római ünnepélyről jöttek, vártuk a mozdonyt. Ismét kinálkoztak a szekeresek Pimodan sirjához, ki a szomszéd castelfidardói mezőn (1860 szept. 18.) elesett és eltemettetett, hanem ily szomoru emlékü helyre, ha időm leendett is, nem vágyakodtam. A vasutról mutatta a bresciai vicerector, hol álltak a pápai seregek, hol a Manó tábora s rész-

letezték a szerencsétlen csatát. Jobban tetszett ennél, egy mellettünk ülő, féllábu genuai zarándok elbeszélése, ki már hétszer volt Palästinában, s nem tudom hányszor Lorettóban, és sokszor gyalog is jár. Beszéde és viseleti modorán meglátszott, hogy egészen az Isten bizalmában él, és mód nélkül közönyös a világ minden ragyogó boldogsága iránt. A lemondás határozottsága uncialis betükkel vala kinyomva arczán. Háromkor ismét Anconába valánk.

XIII.

Mit csináljak ebben a vén és rut Anconában? Szent Czirjék templomát, mely a város feletti hegyen áll, megnéztem, jeles góth portaléja van, egyébkint izléstelen. Ide a város zaja nem hallik, mocskos utczáit nem látjuk, jótevő magány, és csendben néztem a táj szépségeit. Semmi sem indítja az embert imára, mint magányosan álló, zajtalan templom. Itt a kéjes nyugalmat, a végtelen tenger gyönyörlátványa tetézte. Ez aztán megragadó kilátás. A város amugyis könyökbe van épitve, innen eredt görög neve, felette a hegy, innen tehát korlátlan a kilátás a sik tengerre, mely a délutáni nap aranyzó hevében, fátyolos kék szinben, mérhetlen távolban környékezett; mintha csak azért nyulna a tengerbe e földnyelv, hogy hegycsúcsán, jó messze belássuk a tengerbe. Mit a tenger igézetes, megkapó hatásáról olvastam, az egyszerre leszállt az emlékezetből, mint érzelem, a kebelbe. Jobban mondva, e szavakhoz bennem csak most társult a fogalom, érzemény, vagy hogy is nevezzem a hatást, mit a tengernyi viz látása okoz. Ez volt jutalma anconai időzésemnek; tévelyegtem ott még egész 10 óráig este, mert ekkor volt Rómába indulandó egy vonat.

A pályaudvarban egy lengyel pap, ki nővérével utazott s Lorettóba igyekezett, nagy zajt ütött latinul beszélve, mert elvesztette vasuti jegyét. Ez az utazási vesződségek zápora volt. Nővére sipított, ő zajgott, a vasuti alsóbb rendü hivatalnokok nem értették, a többiek nevettek, a csengetyü szólt, a conductor kurjantott, indultak az emberek, a szegény pap lótott futott, mig végre az állomási főnök rendbehozta ügyét. Az episod moralitéja az, hogy nem kell nővel utazni, másodszor tanuljuk meg az országnak nyelvét, melyben őgyelgünk, legalább ugy a hogy.

Untomban egy szives hivatalnok megszólított s a zsinóros ruhából látva bennem a magyart, azonnal a magyar legióról kezdett mesélni, mely Jesiban, szülőföldjén tanyázott. Névszerint két kalandos históriát mondott, melyet extractusban ide irok. Egy csinos magyar fiu, belebolondult egy tüzes szemü olasz nőbe. (Én egy csinos nőt sem láttam, hanem piszkos, lompos, borzasat eleget.) Ő azonban, amint mondom belebolondult, mert mint barátainak állította, szemei tüzével ki tudja égetni az emberből a szivet s kiszívni a lelket piros ajkaival. Szivesen megverekedett volna férjével, hanem bele nem kaphatott, tehát főbe lőtte magát. A másik történet még iszonyúbb, habár hasonlókép kezdődött; egy magyar legionarius, egy parázsszemü olasz leányba szerelmesedett, de a hamis zúzája csak tréfára vette a dolgot, tetszett neki a fiú, névszerint, mikor ablaka alatt ágaskodó paripáján nyargalászott, csaknem kibukott utána hajolva, de máskor meg immel-ámmal beszélt vele. Ez az őrültség iskolája volt. Hazánkfia elbúsulta magát, s őrült elkeseredésében a kutba ölte magát, melyből ivott a dulcinea. Avval végezte:

D'amor non s' intende
Chi amor e prudenza unir pretende.

Mindkettő Galibádihoz méltó véget ért. Csengettek s én a waggonban ültem, tandem Rómában szállandó le.

Hányszor keltettek fel, kocsiváltozás, utlevélvizsgálat, koffernyitás végett, nem tudom. Ezt mind álomban cselekedtem. Szószerint teljesedett rajtam Brunner verse: Bald träumst du mit Brutus, des stolzen Römers Hass — bald wirst du wachgerüttelt durch Polizei und Pass.

Utikönyvem mappáján látom, hogy Foligno, Spoleto, Terni, Narni el volt hagyva. Csak ugy 7 óra felé nyertem vissza tudatom, amikor egy tisztességes parasztember nyájas kérdezősködése, engem is bizalmas nyilatkozatokra olvasztott fel. Correse-ban felpálinkáztunk, azután szivaraim dicsérete mellett a tájékot magyarázta. Habár az olasz, midőn idegennel beszél, mindenkor az irodalmi nyelvet használja, de pajtásomban csak a jó szándék volt meg, nagyon ritkán sikerült neki értelmemhöz ereszkedni le, azért minden fülhegyezés mellett, sok prego, non intendo-val szakítám meg beszélgetésünket. Ő mindamellett örömmel magyarázta a tájat, emlegette Monte Rotondot is, melyet röviddel utóbb, Garibaldi futása tett nevezetessé. Itt a vasut több-

ször áthalad Tiberen s a Campagnán, és a via salarián rohan az örök városba.

Hosszu vizvezetések rombadőlt iveit, kifárad megolvasni a szem. Mikor megáll a mozdony, az ellentét által még nagyobb lesz a pusztai csend; a távolból kékelnek ugyan hegyek, köröttünk azonban aszott fü, madártalan lég s a hantból kiálló rom vagyon, melylyel ezeréves zivatar küzdött meg már. Merengésbe fulad lelkünk, és a sürgölődő képzelem a campagna mezejét, a történelem ezen országutját benépesíti.

Mintha félnének szántóvasat alkalmazni, hol Cincinatus lábnyoma volt, vagy mintha ez a képzelem mezeje volna, hol megalkotni kellene a régi világot, mely már csak a képzelemben létezik.

XIV.

Rómába 10 órakor délelőtt értem jul. 20-án szombati napon. Legelőbb a Laterant és Mária Maggiore-t láttam, messziről szent Pétert. Minthogy lapálynak mondható a pályaudvarból Róma talaja, semmi megragadó, lelkesítő, döbbentő nincs az első tekintetben. De bármely száraz volt a szem tárgya, szivem hangosan, lélekzett fogytáig dobogott; mikor bérkocsin szállásra vitetém magam, sok igyekezetbe került mig megszoktam a gondolatot, hogy csakugyan a dicsőség-fáradt Rómában vagyok.

Első indulatom Rómában, hogy igazat valljak, az irigység volt. Ott a pályaudvarban s az utczán annyi közönyös arczot láttam, nálunk is megszokott gondvonásokkal, lám mindezek nem örülnek, hogy Rómában laknak, miképen lehet itt köznapi az ember! Lelkem ünnepelt e perczben, s irigyeltem azokat, kik a szent városban még unatkozhatnak is. Második érzelem volt a büszkeség, mert Róma most is, 2000 év után igézetes szó, s ott lehetni, vagy mondani Rómában voltam, evvel dicsőséget vélünk arathatni.

Alme sol curru nitido — — nihil possis urbe Roma.
Visere majus.

Horácz igy üdvözlé; én pedig Jókaival: két árnyék követi léptünket: egyik a naptól vetett, másik a multak emléke. Minden kőnek, minden dombnak története van itt, mely beleszövődik a világ historiába, s azok a kecskék amott, királyok sirján legelésznek.

A corso végén, via di S. Eufemia, a Trajan-tér szomszédságában volt lakásunk. Utitársam nem volt honn, a könyvtárakat bujta, én tehát a márványpadlatu szobában elhelyezkedtem, örülve, hogy római lakos vagyok. Barátomat a harangszó hazacsalta, s egymást biztatva, hogy hiszen nálunk is van ily meleg, enni mentünk. A viszontlátás örömeiben nem gondoltunk a gyomor jogaival s inkább szemem evett, nyelte a palotákat, templomokat, a pompás főutczát, a corsot. Fölhevült lelkületemben, nagyon prózainak tetszett, hogy F. V. közönyösen, délutáni álomra szenderült; már én nem aludni jöttem Rómába, s bármennyire bizonygatá, hogy e rekkenő melegben ez elkerülhetlen, én inkább majd Trajan oszlopára nézegettem ablakunkból, majd az Ara Coeli dombra, pontos lelkiismeretességgel olvasgatva az utikönyvek idevágó jegyzéseit. Sietek önmegtagadási aureolámat letenni, mert harmadra, már én is horkoltam délután, s egy hét mulva 2—5-ig aludtam, mint a kősó. Ugyanis a kinzó meleg, főképen ha délig jártam, ugy kiszivta erőmet, hogy kivánatosb lett a déli álom, mint az éji, habár mi kilenczkor már ismét ágyban voltunk. Ki álommal nem igazitja el kimerültségét, könnyen lehet a hidegláz áldozatává. Horatius a déli álmot (siesta) „meridiari" szóval fejezte volna ki.

A 12 dombon elterjedő Rómát, a sárga vizü Tiber két egyenetlen részre osztja. Köriti 6 órányi kőfal, Honorius idejéből, de ezen területnek csaknem fele kertekből áll, hol pompás szőlő s páratlan baraczk terem, melyeknek a piazza navonán permanens tárlatok van, mit e sorok irója gyakran meglátogatott.

A mostani Palatinhegyen, hol a császárok törmelékfedett palotáit ássák ki, 1300 évvel Krisztus Urunk előtt, Evander épitkezett s a mese szerint az arkadiai Pallantion emlékére, Palatium-nak nevezte el. Nem dobog kebletek oh arkadok, hogy a társaság neve, melynek tagjai vagytok, s hova mi is kilencz barátunkat beavattuk, adván róluk bizonyitványt, hogy nemcsak az irott betüt olvasni tudják, hanem derék tudós emberek, hogy e társaság évezredeket számit!

Ugyanezen helyen 754. Romulus és Remus, farkastejet szopva, amint azt egy omnibus ajtaján szépen lefestve láttam, álladalmat alapitottak, mely 244 évig királyoknak engedelmeskedett, 500 évig köztársaság volt, 400 évig császárokat tisztelt, s

15 századon át a pápát ösmeri fejedelmének. Uralma tetőpontján, határait alkotta Ázsiában Tigrisfolyó, Afrikában Atlas, Európa felső részén az Elba. A pápák által uralkodik az egész világon. Evvel meg nem elégedett, V. Sixtus és X. Leo idejében, a tudomány és müvészetek vakító fényével bevilágítá a világot, s nem csak az áhitatos hívek zarándokolnak oda, hanem ez a müvészet Mekkája. És igy Staelnőnek igaza van, mikor mondja, hogy Olaszországnak hódol az egész emberiség, mert majd fegyvereivel, majd müvészete, majd szép egével győzte le. Történeti és müvészeti tekintetben, a föld egy városa sem tette kétessé elsőségét. Ezekhez járul a vallás zománcza: méltán mondhatjuk, hogy Róma az emberiség legszentebb érdekeinek menedékhelye, s a barbárság hitetlenség elleni bástyája. Századok nem birták elpusztítani, a világ nemzetei diszíték trophaeumokkal, az örökkévalóság igényeit őrizi keblében, s mit a barbár csordák nem tudtak végrehajtani, azt most saját fiai segitik elérni, tüzaknákat csinálva a pinczékben, pokolgépeket az ezredéves kőalapokban.

Barátom fölébredt s nyakunkba vettük a várost. Első volt Trajántér. Valahára hon hagyhattam a megunt utikönyvet, s V. ciceroniságát igénybe vettem, gondolkozással sem fáradtam, fülem lett helytartó a szellemi világban. Alig kezdődött történeti, müvészi előadása a Trajánoszlopnak, ott termett egy leskelődő vezetnök s kinálta hivatalbeli szolgálatát, de mihelyt hallotta: siamo pratici, teljesen lefegyverkezve, hátravonult.

Traján oszlopa — 22 öl magas — mutatja, mekkora hegyet kellett elhordani, hogy e téren Apollodorus épitész — 110—114 palotákat épithessen. Az oszlopon sz. Péter érczszobra van: Sixtus V. S. Petro Apostolo donavit, felirattal. Külsején 2500 alak és sok hadikép látható domborvésetben, tárgya Traján győzelmei a dákok felett. Belülről 184 foku lépcsőn lehet fölmenni, mit azonban nem kisérlettünk. Róma talaja a sok pusztitás folytán vagy két öllel magasabb, mint volt a császárság alatt, ilyen mélységben még sok helyütt kövezetet találnak. Itt is fel van ásva a talaj, s láthatók a csonka granit oszlopok, mik hajdan itt pompáztak s talán hallották Konstantin katonáinak javalló érczhangjait, midőn őket kereszténységül megszólitotta, mert e tájra helyezik a templomot, melyben tartatott az első ker. császár első beszéde Rómában. Egy oszlop a korlátnál hever, sokszor pihentünk rajta, hazafelé tartva, délesti vándorlásainkból.

Traján és oszlopa méltók egymáshoz, mert Tiberistól Euphratig diadalivekkel s fönmaradt müveivel töltötte meg a földet. Civitavecchia és Anconában kikötőt épitett, kőhidat a Dunán, mely sem előtte sem utána kőhidat nem hordozott, romjai Cladovánál még láthatók.

Innen a vasas Péter templomába, azután a Colosseumba és foruman által a Corsora mentünk. Ez egy délutánra elég volt. Legérdekesb Rómában az első nap. A benyomások zápormódra rohannak, a nagyszerüség elragad, emelkedik nyelved, ép ugy mint érzületed, s rendes kosztunk lesz a fenséges. Valaki mondá, hogy szomorú élvezet igyekezni olyan városba, hol senki sem várakozik ránk. Ez Olaszországban nem áll, mert mindenütt várakozik ránk, a müvészetek csodálatos tárlata, a katholicismus dicsőitése, Rómában pedig várakozik ránk a pápa, ki minden hivét, sőt minden embert atyai szeretettel fogad; Italia virányain nem érezzük magunkat idegenekül.

XV.

Másnap reggel bővebb nézhetés, meg aztán gazdálkodásból, gyalog mentünk ki vaticani szent Péterbe. Amint kibontakoztunk a ház és utczák tömegéből, szemünkbe ötlött egy hid végén az Angyal-vár, Hadrián Mausoleuma. Hajdan sarkophag, azután vár, mely sok ostromot állott ki, most is megerősített gömbölyü őrtorony. Középkorban Theodorich palotájának hivták, parosi márványból volt burkolata, szobrokkal ékesitve, miket ostrom alkalmával lehajigáltak, evvel akarva a keményfejü ellenséget capacitálni, hogy haszontalan a fáradtság. Fölötte egy angyal érczszobra áll, hüvelybe téve a pallost, az Isten megbocsátó irgalmának jelétül. Pápai zuávok járkáltak rovátkos falain, alant is egy pápai zászló árnyékában volt őrállomásuk. Csinos szőke fiúk, mind franczia belga születésü; hogy jó katonák Monterotondó tanusítja, itt kiáltották az ingadozó garibaldistáknak: montre ton dos, mutasd a hátadat. Angyalvár most börtön is, Péter-Pál napján itt is müvészi örömtüzek lobognak. Veuillot mondja: nagy dőreség ilyen rengeteg teher alá te-

metkezni; az itéletnapon beh furcsa lesz ilyen kőhalmazból kivergődni.

Magyar emberre még az által is nevezetes, hogy Róma emlékei között, bizonyosan mondhatni, miszerint Hadrian dicsravatala látta, Nagy Lajos királyunk 10 ezer főnyi hadát bevonulni, Péter sirjánál a nagy jubilaeum alkalmával vezekelve imádkozni, és ajándékokat osztani. A dicső király, a nápolyi hadjáratból győztesen hazatérve, 1350 sept. 19-én tartotta bemenetét Rómába, és ugyanazon hó végeig ott maradt. Lajos akkor 24 éves volt; Rómához közeledvén, a város elüljárói, kiknek élén akkor Cola di Rienzo volt — a pápák Avignonban lakván — tisztelgés végett, négy olasz mérföldre nagy ünnepélylyel eléje mentek. Lajos kegyesen fogadta, de midőn őt „Dominus Romanorum" czimével akarták megtisztelni, megköszönte azt, oly nagy volt benne a pápai fejedelmiség iránti jogtisztelet. Európa uralkodói közt, csupán ő volt az akkori jubilaeum alkalmából Rómában. Lóháton vonult be 1000 fegyveres lovag élén a városba, melynek utczái ünnepélyesen voltak feldiszitve. Utját szent Péter templomának vette, hol imáját végezé. Lakásul neki a pápai palota engedtetett által; más módon is ki volt tüntetve, szintazonkép magyarjai. — Nem fognak-e még ez angyalvár tömegei, földönfutó hazátlan, ide menekvő magyarokat látni? — Gondolatnak is észkábító, pedig e czélra törekszik, önérdektől korbácsolva, nem egy magyar!

Innen egy ujkori épitésü utczán áthaladva, szent Péter óriási terén voltunk, hol 60 ezer embernek van helye. Amit annyiszor láttam lefestve, minden aczélmetszetnél, fölebb csigázta képzelmem, ez okon a valóság első tekintetre kicsinyre tetszett. Nem ugyan a 284 tagu oszlopsor, mely mikor alatta álltam, döbbentő magasságu, hanem szent Péter temploma szinte törpének látszott. Oka részint az, mert a tér dimensiója, óriási mérvesszőt ad kezünkbe, részint, mert a vaticáni Damasusudvar részének kiálló tömege és a szent Péter templomának ormotlan főhomlokzata, attica, kicsinyíti a kupolát.

E tájon volt Nero circusa, közelében temették el szent Pétert, s Anaclet pápa emlékczellát épitetett föléje, Konstantin basilikát, melyet V. Miklós pápa, mivel lehanyatlott, szétszedett s kezdette épiteni a világ első templomát, melynek története az olaszországi müvészet történetével szoros kapcsolatban áll. Előbb latin kereszt alakja volt tervben, Peruzzi görögöt tervelt. Raphael, Michelangelo felügyelnek az épitésre, s az utolsó betetőzi kupolával, avval dicsekedve, hogy Pantheon — a világ legterjedtebb kupját, 200 lábnyi magasban épitteté fel, s csakugyan kevéssel kisebb a Pantheonénál, Vignola Maderno folytatják, a latin keresztet visszaállitva, felrakva a nehézkes homlokzatot. Enélkül a kupola jobban előtünt volna. Bernini oda toldja a collonade-t. Az egész 100 millió ftba került. Fölszentelését 1626 ünnepelték.

A csarnokban sokáig időztünk, élvezve a régi vágyak teljesedésének biztos reményét, s kisöpörve az eddig látottakat emlékünkből, hogy annál mélyebben vessük a látandókat lelkünkbe. Mikor az öt ajtónak egyikén bementem, rettenetes távolság nyilt meg előttem, nem tudva, hogy valóságot, vagy remek láttávlatu képet látok. Akárhova tekinték, szokatlan nagyságu, meglepő szépségü tárgyak tolakodtak elő. A nagyság egészen elfogott s behúnyt szemmel, a szentelt viztartó angyalaihoz dőlve, rendeztem a látottakat, ami azonban sikertelen igyekezet volt. Alig ér szemünk a confessióig, (oltárig) mely fölött menyezet barnul. E rettenetes távolságra, hol az embereket hangyáknak nézzük, eszembe jutott a huszár, ki a milanói templomra mondotta, hogy mikor a pap dominus vobiscumot mond, egy huszárt küldenek, a ki vágtatva szalad a chorusig s hirül adja, hogy feleljenek: et cum spiritu tuo. Itt ha a telegraph el nem homályositotta volna a huszár sebességét, el is kellett volna, de szerencsére nem hátul épitették a chorust, hanem az oltár közelében.

Pedig a templom valósággal még nagyobb, mint látszik. Müértők mondják, hogy ezt a szobrok szertelen nagysága okozza, melyek 3, 4-szeres életnagyságban vannak kiállitva, és igy az illusio tökéletes, a czél merőben el lőn tévesztve, mert illő arányban kellett volna készíteni. A Pantheon architectonikus okoknál fogva nagyobbnak látszik, mint sem valóban. Szent Péter legnagyobb épület a világon, mert felülmulja az egyiptomi lobrokat. Ezen épület a teremtés után következik. A müvészet ezen tetőzése, méltán jelvénye a katholikus egyháznak, mely az éggel közlekedik, s föntartja közlekedetünket az Istennel. Szent Péter egyháza legközelebb viszi éghez, egélyi esz-

méinket. Michelangelo — ugymond Lamartine — legjobban fogta fel a katholicismust és Szent Péterben előállította legfönségesb, legteljesebb kifejezését. Szent Péter valóságban imában való apotheosis, és a ker. vallásnak, emlékköves transfiguratiója. Ez legméltóbb helye az Isten imádásának. Gibbon is mondja, hogy a vallás szolgálatában még nem volt ilyen épület. Byron pedig egyetlennek és hasonlíthatlannak. Staelnő az örökkévalóság lakának nevezi. Egy amerikai utazó Hilliard azt állítja lelkesedettségében, hogy nincs emberi mű, melyet hozzá hasonlítani, vagy csak utána megnevezni lehetne. A téres íveket, mintha maga a levegő tartaná, oly ruganyos üdeségben állnak előttünk. A fölséges boltok alatt kitágul lelkünk, és ekkor dalia gyanánt küzdeni martyr gyanánt szenvedni, természetesnek, könnyünek tetszik!! Ezek után megfejthető a katholikus hívek álomüző vágya, látni e templomot, s a jámbor szivek abbeli óhaja, hogy az Isten e méltó lakában mutathassák be fohászaikat.

A jun. 29-iki százados ünnepélyről — mert szent Péter 67. évben szenvedett vértanui halált, még sok diszitményt láttam; az íveken selyem szövetü függönyök, arany rojttal lengettek, redőbe szedve arany zsinórral, melynek végén aranyos bojt függött, 10 itczés korsó vastagságában. Mentünk mendegéltünk, egész Péter ülő ércz szobráig, melyet a 3. századból eredeteznek, s melynek lábujját millió zarándok csókja laposra simított.

A confessio vagyis vértanusirnál, mely fölött van a főoltár, a márvány korláton 89 sárgaréz lámpa ég, éjjel-nappal. Egy jószág van e czélra hagyományozva, mert nagy dolog ám a világ végéig, eltartani olajjal eme lámpákat, élő hitünk jelvényeit.

Miután végeztük imánkat, részletezni akartuk a látottakat. De valamint imánk csak kapkodás volt, ugy az első látogatás is. Imánkban előléptek a királyok, császárok, kik itt térdeltek, elvetve hiuságos terveiket s szent fogadalmakat téve. Feltolakodtak az események hullámai, mert hiszen a gondolatok oly közel vannak egymáshoz, s a világtörténelem nem egy szakasza gömbölyödött le agyunkban. Nem imára, hanem csak mély, alázódott leomlásra való pillanat volt ez, hálát adni Istennek, hogy oly egyháznak vagyunk tagjai, mely századokat számlál, tehát isteniségének ékesen szóló érveivel bir, s igy csalhatatlanul vezérel üdvünk elérésében.

Azon tudatban, hogy többször látjuk még szent Pétert könyed szemlélőkké váltunk, csak az első tekintetek virágait szedegetve, a részletezést máskorra hagytuk, annál is inkább, mert megszólalt az orgona egy mellék kápolnában, olyan, mint az esztergomi kerektemplom, s misére mentünk.

Az oltáron, hol szent Krisostom teste nyugszik, nagy segédlettel tartatott az áldozattétel, sok kanonok temérdek pap s kevés nép jelenlétében. Az énekesek, ministrans gyerekek mind reverenda s karingben járnak kelnek a templomban. Megtelve a látottak zsengéjével haza mentünk.

XVI.

Szent Péter 46 oltárán folytonosan misék tartatnak s mindenütt egykét hallgató, földreborulva imádkozik. Idegenek itt adnak hálát utjuk sikereért, azért folyton képviselve van itt minden nemzet, persze sok az angol. Amint a világ nemzetei épitették, s az egész kereszténység tulajdona, ugy egyetemleg illik benne imádni az Istent. Kellemes illatos lég fuval itt, de léghuzam nélkül. Sajátos climája van, mely hideg meleg ellen egyaránt megvéd; folytonos tavasz van benne, melyet a kül lég nem mer megváltoztatni. Minden nemzet számára vannak gyóntatószékek, a magyar balra utolsó, az olasz szomszédságában. Ott találunk kedves hazánkfiát, az egri minorität, ki a Kath. Néplap érdekes leveleit irja. Hosszu vékony bot volt kitüzve a gyónószéken, melylyel a töredelmest érinteni szokás, jelvényeül az adott bünhödés készséges elviselésének. Bucsu-engedély van csatolva ezen érintéshez.

A sir felett oltár s ezen menyezet emelkedik, négy csigadad oszlopon, melyhez a bronzanyagot a Pantheon szolgáltatta. Isléstelennek mondják, de nekem tetszett. Az oltáron csak a pápa miséz. A confessioban, melyhöz kettős lépcső vezet, bármely pap. Innen azonban a fülkét, egy a régi templomból származott aranyozott rácsozat zárja el. A két lépcső között VI. Pius finom vésetü térdelő szobra áll Canovától.

Az oltár mögöttt 10 ezer ember fér el. Végén hol nálunk oltár szokott lenni, — Apsis — aranytól csillog a rengeteg catedra Petri, Berninitől. Ebben

foglaltatik szent Péter faszéke, melyet minden században mutatnak, ki volt téve a centenarium alkalmával. Dudik hires benczetudóssal volt szerencsénk róla szót válthatni. Emlité, hogy az ünnepély alkalmával gyertyafénytől körözve levén kiállitva, időnkint egy karinges káplány, a gyertyák hamvvevése végett a catedrához ment fel. Megkérte tehát, hogy engedné egyszer őt is oda fölmenni, koppantás végett. Ugy lőn. Dudik egész kényelemmel nézegette a régi faalkotmányt, s határozottan állitja, hogy semmi jel sincs, melynél fogva áleredetünek lehetne tartani. Szent Péter valami senatortól kapta, pogány képek, névszerint Hercules ábrái vannak rajta. Egyszerü láda, melynek háttámasza csucsba végződik. Karikáinál fogva sella curulisnak lenni mondják. Rossi jeles értekezést irt róla a „Bulletino Archeologico" czimü régészeti folyóiratban, s bevitatja, hogy sz. Péter idejéből való. Én már csak fényképben láthattam.

Számos látogatásaink közt legnevezetesb az aug. 2-iki, mert miséztünk a vaticani catacombában.

A sekrestye balra vagyon; itt kelle bemutatnunk az irást, hogy engedélyt nyerjünk a misézésre. Agostani barátok látják el a sekrestyét; legott megadták, s egy reverendás kis fiu levezetett a confessióba, de nem a templom közepén való korlátnál, hanem balra, a fal mellett van egy lemenet, a sagre grotte vatikane-ba. Szük sikátorokon keresztül egy kápolnához értünk, mely az apostolpár testeit foglalja magában. Ezek a régi katacombák, természetesen kivetközve régi alkatukból a sok épitkezés folytán. Van itt sok kőkoporsó, sok pápa s nevezetes ember teteme, képek mit futva lobogó fáklyafénynél megnézve, a kápolnába igyekeztünk, mely stuccóval, arany s drágakövekkel van diszitve. Az oltáron mit 1122. szentöltek, láthatók szent Péter és Pál igen régi képei. Ez arczok jellege merőben hasonlit a catacombákban látottakhoz, vagyis az ősrégi typushoz, ez okon felette régiek. Előbb egy jámhor olasz pap mondott misét, mialatt mi hevült kebellel végeztük sz. Alfons officiumát aztán feláldoztuk a szent ostyát, barátaink és jótevőinkért. A két apostol ha valahova, ide bizonyosan sokat gondolnak, mert testeik itt nyugszanak, s felettük Krisztus teste áldoztatik, ez okon imáink biztos meghallgatását várjuk. A szentek ugyanis in lumine gloriae, részesülvén az isteni tulajdonok élvezetében, mindent tudnak, tekintetük akárhova elhat, kiváló előszeretettel azonban hogy itt időznek, nekem legalább természetesnek látszik, s tények csodák is bizonyitanak róla. Mi mélyen hat ez üregben szent Pál értelme: probet seipsum homo!

A templomba érve föl néztük a munkásokat, kik önálló óriás létrákat kereken tolva, szedegették a diszitményeket. Az üveggyöngyökből készült csoportozatot, tiara és kulcsok, mely tüzfényben a templom közepén ragyogott a centenariumkor, mi lent nézegettük. Olyan fa angyalokat, mik alig két lábnyi magasaknak látszottak az oszlopfőkön, megmértem, s másfél ölesek voltak. Szekeren vitték az aranyos bojtokat, mi ugy villogott a napfényen, mintha olvadt aranyat szállitottak volna. A szentélybeni predikálószéken, kapuczinus rendü szónok latinul szokot predikálni. Ilyképen a pápa szolgálatait a barátok végzik. Dömések a majordomusok, minoriták a gyóntatók, azelőtt a jezsuiták, ily minőségben volt itt Faludy. Ágostoniak a sekrestyések, s kapuczinus predikál. Ugyanekkor egy orgonát hurczoltak el a szentélyből; ugyanis annyi siroltár van szent Péterben, hol nevezetes szentek testei pihennek, hogy gyakortább esik ünneplés, ilyenkor székeket helyeznek elé, az orgonát odaguritják s énekes szent mise tartatik a szent oltára előtt; néha két ily szertartás összeesik, de a téreket be nem éri a kar éneke.

Szent Péterrel szemben jó (relative) kávét mérnek, bekapva a sótalan zsemlyét, a Damasus cortileba siettünk, ez a pápa udvara, hol előjár hintaja; halottuk ugyanis, hogy Montorio Péterbe fog kocsizni Ő Szentsége, hol keresztre feszitették szent Pétert. Kiséretének lovai pröszköltek toporzékoltak már, meglehetős társaság gyült egybe, szájtátó angolok közt tolakodtunk előre mi is. Hat fekete mén, forgós szerszámmal diszes hintóba fogva előljárt, lovászok sürögtek, csendőrök helyet csináltak, a nézők annál inkább összeszorultak. Kis vártatva hullámszerüleg hátratolnak, mintha érkeznék valaki, akinek helyre van szüksége. Csakugyan jött — a főkocsis. A lovászok ugranak s alárendelt készséggel nyujtják kesztyüs kezébe a gyeplőt. A lóhajtó kövér, sima piros arczu ur, ki át vala hatva fontos szerepének tudatától. Müértőleg felhág az első kiálló vasra, aztán a másodikra, s potrohának nem csekely ügyességgel a bakra veti fel magát. Itt hivatásának önérzete egészen kiült önelégült arczára. s a magasból kifejezhetlen komolysággal,

körülhordozta tekintetét az alant bámészkodó csoportra, kis szemét alváson kivül mintha csak erre használni akarná. Kezébe veszi fekete nyelü ostorát, kibontja, nem csattan, hanem megvetésre változott tekintettel magába zárkózott. És mozdulatlanul ült, kemény inggallérba kalodázott nyakkal, mint kártyáinkon a tökd. Gondoltuk a szerepek el vannak osztva, hanem észrevett a kocsis ur kis foltot kesztyüjén, oda int egy lovászt, súg fülébe valamit, ki azonnal ellódult, lélekszakadva tér vissza s finom fehér keztyüt hoz a bakonülőnek. A komolyságot melylyel fölhuzta, már nem nézhettem, mert fojtogatott a nevetés. Miután nehány oldaldöfést, visszafizetve kaptam, jött udvari papjaival Ő Szentsége, a nép letérdelt, én pedig egy riadalmas éljent kiáltottam, s elhajtatott. Kiséretét tevé 14 lovas testőr s 25 dragonyos, szép csótáros lovakon.

XVII.

Szent Péter után legérdekesebb rám nézve a colosseum. Ezen amphitheatrum volt a szinpad, hol a ker. vértanuság tragoediája eljátszatott, ez az e nemü épületek közt a legnagyszerübb volt, azért a Flavián szinkör, minden keresztény lelket kifejezhetlen igézettel csatol magához. Ezen óriási rom közepén, vadállati dühhel apritották a kereszténveket, de egyszersmind itt győzte le az áldozat, hóhérát, a bárány a tigrist, a galamb a sárkányt.

Nevét nemcsak az épület nagyságától nyerte, hanem Nero 5 öl magas szobrától is, melynek azonban minden nyoma elveszett.

Vespasian kezdte épiteni, Titus bevégezte. Leginkább elfogott zsidók dolgoztak rajta, s a megfeszitett munkában, melyben még beszélniök sem volt szabad, 12 ezeren hullottak el. Habár a szegény zsidók perczent nélkül fáradtak, mégis temérdek milliót költött rá Titus. Most is meglevő romjainak kiépitése, egy architektus számitásai szerint, másfél millió scudiba kerülne (3 millió pfrt.) Midőn elkészült, atyja Vespasian emlékére szentelte s a felavatás 129 napig tartott, oly játékok előadása által, melyekben 5000 vadállat 10 ezer gladiatorral küzdött. Ekkor családi nevéről Flavian szinkörnek hivatni rendelte. 100 ezernek volt benne helye. Oval alakja hosszában 591 láb. Magassága 26 öl. Nincs világon hely, hol több arany és vér pazaroltatott volna mint itt.

A colosseum belseje óriási gömbölyü medencze, hol az ülések egymás felett vannak, ugy azonban, hogy a felsőbb valamivel hátrább vagyon, a legfelsőbb legtágasabb kört alakit. Külseje háromrendü csarnok, karcsu oszlopokkal, melyek emeletenkint doriai, joni és korinthi izlésben faragvák. Ezen üléseket tartó porticusok okozzák, hogy az iszonyu épület nem nehézkes tömeg, hanem vonzó alakzattal bir. A bemenet s kijárat igen kényelmesen volt elrendezve.

Az egyik főkapún léptek be a gladiatorok s mind az, a mi a nép mulattatására szánva volt, a másikon hozták a gépeket s a sceneria egyéb tárgyait. Közepét arenának hivták, mely erős márvány táblákkal volt kövezve, de rajta jó vastagon finom homok hintve, mibe lábat feszithetett a küzdő. Azért volt kikövezve a tér, mert néha vizvezetékek által az egész arenát vizzel töltötték meg, s akkor változtatás kedveért tengeri csataképeket adtak elő. Mily tapsvihar keletkezhetett, mikor egy pillanat alatt elmosva a vér, homok, tengeri hajók lapátoltak az arenán! A vizvezeték romjai, mely ideszolgált, még megvannak a via labicanan.

Az arenat környezte a podium, 8 lábnyi márványfal, melyre hegyes és az arenába hajló vasrács volt erősitve, továbbá e vasrudak mozgó fagolyókkal voltak ellátva, hogy a dühében felugráló vadállat, a forgó golyókon támpontot nem nyerve, viszszahulljon a homokra. Csak igy voltak megvédve a feldühödt vadállatoktól a nézők. A küzdtérhez legközelebb körben voltak az előkelők páholyai, a császárok, praetorok, Vesztaszüzek ülőhelyei, hogy meglássanak minden kiszökkenő vércseppet, meghalljanak minden halálsóhajt. A podium alján voltak csapóajtók, melyeket felhuzva kiugráltak istálóikból — carceres — a vadállatok, de előbb feldühösitették, lándzsaszurkálás, égetés, éhség által.

Ülőhelye volt a szinkörnek 87 ezer, melyek mind bársonynyal bevonva, a hideg márványpadok nem árthattak az egészségnek. Itt most 420 nemü fü terem, mint egy angol megszámlálta. Fönt ültek az asszonyok, legszélsőbb részén volt a karzat, 12 ezer ember számára. Ezek felett volt alkalmazva a készület, mely által az amphitheatrumot bársony vitorlákkal, velarium, miken aranycsillagok ragyogtak, a nap égető sugarai ellen befödték; 10 ezer

rabszolga volt betanítva, kik a nap fekvése szerint igazgatták a fátyolt. Még látni a lukakat, melyekben a készleteket tartó árboczok nyugodtak. Ilykép szabad légben, izzó napsugár nélkül nézhették, a néha öt napig szakadatlanul tartó játékokat. Még ez sem volt elég a vérlátvány kényelmes nézésére, hanem finom csövek voltak széltében alkalmazva, mikből a feltüzelt közönségre, frissítő harmat gyanánt, illatos permetező eső hullott. Ez szükséges is volt, mert a vadállatok gőzölgő vére, undokká tette a levegőt.

Épült trauertinkőből, mely nem porlik, mint a mi köveink s dölnek a belőle épített ivek, hanem örökké tart. A páholyok sima márványnyal bélelve és szobrokkal diszítve voltak. A császár emeltebb helyét pulvinarnak hívták. Egész kerülete 257 ölet tesz. Ez ugyan még megvan, hanem magassága megkisebbült, mert valamint egész Róma talaja másfél ölnyire emelkedett, ugy itt is legalább két öle az épületnek föld alatt vagyon. Oszlopok capiteljei, csaknem a poronddal érintkeznek. Kétharmada elenyészett, mert palotákat építettek belőle, de a mi megvan is rengeteg magas.

A játékok, az istenek tiszteletére rendeztetvén, áldozattétellel kezdődtek, s Jupiter tiszteletére emberáldozattal. Mikor a császár vörös, a vestaszüzek fehér, a senatorok aranyhimzetü ruhában megjelentek, Jupiter főpapja, rögtönzött oltáron, ember-áldozatot mutatott be az arena közepén, ott hol most a felfeszitett Krisztus keresztje áll, s mit az átmenők áhitattal csókolnak. Oh de illik e helyre a kereszt! lám a mit tünődő elmétek fáradva keresett, szivetek nyugtalan sejtett, az Isten megengesztelése im megtörtént! Embert áldoztatok, de nem volt ez elég, Istenembernek kellett lennie, s az Isten országa, mit lángpallossal védett az angyal, megnyilt. Az emberiség bűntudatának nyilatkozatai, az emberáldozatokban tetőztek, ez volt a legtőbb, mit nyujthattak, az Isten tehát, kit szeretete hozzánk vonzott, emberi természetet vett föl, s Istenember létére feláldozta magát. Ave crux!

Szépen mondja Veuillot: a colosseum keresztjén függ mindnyájunk nemességi levele. Ez a mi büszkeségünk és méltóságunk fája. Minthogy itt az egész emberiség megszabadításáról volt szó, minden nemzetből és korból hozott ide a gondviselés hősöket, s most akár ki borul eme kereszt tövéhez, vagy az állomások képei elé, bizonyos lehet benne, hogy itt ősei véreztek el.

Megszólalt a trombita, s az élők kapuján beléptek ostoraikkal a venatorok. Két sorba állva, következtek a bestiariusok, t. i. a vadaknak szánt különféle sorsu rabszolgák, hadi foglyok s elvégre keresztények, kor és nem különbség nélkül. Belépve meztelen háttal a venatorok közt léptek el s a gyalázati vesszőzést állottak ki. Ekkor hirnök lépett elé s körül vezette a csapatot, hogy a 200 ezer szem éldegeljen az áldozatokon. A pulvinar előtt meghajtották magukat s azon iszonyu üdvözletet kelle mondaniok: ave caesar! morituri te salutant! A keresztények ilyenkor mást is mondottak, mint Satur, Hillarion proconsulhoz: most te itélsz, majdan Isten tart fölötted itéletet. Caesar morituri te judicabunt. A keresztények nem voltak gladiatorok, de nem reszkedtek, mert tudták, hogy drágán, egy örök élet árán adják el futékony napjaikat, sanyargatott életöket.

Azonban gazdálkodni kell az éldelettel; hogy a gyönyör mentül tovább tartson, több részre osztották a csapatot s egy részlet maradt benn csupán. Ezeket karóhoz csatolva arczukat fölfelé irányozták, hogy a halálküzdelem egy vonaglása sem veszszen kárba; a többieket elvezették. A várakozás feszültségre változott, elfojtott lélekzettel lesték a jeladást.... Azt gondolnók valamely hóhér lép elő, bő láng palásttal, kezében bárddal s szavára megnyilnak a ketreczek. De nem ugy van, hanem a vestaliák emelik kezecskéiket s gyönge sipitó hangon, ők adnak jelt a mészárlásra. Ilyképen a legnagyobb kegyetlenségnek, még vallási kenetet adtak. Pillanat alatt megtelt az arena oroszlányok, tigrisek, medvék, párduczokkal, oda rohannak áldozataikra, s nehány percz alatt, vér, csontok, szaggatott tagok hevernek a homokon. A vadállatok egymásra rohannának, de nyilik a kapu s uj csapat lép be, ezeket is fölemésztik, s uj éldelet kinálkozik a 200 ezer szemnek, a vestaszüzek halvány arcza is kipirult s egyetemes lett a hevület. A jelenet ismételtetik, mig meg nem unják.

Az állatok jól laktak, a nézők is, nem csak a halál vonaglásairól, hanem közönyös dolgokról kezdenek beszélgetni, változást kiván a közönség, azért másnemü élvezetre történnek intézkedések. A confectorok, hosszu horgokra akasztva a rángatózó lábakat, félig behunyt szemü fejeket, s tova vonszol-

ják a halottak kapuján át, a spolariumba, hol az aléltak agyonverettek, legtöbbnyire a gladiator növendékek által, kik a hidegvérü öldöklésre, itt gyakorolták be magokat. Csinos öltözetü rabszolgák jelennek meg, behabarják a vértócsákat, egyenlővé teszik a támadt homokbuczkákat, s kitöltik a küzdelemben kivájt gödröket. Ez alatt szólt a zene, szökött az illatos viz, és bohóczok mulattatták a vérunt közönséget.

Ismét megnyilt a kapu s diszes hadiszekeren bevonultak a gladiatorok, — küzdők, gladius kard — midőn a fejedelemhez értek, meghajták magukat mondván: üdvözlégy caesar, a halnimenők üdvözölnek! Ruhájuk csak egy övről lefüggő foszlányból állott, egyébkint meztelenek voltak, s a fegyvernemek szerint elosztattak, egymással küzdendők. Az andabaták, bekötött szemmel rontottak egymásra. Néha két tábor csapott össze, a mikor az volt legérdekesb, hogy mind elhaltak. Mikor az ünnep adó igy alkudott meg a gladiator szállitóval, s a programmban „sine missione“ kegyelem nélkül állott, akkor legboldogabb volt a néző közönség. Jaj annak, ki ilyenkor egy csapással ölte volna meg ellenét, mert nem tetemet, hanem haldoklót akartak látni, nem halált, hanem vonaglást. Az örömmámor legott dühhé változott, ha kiméltek egymást a küzdők, s nem igyekeztek mentül nagyobb bravourral, kellem és gracziával halni meg a dicső római nép előtt. Ilyenkor lárma, átkozódás közt ösztökélték küzdelemre, meghalniok ugy is kellett, de uraik agoniában is, hősies viseletet nemes szolgálatot kivántak. Ennél tovább nem mehet a barbárság.

És eme vérlázitó kegyetlenség ötszáz évig tartott, ötszáz évig nézték a vérontást az államárok és moralisták, csak nagy ritkán emelve szót ellene, ami egyébiránt hatástalan és haszontalan is volt.

Ha egy küzdő legyőzetett, féltérden kellett életeért könyörögnie. A győztes körülnéz, hogy lássa a nézők itéletét. Ha fölfelé emelték hüvelyujjukat, megmentetett, ha lefelé, megöletett. Százakat gyilkoltattak meg ekképen s csak 2, 3-nak kegyelmeztek meg, kiknek akadt jótevőjük, szabados föveget dobva nekik, mi által haláltól és rabszolgaságtól egyszerre szabadultak meg. Trajan játékainál, hol elvérzett szent Ignácz, 10 ezer küzdő lehelte ki lelkét. Minden ügyes vágásnál, halálos sebnél hangzott a kiáltás: hoc habet! „beadott neki“ és erre pokoli örömmel ragyogtak a római anyák és a vestaszüzek szemei. Minő fiakat neveltek ez anyák — mondja Hahn-Hahn Ida — minő isteneknek szolgáltak ezek, kik az emberiségből igy kivetkeztek!

A római játékok tulhágják képzelmünket; ha azok nem irják le számunkra, kik mindennap látták, lehetlen lett volna elhinnünk ama borzalmakat, mikre Isten nélkül, képes az ember.

Oly szenvedélylyel üzték a játékokat, hogy haza sem mentek a nézők, hanem a szinkörben maradtak öt napig is egy huzomban, ott ettek, ittak, végezték ügyeiket, s éjjel is fényes fáklyavilágnál tomboltak és tapsoltak a vérengző viadaloknak. Mily iszonyu lehetett éji fényben, a nappal is borzasztó vérhely. Kiszámitották az ilyesmire ráérő tudósok, hogy a rómaiak az év két harmadát a különféle circusokban töltötték. Minden városban volt amphitheatrum, szinkör amint romjaikból kivehető, s Rómában annyi volt a circus (versenykör) mint most Párisban a szinház.

Elejénte diadalmak alkalmával a triumphatorok, 50 pár gladiatort ajándékoztak, a circusok növekedtével, gyarapodott az élvezetvágy, s Trajan már 10 ezeret gyilkoltatott meg. Domitian, Heliogabal versenyeztek vele. Julius Caesar gladiatoroskolát állitatott. Ugyanily mértékben szállitották az állatokat, történt, hogy egyszerre 60 párducz, 40 medve és elephant lépett föl. Sulla 100 oroszlányt, Pompejus 400 parduczot és 600 oroszlányt rendelt a nép mulatságra. Titus 5 ezer különféle afrikai állatot fogdostatott össze. Domitian 1000 szarvast, ugyanannyi tevét, ezer struczmadarat hozatott s ezek fölemésztésére a szükséges számban a vadállatokat. A rabszolga népek izzadtak a játékok költségeinek előteremtésében, s a helytartóknak sok gondot okozott, a tartományokban fellelhető vadak összeterelése; láthatni ebből, hogy hihetetlen öszvegeket nyelt el a colosseum.

Egy alkalommal, viz helyett borral töltötték meg, s részegitő hullámain csatát vivtak a sajkán sikamló gladiatorok, 36 krokodillal s egynehány vizilóval.

Miután Pannonia szélvészhajó barbárjait, Daczia boszontos lakóit, daczczal halni látni megunták: uj inger kielégitését várták a keresztények, gyöngéd szüzek, reszkető aggok s lelkesült férfiak halálküzdelmeiből, kiknek arczát tulvilági fény környezé. A történt csodákban, a magia, a varázslat

eddig nem ismert, s nem sejtett nemét látták, azért kiáltottak oly gyakran: oroszlányok elé a keresztényeket! És ezt 300 évig üvöltötték, ki birná elszámlálni az elvérzett mártyrokat! Némelyiknek sikerült széttagolt testét megszerezni, s a keresztények eltemették, legtöbbnyire azonban a vadállat gyomra volt sirhelyök.

Az állatok jóllaktak, de nem a nép, melynek folyton uj keresztény csapatok halála szolgált élvezetül.

Közönségesen 11 millió vértanuról beszélnek a történetirók. Legnagyobb része Rómában s főleg e szinkörben hullott el. Talán innen van, hogy mihelyt nyilik a tavasz, a colosseum legelőbb derül virányba, a csonka iveken legelőbb hallani zengő madárdalt, és a most is rettegtető üregek küszöbén, min fenevadak ugráltak ki, szende viola kandikál.

Valóban a coliseum nem csak sir, a pogányság sirja, hanem egy nagy bölcső, melyben ringott a kereszténység.

Ez volt a kereszténység vérfürdője, itt képesült világ-hivatásába. Ez volt a tüzkemencze, melyben sziklává égettetett, hogy föl ne olvaszsza sem a vérigható gyülölet, sem az üldözés zápora. Az Isten a mennyei város alapjait az ördög városában akarta letenni; ezen alapfalakba kipróbált kövekre vala szükség, s ilyenekkel szolgált is az üldözés, keményekre égette a századokon tartó öldöklés, melynek centruma volt a colosseum. Azért a colosseum látása, vagy emléke, egy keresztény lelket sem enged kétségbeesni, ha tűnődik a kereszténység sorsán. Mi kik tigrisekkel küzdöttünk meg, most meg nem ehetnek a cserebogarak.

XVIII.

A corso végén van az austriai követség épülete, itt kell folyamodni udienzá-ért. Öt hat szőnyegekkel bevont, függönynyel a melegtől teljesen megvédett termen keresztül mentünk, mig Hübner követ urral találkoztunk. Minden utlevél-vizsgálat nélkül, legott megigérte a kihallgatás kieszközlését. Határtalan kegy- és leereszkedéssel fogadott. Talán ép akkor irta levelét a miniszterelnökhez, melyet a „piroskönyv“ nem rég közzétett s mely állásába került. Ugyanis határozottan nyilatkozik, hogy meggyőződése, miszerint a pápának, mostanság divatos tanácsokat adni egyátalában nem akar. Ez okon távoznia kellett s helyét Crivelli foglalta el. Hübner báró szeretett, tisztelt egyéniség volt Rómában, mi azért is hálával tartozunk neki, mert harmadnapra már meg volt az engedély, hogy jul. 31-én 11 órakor fogad ő szentsége. Az engedély az anticamera pontificia maestrójától, Paccatól volt kiállitva.

Délelőtt a vatican szoborerdőiben ögyelegtünk, 11-kor a cortile Damaso egyik folyosóján, melyben svajczi őrök tanyáztak, s a Münchenből ajándékba kapott finom ablakfestvények tompitották a nap fényét, a második emeletre igyekeztünk. Sok magas szoba és vagy 8 örségen keresztül, — mindenik más katonanemből való, — beléptünk az anticamerába, hol vörös selyembe öltözött hordárok, palafrenieri vörös reverendába bujt bajuszos kamarások, (ha azt tudnák hivataltársaik nálunk, menten bajuszt növesztenének) nehány inas, és kihallgatásra várakozó idegenek, csendes beszélgetésben valának láthatók. Ezen szobának csak egy nagy erkélyes ablaka volt, melynek kettős fehér függönye, a világosság fényét tompitotta. A falak félig, vörös selyemmel szőnyegitvék, azontul, valamint a menyezet hatalmas freskokkal dicsekszik. Odonszerkezetü faszékek és egy finom márványasztal, remek feszülettel, tevék az előszoba butorzatát. Mihelyt beléptünk, egy kamarás elvette iratunkat és a gentiluomo — egy ódivatu spanyolruhás, fodrozott inggalléru nyájas ur — helylyel kinált. Jött egy másik kamarás, tálczára szedte a zarándokok olvasóit, érmeit és Ő szentségének bevitte, megszentelés végett. Amint kihozta, kezdődött a kihallgatás, miniszterek papirokkal, papok világiak, egymást váltogatták, én azalatt az inasoktól kölcsönkért palliumban, társammal az asztalnál elmélkedtem, azt bizonyitva be magamnak, hogy csakugyan a pápánál vagyok, a hivők közös atyjánál. Itt a gvardia dei nobili állt őrt. Egyébiránt ezeket én az „Idők Tanujában“ leirtam, szóljon tehát a levél.

Róma, aug. 1. Kedves hirrel lepem meg Önt és t. olvasóit. Hübner báró ausztriai követ ő nméltságának ritka szivességü közbenjárása folytán, tegnap audientiánk volt a pápa ő Szentségénél. Féltizenkettőkor megjelentünk az előszobákban. Volt itt egy ur (Spitőwer könyvárus), ki a münsteri „Eintracht“ czimü kath. kaszinónak, pompás kivite-

lü és finom fafaragványu táblákba kötött feliratát vala átnyujtandó. Monsignor Pacca, az anticamera pontificia főnöke s mások nézegették a szép művet s olvadoztak a dicséretekben. Egyszerre Pacca kilétünket nem tudva, emigy kezd beszélni: „A mult napokban a vaticani könyvtár igen szép művekben gazdagodott, hanem legszebben sikerült az „Album Hungarorum"; ezt anynyi izléssel és gazdagsággal állitották ki, hogy egyetemes tetszést vivott ki." Ismét a münsteri feliratot forgatták, de Pacca azonnal kiemelé ismételten, „mily imposans kivitelü a „Magyarok albuma." Mi semmit sem szóltunk, habár az öröm feszité belsőnket; hanem Pacca harmadszor is áradozott a magyar müvészetről. Ő Szentsége csengetett, Pacca elsietett, s nemsokára mi vezetteténk a legbelsőbb előszobába, itt megmondottuk Paccának, hogy kik vagyunk, mert ő vala minket bevezetendő ő Szentségéhez, és egyszersmint kifejeztük örömünket, hogy a „Magyarok Albuma" olyanyira tetszett. „Én is örülök — válaszolá — hogy nem ismerve önöket, kimondottam az általános itéletet. Valóban ugy van, ő Szentségének is legjobban tetszett; több napon feküdt asztalán, s kedvtelten mutogatta hozzátartozóinak s bizalmasb vendégeinek." Ezekből láthatja Lonkay ur, hogy nem nemzeti büszkeség, hanem a puszta igazság vallja a „Magyarok Albumát" legszebben sikerült münek. Örülhet Ön, hogy annyi fáradalmának ily méltó sikerét látja.

Emelt kebellel léptünk be ő Szentségéhez s letérdelénk. „Surgite" — mondá s latinul kezde szólani. De mi olaszra forditottuk a beszédet, mert Ő szentsége szivesebben beszél olaszul, és elmondottuk, hogy a szent várost üdvözölni s ő Szentsége lábait megcsókolni jövünk. „Ünnepek után jöttetek, no de van Rómában nézni való mindenkor. Egyébiránt primástok nehány kanonokkal itt volt, hogyan van?" Mondtuk, hogy jól, hogy mihelyt megjött, naphoszszat tartotta a vizsgálatokat stb. „Mi piacque molto il vostro primate, è forte uomo" nagyon tetszett nekem a primástok, erélyes ember, szavakkal bezárta a beszédet. Egyik munkámat térdelve átadván ő Szentségének, a pápai világi fejedelmiségéről kezde szólani. „Lám — ugymond ő Szentsége — nem akarják, hogy a pápának egy darab földje legyen, pezzo di terra, a melyről függetlenül kormányozhasson; azt akarnák, hogy a catakombákba térjen vissza, a fejedelmeknek az tetszenék, hogy az egyház rabszolga legyen. Pedig mennyire szükséges, hogy legyen oly ország, melyben a szabad szót kimondani s kiirni lehessen..." Szokásban volt ő Szentségétől kegyelmeket kérni, p. hogy egy órával korábban misézhessen mint a rubrikák megengedik, olvasószentelési engedély stb. ezen kéréseket irásba foglalva rendesen aláirta ő Szentsége, s igy nemcsak a gratiákat kapta meg a zarándok, hanem ő Szentsége aláirását is. Ez azonban ujabb időben tilos, a mint azt meghivó jegyünkön nyomtatva olvastuk. Én tehát szóval adtam elő kérelmemet, mely szerint engedné meg ő Szentsége, hogy én a Szent Szüzről mindig vehessek commemoratiót, etiam in duplici. Okadatoltam is esedezésemet mondván, hogy én az nap mondtam első szent misémet, mikor ő Szentsége kihirdette az Immaculata dogmát. E szavakra azon nyájas mosolylyal, melyet a festők, minden ügyekezet daczára ellesni nem tudnak, kibeszélhetetlen kegyességgel rám tekintett, kérdve vajjon 13 év előtt? Igen válaszolám. Kis vártatva, kedves fejcsóválással felele: questa é una singolaritá e le singolaritá debbono evitarsi. És igy meg nem kaptam az engedélyt. Minthogy térdeltünk előtte, meglehetős bátorsággal folyt a beszéd; ép akartam mellzsebemből kihuzni arczképét, hogy legalább aláirását megnyerjem, de ekkor fölkelt s a mellékszobából szép nagy érmet hozott a centenarium emlékére. [1]) Azután megáldott, megcsókoltuk lábát és kezét s kimentünk. Ő Szentsége egészséges, mint a makk; szeme tüzes és felette kedves. Arcza gyönyörüen fehér, hangja érczes erős, habár most kissé rekedtnek látszott. A valóján elömlő kellem, jóság, szelidség és ezeknek zománcza, a majestás, nem a lelkesült, feltüzelt fantasia képzelménye, hanem valóság. A vele való társalgás maradandó időre gya-

[1]) A bronzérem közepén Urunk egy dombon áll, melyből négy folyam hullámzik alá. Kezei kiterjesztvék s borostyánkoszorút tart a mellette álló két apostolra, Péter és Pálra, kik feléje tekintenek, az egyik kulcsokat és felforditott keresztet tart, a másik irattekercset és pallost. Körirat: Princeps Apostolorum, Doctor gentium. Alul: Isti sunt triumphatores et amici Dei. Az érem hátlapján ezen felirat vagyon: Pio IX. Pontifice Maximo III. Kal. Jul. An. Chr. MDCCCLVII. Saecularia solemni in Urbe acta triumphalis Memoriam Dei, Qui Petrum Apostolor. Principem et Paulum Doctorem Orbis terrarum Victores Coelo intulit, Dominaeque Gentium Romae Nomen et Gloriam adseruit, Matris et Magistrae omnium Populorum.

korol befolyást az emberre. Dicső alakja ébren s álomban mindenütt kisér, s jól érzem magamat, vele társalogva lelkileg. Nagy gondolat ám az: Krisztus helytartójának közelében lenni! Ha a tömérdek szent emlék nem tartana is folytonos izgalomban, ez elegendő, hogy fendobogó kebellel töltse itt napjait a keresztény.

Az ur eddig megvédett minden bajtól. A meleg soha sem több mint 30 fok. Kolerában legfölebb 4—5 ember hal meg naponkint, e végből ő Szentsége fölmentett a böjttől s igy pénteken is húst eszünk. A szegény nép enyhitésén ő Szentsége erősen üritgeti tárczáját. A tisztaságra is figyelnek jobban, mint máskor.

Ara Coeli, Al Gesú, Bilincses Péter, Sopra Minerva templomokban, folytonosan egyházi ünnepélyek vannak. Van alkalmunk a szép izléssel, habár néha túlterhelten gazdagon diszitett egyházakban, s elragadólag öszhangzó dallamaikban gyönyörködni. A szent zene itt kedvesen vidám, s ez nekem felette tetszik; hogyan is ne örüljünk Istenre s kegyeiben gazdag szenteire gondolva! Tegnap szent Ignácz szobájában, hol constitutióját irta, miséztem, ma pedig ama templomban, hol szent Péter bilincseit őrzik. A ki azonban teheti, ne jöjjön caniculában Rómába, hanem inkább télen; mi azonban hálát adunk Istennek azért is, hogy Rómában izzadhatunk, hol a vértanúk ezreinek vére folyt; vérázott tagjaik sokszor szemünk előtt lebegnek, mert csaknem naponkint a Flavian színkörében töltjük az estét. — Eddig a levél.

Ő Szentségét századunk legnagyobb emberének kezdik nevezgetni; ő a katholikusok lelki fejedelme; arany miséjét tartja 1869 april 11-én, méltó dolog, hogy élete adatait megemlitsem.

IX. Pius (előbb gróf Mastai-Ferretti Mária János ev.) született 1792 máj. 13-án Sinigaglia városban, mely a volt pápai birtokban fekszik. Tanult a kegyesrendiek intézetében Volterrában. Fiatal korában egy vizbeesés következtében epileptikus rohamok akadályozták a papi pályára lépni. Kis kora óta tisztelvén az Isten anyját, Lorettóba ment, s forrón esedezett, hogy e nyavalyától könyörgése által megmentse. Azon időtől fogva, állandóan egészséges. Pappá lett, és első szent miséjét 1819 évi husvétnapján szent Anna kis templomában végezte. (Santa Anna dei Funári, mely 1816 évben az árvanövelde kápolnája lett.) Mint áldozár azon árvanövelde igazgatója lett, mely alapitója, egy szegény kömives nevéről, Tata-Giovanni név alatt ösmeretes. Itt minden pénzét a szegény árvákra költötte. A mint Muzzi bibornok fontos küldetésben Chilibe ment, Mastai-t melléje rendelte, auditornak a pápa, XII. Leo. Mikor hazajött, a római kórodák és jótékony intézetek igazgatója lett, mely hivatalában nagy ügyességet fejtett ki. 35 évében spoletói nemsokára imolai érsek lett, és 1840 decz. 14-én, XVI. Gergely bibornoknak nevezte ki, de titulo S. Petri et Marcellini. Ekkor volt Mastai 47 éves. Római gazdánk: Conte Dosi, ki mint csendőrkapitány ezen időben ott állomásozott, beszélte, miszerint hóditó kedvessége, mely most elbüvöli a látogatókat, már akkor szeretetet csikart ki számára minden kebelből. Emlité, hogy minden hiúsága abból állt, ha a fagylalt, mit honn készitetett, jól izlett vendégeinek. Gazdánk valódi lelkesedéssel beszélt jóságáról, mely által mint az apostol, mindenkinek mindene volt, s nem volt nyomor, melyen segiteni nem iparkodott volna. Sokszor asztali ezüst készletét is odaadta, hogy vigyék a zálogházba, mit aztán kiváltogatott a titkár. Jóságát némelyek gyengeségnek mondották, hanem az Uristennek, ugy látszik jobban tetszik, mikor a túlhajtott jóság végletébe esünk, mint sem a zordon, irgalmatlan szigorba, mert az előbbit jutalmazni szokta, a másik pedig eredménytelen vajmi sokszor. Példa rá, a jelen pápa szelidsége, melyet bámulatos eredményekkel koronáz. 1846-ban XVI. Gergely pápa halála után, jun. 16-án két napos conclave után pápának választották, és 21-én megkoronáztatott.

Mindenha szem előtt tartotta Muretus mondatát, mely szerint: nulla nobis major cognatio, quam cum Ecclesia. Legközelebbi atyánkfia az egyház. Mihezképest rokonait, sem magánál nem tartotta, sem nem gazdagitotta, miután első követelmény valamely egyházi állomás betöltésénél, miszerint az illető hivatásának megfelelni legyen képes, nem pedig, hogy a rokonság minő szálaival van kötve az adományozóhoz. Még 1849 febr. 2-án — mint gaetai számüzött — kiadta köriratát, melyben fölkéri a püspököket, hogy az Isten anyja szeplőtelen fogantatása felől gondolkozzanak, imádkozzanak és kimondják, ha vajjon időszerü-e ezen régi hitet, dogmai méltóságra rangoztatni. Öt évig kutattak a tudorok, imádkoztak a jámborok, mig elvégre, — miután csak öt püspök volt ellene, nem a hit el-

len, miután ezt tagadni lehetetlen, hanem csak időszerűség tekintetében, és kimondását nem tanácsolta, — 1854 decz. 8-án kihirdette a hitágazatot, ex cathedra locutus. Ezen esemény emlékére 1857 a spanyol téren egy hatalmas bronz szobrot állíttatott fel, melyet sept. 8-án ünnepélyesen lelepleztek. IX. Pius 257 eldőde között legtöbbet avatott fel a szentek közé. Legünnepélyesb volt az 1862 jun. 8-án történt canonisatió, amikor 300 püspök jelenlétében, 26 japani vértanút tett az oltárokra, kik 1594-ben öntözték vérökkel Nangasaki városának talaját. Minthogy az a legvakultabb, ki látni nem akar, elleneink meg nem gondolván, hogy a szentek minden erényét, Jézus Krisztusnak tulajdonítjuk; ezen szent-sokaságból elég dőrén azt következtették, miszerint a pápa elhomályosítja Krisztus érdemeit. Mintha bizony a szolgák fényes bérruhája — hogy profán példával éljek — csorbát ejthetne az Ur dicsőségén, kinek költségén környező tisztsége fényesen ruházkodik. — Angliában 1850 sept. 29-én, Hollandban 1853 visszaállította a hierarchiát. Angliában azon év nov. 5-én irtozatos no popery s más gyalázatos kifejezések lármája, csufondáros képek körülhordozása mellett, ellensúlyozni akarták a püspöki székfoglalásokat, hanem azért a westminsteri érsek, 12 sufragan püspökkel mai napig kormányozzák, naponként szaporodó hiveiket. Hollandban az utrechti érsekség alatt, 4 sufragan püspök Pius által alapíttatott. 1851 Spanyolországgal kötött concordatumot, mely sept. 5 én ratificaltatott. Ausztriával 1855 nov. 5-én kötött egyezményt. Hanem egész könyvek tárgyalják a szélrózsa irányában követett tevékenységét, mi csupán életadatait akartuk megemlíteni. Ezek közt foglaljon helyet, azon nagy fontosságú tény, hogy 1869 decz. 8 án egyetemes zsinatot hivott össze, mely mint a zsinatok közt 20-ik, Vaticánban Péter templomban fog tartatni. A különféle bizottságok immár második éve, hogy dolgoznak az előkészületeken. Adja Isten, hogy eme nagyfontosságú tény bevégzését mig megélje, a mely kegyelemért, mindennapi imáink, legforróbbak lesznek szent György hava tizenegyedikén:

Üdvözlünk a magyarság nevében,
Kik teérted égünk langolunk,
Kiket Krisztus lábaidhoz tett le,
Atyánk, szentünk ös Apostolunk!
Százmillió sziv imája az, mely
Péterért most fölfelé ered,
Százmillió sóhajtásnak szárnyán,
Leemeljük hozzád az eget!

(Mindszenty.)

XIX.

Az érdekes templomok egyike al Gesu, a jezsuiták főtemploma, székházukkal összekötve. Szent Ignácz napját — jul. 31-én — nagy ünnepélylyel ülik, többi közt novenával, azaz kilencz napig megelőzőleg hatkor este, vagy mint ott mondják alle ore 22. szent beszéd és lytaniával. Itt nehányszor megfordultunk s hallgattuk a szent beszédet. Az utikönyvek is megjegyzik, hogy al Gesu jeles prédikáczióiról nevezetes; egy jezsuita a keresztény küzdelmeiről beszélt a világ a test és az ördög ellen. Az elég téres templom, melyet 1860. Torlonia herczeg sárga márványnyal bevont, közönségesen megtelt, s a szónok nem cathedrából, hanem egy mozdítható téres emelvényről beszélt, állva ülve vagy járkálva is asztala körül. Egy mellékoltár alatt pihen loy. Sz. Ignácz; az oltárkép Pazzi-tól való, mely alatt van a szent érczszobra, mit csupán ünnepén fednek fel s melynek feje mint hallók ezüstből van. Tetszett az oltár arányos dispositiója s a szobor nagyságának teljes harmoniája az oltár egyéb részleteivel. Én a szépet az arányba helyzem, a harmonia mindig jótevőleg hat. Hatalmas fényözönben 24 csilárral köritve ragyogott, mikor 4 órakor reggel nagynehezen becsúztam a már teli templomba. A generalis misézett, s a rend növendékei, valamint a colleg. germ. ungaricum tagjai áldoztak. Az oltár már el vala foglalva egész délelőttre, én tehát szent Ignácz kápolnává lett szobájába mentem s ott csakugyan sikerült jutnom szent miséhez, nyomban utánam jött a dömés generalis.

Szent Ignácz két szobája már a primis vesperis, virágokkal feldiszítve volt, s illatos füvel behintett út vezetett hozzájok az utczáról. E napon szabadon járhat a borostyán úton mindenki. A szobákon a régi ócska ajtó látható, melyen még szent Ignácz kijárt, egy szekrényben őrzik papucsát, korsóját s egyéb ereklyéit. Officiumát azon helyen végeztem, hol kiadta lelkét. Mise után Bekx generalis reggelire hivott, mely kávé és granitából állott,

— lágy fagylalt, — emlékül templomszentjök képét adták. Szokás Rómában, hogy a szerzetesek búcsú napján a miséző papnak reggelit adnak, ugyanezt tevék velünk vasas Péterben a premontreiek.

Este fényes lytania, con doppia musica. Ugyanis két kar és két orgonán végezték meglepő szabatossággal. Az egész letenyét figuralis cantusban énekelték, majd itt, majd amott, de oly dallamgazdagon, hogy én ki unni szoktam nálunk a hosszu templomi zenét, ott nem tudtam jóllakni vele. Máskor a szépet csak sok hallás után tudom szépnek, itt egyszerre hizelgett be a zenehullámok tarkasága, s édes vágy gerjedez Róma után, valahányszor a templomi zenékre gondolok. Sok ünnep kerülvén elő Rómábani tartózkodásunk ideje alatt, gyakortább részesültünk az áhitatos élvezetben, de a jezsuitáké főképen kihangzik ; legkivált a gyermekek kara volt szép, mikor fel fel csapó húzamos hangfolyamokban hömpölygött. A letenye végén, az oltár feletti Szentlélek körfénye kigyuladt, ott a magasban gyujtogattak ügyesen mászni tudó sekrestyésgyerekek, s ekkor adatott csengetés nélkül csöndben, melyben csak sóhaj és szivdobogás hallik, áldás az oltári szentséggel. A papság bement, az orgona teljes erejü zenéjét, aczélháromszögek, angyalian öszhangzó csengése követte. Fungens volt a konstantinápolyi patriarcha.

A jezsuitákat többször meglátogattuk. F. irattáraikban kutatott, s talált is egy corvin codexet, melyet nagy áhitattal leirt, talán le is rajzolta, régi birtokosait számba vette, szóval ünnepe volt. Én is láttam, de oly ujjongva nem örültem neki, mint V. barátom, ki naphosszat keresgélte a könyvtárak directorait, millió római molyt vert fel álmaiból, s nehány font mulandósági port evett meg. A generalis szobája felette egyszerü, sárgára festett bútorok, könyvszekrények és téglapadlat, ez utolsó másutt is látható ugyan, de süppedő szőnyegek fedik, e téglák azonban nem takaróztak még professori szőnyeggel sem. Előhúzakodván a nyelvtanulás, említette Balig János jezsuitát, ki Mezzofantin is túl tett, mert több nyelven beszél. Berchmans életét 40 különböző nyelven — nem dialectuson — irta, a magyar fejezetet elolvastam, hibátlan és folyékony. A német eredetü jezsuitapater most a Collegium Romanum és Sapienzában tanít, hivatalos arabsfordító a Vaticanban. Azonkivül a missionáriusok számára nyelvtanokat ir, a chinai nyelvet tökéletesen birja.

A jezsuiták a tudomány minden szakában tekintélyekkel dicsekednek. Haladnak a korral, de azért legszigorúbban őrzik a mi változhatlan, a mi isteni. Ez a legfontosabb meggondolni való azoknak, kik tudják, hogy a kereszténység Istentől alkottatott, hogy tehát amint változatlan a lényege, ép oly módosulandó az alak. Sajátos tünemény, hogy ezt a jezsuiták leghüvebben követik s legbiztosabban szagolják meg miben és mennyire nyesendő a külme, vagy elvetendő a fegyelem ez vagy amaz fenéksúlya. Emlékezzünk csak a pogány remekirók felőli vitában, mily bölcs álláspontot foglaltak el, vajmi sokan egészen más táborban vélték őket harczolandóknak. Szerencsétlen e tekintetben mind a két véglet, az otromba ragaszkodás a szuette régi formához, de viszont a meggondolatlan reformviszketeg, mely más szenvedélyekhez hasonlag szintén dühhé szokott változni. Szép Mária képet adott emlékül a generalis, mikor elbúcsúztunk tőle.

Midőn egy izben a jezsuiták 17-ik századbeli rendkivüli tevékenységéről volt szó, mit kifejtettek a hittani irodalom terén, azt hallók említeni, hogy ennek egyik emeltyüje az is volt, miszerint egyik generalisuk — rendfőnök, kitüzte meghatározta a philosophia s részben a theologia müszavait. Jobban mondva a különféle szavakat bizonyos fogalmakhoz kötötte, azokat tudniillik, melyeket eddig többféleképen fejeztek ki. Habár a szavakat csak a gyakorlati élet teremti, s nincs tekintély, mely nyelvet állítana elő, mindazonáltal, midőn az usus, az élet, már nehány szavat használatrai képességgel felavatott, s csak választásról van szó, valamely tekintély közbelépte nagyon elősegítené a tudomány haladását, a fogalmakat bizonyos szavakhoz tapasztva, állandósítva. Erre van nekünk is szükségünk a magyar theologiában, itt is nem csak sok szó hiányzik, hanem a mi megvan is, különféle értelemben vétetik. Igy például alany alatt még mindig majd subjectumot, majd suppositumot értünk. stb. Mi nagy érdeme lenne annak, ki ezek meghatározásában fáradságot nem kimélne. Nehány év előtt a „Vasárnapi Ujság“ a czipészek, asztalosok müszavait pályadijak kitüzése mellett szellőztette és sok életrevaló szót részint meghonosított, részint széles körbe használatul bedobott, s a mi hittani lapjaink méltóságát sértené, ki ilyes szótár javítási indít-

ványnyal föllépne. Huszonhárom éve már, hogy Nagy János egyházi műszótára megjelent, azóta nagyot haladt fogalmak és kifejezésben irodalmunk, vállalja magára valamely irodalmi tekintélyünk, a hittani műszavak rendbehozását, mert ez a hittani irodalom kulcsa alapja.

Este séta gyanánt közönségesen a Corson és Condottin nehányszor fel alá mentünk, bámulva a kirakatok gázfénybe öltözött tárgyait, a colosseum transparens képeit, a mint holdvilág vagy bengáli tüz alkalmával ragyog stb. A házalók ekkor sem szünnek meg lármázni, kinálgatni áruikat. A tolakodókat legjobb idegen szavakkal kergetni tova. Nápolyban is a váróteremben ülve egy csizmatisztító minden áron akarta lábbelim porát lekenni. Elszavalta, hogy a waggonba ily poros csizmában nem léphetek, hogy egy soldoba kerül, hogy rögtön kész vele, el nem ment mindaddig, mig olaszul beszéltem vele, csak mikor megunva az erőlködést, rámordultam magyarul, három kila menydörgés háború, eltakarodott, questi sono inglesi dudolva magában. Az angoloknak nagy tekintélyük van, mihelyt a büszke Albion fiát gyanítják, hát ha még néhányat dörmög, legott elsomfordulnak követeléseikkel.

XX.

A centenarium alkalmával — jul. 7 én — szentté avatott a pápa nehány barátkát is, kik vértanúi halállal multak ki Japánban. Tiszteletükre az Ara Coeliban a székház östemplomában julius végén három napi ájtatosság tartatott. Ezen nevezetes egyház a capitolium szomszédságában vagyon. A hagyomány szerint azon helyen épült, hol Szüz Mária Augustus császárnak megjelent, ki midőn ez iránt a sybilláknál kérdést tett, azt a választ nyerte:

Me puer hebreus, divos Deus ipse gubernans
Cedere sede jubet.

Augustus erre az isteni gyermeknek oltárt emeltetett: ara primogeniti Dei. — Az bizonyos, hogy a legrégibb templomok egyike, s közönségesen Konstantintól alapitottnak mondják a történészek.

A ferenczieknek oly fényesen diszitették fel templomukat, mint volt szent Péter jun. 29-én. A hajó 22 márványoszlopa, melyek mind régi pogány templomokból vétettek, sőt a falak is egészen be voltak vonva aranyrojtos bársony, selyemmel; 30—40 csilár pazar fényt lövelt s a főoltáron mint dicsőületi körben, ragyogtak a szent martyrok. Itt is a letenye másfél óráig tartott. Kilépve a templomból hatalmas fényár vett körül, mert az egész templom kivülről is ki volt világitva, minden vilárnak volt fehér vagy vörös papir burkolata, mely által tarkáltatott a tüzár. A toronyt bengáli tüz nyaldosta, mely időnkint vörös vagy zöld színbe fürészté nemcsak a tornyot, hanem az egész capitoliumot. Hol hajdan caesarok dicsfénye ragyogott, ott most nehány barátka dicsősége, kik a keresztért halni voltak készek, sugárzik vissza. Minő lehet az égi haza jutalma, midőn híveit Krisztus már e földön enynyire dicsőiti.

Mind a templomban, ugy kivül a falakon gyakorlott gyujtogatók mászkáltak. Igaz, hogy természetében van az olasznak a kötéltáncz, hanem hogy ilyen alkalommal egynehány ki nem töri nyakát, hogy ama 2000 égő gyertya, melyek szinte beburkolvák a selyem drapperiákban, nem gyujtanak, hogy eme tömött egyházakban nem félnek a veszedelemtől, ez határtalan Isten iránti bizalomnak jele. Leszaladva a lépcsőkön, még sétát tevénk a corson, s hazaballagva éjfélig világított szobánkba az ara coeli örömtüze. Az uj szentekhez imádkozva elnyugodtunk örömeikről álmodozva.

A templom gazdag híres siremlékekben. Egyik bal kápolnájában karácsonkor élénken állittatnak elő a bethlehemi jelenetek s 8 napon át 5—10 éves fiúk Jézus üdvözletére — al santo bambino — dicsbeszédeket tartanak. A szomszéd kolostorban lakik a ferenczieknek generalisa, kinek az egész világ barátkái engedelmeskednek, még az esztergomi gvardian is, pedig alatta van a kadarkuti provincialis.

Rómában vacsorálni nem lehet, be nem veszi a gyomor, legfölebb gyümölcsöt vagy fagylaltot. Mi az utolsónál maradtunk. Az igaz, hogy finom volt. Ez kissé felüditette a lankadtságot, melynek elválhatlan követője volt a kedvetlenség. Egynehány kávéház kedves emlékünkben maradt, az édes üde fagylalt miatt, mezzo fragole, fél adag eperfagylalt, még most is meglehetős jól hangzik a fülben. A kávéház rendesen teli van, nevezetesen a zuávok láthatók nagy számmal; meglátszik, hogy gazdag gyerekek, nemcsak finom müvelt arczvonásaikról itélve, hanem hogy szórták a pénzt; ily gavallér-

élet ki nem telik a gázsiból. Beszélték, hogy az ünnepély alkalmával egy franczia plébános megkérte egyik zuáv földiét, miszerint vezetné körül a városba, mutogatva a nevezetességeket. Elmentek s a zuáv nagy szorgalommal és előzékenységgel magyarázta a látottakat. Búcsúzáskor a plébános egy frankot nyomott a vitéz markába, mit az köszönettel elfogadott, de egyszersmind fölkérte, hogy a plébános ur sziveskedjék plébánia szegényeinek ezt a kis összeget haza vinni, s a zuáv 100 frankot adott a plébánosnak.

XXI.

Aug. 1-én. Vasas szent Péterben, — San Pietro in vincoli — miséztünk. A templomot, azaz ennek alapjait Eudoxia császárné III. Valentinian neje emelte, innen a neve: basilica Eudoxiana. Szent Péter Herodes parancsára börtönbe és bilincsre veretett, de az angyal által megszabadult s börtönben hagyott bilincseit megtért fogolytársai a keresztényeknek adták, kik drága ereklye gyanánt őrizték. 436. Eudoxia Theodosius neje felét Rómába küldte, az előbb emlitett Eudoxiának, mig a megmaradt részt a Konstantinápolyban épitett egyházban őrizteté. A pápa ekkor összehasonlitá e bilincset ama lánczokkal, miket szent Péter a mamertini börtönben viselt, s melyeket a római hívek szorgosan őriztek, ez alkalommal a két láncz csodálatosan egyesült ugy, hogy most egyet képeznek. Ekkor Leo pápa 440—462 Eudoxiával épitették a jelen basilikát.

A bilincset, mely egy mellékoltár tabernaculumában mit IV. Sixtus 1474. öntetett, odaszegezve őriztetik, csak pápai engedélylyel lehet látni, most azonban ünnepe lévén, többször megcsókoltuk, mert minden 10 perczben kijött egy szerzetes és csókolásul a híveknek nyujtotta. Bizonyos, hogy e lánczok közelében mondani az officiumot lelkesítő dolog. Urunk Péterbe helyezte hatalma telyjét, s eme lánczokkal akarták Jézus országának terjedését megakadályozni, de a békó lepattogott, jelképül, hogy le fog az vedleni mindenha de pedibus evangelizantium pacem, evangelizantium bona. A lánczok mindenkor szabadságot eredményeztek az egyháznak, mert Krisztus igaz híveit nem engedi poshadni börtönben, igehirdetőkre levén szüksége; tanú rá szent Pétertől — Droste-ig az egész egyházi történet, mert Németországban is a katholikusok öntudatát szabadságát amaz ágyuk csörömpölése ébresztő fel, melyek a főpapot a mindeni várba kisérték. Ki fog támadni Olaszhon egyházi szabadsága is. E templomban választatott meg 1073. Hildebrandt pápává VII. Gergely név alatt, és széttörte az egyház bilincseit. — Átok alatt fekszik földünk, hogy itt legszebben a szenvedés virága diszlik, hogy legnagyobb erényeink is az üldözés által megszántott földön teremnek meg. Hanem e körülményben, mint villámszerü világitásban ragyog a szenvedő Isten, keresztre feszitett alakja, — és földi örökségünk a nyomor közötti harmonia!

A templom három hajóra oszlik, miket 20 canellirozott — lefutó vájadéku völgyezett — oszlop választ el. Remek festvényei háttérbe szorulnak Michel Angelo, egyetemesen ösmert Mozese miatt, melynek az egész világ müvészei dicsdalt énekelnek. A főoltár leczkeoldalán van II. Gyula pápa siremléke, mely habár bevégezetlen és kisebb mint tervezve volt, mégis grandiosus. Egyéb alakjai közt nevezetes Mozes. A zsidó törvényhozó ülve van előállitva, mintha népéhez beszélne, mit komoran lenéz, mintha korholni akarná. A gyakorló művész nem szorul egyébb mintára, mert e helyzet, mindenre megtanitja, sőt az orvos is e szobron anatomiát tanulhat, megtalál ott minden ideget és természethüen követheti az ereket; a mű valóban utolérhetlen. Molitor azt a kifogást teszi, hogy e felfogás egyoldalu, hogy Istentől választott vezér helyett Titánt állit elő, hogy ez nem az Isten alázatos hive, szóval nem egész Mózes, s igy a keresztény kedély sértve érzi magát e szobor szemléleténél, habár a müvész érzéke teljesen van is kielégitve. [1]) Ez itéletet merőben tévesnek mondjuk, mert ott kell keresni a szépet, ahova a művész fektette; ha ezen helyzet, felfogás, igaz és a művész tökéletesen kifejezte, akkor megérdemli föltétlen hódolatunkat. Már pedig igaz, hogy Mózes olyan törvényszerző, ki hallotta a haragvó Isten beszédét, ki Egyptom zsarnokával szállt szembe, ki 40 évig egy csökönyös népet hajthatlan szigorral vezérelt, helyes tehát a művész felfogása, mi-

[1]) Rom. Ein Wegweiser durch die ewige Stadt. Wittmer—Molitor. Regensburg 1866. 209. Egyébkint lelkes kath. szelleménél, és önálló nézeteinél fogva jeles, ajánlatra méltó munka.

dön tüzet szikrázó arczulattal állitotta elő. Planche Gusztáv mondja vala: „Mi Mózesben mindenek felett bámulatra ragad: a művész által használt eszközök egyszerüsége, a vonalak valódisága, a személy természetes állása. Oly márvány ez, mely gondolkozik, előrelát, magával tanakodik, az eltünt századok zavart hullámi közt a jövendő századok sorsát keresi, — mely kikutatja a gondolat árnyát s abban megnyugszik; oly szellem ez, mely még nem isten, de már nem ember; mely eléggé ismeri a szenvedést arra, hogy megértse és segitsen rajta, de mely előtt a köznapi élet szenvedélyei és nyomorai ismeretlenek. E mély szemekből, e pillákról, melyeknek tekintete oly messze néz a még nem született dolgokba, — könyeknek kellett omlani, de nemes könyeknek, a részvét könyeinek; Mózes sirt, de oly sebek fölött, melyeket be nem gyógyithatott. Ha néha térden kérte Istent, hogy hivja őt vissza küldetéséből s vegye magához, — csak hamar elpirult e muló gyöngeség fölött. Ez ima után bátrabban, erősödve kelt föl ismét; s föltette magában, hogy többé nem könyörög Istennek, csak a vak tudatlanság vagy az átalkodott bün téritéseért!“ Az általános benyomás a szomor és tisztelet vegyülete, valami vallásos meghatottság és szent lelkesülés borzalma. Többször láttuk e szobrot, de utoljára is csak ugy váltunk el tőle, hogy hiszen még egyszer megnézhetjük. Szokás fáklyafénynél is nézni, azt mondják, akkor alakja még szigorubb, hiszen nappal is colossalis a haragja, hanem ekkor az erősebb árnyék, elveszi a márvány egyformaságát.

XXII.

Aug. 4. Sopra Minerva egyházban, mely a dömések székházáé, mint szent Domonkos napján mutattuk be a szent áldozatot. Azért hivják ugy, mert az Ázsiából diadalokkal hazatérő Pompejus Minervának itt templomot emelt, melynek romjaiból épült a jelen, s a b. Szüz Mária tiszteletére avatták fel.

E szép templom javitását 1855. végezték be és azt vallják a hozzáértők, hogy stylszerüleg van diszitve, a gótholasz izlés egész pompáját lehet benne szemlélni. Jobb oldalon van egy hires fresco az anterafaeli időből, mely a ker. tudomány diadalát jelvényezi, melynek hordnoka aquinoi szent Tamás, az alatta elterülő alak hihetőleg Averhoes, az arabs bölcsész. A nagy oltár evangeliumi részén látható Michelangelo hires Krisztus szobra. Rám ez felette rosz benyomást tett, mert sem az elrejtett istenség, sem az emberiség eszményképe nem sugárzik ki belőle. Látszik rajta, hogy a művész erővel mythologiai félistent, apotheisalt hőst akart alkotni belőle vagy legalább a pogány eszmények ugy tömték tele fejét, hogy ker. eszményt alkotni vagy idáig emelkedni, képtelen volt. Urunk mint a sorssal küzdő réndkivüli óriás jön elő, ki a keresztfán elbukott; a tragicum érzetét fölkelti ugyan, hanem ez Urunknak világon uralkodó hatalmához képest ugyancsak dőre felfogás. Ez érzetek dorombóltak bennem, mikor a szobor lábát, mely sok csóktól jóformán lekopott, számosak közt én is megcsókoltam.

A szomszéd kolostorban van az „Index“ titoknoki hivatala, s üléseit is itt tartja e gyülde, — congregatio. — Könyvtára a vaticani után a leggazdagabb. 130 ezer kötet és 4500 kézirata van, 11 szobában elhelyezve. Alapitotta Casanata bibornok, ezokon bibliotheca Casanatensis is a neve. Ünnepeket kivéve mindennap nyitva áll, s mivel évenkint 7000 scudit költenek könyvekre, sok látogatója van. F. itt sokat dolgozott, másolva a Pázmányra vonatkozó követi tudósitásokat a 17. századból. Néhányszor én is elkisértem Rossit olvasni. Három dömés barát folytonosan hurczolja a könyvet, amit megkiván az illető. Az olvasóterem igen czélszerüen van elrendezve, fönt vannak az ablakok, s igy elég világosságban részesül az olvasó, anélkül, hogy szaggatást okozó léghuzamokkal kellene azt megvásárolnia. Ugyanily czélszerüen vannak elrendezve a Barberini, Chigi könyvtárak de ezek közönségesen csak egyszer kétszer vannak az olvasó közönség számára hetenkint nyitva. Rómának 7 nyilvános könyvtára vagyon. Az a nevezetes, hogy eme magán könyvtárak nagy mértékben birják lemásolva a Vaticán kéziratait, s igy itt könnyebben jut hozzájok az idegen, mint a Vaticánban, hol a csekélyre kiszabott idő miatt, nehézségekkel jár a munka. A Barberini könyvtárban, Bosio: „Roma sotterranea“ czimü munkáját azon példányból olvastam, mely Barberini bibornoknak dedicáltatott, ki viselte is a roppant költségeket, mibe ezen classikus mü került.

Este a döméseknél fényes letenye. A zenészek rösteltek a chorusba felfáradni, aztán ott nem is látta volna őket a közönség, ezokon az oltártól nem messze volt posztóval bevont alkotmány, melyre kis orgonát helyeztek s az énekesek is befértek. Itt aztán volt ének amennyi kellett. Nincs kétség benne, hogy szabatos zenéjök a művészt teljesen kielégitette, hanem az épülés rovására. A papok valami távoli stallumban ültek, az oltáron csak gyertya-fényt láttam, padok nem lévén az olasz templomokban, hanem székek, ezeket mind a zenedomb felé irányozták, s enthusiasta helyzetekben a dallamokban gyönyörködtek, mindezek láttára nem templomban, hanem hangversenyben képzeltem magam. Ezen művészeti estély itt annál inkább tünhetnék fel botrányosnak, mert az olaszok kizárólag földre borulva imádkoznak. Elökelő férfiak, hölgyek egyaránt térdelnek a templomban, közönségesen székre fektetett karokkal, arczukat kézzel elfödve, szoktak az imádásba merülni. Szent mise alatt nem látni álló alakot a templomban, ha csak valami bámész idegen, ki többnyire angol, nem mereszti valamely képre szemeit. És zeneközben mégis oly kiforgatott alakok terpeszkednek az Isten házában!

A nagy oltártól nem messze látható a Fra Angelico da Fiesole sirköve, egy hosszas márványlap, a művész domborvésetü arczképével. Hic jacet venerabilis pictor, frater Joannes de Florentia ordinis praedicatorum. 1455. itt halt meg s eltemettetett, képeinek raktára Florencz. Ezen művészben a természettel versenyzett a kegyelem, ki birja őt nagyobbá tenni, mindakettő elérte czélját, mert ez égben, amaz a földön tette kitünővé.

E templom előtti téren van egy kősugár egyptomi gránitból, mely egy elephant hátából nő ki; sok obelisk van Rómában s mind a legrégibb időkből; a passusemlékü monte citorio térén levőt Sesostris készitette 1000 évvel K. Urunk előtt.

Háromig a vaticani muzeumokban tévelyegtünk. Csak hétfőn szabad bennök a járás, de 6—10 garassal ki lehet elégiteni az őröket, s ez áron naponkint buvárkodhattunk bennök. Amint haza ballagtunk betévedtünk a ghettoba, a zsidó városrészbe.

Tudvalevő, hogy zsidók már Krisztus Urunk előtt száz évvel laktak Rómában, vannak ezen időből katakombáik. Most is elég tekintélyes a számuk. Valami nagy henczegést nem visznek véghez, mint némely nagy városban, hanem azért üldözést sem szenvednek, még akkor sem, midőn néha ellenök támad Europa valamely részében a nép; 48-ban nem egy helyen apritották is, Rómában hajuk szála sem görbült meg. Bemenetnél van egy kereszt, mely körül olvasható zsidóul és latinul Izajás szava: expandi manus meas tota die ad populum incredulum. 65, 2. Egész nap kiterjesztém kezem a hitetlen nép után. Azt is hallottam, hogy szombatonkint ker. predikácziót kell hallgatniok, de nem emlékeznek, hogy valaha zsidó megtért volna Rómában. Rómait értek, mert idegenek megtértek elegen, mint p. Ratisbonne. Tehát békés életük vagyon, ezokon a zsidók hü alattvalói a pápának. Egy livornói zsidó 30 ezer scudit hagyományozott a pápának, melyet miután örökösei gazdagok lévén minden áron kifizetni akartak, fele részben a livornói, másik részét a ghettoi zsidók kapták meg. A ker. szeretetnek ők csakugy tárgyai, mint bármely felekezetü keresztény. Én azért is szeretem őket, mert a zsidók a monumentalis theologia egyik szép, mert élő ágát képezik, nem csak azért mert őrzik a szent irás egyik részét, mit hamisitlanul öseiktől kaptak, hanem mert e nemzet Urunk folytonosan teljesedő jóslatának alapját képezi. Azért nagyon természetesnek találom, hogy ő Szentsége is akárhányszor kiváló jótéteményekben részesiti őket, nem csak egyénileg, hanem községüket. Mi tehát keresztül mentünk e városrészen, s tapasztaltuk, hogy Brunnernek igaza van, midőn a következőket irja:

Több utczán mentünk át, természetesen bérkocsin, mert ez itt absolute szükséges. A jó Róma városának ugy sem lehet szemére vetni, hogy felette gondoskodnék a tisztaságról. De Tiberisen tuli része még inkább törekszik, hogy e vád ne érje.

Aki azonban ezen izlésirányban teljes kielégitésre vágyakodnék, ránduljon ki ghettoba. Eme ghettoban India minden illata ellen olyan harcz vivatik, oly erély, hősiség és fanatismussal küzdenek ellene, hogy bizonyos magasztos eszme is érdemlené meg. Ezt látva felkiáltunk: a többi Róma szép, tiszta város! Ki itt egy napig időzne, veszedelemben forog, hogy elveszti emlékezetét minden virágillat iránt. No de vonjunk fátyolt e rajzra, vagyis jobban mondva, zsebkendőt az orra, s ügyekezzünk ki a szabadba. Szekerünk tompán robog, oh a kerekek tudják hogy miért.

A kormány bizonyosan nem venné rosz néven, ha ghetto üzelmes népei, egyébkint igen életre való mozgékonyságuk mellett, nehány szemétkocsit is foglalkoztatnának.

Ugy vélem ez csak olasz nemzeti szokás, értem a piszkot, és nem csupán a zsidók jellemvonása. Mert az bizonyos, hogy ott a zsidó egészen beolvadt a nemzetbe, nem ugy mint nálunk, hol még minden zsidó, német egyszersmind. Hogy pedig a piszok nemzeti szokás, bizonyit róla minden olasz város fertelmes volta, Firenzet, Milánot kivéve, melyeknek lakóit a német befolyás, tisztaságra szoktatta.

Nem vennők rosz néven, hogy az elhányt gyümölcshéjat és szemetet az utczasarkokon rothadni engedik, hogy csak a főutczákat söprik, hogy a természeti chemismusra nincsenek párizsi vespasienek, (hirdetéseket tartalmazó este kivilágitott oszlop, melynek belsejében viz csorog, s tisztitja a levegőt) hanem az már undoritó, hogy egy corso melletti utczában, d. u. öt órakor guggoló emberre akadtunk, s a járó kelők meg sem botránkoztak benne.

Gaume és Brunner mondják, hogy a Nero idejéből fenmaradt falakon még most is olvasható ezen nem erkölcstelen, hanem kissé daraczos intelem a tisztaságra. Duodecim deos et Dianam, et Jouem optimum maximum habeat iratos, quisquis hic minx. aut cac. Bocsánat, hogy kiirtam, hanem ama hirneves férfiak szintén felhozták érvül arra, hogy már a régi időben a félisteneket is kellett mozgásba hozni, miszerint a római polgárok illemet tanuljanak. Nem nemzeti szokás tehát a piszok?

Ezen jellem sokfelé ágazik el. Egyik nyilatkozványa az is, hogy az utczák különféle fehér ruhával vannak diszitve, száritási tekintetből. Ezt Brunner ugy magyarázza, hogy a rómaiak a tisztaság bármi csekély eredményén anynyira örvendenek, mint egy diadalittas tábor, mely lebogó zászlóit, ha rongyosak is, egész világnak látni engedi. Másik nyilatkozványa az, hogy a rómaiak élénk phantasiája, főképen reggeli órákban, igen könnyen képzeli, miszerint az utcza, melyben laknak, a cloaca maxima, és ezen álomlátás, vagy képzelmény őket oly tettekre vezeti, melyek az idegent az utcza közepén járni kényszeritik, mert a fal mellett nem csak permetező eső, hanem cserepek is hulhatnak rá. A rendőrség ugyan kissé megszoritotta a municipális kiváltságok ilyetén tülömlő kifolyást, mindazonáltal üdvös az intés, hogy a reggel nyitott ablakot, ideje korán elkerüljük. Habár nem engem talált ezen classicus szokás — classicus mert már Juvenális emlegeti III. satyrájában 270 — könnyen tudom elképzelni, mi kellemetlen helyzetbe döntene a hirgazdag ősök ezen leömlő vagy lehajigáló maradványa.

XXIII.

Nagy templomi ünnep Rómában a havas Boldogasszony napja, aug. 5. János gazdag gyermektelen patricius álmában megintetett, hogy a hegyen, mit hóval födve találand, a szent Szűznek templomot emeljen. Ugyanily álma volt Liberius pápának — 352—366. — A forró nyár daczára aug. 5-én az Esquilin hegyet hó fedte; erre fényes járdalattal oda vonult a pápa, és a hóban kijelölte az épitendő templom helyét. Innen a neve: Maria ad nives, basilica Liberiana, közönségesen: Maria Maggiore. Itt mondottunk e napon szent misét. Nagyszerü pompás előkelő templom, itt szokott áldást adni a pápa aug. 15-én. IX. Pius az itteni confessióba kiván temetkezni és kijelölte sirját, mint VII. Pius szent Péterbe. Itt az istenitisztelet nem a confessió oltárán, hanem egy mellékkápolnában tartatott, mely templomnak is beillenék, van is két kápolnája, külön sekrestyéje. V. Pál pápától, kinek családja — Borghese — ide temetkezik, Capella Paolinának hivják. Fény és gazdagságra felülmul minden kápolnát a világon, főleg drága márványnemekben gazdag. Az oltár felső részén Maderno öntvénye Liberius pápát ábrázolja amint a hóban tervezi a basilicát. A kápolna oldalait VIII. Kelemen és V. Pál gazdag monumentumai ékitik. A szent mise alatt a kápolna kupolájából fehér rózsa leveleket hullattak pehelykint a hócsuda emlékére, mit ereklye gyanánt fölszedtünk. Jelen volt az egész papság; van pedig e templomnak egy nagy káptalana, rengeteg sok segédpapja, nagyszámú gyóntatója, kik a bünbánót vesszővel érintik, mihez búcsúengedély van kötve. Itt is emelvényen énekeltek a vörös talárba öltözött bajszos dalárok, merő férfi, de oly magasan, hogy ily czérnahang nálunk férfitorokból ki nem telik. Olvadékony öszhangban folyt

a zene, csakhogy a regenschori oly rémséges dühhel verte az emelvény deszkájára az ütenyt, mintha e dörömbölés arányában fizették volna.

Legnagyobb kincse e kápolnának az oltárkép, az ugynevezett Lukácsféle fekéte Madonna, mely közönségesen be van leplezve, most azonban eltolták a függönyt, de igy is alig venni észre alakot rajta, annyira elmosta színeit az idő. Sok ilyen fekete képet eredeteznek szent Lukácstól, hétre még érveket is hoznak fel, ezen utóbbiak közt a paolina a legrégibb s legvalószínűbben származik az evangelistától, a többiek emennek másolatai. Ezen képet Jeruzsalemből Konstantinápolyba, onnan Rómába hozták, s 432. III. Sixtus pápa ugyanezen Máriatemplomba helyezte, melyben most tiszteltetik. Tiszteletе mindenkor élénk volt s nagy bajok idején leginkább e képhez csoportosult a jámbor nép. Igy 596. nagy szent Gergely pápa az iszonyúan dühöngő pestis eltávolításáért, a szent Szűz tiszteletére körmenetet rendelt, ez alkalommal maga vitte a templom oltárképét, a bold. Szűz Máriát. Amint a szent járdalat Hadrián emlékéhez ért, angyali hangokat hallottak a légben s ezen éneket bűbájos túlvilági dallamban: Regina coeli laetare Alleluja, quia quem meruisti portare alleluja, resurexit sicut dixit alleluja. A pápa csodálva adta hozzá: ora pro nobis alleluja. Ugyanakkor egy angyalt vett észre a nép, ki pallosát hüvelybe tevé. Még az nap megszünt a pestis; s az angyal alakja, mit ezen esemény emlékére öntetett a pápa, ott sötétlik az angyalváron. 1837. XVI. Gergely pápa szintén járdalatilag vitte e szent képet a Vaticánba, s Roma az irtózatos módon dühöngött cholerától megmentetett. Utolsó körmenet tartatott vele 1860. midőn IX. Pius az al Gesu templomban tiszteletül kitette, hogy a hívek kérjék Istent, miszerint az egyházat ama veszedelmektől megmentené, mit rá hoztak a forradalmárok.

Nem a régiség, nem a füst az oka ezen képek feketeségének, mert hiszen akkor az ajak, szem is leendett fekete, hanem ez a szent irás egyik mondatából származik, mely már kezdetben a szent Szűzre alkalmaztatott. Az énekek énekében — I, 4—5. — a nők legszebbike mondja: fekete vagyok de szép, Jeruzsalem leányai, mint Cedar sátorai, mint Salamon szőnyegei. Ne nézzetek ugy rám, hogy feketés vagyok, mert a nap vette el színemet.“ E szavakat az egyház is Máriára alkalmazza. Ez okon a festők e képeket arany ezüst diszítményekkel, drágakövekkel is ékesitik, mert a 44. zsoltárban mondatik: a királyné jobbod felől áll aranyos ruhában, körülvétetve sokszínü ékességekkel. — Vagy talán a végtelenséget jelentené a fekete szín, és a végtelen mélységet felfoghatatlanságot, melyből kimerül egy Isten anyjának eszméneye?

Ellenvetették ugyan, hogy sz. Lukács zsidó volt, tehát festő nem lehetett, miután a zsidók irtóztak a képektől. Hanem a zsidók csak templomban nem türték a képeket, magán házakban, egyéb nemzetek példájára voltak képeik, főleg midőn a kereszténység terjedtével, ezen régi irtózat meggyengült. Hihetőleg azonban pogány eredetü volt szent Lukács, s mint görög tökélyre is vihette művészetét. És ha keresztény fest, vajjon méltóbb tárgyat választhat e a boldogságos Szűznél, kinek tisztasága, szentsége egy Istent birt kielégiteni? A hagyomány tehát e tekintetben nem csalódott. Mi e hitben imádkoztunk e szent kép előtt.

A középhajó oszlopai fölött vannak mozaikok III. Sixtus idejéből, 440 körül; a második niceai zsinat 787. ezekre is hivatkozott, midőn a szentek tiszteletének régiségét bizonyitotta. A templom menynyezete gazdagon és izlésteljesen — cassetirozva — VI. Sándor pápa alatt azon aranyból készült, mit legelőször hoztak Amerikából, s Ferdinánd és Izabella a boldogságos Szűznek ajánlotta fel. A confessio felett van pápai oltár, melyen más papnak csak pápai engedély mellett szabad miséznie, s akkor az engedély ott függ a közeli oszlopon. Az oltár lapja egy porphir medenczén fekszik, melyről az a hagyomány, hogy János patriciusnak kőkoporsója. Az apsis — concha, tribuna, végfülke, a mostani oltárhely, hajdan püspökszék — falán a szent szüz koronáztatását ábrázoló mozaik vagyon. A sok remek képet, kápolnát, melyek egyes családok tulajdonai, szobrot, öntvényt ki birná elszámlálni?! Olvasóm sok édes órát fog tölthetni e templomban. Még csak a kápolnát emlitem meg, hol én miséztem.

Szemben az előbb leirt templomszerü kápolnával van egy másik, ugyanoly arányokban kiépitve, de nem oly gazdagon diszítve, melyet épitője V. Sixtustól, Sixtinának hivnak. Ennek közepén van egy tabernaculumalaku oltár, Fontana öntvénye, itt őrzik az oltári szentséget. Mellette lépcső vezet le

a del presepio kápolnához, hol hajdan a szent jászol őriztetetett s itt miséztem, mintegy katakombában. Az oltároni márványcsoportozat a szent családot ábrázolja. Itt volt eltemetve Szent Jeromos, habár már V. Sixtus alatt nem tudták bizonyos nyomát, továbbá szent Pius, kinek régi koporsójából forgácsot faragtunk. Karácsonkor e kápolna kitünően van diszítve s a szent jászol ereklyéi kitétetnek, a mikor közönségesen a pápa mondja a szent misét s itt szenteli a föveget és kardot, mit valamely kath. fejedelemnek küldeni már I. Hádrián óta szokás.

Délután másfélóráig tartó letenye, mely alatt ismét hullott a confessio melletti térre fehér rózsalevél. Elandalodva a zenevilágba, egy mellettem régóta szundikáló ur felhorkant s alig néz körül, nyujtja kezét: per carita! Zsebre téve a bajoccot, odább ment; erre másik oldalról egy éltes hölgy, fülem tájához tolakodik, azt véltem gyónni akar, de ez is kéregetett. A zsinóros felső ruha alatt hihetőleg principe-t gyanítottak, innen a bizalmas közeledés.

A szokásos fagylaltra, kávéházaink egyikébe tértünk, és ujságot olvasni. A journalismus meglehetős szegény Olaszországban, de ahoz semmi közöm, azt akarom ide irni, mit egy ujságban olvastunk, miszerint az ünnepélyről hazamenő egyháziak, valahol Bologna táján, kilenczen kerültek egy waggonba. Franczia, német, olasz, angol, magyar nemzetbeliek voltak és officiumjaik összeütöttek, S. Joannis Gvalberti — jul. 12-én — tehát együtten végezték, fenhangon váltogatva a versiculusokat. A magyar ugy vélem Zs. egri áldozár volt. Az egység eme szép tényére felkiállt a lap: „Olaszok ilyen egységre, szellemi egyöntetüségre törekedjetek, ne pedig államira, mit vérpatakok árán sem lehet elérni!“ Ugy van. Olaszország hitben, nemzetiségben, nyelvben, müvészetben, szellemben unificálva van, ennyi áldásban azért részesült, hogy lemondani tudjon az állami egységről, mert Rómára Istennek van szüksége.

XXIV.

A vidék ösmerete végett egy vasárnap Frascatiba rándultunk. Kihajtattunk az indóházhoz, hol már tolakodni kellett egy árva menetjegyért. Jegyet váltottunk a harmadik helyre, ugy gondolva, hogy itt csak valahára látni fogjuk a mórajátékot és a társadalmi alsóbb rétegeket. Jó kedvvel neki iramlottunk a waggonba, hanem legott le is ugráltunk, mert olyatén kocsiba tévedtünk, minőben nálunk az ökröket szokás tovaszállítani, tudniillik szék, pad, ablak nélküli rekesztékbe, mely azonban födve volt. Lám, gondolám magamban itt az ökröket ugyan megbecsülik, mert nem engedik szélviharban ázni, vagy az izzó napon agyonaszni. Kérjük a conductort, hogy mutasson III. osztályu kocsit. A jó lélek visszavezet oda, honnét előbb kiugráltunk. Rábámulunk egymásra, megértette a szembeszédet s vigasztalt is azonnal, hogy hiszen fél óra alatt Frascatiban vagyunk, s addig állhatunk. Kikönyököltünk tehát s elméláztunk a Maria Maggiore templomon, mig megtelt a waggon. Tisztességes öltözetü mesteremberek, jámbor arczok, aranyékszerekkel diszített dámák, kövér mamák, bégető gyermekeikkel, s itt-ott kemény inggaléru szabó, még czipészlegény is lépett be, erősen aggódva, miképen verje el pénzét legmulatságosabban. E mulatni menő nép, olyan komolyan, illedelmesen szorult össze, zökkenéskor olyan vigyázva bolingolt, mint nálunk ha búcsúra mennek. Váltig nem néztem ki arczaikból, hogy ezek oly karakán gyerekekké válhatnának, mint jövetkor tapasztaltuk. Hja megzavarja ám a bor, az olasz eszét is.

Frascati kedves modern város. 1191 csak nagyobbitották, midőn Tusculum szétrombolása után ide költöztek a lakosok. Eredete még régibb, mert már a 8-ik században említtetik egy templom: Maria de Frascata. Ugy beszélik, hogy a régiek, Lucullus villájának romjai mellett települtek le, mely cserjével volt benőve (frasche), innen eredt neve: Frascati. Valaki azt mondá, hogy azért nincsenek fülemilék a harasztban, mert Lucullus megzabálta, verebek gyanánt. (Fusson ki a szeme, mondaná Peczi bácsi.) A 17-ik században Róma nagyjainak kedvencz mulató helye, kik versenyezve épittettek itt palotaszerü nyaralókat. Van itt egy bibornok-püspök, ki Tusculumról visel czimet, és 3000 lakos.

Az indóháztól a hegyen fekvő városba, omnibusok, szamarak viszik az utasokat. Mi is egy omnibus tetejére ültünk, a honnan dominálva a mosolygó tájon, 20 percz alatt berobogtunk a városba. Az asszonyok, mint mindenütt szokás az emeletes járműveknél, nem mehetvén fel a létrákon, az om-

nibus belsejében helyezkedtek el. Miután megnéztük jelentéktelen templomait, ebédhez ülénk, s a megszokhatlan kotyvadékot nagy nehezen elköltvén, csak az enyhitette a drága ebéd miatt keletkezett boszuságot, hogy egy rendkivüli élvezetre volt kilátásunk, t. i. a szamaragolásra.

Kávé után tehát, mely az izetlen étkek undorát absorbealta, első dolgunk volt szamarakat fogadni, hogy Tusculumba mehessünk. Meglévén az alku, mig V. a hajtsártól utasitásokat vett a szamár természete, és szeszélyei körül, én már délczegen a szamáron ültem, s megvetéssel tekinték a gyalogjáró népre, hihetőleg ama pápai kocsissal analog érzelmek dagasztak keblemet. A csacsi búsan elmélkedett a teendő útról, mit nyaranta naponkint többször kerül meg, én nem elmélkedtem, mert a rátartó indulatokkal, elviharzott belőlem a gondolat, én csak lovar voltam. Jámbor csacsim többször rázta fejét, kalapálva szürke füleivel, mintha gondolatai nem illenének össze a támadt tervek felől, majd egyik majd másik fülét emelte, mintha tanakodnék magában, levessem a hátamon henczegő szittyát vagy nem; füleinek akáczalevélszerü billentéseiből, felriasztá a hajtsár szava, mit kemény ütleg szokott követni. Elindulánk, ventre á terre vágtatott velem, mintha csak a világ kerítésébe akarta volna ütni fejemet, mig tartott a kövezet; gonosz döge a városon kivül tudtam meg, hogy ez a hiú szamarak fajából volt, mihelyt nem nézték emberek, lomhán lépegetett. Nekem különös szenvedélyem a szamaragolás, azért vágytam egy paripaszamár után, meg akartam mutatni a világnak, hogy ez egyben excellálok, azonban a kaján sors kijátszott, minden olaszországi szamárfuttatásokban, nekem ugyanis mindig a legroszabb szamár jutott. Ellenben V. barátom, ki szerényen emelkedett a szamarakra, rendesen előljárt, s övé lett a borostyán, mely után törekedtem.

Nemsokára azonban bőven kijutott a borostyán, mert enyhe hüs utakon át borostyánerdőbe jutottunk, fejünk, keblünk, karunkat érinté a borostyán, sőt ezt harapdált csintalan szamarunk is. Azóta ha borostyánkoszorúról olvasunk, fürge csacsink jön eszünkbe, mely jól lakott vele.

A hegyoldalon, bujazöldben mosolygó tekintetü nyaralók kandikálnak, elragadó kilátással. Legközelebbi a villa Piccolomini, hol Baronius bibornok egyház-történetét irta. Ennek árnyában hüsültünk. Aldobrandini, Torloni-ét megnéztük, müvészies vizesésekkel és szobrokkal — terra cottából — gazdagok, mindenünnen fejedelmi kilátás. A Mandragone palotán felül, ismét édes lehelletü árnyékban, Tusculumba vezetett útunk, melyen még az antik kövezés nyomai látszottak. Paripám jól ment, s a római vitézeket vagy VI. Henrik katonáit, midőn Tusculum rombolására indultak, nem lelkesítette ugy a kürtök rivalgása, mint engem, midőn paripám csökönyösen megállva, a magasba vetette fejét, s az ösmeretes dallamot torkaszakadtából többféle intonatióval, nem közönséges virtuositással, mindnyájunk megelégedésére, többször variálta.

Elől hátul romok, Cicero háza, Cicero iskolája, ki itt született is, nem csoda tehát, hogy én is iramodó szamaramra kiállték: quousque tandem csacsi! E hegyormon leszálltunk és a messze terjedő vidékbe fuladt ámuló szemünk. Fölséges vasárnapi délután volt ez. Róma fátyolozva tünt elő, vizvezetéki romjai, mint sugarak löveltek mindenfelé, alattunk romok, s mennyi század romjai, hányszor kuszott rajtok a folyondár, hányszor fonyadt el! Mennyi bölcseségtől volt ittas e levegő!

Talán itt irta beszédeit Cicero, mert ő ciceroléte re is készült szónoklataira. Sveton (in Aug.) szerint, egyszer örömében szabadossá tevé rabszolgáját, ki hirül hozta, hogy a tanácsban más napra halasztották a törvényadást. Később eme tusculáni vitatások termeiben, a kereszténység tanait is szokásosan eltorzítva adhatták elő a városból kijövő vendégek, mint legujabb hirt, mit ők — stultitia gentilibus — mint hóbortot elvetettek.

Fejcsóválva nevethették a felekezetet, mely azért, hogy felfoghatlan tételeket hihessen, hogy önsanyargató szigorú életet élhessen, engedi ostorozni magát, s a halált jótétemények nézi. A pogány istenek kedvszerinti életet ajánltak, a pogány államhivatalokkal kinálta, s a keresztények mégis inkább a keresztre feszített Krisztust vallották Istenüknek. Valóban Istennek kellett itt közbelépni, hogy a természet rendjével ennyire ellenkező tünemény földünkön létrejöjjön, hogy a szenvedést élvezetnek vallja, nem egykét kiváló egyéniség, hanem egy egész felekezet. Ám próbálja hirdetni tizenkét, nem halász, hanem 12 ügyes tanult ügyvéd, természetünket fölülmuló tanokat, vajjon mennyi híve támad, kik halni is készek lesznek a hallott igazságokért!

Butának sem lehet mondani a kort, midőn Cicero előadásokat tartott, habár oda Cicero bölcsesége sem kivántatik, miszerint penészes börtön és vigalmas élet közt választani tudjunk. Nincs bárgyubb állítás annál, hogy Krisztus Urunk idejében sötétségben volt az emberiség, azért sikerült beilleszteni a kereszténységet. Hagyjátok, kedves szójárástok szerint a sötétséget a középkorra, Krisztus századára ne merje azt ráfogni, ha csak nem őrült. Ama hegyoromról mondotta Cicero: in Tusculano cum essent plures mecum familiares .... ponere jubebam, de quo quis audire vellet: ad id sedens vel ambulans disputabam .... Fiebat autem ita, ut cum is, qui audire vellet, dixisset quid sibi uideretur, tunc ego contradicerem. Quaest. Tusc. l. 1. n. 4. — Seneca, Plinius, nyilvános felolvasásokat tartottak, s mikor uj munkájukat igy előadták, ezt kiadásnak hívták. A nép, mely ily előadásokon, vitákon részt vett, mondható-e butának?

Ezen eszmék tomboltak tusculumi időzésünk alatt, midőn Cicero lakában nézegettük a czellaszerü szobákat. Ugy látszik itt mélázni szeretnek, mert egy helyen ott feledt térképet találtunk, mit lovászunk (azaz a szamárhajtó) szerint hihetőleg egy amerikai család hagyott itt.

Tusculumot, a mese szerint Ulysses fia, Telegon alapította, mely idők folytán sok jeles családnak fészke lőn, mint a Manliusoké. Az amphitheatrum s egyéb romokat mutogatnak, melyeknek cyclops (durva) építészete, merőben különbözik a középkori épületektől s igy magukon hordják a régiség bélyegét.

A romok közt, bozottal benőtt forráshoz vezetteténk, melynek üditő vize, vajmi jól esett a melegtől, azután a lelkesedettségtől is ellankadott tüdőnek.

A pénzkeresés egy emlékezetes módját találták fel itt. A hűs útakat, ösvényeket néhol szelid szerkezetü korláttal bézárják, s a lovagló útasnak kinyitják, természetesen a honorariumot kinéző ábrázattal. Azonban oly csekélységgel elégszenek meg, hogy egyik két váltó garasért, eccellenzának mondott, pedig szamaramat is őrizte, mig én egy kiálló sziklára másztam, a táj látása végett. Egyik ugyan megjárta, mert orrunk előtt csukta be: hogy ismét kinyithassa. Szégyelte a dolgot, nem is mert ránk nézni, az adományt szokottnál hőbb hálával fogadta. Erdélyben néhutt, a faluvégén vannak ilyen kapuk, s a gyerekek ezek becsukása és kinyitásával szereznek nehány krajczárt.

A harántos úton, Camaldoli kolostor kertjéhez értünk. Itt egy kereszt sötétlett felénk. Vezetőnk mondá, hogy asszonyi állatnak csak eddig szabad mennie, ha tovább lép, kiigtatás alá esik. Nem álltunk meg, hanem vágtatva benyargaltunk a városba. Itt egy boltból hallottam kihangzani: questi sono ungaresi. Csak azon tépelődtem, hogy vajjon a ruháról, vagy délczeg lovaglás, illetőleg szamaragolásomról ítélt ekképen. Ezt most sem tudnám eldönteni, azért e tekintetben kételyben hagyom az oknyomozó történelmet.

A városka egészen más arczot öltött. Vidám ünnepi öltözetü nép hullámzott a téren, lelkesedve a katonai zenekar, szokásosan szabatos játékán. Fagylaltozva vártuk az omnibust, mihelyt előjárt, föl a tetejére, s innen még szebbek voltak az utczák, telvék festői, itt-ott nemzeti öltözetü néppel. Már az omnibusi társaságon is meglátszott, hogy felöntöttek a garatra, nehányan énekeltek is már. Az indóházi népség pedig tele torokkal kiabált, a rendet illemet a komolyan sétáló csenderökre bizva.

A fiatalságban kitünt egy Arrigo nevü kamasz, ki az olasz betyárismus eszményképe volt. Erőlködött, élczelt, kapkodott mindenkibe. Meg kell jegyeznem, hogy ismét harmadik helyre mentünk, mert pityókos olaszokat vágytunk látni. Arrigo is ide jött, hanem nyugodni nem tudott, leleszállt, élczelt a csendőrökre, sőt bolygatta a vasúti csengetyüt, s mindezt bámulatos türelemmel vették a jelenlevők. Itt is tapasztaltam, hogy a római csendőrök mi okos, becsületes, józan s többnyire szép férfi. Csendre verődtünk favárunkban, s elindult a vonat. Már most szemügyre vettük a társaságot.

Mellettem támaszkodott egy bevert arczu dáma, ékszerrel a nyakán, támolyogva forgó szemei, vérző orra, időnkint jelezte, hogy szegényke bizony hajtogatta a poharakat. Férje gyöngéden ápolta, s megyfacsutorája makrapipájával szemébe füstölt; valami árokba dőlt, ott ütötte meg magát. Amint szeretem nézni a bekapott embert, ép oly undoritó a részeg nő. Hanem voltak ott a férfi nemből is válogatott példányok. Nem idegennek tekintének többé, hanem fratello ungarese voltam, politizáltunk s kiki próbálgatta bölcseségét, amint csak kitelt tőle. A kevésbbé részegek rágyujtották a mora játékra. Csak annyit tudok belőle, hogy erősen kiabáltak:

un, due, cinque s ujjaikat mutogatták, ugy látszik az a győztes, ki a maga és társa kinyujtott ujjainak számát eltalálja. Nehány pillanat alatt, futó tüz gyanánt terjedt el a lelkesedés, az egész waggon népsége kurjantott, s mi bámulva néztük ezt az eszeveszettséget. A játék-fanatismus ugy látszik ellentállhatlan, mert hátam mögött is hallottam egy rikácsoló hangot, odanézek, s a bevert orru dáma, megszünvén vérzeni, szintén mórázott. Ekkor már mint ördöngösek néztek ki, szemeik forogtak, szájuk tajtékzott, iszonyú dühhel kiabáltak; Dante ilyeneket fényképezett, a pokoli zajgásokat festve. Nevetésünket elfojtotta azon félelem, hogy itt okvetlen gyilkolásra fokozódik a szenvedély lázrohama, mely arczaikon ült, de mind ez nem volt egyéb, mint az olasz nép szinészi tehetségének próbája, mert midőn tetőpontjára hágott az izgalom, szépen egymás szemébe nevettek.

Alagutba értünk. Itt mennyi- és minőségileg változott a hangtorlatos hullámzat. E praeternaturalis hangzürzavart amit sötétben vittek véghez a Caesarok unokái, eddig nem képzeltem. Kutyát, macskát, disznót utánoztak, névszerint ez utolsónak azon hangidomait, melyekkel elégedetlenségét szokta kifejezni, mikor leszúrják, s ebbeli igyekezetükben, lévén rá a berugás által minősítve, néha az eszményképig emelkedtek, a mi illeti az erőt, érzést s a hang érczcsengését. Ha már közétek kerültem, majd megpróbálom magam én is.

Jövünk a második alagutba, még sötét sem vala, már is kezdődik a füty, röfögés, pávahang, szamárordítás. Az alagut közepén én is elordítottam magam, egy kamasz éveibe lépett borjút utánozva. Az olaszok elhallgattak, szuszogó csend lett, mintha itt minden verseny nevetséges lenne, és nagyobb hangtörekedés kábaság; tátott szájjal várták az alkony derüjét, hogy lássák a daliát, ki egy két csapással vágta le a vitéztorku olasz nemzetet. A leáldozó nap, elegendőleg bevilágított pirjával, de minthogy én is hozzájuk hasonlag, bámuló tekintettel körül néztem, keresve a győztes bajnokot, nem tudták meg ki rablá el fejökről a borostyánt, s mivel combinálni nem voltak akkor képesek, most sem tudják.

A vonat robogását zajgásunk fölülmulta, mikor az indóház színe alá kerültünk. Daczára a kimerülésnek, a vidám csoporttal jó sokáig ballagtunk egész a városba, mig elvégre kettecskén maradtunk s félig álmodozva felvánszorogtunk a második emeletbe. Igen jól aludtam volna, hanem ezen német vers kínzott: Bald hörst du Ochsen brüllen auf jenem Platz, allwo — einst seine langen Reden gehalten Cicero.

XXV.

Róma számos templomai közt (némelyek 400-at számítanak) ötöt patriarchálegyháznak neveznek, melyek a hajdani öt patriarchaság emlékére, melyekre volt osztva a kereszténység, neveztetnek igy: 1. Laterani szent János, 2. vaticani szent Péter, 3. Maria Maggiore, 4. San Paolo, 5. Lorenzo fuori le mura. Versben igy szokták felsorolni:

Paulus, Virgo, Petrus, Laurentius atque Joannes
Hi patriarchatus nomen in urbe tenent.

Ezekhez járul a Santa Croce és Sebastiano fuori le mura, basilikák, s teljes a hetes szám; ennyi templomot látogattak meg a zarándokok, kik Rómába jöttek ajtatosságukat végezni.

Basilika görög szóból ered s annyi mint királyi ház. A pogányok itt végezték pöreiket, ez volt a közügyek elintézésére szánt épület. A keresztények első templomaik építésében, nem a pogány templomokat, hanem a középületeket vették mintául. Mások mondják, hogy a katakombai, folyosó által elválasztott kettős szobácskától, hol üldözések idején tartották az istentiszteletet, származott volna. Bizonyosnak látszik csak az, hogy templomaikat csupán azért hívták basilikának, mert az arcani disciplina folytán, ez a királyok királyának házát az emberek között lakozó Istennek templomát, leginkább megillette. Mennyire általjárta az első keresztények eszméit, és gondolatközlési modorát a titoktartás, és ennek következése a symbolismus, megemlítjük a katakombáknál, itt csak azt ismételjük, hogy a basilika szónak eredeztetése kételkedés nélkül elfogadható. A titkos fegyelem következtében tehát helyesen „királyi laknak“ nevezték egyházaikat az első keresztények.

Első a basilikák közt a laterani. Omnium Urbis et orbis Ecclesiarum mater et caput. Az avignoni futamodásig, itt laktak a pápák. Innen kormányozták az őshajdanban és a középkorban az egyházat, ezred éven tehát, ez volt a kereszténység központja, a történelem szabályzója. Mennyi

nevezetes ember fordult meg e téreken, most pedig fü nő járdáin s kerekektől ritkán koptatott kövezetén; Vaticánba vonult a pápa, vele ment el a pezsgő élet. Ilyen fü növi be Rómát is, ha elvonul a pápa, ez a lateráni fü sok meditativ-elemmel bir a rómaira nézve, mert tudnia kellene, hogy nagyságának csak a pápában vagyon meg alapja.

Neve, egy római ősrégi családtól származik. Ugyanis e tájat: Regio Coeli Montium, a Laterani nemzetség birta. Tacitus szerint, Plautius Lateranus, egyike volt a Nero elleni összeesküvőknek, ezokon életével lakolt, s javai a császárra szálltak. Talán ezért fog tartani neve örökké. Konstantin, Sylvester pápának ajándékozta, azonfelül basilikát is épitett, mely majd nevéről B. Constantina, majd B. Salvatoris-nak hivaték. Az egész világról ideözönlő zarándokok adakozása folytán, csakhamar központja lőn a különféle jótékonysági intézeteknek, zárdáknak, melyek tövében keletkeztek. 896. földingás következtében ledölt, fölépitették, kétszer leégett; a 17-ik században kapta jelen alakját Borromini terve szerint. A javitást bevégezték a Galilei által emelt fölséges homlokzat által. És igy habár e helyen tartatott a sok laterani zsinat, nem nézhettük a falakat, ama lélekemelő szavak mellett: e falak hallották a dogma-kimondó pápák hangjait. A homlokzat páratlan mü, kedvesebb, nagyszerüsége harmonikusabb mint Péteré, traventinből készült, emeletes részén van a loggia (páholy, erkély) honnét áldozócsütörtökön áldást szokott adni a pápa.

Midőn a pápa valamely templomot meglátogat, az istentisztelet után, a sekrestyében lábcsókra bocsátja a papokat s egyéb híveket, valamint virágvasárnapon a Vaticánban, midőn osztogatja a pálmákat. Ezen a lábcsókon sokan megbotránykoztak s papucs-csóknak nevezik, mert lábbelijén, ereklye van egy keresztalakú arany varrásba rejtve. Ezek meg nem gondolják, hogy ugyanazon pápa, zöld csütörtökön koldusoknak, miután megmosta lábaikat, szokta megcsókolni. Ez csak annak jelentése, hogy a kath. egyházban uralkodik az alázatosság törvénye, és hogy mi egymásban, Krisztus mystikus testének tagjait, az Isten fia által megváltott egyedeket tartozunk tisztelni.

Midőn beléptünk a hatalmas csarnokból az öt ajtó egyikén, ugyanazon szent elfogódás ömlött el valónkon, mint szent Péterben. Az események emléke fokozza az épület magasztosságát. Márványai többet tudnak az elmult századokról, mint mi. Kellemes illat hullámzott a csöndes templomon, csak távoli csengetyü jelenté, hogy az urat mutatják.

A templom müvészeti nevezetességei közé tartozik az apostolok szobrai, Legros s másoktól faragva, melyek a főhajó 12, verde antico márványnyal béllelt fülkéiben vannak elhelyezve. A confessió felett van az oltár, melyben őriztetik szent Péter faoltára, melyen először mutatta be az oltáráldozatot s utódjai. Ezen, ősrégi hagyomány által megszentelt ereklye folytán, ezen oltáron nincsenek szentek ereklyéi, minélkül különben kath. oltár nem képzelhető. Az oltár felett gótholasz izlésü menyezet emelkedik, oszlopai antik márványból vannak. Az oltár-menyezet szekrényében, egyéb ereklyéken kivül, szent Péter és Pál feje őriztetik, ezeket azonban nem láthattuk. Én a confessióba miséztem, hol ev. szent János tiszteletére szentelt oltár vagyon. A confessió oltárával szemben V. Márton pápa (1431) szép öntvényü ércz emléke látszik. F. az oltári szentség kápolnájában misézett, melynek oszlopai a capitoliumi Jupiter templomából vétettek. Ugyanott verde antico oszlopokon álló tabernaculum vagyon, drága kövekkel kirakva.

Itt is egy ókulás sekrestye-igazgató, fontos arczczal előbb megvizsgálta az irást, s csak igy adott engedélyt a misézésre. Figyelmeztetett azonban, elénk állítva egy keretes nyomtatványt, hogy ezen egyház szabadalmai közé tartozik, miszerint Agnus Deire, harmadszor is csak miserere nobis-t kell mondani.

Mise után megnéztük számos müvészi kincseit, nevezetes emlékeit, és szinte belebódultunk. Ez is azon templomok egyike, mit többször kell megnézni.

Szomszédságában van a baptisterium. S. Giovanni in Fonte, a legrégibb keresztelő kút. Alakja octogon, s merőben régi kövek és oszlopokból áll. Közepén van egy zöld kömedencze, itt kereszteltetett volna Konstantin, Sylvester pápa által, azonban e hagyomány erösen kétségbe vonatik. Van itt több kisebb kápolna. Föliratuik ezek: Hilarius episcopus sanctae plebi Dei. — In honorem B. Joannis Baptistae Hilarius Episcopus offert. Ugyanő itt kápolnát emelt ev. szent János tiszteletére egy fogadás következtében, mit tett, hogy az ephezusi latorzsinatból, hol mint a római egyház diakonja követül volt, szerencsésen megszabadult. Felirata: Libera-

tori suo B. Joanni Evangelistae, Hilarius Episcopus famulus Christi.

Ez épülettel szemben van a scala santa. V. Sixtus helyezte ide ama márványlépcsőt, mely a hagyomány szerint Pilátus palotáját ékesítette, s később a patriarchium lateranense kincsét tevé. Ezen lépcsőn ment fel Urunk, s fön állott mint Ecce homo. A hagyomány, érvekkel is bizonyítható, mivel a 28 márványfok csakugyan keleti, névszerint tyrusi márványból való. Mondják is a tudósok, hogy a hajdani Pilátus palotában (most török kaszárnya) hiányoznak a lépcsők. Most faburkolat fedi, s térdenállva szokás menni fel rajtok. Én csak félig csúsztam fel. V. egészen felhatolt. Egykét ájtatoskodó mindig imádkozik e helyen.

Laterani szent Jánosban most is van káptalan és plebánia. A franczia királyok, született laterani kanonokok voltak, helyet is birván a káptalanban. A megtérteket nagyszombaton és pünkösd elsőjén, itt keresztelik. Jun. 24. van itt capella papale. Ez minden dicsősége a lateránnak, a 20-ik egyetemes zsinatot, a vatikánban fogják tartani.

Pedig 11 századon keresztül, mi nagyszerü események magvai keltek ki itt.

Ez volt a pápak első officiosus laka, s utolsó császári lak. Ide lépett a pápa, midőn kivonult a katakombákból, s elfoglalta uralmát, a mely már 300 év előtt lett övé. Itt szünt meg a pogány fejedelmiség, szent Péter itt győzte le teljesen a pogányságot. Itt kapott Nagy Károly, a pápától koronát, itt erősbödött Europa állami rendje. Itt ostromolták, izgága fejedelmek a pápát, innen számüzték, de ismét ide vezették diadallal vissza. Számtalanszor támadott ki ezen egyház ellen a pokol, de nem diadalmaskodott rajta, mégis ott ragyog homlokzatán: Sacrosancta Lateranensis ecclesia.

Mennyi nagyszerü eszme dobatott a világba, mennyi dogma ért meg e napnak sugarai alatt. Igen napnak nevezhetem a Szentlelket, ki kormányozta a zsinatokat, és ereje csak ugy nem kisebbült, mint nem fogyott meg a természeti nap melege.

Harminczhárom zsinatot látott a laterani basilika. Nagy csatákat vivott itt az igazság, de nagy győzelmeket is aratott, mik megmentették az evangeliomot és terjesztették a civilisatiót.

Mennyi eretnek, éleselmü, néha jámboréletü eretnek kompareált e tájra, a világ minden részéről, eldöntést kivánva eszméi számára. Hányszor tombolt itt a tévely, polgárjogot követelve az igazság városában, hitet az emberektől s mihelyt kárhoztatták, tovarepült denevér szárnyakon, keringett néhány évig kopár téveteg mezőkön, de most csak a Dictionaire d' Heresies lapjain találjuk meg emlékezetét, ha mégis följegyezte valamely irástudó.

A lateran felé vezető uton, és téres piaczán eszünkbe jutott, hogy mennyi tudós járkált itt, csüggesztett fővel, tépelődve hogy az igazság, gyarló kifejezéseink melyikében lépjen föl a világ elé, mi által lesz gyarló eszünkhöz arányositva. Hogy a Szentlélek az itt zsinatilag egybegyült atyákat, és a keresztények főnökét világositotta, ennek van Krisztus urunk szavai folytán értelme, hanem hogy akármely methodista, pietista, vagy bibliaimádó elméjét kormányozza, hogy a Krisztust tisztelő és Krisztust merő embernek mondó fanatikusok egyaránt a Szentlélektől izgattatnak, hol van eléggé botor elme, mely ezt elhigye?

Délfelé járt az idő, amint elkészültünk a sok látnivalóval, de elfáradtunk is annyira, hogy lehetetlen volt gyalog vánszorognunk haza. Errefelé azonban bérkocsik nem ősgyelegnek. Neki tehát a colosseum felé vivő utnak, talán csak akadunk valami járműre. A nap izzó heve kábitólag hatott, rettenetes lehangoltságban falak mellett keresve az árnyékot, ballagtunk a hosszu uteán. A hőség, mérsékelt babyloni kemenczébe való volt, mihely kibuktunk a napra, mintha gyujtó üveget alkalmaztak volna hátamra. Amint sz. Kelemen egyháza mellett elhaladtunk, ott tollaszkodott az uteán egy fiakergyerek, kérjük hogy bevisz-e 12 garason (ez az árszabály) alle colonne vendéglőbe, hol ebédelendők valánk. Igennel felelt, be is ültünk rozzant kocsijába, s pihentünk is már mig ő kötözte a lovak szijjait. Jön azonban a gazda, s kérdi a gyerektől az alkut, mihelyt hallotta a 12 garast, hasát kidüllesztve monda, ha az urak nem akarnak többet adni, szálljanak ki, mert én senki fiának se hajtok be corsora, ebben a nagy melegben. Elfutott a méreg, kiszálltunk de erőt is adott, mert kifigurázva a fiaker pathosát, gyalog ügettünk a városba és jó kedvvel ültünk asztalhoz.

Egyébkint a római fiaker nem roszabb europai hivataltársainál, sőt finomságra a párizsi után következik; derekabb a pesti vagy bécsinél. Megtörtént ugyan másszor is, hogy folytattuk ülve már

az alkut, s jött más határozott árral, lekergetett s mi sértődés nélkül máshoz mentünk. Daczára ezen nehány kellemetlen ügyletnek, meg nem változtatom a fiakerclassificatiót Azok a rómaiak, oly kedvesen integetnek, kezöket fölemelve, mint az oskolások, mikor kikérezkednek, azután mikor integetésükre én lábamra csaptam, értésükre adva, hogy jó a lábam, legott viszonozták nyájas arczidommal a tréfát.

A római bérkocsis fogantyúja, a büszkesége. Ez ugyan általános jelleme a rómaiaknak; nem sértő visszataszitó gög, hanem annak tudata, hogy ők oly nemzetnek tagjai, melynek nagyságát utolérni sem lehet. És mennyire ösöket senki sem teremthet magának, továbbá amennyire az egész világra szóló pápája egy városnak sincs, igazán éreznek igy.

Ezen büszkeség meglátszik beszédjük, arczvonásaikon, sőt viseleti modorukon. Nem is roszalólag hozom fel ezeket; hiszen ezen komoly öntudatos magatartásuk által, meg is kedveltetik magukat az idegen által. Ugyanis az idegenek oda csődülését nagyságuknak hozott hódolatnak veszik, ez okon ritkán zsarolnak, s felette készek apró szivességek megtételében. Igy például, ha utcza vagy valamely lak után kérdezésködünk, negyedórára is elkisérik az embert, az utczán mulattatják, s határtalan nyájassággal, a revederci szavakkal bucsuztak el, pedig hihetőleg soh sem fogom látni volt kedves vezetőimet. Udvariasságra nézva erősen versenyeznek a párizsiakkal, csakhogy ami Párizsban dicsekedés, tetszvágyból ered, az Rómában ama nagyság öntudatából származik, mely kielégitését csak leereszkedésben találja. Már Ciceró mondotta, hogy a történet nyomaival vagyunk körülvéve, mit mondjon már a jelen század romai gyermeke!?

Tehát a bérkocsisnak is kulcsa a büszkeség. Ha ugy távolról hizelgünk neki, természetesen a rendes árszabályon felül, legjobb vezetnök, legügyesebben osztja el a látnivalókat, vele legrövidebb idő alatt láthat mindent az utas. Én három hétig laktam ott, s egész életemben haszontalan kiadásnak tartottam a fiakerhasználatot, következőleg elejénte sokat gyalogoltunk, hanem a fösvény kétszer költ. A testi lankadtsággal veszit a lélek ruganyossága, nem bir annyit megemészteni, mintha a látottakon legalább kocsizás alatt, mely egyik képtártól a nézendő templomig tart, szembetéve kérődzik. Ez okon amint fogyott időnk, gyakoribb lett a kocsizás.

Egyrészt azért is, mert egy egész napi járás kelés után lankasztó kimerülésbe estünk: gazdánk figyelmeztetett, hogy az ilyen gyalogolási tulzásnak, láz is lehet következménye. Ez komoly intés volt és azontul nem sajnáltuk a pénzkiadást, hiszen két részre osztva, amugy is egy corso (hajtás) csak 6 garasba került. De csak a falakon belül ér az árszabály, a bástyán kivülre alkudni kell, mert meghuzzák az embert.

Egy alkalommal a Calistkatakombába alkudtunk, egy barna, erős élénk szemjáratu fiakerrel. Hat frankot kért, én négyet kináltam, erre egy lépésre tovább megy, tetőtől talpig lenéz, s haragos morgással tovább ment, csak azt hallottuk, hogy „mit gondolnak felőlem?" Itt láttuk a római büszkeségét teljes kinyomatában. Hanem ez csak egyszer történt. Ezen osztály egyénei többnyire szivélyes és becsületes emberek. A centenarium alkalmával volt ellenük is elég panasz, de ezen önfeledt zsarnoklásokra, talán azon hosszu órák izzó emléke sarkalta, miket Julius Augusztus hónapokban, a tüzelő nap hevén,semmi kereset mellett, kell eltölteniök. Mindent összevéve, meg voltunk elégedve velük. Az érdemsorozatban második jeles a római, lévén első a párizsi. Azt határozottan mondhatom, hogy a pesti sekundában van.

XXVI.

Nem szabad mellőznünk az apró templomokat, elrejtett kápolnákat, melyeket a nép felette szeret, és hol épültünk a nép jámborságán. Itt mindenki földreborulva imádkozik, vagy oly áhitattal énekelnek, hogy égi érzelmekre hangoltattunk, bármi sivár lelkület szárított volna is el. Minthogy Rómában mindennap van valahol kitéve az olt. szentség, sokszor benyitottunk ilyes teli templomokba, s az adoro te devote-t elmondván, tovább mentünk. Azonkivül Nagyasszonyok ünnepe előtt — kinek tiszteletére 35 templom van fölavatva, sok helyütt kilencz napig tartó ajtatosságot tartottak, mely majd délelőtt 11 órakor, majd délután különféle órákban egész hatig végeztetett; s igy igen sokszor lehettünk jelen az Istentisztizteleten.

Egy este a franczia templom közelében, beléptünk egy csarnokba, honnét lelkes szent ének hangzott felénk. Benyitva a kis templomba, ren-

geteg fényözönben ki volt téve a szentség. Letérdeltünk, s egy jó öregtől kérdeztük, hogy mi neve van e szentegyháznak? Questo é il Salvatorino. Ez a Megváltócska temploma. Ugy látszik, hogy amit a szegény ember maga diszit fel izzadsággal keresett vagyonkájából, ott jobban szeret imádkozni. Ugy véli, hogy az áldozat helyet csinál mennybe törekvő imájának. Beh kedves nyájas arczok valának ott láthatók; ha templomban látjuk az olaszt, megesküdünk becsületességére. Vallás az egyedüli emeltyüje lelkének, ez által bármi nagyra lelkesül, bármi áldozatra kész. A vallás egyedüli féke e népnek, mi lesz belőle, ha ezt elrabolják? Rémséges jelenetek támadnak, ha nem imádandja Istenét, ha káromolni fogja, kit most lelke szivéből imád!

Ilyen kedves templom volt a közelünkben levő karmelhegyi Boldogasszony egyháza, hol először misèztem. — Rómában először fölébredni, valami rendkivüli édes érzelem. Csak avval hasonlitható össze, mit gyermekkorunkban éreztünk, mikor anyánk fölébreszt, s mondja: öltözködjél, vedd fel uj ruhádat, már itt a kocsi, Ujlakra megyünk a bácsihoz szüretre. Első fölébredésem Rómában vasárnapra esett, az ünnep folytán, ünnepies érzelmeim, az ujdonszerüség kedves zománczában ragyogtak.

Amint házunk előtt, lassan szedegetve a lépést, a templom felé kerestem az utat, sajátszerü dobpörgés közelg felém. Fülhegyezve odafordulok és két római, katonai dobost látok, kik egy, hosszu portásféle bottal fegyverzett egyházfi vezérlete alatt, félig hivatalos, félig jámborságot lehelő arczczal, erősen ütötték a dobot. Később tudám meg, hogy ezek azt doboljàk, miszerint ezen utczákon körmenet fog tartatni, a karmelhegyi Boldogasszony templomából, melynek nyolczadát ülték; a lakosok tehát felszólitatnak, hogy ablakaikat szőnyegekkel diszitsék, a mi kis vártatva megis történt. Akármely templom ünnepén szokás egyébiránt, legalább az Istentisztelet alatt feldisziteni az oda néző ablakokat. Itt ott láttam már meglehetősen elfakult teritőket, mert biz Rómában sokszor van processio, s a napnak is élesebb a sugara mint mi nálunk.

Habár nem volt papi utlevelünk a vicarius által láttomozva, a mi nélkül nem engednek oltárhoz lépni senkit, itt azonban Faby ur közbenjárása folytán, kinek Ő Herczegsége ajánlott, megengedték, s igy itt adtunk először hálát Istennek nagy jóvoltáért, hogy szerencsésen Rómába értünk. Valamint a lélek, mely az égi honba lép, legelőbb azokért esedez, első kegyül azok boldogságáért könyörög, kik imáikkal gyámolitották égfelé való szárnyalását, ugyan oly természetes, hogy az első szentmise azokért áldoztassék, kik alkalmat adtak ide jöhetnünk. És itt hálás szivvel kell megemlitenünk kegyes főpásztorunkat, és a méltóságban ugy, mint érzelmekben hozzá közel álló esztergomi főkáptalant. Tetemes segélyük nélkül, nem mozdulhattunk volna, természetes tehát, hogy hálánk csak nyelvünkkel száradhat el. Bizonyos hogy az imákat, mikkel terheltük a római oltárokat, ezek nyilvánitása nélkül szivesebben vették volna, hanem hát tudja meg a világ, mire mennek titkos kiadásaik a főpapoknak.

XXVII.

Olvasóm szánja el magát, egyszer már be kell mennünk a vatikani muzeumokba. Ez ugyan erős dió, hanem eltörjük, az aztán más kérdés, nem gyurjuk-e tésztává a dió magvát is, azaz lesz-e haszna belőle.

„Ihless oh türelem“, — evvel kitaláltam mind kettőnk gondolatát, mert hát látva is ezeket megunhatjuk, hát meg igy leirva.

Mi sokat barangoltunk e csarnokos ivek alatt, huzamos ideig pihentünk a szobrokon mélázva, sőt otthon lefekvés előtt versenyeztünk, ki birja hibátlanul elmondani a sala rotonda, vagy más termek szobrainak egymásutánját. De nem kinzom ezekkel az olvasót, csak nagyjában darálok egyetmást felőlük. Iszonyu foliansokat irtak a világ ezen első szoborgyüjteményéről, (miket én nem olvastam, nem is láttam csak hirből tudom) tehát nem lehet szó nélkül hagynom.

Előbb emlitettük, hogy az avignoni futamodás előtt lateranban laktak a pápák. Volt azonban itt is palotájuk, melyben a királyokat fogadták, igy III. Incze I. Pétert, Aragonia királyát, itt vendégelte meg, sőt időközben itt laktak is, valamint más palotáikban is, de állandó székhelyük a laterani palota volt. Hazatérvén Avignonból, megszerették a vatikánt. V. Márton pápától kezdve, csaknem mindenik épitett, vagy tett valami reformot rajta, egységet tehát ne keressünk rajta. IX. Pius emelte a

királyi lépcsőt, mely a Pétertér jobbján, hol a svajczi őrség áll festői öltözetben, a Damasus udvarba vezet föl. Ezen vonulunk be.

A festményeket máskorra hagyva, csupán a kőemlékeket veszszük figyelembe. A galleria lapidaria, egy rengeteg folyosóval kezdődik. VII. Pius, a tudós Marini által rakatta teli a falakat feliratokkal. Jobbra pogány, balra keresztény feliratok látszanak, melyeket nagyobbrészt katakombákból ástak ki. Összesen 3000 feliratot tartalmaz e folyosó. A feliratok alján, a régi szobrászat töredékei vannak elrakva, melyek közt sok remeket fedez fel a hozzáértő szem.

Egy vasrácsozaton át kezdődnek a termek, csarnokok, folyosók, hol a régi művészet bámulandó remekei, páratlan elhelyezésben és világitásban, az egész világnak szemléletül vannak kitéve. Csak a Cortile di Belvedere osztályban állapodunk, mert ez a kincsek központja. Azért hivják igy, mert innen a vatikani kertekre, és a városra pompás kilátás nyilik.

Körbe vannak fülkeszerü kápolnák, sötétvörösre festve s ezekben a szobrok, ezek előtt padok s igy ily pompásan elhelyezve, hogy tökéletesen láthatjuk. Itt van egy mélyedésben a belvederi Apollo, a legszebb mű, a császárok idejéből, a hasonlatok, phrazisok szakadatlan tárgya. Mint alumnus, a bécsi belvederben sokat kerestem a belvederi Apollót, melyet annyiszor hallottam az egyenes testtartás, a fölséges alak, példányképeül felhozni, mig megintett valaki, hogy ezt Rómában kell keresni. Ültem is előtte sokat, mert valami bámulatosan nemes fönséges fejtartása vagyon, mely sajátságos nyakszirt szervezetében alapszik. Valóban isteni maiestás sugárzik belőle, emberi fogalmak szerint, istent, azaz Apollo-t igy kell előállitani. Nemes haragot, mely nem is háboritja fel a haragvót, még nem fejeztek ki ily szépen.

A szobor carrari márványból van vésve, a régi Antiumban találták, II. Gyula pápa vette meg, s mihelyt pápa lett, ide ajándékozta. Kezei pótolvák. Canova mondá, hogy a a mű egy öntvény imitatiója.

Ugyanily ezélszerü helyzetben van a világ első remeke: Laocon és fiainak szobra, amint a kigyó őket összeszoritja. Plinius látta e szobrot Titus palotájában: Opus omnibus et picturae et statuariae artis praeferendum. Hist. nat. 36. c. 5. Ugyanő megnevezi a müvészeket: Agesander Polydorus és Athenodorus fiaival véste. Sette sale mellett (Titus fürdők) 1506. évben találta Freddi, saját szőlőjében. II. Gyula pápa, a porta San Giovanni kapu, vámjövedelmének felét adta neki, a mi fejedelmi jutalmazás volt. Michel Angelo e csoportozatot a müvészet csodájának nevezi. Valóságos körmenetben hozták a vaticánba s ujjongott örömében a nép. A mű nem egy darabból készült; a kigyó 3 karikába van csavarva, a mi habár hű az elbeszéléshez, természet elleni vétség, azaz mechanikai lehetetlenség, mert ekkor a kigyó fölemésztette volna erejét. Laocon és fiának jobbik keze pótolva van. 1662 a porta Maggiore mellett találtak egy dombormüvet, mely ezen csoportozat másolata, és itt a Laocon keze sokkal jobb mozgást jelez, mint ama vaticáni utólag pótolt kéz. — Nem csak a technikus kivitel és az anatomiai teljes előállitás, hanem a kiszámitott biztos elhelyezés, a fönséges pathos, mely az iszonyú kint, a szépnek határaiban tudja tartani a nélkül, hogy vétene a valószinüség ellen, az antik müvészet első remekévé teszik.

Sala degli animali terem, hova VI. Pius az állatok régi szobrait helyezte, most vannak ott újak is, Franzani jeles szobrásztól. Genialis komondorok, nyalka lovak, fölséges oroszlányok, csökönyös szamarak nagy választékban. Nevezetes, hogy frascati paripám arczképére akadtam, egy gondolkozó hiú szamárban, melynek ficzkándozási kedve, nyeritès közben kifehérlő csorba fogai, szokatlanul magas termete, azonnal az én Tusculumnál parádézott csacsimat juttatták eszembe.

Galleria delle statue, Stanze dei busti, Cabinetto delle maschere, Sala delle muse, telvék antik remekekkel, föképen az utolsó, mely a muzsák legteljesebb gyüjteménye a világon. Közbe tudósok hermai (oszlopon álló mellkép) láthatók.

Sala rotonda, VI. Pius rendeletére, Simonetti épitette. A világosság felülről jő be. Talaja ennek is régi mozaik rakmü, mit 1780. Otricoliban találtak, s mely legnagyobb az ösmert mozaikok közt. Közepén van egy óriási porphyr medencze; más termekben is láthatók megfizethetlen fürdői kádak, vizmedenczék, hanem ez porphirból van vésve, ami felette nehéz munka, Diokleczián fürdőitől hozták. A fal mellett istenek remekei vannak körbehelyezve. Jupiter colossalis feje, mely Phidias olympusi Jupiterének másolata. Antinous mint Bachus, Hadrián

villájából, finom munka. Nerva; Juno híres szobra kecskebőrrel, melyet Lanuviumban a templomban imádtak. Faustina, Ceres, Bachus. Végre itt van Hercules aranyozott érczszobra, mit legelőbb kellett volna említenem. Ezt legujabban 1864 találták Rómában, Palazzo Rhinghetti alapjaiban befalazva, s az illető tulajdonos 60 ezer scudit kért érte, ugy azonban, ha a pápa megvenné, hogy az országban megmaradjon, 40 ezeren kinálta. IX. Pius megvette. Szegénynek ezt is rosz néven vették neki, hogy hát ilyenekre költi a Péterfilléreket, de vajjon minő csatarát ütöttek volna, ha engedi tova szállítani! Mint a nemzeti nagyság megrontóját, a müvészetek sülyesztőjét állítják vala elő. Tárgyilagosan véve a dolgot, a pápa helyesen cselekedett, még akkor is ha Péterfillérből vette volna meg, mert Róma mienk is, tehát szivesen adózunk gazdagitására, jólétének előmozdítására.

Épen agyagmintázatot csinált belőle egy igen szép, de kancsalszemü szobrász. Beszédbe eredtünk, s magyarázta szépségeit, a colossalis, két ember nagyságu (11' 3/4) szobornak. Említé, hogy csupán karjainak vastagsága, a vállak körül aránytalan, egyébkint jeles mü. Megfoghatatlan, hogy a régiek ily finom öntvényeket készitettek, midőn a vegytan csodái, csak napjainkban jöttek napfényre.

Sala a Croce Greca, egyéb jeles müvek közt, nevezetes benne két óriási porphir sarcophag (kőkoporsó,) mind a kettő monolith (egy darab.) Az egyik sz. Constantia koporsója. Keresztény symbolumok vannak rajta, mint szüretelő és borsajtoló gyermekek, páva s más madárkák. Az esetlen alakok bizonyitanak a korról, melyben készültek, mert akkor már erősen hanyatlott a szobrászat. Az álczák még a régi ornamentika tárgyai, melyektől még nem tudott szabadulni az érzelemben keresztény, de pogány tárgyak véséséhez szokott kezü müvész. A másikat szent Ilona arczképei diszitik. Ugyanitt van egy Venus, Praxiteles utánzata Knidos-tól, altestét bronzlepel fedi. Innen szép lépcső vezet egy felsőbb emeletbe.

Sala della Biga, azért nevezik igy, mert közepén van egy antik fogat, melynek azonban csak szekérkosara, gyönyörü lombékitvénynyel s a jobbik ló, régi, a többi pótolvány. A jeles szobrok közt, a két discusvető, rendes bámulat tárgya.

Most is folyvást ásat a pápa és nagyszerü dolgokat találnak. Egy távoli folyosóban, vörössel beterített állványon gyönyörü mellszobrot láttunk, kérdezzük okát e kitüntetésnek, azt válaszolták, hogy az ujonan talált szobrok, nehány hétig ily állványon nyugosznak, hogy a régészeket rájok figyelmeztessék. Ez állitólag Márk Aurél mellszobra volt, melyet a monte dei fiori-n találtak. Vajmi sok kincs van elrejtve még Róma talajában: mi nagyszerü világitásba fog helyeztetni a régi pogány, és keresztény történelem, ha eme kincseket mind napfényre hozzák. Nem egy olvasó megszokott botránkozni azon, hogy minek a pápának 10 ezer szoba, s felkiált: mégis csak szeretik a papok a fényüzést stb. Lám erre való, mert a pápa szobáiban tartja a müemlékeket s egész világ számára őrzi. Lakik pedig négy szobában. Én a hierarchiának jóformán utolsó láncszemét képezem, s mégis két szobám van. A müvészet tudomány müveltség tulajdona ama 10 ezer szoba, nem a pápáé.

Galleria dei candelabri, töredékes tárgyakkal telve. Innen van a bemenet

Museo Etrusco Gregoriano-ba. Az ősrégi Hetruriában talált kincsek, 1836 arra indították XVI. Gergely pápát, hogy önálló muzeumot rendezett befogadásukra. Az egész 12 szobából áll. Nagyobbrészt terra cotta sarcophagok, hamvedrek, korsók, különféle alakokkal, a kezdetleges festés, minden naivságaival, némely tetemszekrényen a halott fekvő alakja látszik. Legügyesebb festés nyomai a különféle vásák oldalain láthatók, ezekből olyan gazdag gyüjtemény van itt, hogy csak a nápolyi muzeum e rendbeli osztálya, mely az egész világon első, mulja felül. Ezen emlékek leginkább Vulci, Volterra, Toscanella táján találtattak, itt terült el tehát ezen sajátságos rejtélyes nép.

A bronz-osztályban, régi zöld rozsdában enyésző fegyverek, vértek láthatók. Legnevezetesb azonban, egy nagy asztal, melyhez ültetett bennünket a vezetnök, s azután forgatta szemünk elé állitva a különféle arany-ezüst ékszereket, melyek közepén együvé rakva voltak, és érdekesen magyarázta. Van itt főpapi nyaklánez, gyürü, fülbevaló, hajék s más női csecsebecsék, miket újabb korban találtattak egy sirban s több ezer forintra rúg becsértékük. Szokásban volt ugyanis, drágaságokat tenni be a sirokba, miket a régiek tetemtisztelete, megóvott a rabló kezeitől. Ezen ékszerek annyi csinnal, oly pompás ügyességgel készitvék, hogy ezeket is bátran lehet amaz, egyébiránt eléggé bevitatott elv

érveül felhozni, miszerint a müvészet nincs folytonos haladásban, hanem sülyed is oly mélyen, hogy csak nehezen kapaszkodik fel ismét.

Divatlapjaink számára megjegyzem, hogy a mostan divatos női hajviselet, mely Róma, Florencz, Nápoly, München, Pest, Párisban egyaránt divik, s mely szerint a haj mint valami batyu, éktelen gombóczban gyüremlik a fejbúbon, valóságos etrusk divat, legalább én, akárhány ilyen fejgombolyagot láttam ezen muzeumban a vázákon és korsókon. Ugyanitt látható egy utánzott etrusk sirbolt, azon minőségben amint befalazva megtalálták, egyiptomi alakja vagyon.

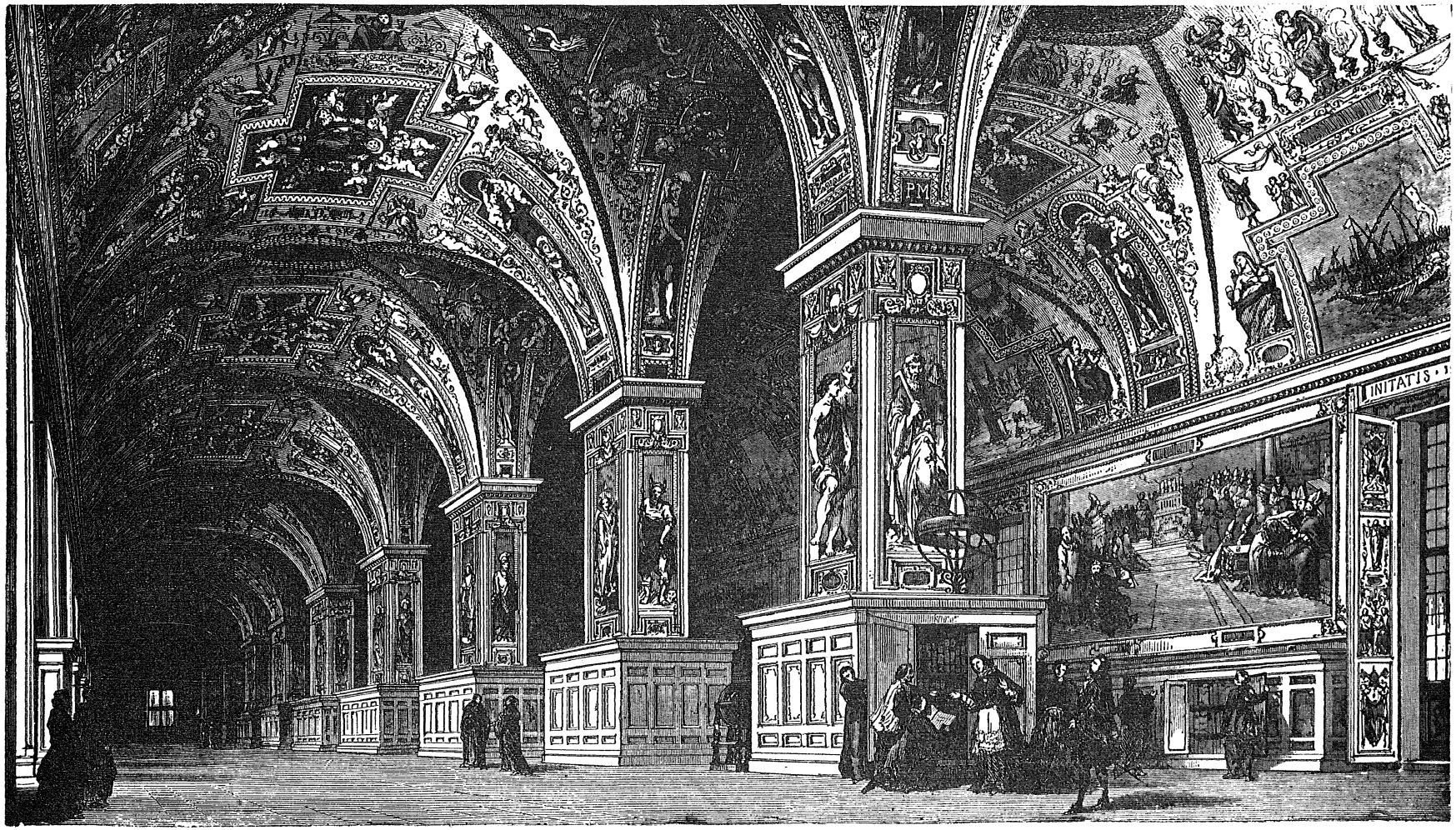
Magától értetődik, hogy a pápák mindenkor a tudományok pártolói voltak, ez oly természetes, mint hogy nyáron meleg, télen hideg van. Ezokon a könyvtár mindenha tekintélyes volt Rómában. 1305. Avignonba vándorolt a könyvtár is, mint bibliotheca Apostolica, V. Márton pápa alatt ismét viszsza hozatott. A jelen nagyszerü könyvtárt megalapitotta V. Miklós pápa. A görögországi futamodók által, kik ezen és elődpápák alatt Rómában menhelyet nyertek, nagy mértékben gazdagodott görög kéziratokban. Fénykorát élte X. Leo pápa alatt, habár jelen fényes alakját, IV. Sixtus pápától nyerte. Az ajtó felett látható Sixtus pápa amint elfogadja Fontana épitész tervét, a jelen pompás főteremre. Az amugy is hat oszlopos nagy terem arányai még jobban kitárulnak a jeles láttávlat miatt, azért ezt tanulmányozzák is a müvészek; akkor is vászonra festette egy franczia müvész az ivek arabeszkjeit. Az egyik könyvtárnok Monsignor Martinucci, mikor a müvész az ajtócsapdosás s légvonat miatt teszengett, tréfásan tovább intett minket, gyerünk — ugymond — mert a nagy nemzet fiai könnyen aprehendálnak. A könyvtárban van 24 ezer kézirat, a legrégibb időktől kezdve; ez teszi legfőbb kincsét, mert a nyomtatott könyvek száma csak 50 ezer. Körösztül mentünk a nagyszerü főtermen, s futólag megtekintettük a terem közepén kiállitott értékes és történeti nevezetességü tárgyakat. Van itt egy malachit-veder, melyet Sándor czár ajándékozott, Mátyás király breviariuma, amely rendkivül finom munka, itt van pompás kiadásban az Emich által ujra nyomatott magyar kronika, melyre legelőbb figyelmeztetett a jó könyvtárnok. Legtovább időztünk egy osztályban, hol az „Ineffabilis“ bulla többnyelvü kiadásai őriztetnek. Ugyanis a különféle nemzetek jámbor lelkei, a bold. szüz iránti érzelmeiket az által is akarták napfényre deriteni, hogy azon okiratot, melyben az eredendő bün nélkül fogantatottnak hirdettetik, s mely Ineffabilis szóval kezdődik, honi nyelvekre leforditották, és pompás kiállitásban, Rómába küldötték. A szépek közt legszebb volt a lengyel és genuai bel és kül kiállitás. A magyart nem láttuk, sőt mondá Martinucci hogy nincs is, ami miatt szégyenkeztünk, mert mikor Afganistan, Peru, Makabar, Aztekország, Malabari szigetek vannak képviselve e nyelvösszhangban, csak a magyar nincs, méltán vallottunk szégyent. Itthon pedig azt hallottuk, hogy elküldetett annak idejében a magyar kiadás is. A franczia püspökök igértek ezen kiadványokra egy finom faragványu, goth szekrényt, mely egy ottani teremben, hol az ablakban IX. Pius életnagyságu képe vagyon, fog felállitatni.

XVI Gergely pápa alatt keletkezett az egyptomi muzeum, hova a különféle római régiségtárakban szét helyezett mumiákat, házi szereket, edényeket s egyéb agyag meg kőemléket gyüjtött össze. Számos egyiptomi bálvány, kifintoritott torzalaku pogányisten, kibetüzhetlen ékirattal, szép elrendezésben tárul itt a szemlélő elé, de mi haszna lenne az olvasónak ha leirnám, látott már ilyesmit akárhányszor. Mumia van nálunk is.

Ott hagytuk lankadtságig kifáradva és Spielman éttermébe hajtattunk.

XXVIII.

Valaki mondá, hogy együgyü emberek irnak utirajzokat, mert velős tanulságos munkára képtelenek, s utleirás vajmi könnyen készül. Némileg igazok is van, mert csakugyan nagy kényelem az, ha akármi jön eszünkbe a látottakból, előkapjuk s lemázoljuk, vagy ha valami kóbor eszme settenkedik agyunkban, legott lehet azt valami utitapasztalatokhoz csirizelni s megvan a tanulságos eszmélkedő utivázlat. Hasonlag jártam ép előbb én is. Felette elnyomottnak éreztem magam. Ezen állapotomban egy vigasztaló gondolatom támad, azaz emlékeztem a monte Pincio feledhetlen pálmájára, melynek árnyában sétáltunk, s esténkint a bástya mellvédes padjain üldögélve, az előttünk elterülő Rómára bámultunk. Meglehet, hogy az utikönyvek ilyszerü

A vatikáni könyvtár.

Az 56-ik laphoz.

elmélkedései vittek rá, hogy Pincio-n mindenáron a mulandóságról kell elmélkedni. Ezen elámuló pillanatok emléke felviditott, s eredménye, hogy olvasóm számára is leirom a gyógyszert.

Akármely magaslatról nézünk le Rómára, képzeletünk rögtön kereket old, s benépesiti az emlékezet lomkamrájában talált minden eseménynyel a téreket, utczákat, mire Róma tájain tomboló paripákat, tábortüzeket, ékeskedő seregeket látunk. De legélénkebben dolgozik phantaziánk eme kedves helyről. Nem tudom mi okozza ezt? Az-e hogy a sétány bokraiban idegen, nálunk legalább ösmeretlen lombozatu cserjékben, hires férfiak mellszobrai kandikálnak, dicsőségükről álmodozva. Az-e hogy szent Péter kupolája, mely habár legtávolabb, mégis legjobban látszik, s mint a történet regulatorának a pápának jelvénye uralkodik a tájon. Az-e hogy itt terültek el Nero kertjei, melyekben éji versenyek világitásaul perzselte a kereszténye-ket s a felcsapó lángoknál magasabbra szitotta a lelkesedést, önfeláldozást Krisztus ügye mellett, nem tudom elhatározni. Bizonyos, hogy Rómát innen dobogó kebellel nézi minden idegen.

Mikor itt szótlanul könyökölve elmélázunk, és az elnyuló árnyékban nyüzsgött a nagy emberek tábora, kik óriási tervekkel keblökben fölléptek a világ e szinpadára, játszottak is hosszabb rövid ideig, talán tapsolt is nekik az emberiség, utóvégre is azonban a 28 kapu valamelyikén, hat deszkaházakban kivitték, ha mégis kivitték, és nem rothadtak el tagjaik sövényeken, vagy el nem szárad pezsgő vérük a hantokon, melyeken most fütyörészve hajtja két kerekü talyigáját a fuvaros. Mily nagy emberek buktak el e falak ostrománál, vagy védelménél, mit ijedezel tehát azoktól, kik önmaguknak oly nagyok, hogy téged rugdalni van kedvük. Eltünsz velük együtt s rézkoporsóban csakugy lakmároz a féreg, mint a viziárosi temetőben. A penész, ami benövi sápadt arczodat, ép olyan, mint ama száj tájain fog nőni. Ezen gondolat, ami oly természetes, s mi máskor is jutott eszembe, a pálma alatt gyógyitó erővel is birt, mint némely fü, csak ha este szakitják, szolgál orvosságul. Nem haragszom többé senkire; elporlik minden a nap alatt, de a megbocsátás, engesztelékenység értéke megmarad. Meglehet, hogy nem is teszi gonosz szándékból, hanem ugy ered lelkéből tüskés természete, mint a szem kancsal tekintete, a viperának mérge, vagy köszvény, mit szivesen elodázna magától mindenki, de ugy hozta végzetünk, hogy testi lelki hiányokkal vesződjünk.

A nap leáldozott és pedig a kupola irányában, ugy hogy ablakain kilátszott a bucsupirban lettünő nap fénye. És a lángoló ablakokon, mintha intensivabb lett volna a napsugár. Ugy van, nekünk csak az egyház prismáján átbocsátott világosság kell, csak azon igazságok boldogitanak, miket ad a csalhatatlan egyház. És amint uralkodik miden fölött, amit az egymást romboló századok meghagytak, ugy szivünk elménk minden mozdulatát, az egyháznak, Jézus országának ajánljuk fel.

Egészen sötét lett, a városra leszállt homályban vörös felhők látszottak, a gázlámpák viszfénye, haza indultunk.

Elhaladtunk a Villa Medici mellett, hol most a franczia müvészakademia székel, ellátva a franczia müvészeket, minden lehető segédeszközökkel, hogy müvészétükben kitünjenek. Évenkint képtárlatot is rendeznek aprilban, a hazaküldendő képekből. Csarnokaiban oly gypsz öntvényeket birnak, hogy még Rómában is nevezetes e gyüjtemény, miután nem csak a római szobrok másolatai láthatók benne, hanem a világ minden jeles szobrairól. Ezeket nem csak azért emlitem, hogy értelmezzem azon körülményt, miszerint nemzetünkből oly kevés müvész kap hirre, s hogy más országok fiai kormányaiktól is segittetnek, ami ha Isten megsegiti jól megindult állami haladásunkat, nálunk is meglesz, nemcsak azért emlitem fel a franczia akademiát, hanem egy más okból is.

Ezen villáról mondják, hogy itt lakott Galilei, mig pöre folyt a congregatiónál, azaz a római tudósok gyüldéjénél. Ugyanis azt kivánta, hogy a szent irást meg kell javitani, azaz a nap és föld járását illető kifejezéseit; mig ezen nagy horderejü kivánalmakra felelnének, sokat tanácskoztak, s ezen viták alatt Rómában kellett tartózkodnia.

Szokás, hogy a kezdő novella-irók világrendítő terveik, magasba törekvő eszméik illendő vázolásánál, gázfényü illustratiónak, Galileit is hozzák fel. Leirnak egy penészlehelletü börtönt, le a békákat, melyek a falakról lecsorgó viz sarában csoszogtak, s oda helyezik Galileit, miként rajzolja az égi testek útait, miként szárítja forró lehelletével a falakat, hogy rajtok rajzolni lehessen, s miként felkiállt: e pur si muove, azért is mozog, t. i. a

föld. Mindezekben egy száll igazság sincs. A villa a római paloták között talán a legszebb kilátással bir, börtönről szó sincs, mert a hirneves tudóst a bibornokok látogatták. Ujabb időben kimutatták, hogy azon emlékezetes szavakat sem mondotta, hanem halála után 20 évvel valamely irástudó adta szájába életiratában. Ezen elcsépelt ügy szót sem érdemelne, ha minduntalan fel nem hoznák a pápa csalhatatlansága ellen, pedig nem a pápa itélte el, nem a pápa vonatta vele vissza véleményét, mit akkor a tudósok mind hamisnak véltek, hanem a szintén tudósokból álló gyülde, melynek csalhatatlanságot senki sem tulajdonit. Én a villa medici börtönében is ellaknám kis ideig, oly gyönyörü innen az örök város.

Elragadó kilátás nyilik a Farnese kertekből is. Ez nem valami „Bemenet a kertbe"-féle feliratu helyiség, hol vajat retekre kenve árulnak, hanem ez maga a város közepe a palatinhegy. Itt kezdődött Róma, azt nevezte el Kr. U. e. 1300 évvel Evander a hazájabeli Palantium emlékére, palatiumnak; 753 évvel utóbb april 13-án itt alapittatott Róma a két testvértől, e hely volt sok századig Róma szive, tehát 3 ezer év története által megszentelt helyen állunk. Verjük ki ennélfogva a retek és vaj emlékét, hangoljuk fel érzelmeinket, mert e helyen minden útas

sziklát eszik,
felhőt iszik,
dicsőséggel takarózik.

Ez volt a Róma quadrata; ezen rendetlen négyszegü fensik, habár a városi talaj emelkedése folytán vesztett magasságából, eléggé meredek, azért messze uralkodik innen a tekintet. Itt lakott sok jeles hős, hadvezér, a Grachusok, kik midőn szónokoltak, hangvillát ütöttek meg, hogy a helyes, megkivántató hangon kezdjék meg mondókájukat, itt Cicero, Márk Antal. Jöttek a császárok, kik kényük szerint építtették be a hegyet, lerontva ami útban állt, lett legyen bármi nevezetes történeti alkotmány.

Augustus, ki itt született, midőn apja háza leégett, fényes palotát emelt; odamellékelve Apollo templomot, melylyel volt összekapcsolva a bibliotheca palatina. Ekkor még e hegy forum felőli része magánlakokkal volt beépítve, névszerint itt lakott Cicero; ezt onnét tudom, mert a néhol 10 öles romok felett, vastáblákra, azon latin passusok irvák, melyek a classikusokban, ezen helyekre vonatkoznak. Fából készitett hidak vezetnek a romok között, itt-ott még észrevenni, hogy lakszobák voltak, habár nagyobb részének kaszárnya alakja van. A Cicero beszédeiből való idézetek folytán, képzelmünk a nagyfejü Cicerot látta, maga elé nézve járni kelni. Vagy ez a domus Tiberiana?

Nagyobb épitkezést vitt véghez Tiberius, Caligula, ki a Capitolium felé is épitett folyosót, az útat áthidalva. Ugyanis Caligula, Jupiter földi képmásának tartva magát, többször átrándult a capitoliumi Jupiter szobrához csevegni, ezokon csináltatta a kényelmes átjárást. Claudius elrontotta a hidat, folyosót, és tulajdon tervezete szerint változtatta át a dombot. Nero már oda se fért a palatin hegyre, hanem a domb déli oldalától kezdve, egész a Maria Maggiore-ig terjedt el „aranyháza", melyet 3000 oszlop tartott. Vespasián ugy rombolta szét az aranyházát, hogy nyoma sem maradt, s felette sok aggodalmat okoz a régészeknek, kik oszlopfalainak rajzolásával vesződnek. Domitian, Alexander Severus szintén épitettek ott, hogy e romok valóságos zürzavara a történeti maradványoknak.

A teljes pusztuláshoz járult az is, hogy rabló csordák betörésekor, a császári palotákat leginkább bontogatták, kincseket keresve.

Jeles magyarázó mellett érdekes e romokat látogatni, s a finom faragványu oszlopfőre ülve, elmerengeni a mult századokba, a hogy itt rengeteg hatalommal rendelkező zsarnokok uralkodtak. Embervért csak ugy öntöttek, mintha országok népségei, csak játékszerül adattak volna kezükbe, de mikor aztán valakinek kedve kerekedett császárvért látni, semmi sem fékezte kezét, megnyitotta gyilkával a császári szivet, annyi bünnek, vadállati kegyetlenségnek fészkét.

Nagy áhitattal jártunk fel alá, panaszolva a világi dicsőség mulandóságát, már mint ez szokás akármely rom látásánál; és mi dőrék el nem gondoltuk, hogy az az aczél keménységü czementes kőhalmaz, ha lelke leendett, mennyire kaczagott volna ki, látva rajtam a gyászarczot, hallva a mulandósági felsóhajtásokat; hiszen e rom tovább tartand, mint az én életem; mikor engem, ki itt souverain érzelmek közt sétálgatok, régen eltemettek, a téglák daczolni fognak még az idővel. Pusztulásában is, a létben nagyobb tért foglal el e kő, mint én,

mert mennyi léha utazó fog még e kiálló ormokról beszélni, ki rólam semmit sem tud, tehát mit pityeregsz romok közt sétálva! Igazán több mulandóságot képvisel a romlandó test, mint amaz ezredéves alapfalak. — — Föl kell támadni a halhatatlan lelkü embernek, mikor a kőnek is van, legalább relativ halhatatlansága!

Az itt állt paloták csarnokaiban nyilazták le szent Sebestyént, mikor megtudták, hogy keresztény. Wiseman Fabiolá-jában üsse fel e dicső szent rajzát az olvasó: épülni, lelkesedni fog rajta. Ide nem messze van egy temploma. Eltemették a via appián, amit, ha a Calist catakombákba megy, megnézni el ne mulaszszon.

Nevezetes, hogy a palotaromok egyik falán, a régi pogányok egyik rágalmát, melylyel a keresztényeket illették, találták kardvéggel kikarczolva. A vakolatot, Garucci jezsuita szerencsésen a Kircher muzeumba hozta, hol most is látható. A karczolat tartalma ez: Kereszten függ egy ember, de feje szamárfej. Mellette egy alak áll, száját ujjával érintve, a mi imádást jelent, adoratio, ad os ponere. Aláirva görögül: Alexamenes imádja Istenét. Bizonyos, hogy a kereszténveket azzal is vádolták, miszerint szamárfejet imádnak. Tertullián, Minutius Felix czáfolják is a pogányokat. Nehéz eme buta vádra kijelölni az okot. Tertullián mondja, hogy Tacitus már vádolta a zsidókat, miszerint kiüzetve Egyiptomból, és szomjtól kinozva, sokáig barangoltak, mig végre egy szamár nyomain indulva, forrásra akadtak, innen van, hogy hálából imádják a szamarat. Minthogy azonban a ker. vallás közel állt a zsidóhoz, a kereszténveket is amazokhoz hasonlag rágalmazták. Meglehet, hogy hallottak valamit Urunk jeruzsalemi utjáról, vagy ezt valami ker. emléken kifejezve látták, s innen eredt a rágalom.

Mi nagyszerü történeti érv e karczolat, apologetáink őszintesége, igazsága mellett. Mi dicső fontossága van a „monumentalis hittau"-nak, mely ehez hasonló emlékekből állitja elő a kereszténység védveit! És mennyi ilyetén kőérv hever a földben! E karczolat másolatát közli Martigny „Calomnies" czikkben, minden dicséreten felül álló régészeti munkájában: „Dictionnaire des antiquitès chretiennes." Paris Hachette 1865. 676-ik lap, 270-ik ábrával. Ugy megszerettem e könyvet, hogy üditő olvasmányom, mert bámulandó, hogy minő gazdag az első három század, hitigazságaink érveiben.

Csodálkozunk azon buta pogányokon, kik a kereszténveket szamárfej imádással rágalmazták, van azonban napjainkban elég oly vád, melynek hallatára nem tud mit felelni az ember.

Egy berlini Encyclopaediában (Wagener) olvastam, hogy a Cretinismus (bárgyuság, hüleség) egyik okául azt is lehet venni, ha a viselős asszonyok csunya Madonnaképek előtt imádkoznak! — Csakhogy belehozhatta a Madonnacultust! Már mi köze ennek a lelki tehetségekhez? Ekkor az következnék, hogy csak a szép arcz alatt lehet jeles eszü lélek, s hogy minden csunya képü, legott buta, mikor épen az ellenkező szokott megtörténni. Ekkor az következik, hogy minden csinos képü kellner, lángész. Csakhogy persze, miután az igazságterjesztés nagy munkájához az iró is akarta lelki fillérét áldozni, ezt ezen ráfogással legkényelmesebben vélte tenni.

A Farnese kertek, vagyis a palatinhegy, most a franczia császár tulajdona, ki 1861 vette meg a nápolyi király, II. Ferenctől. A császár nagymérvü ásatásokat vitet végbe itt, a java Franciaországba vándorol, csekély része a kerti bemenet melletti muzeumban van kiállítva, részben csak mintázatokban. Csütörtökön, a kertek ki vannak nyitva a közönség számára; fizetés el nem fogadtatik, mit a grand nation dicsőségére (és zsebünk örömére) fölemliteni kötelességünknek tartunk. Midőn a régi töredékeket nézegettük, az őr közömbösen maga elé bámulni látszott, hanem időnként olyan baltaszemeket vágott, nem csipünk-e el valamit, a minő példány még nem került szemem elé, pedig tud hozzá az én druszám, értem a baltaszemeket.

Rosa lovag vezeti az ásatásokat, ki reconstruálta a régi épületeket s térképre rajzolta, mit fényképezve árulnak a corson. Itt volt a Jupiter stator temploma, ki nem engedte, hogy a rómaiak megfussanak a csatából, portaMugionis stb. most pedig gyönyörü növények, szorgalmasan öntöztetve üditék a romokon kifáradt szemeket. A lépcsőtől nem messze szökőkutas tavacska, bokrokkal benőve rejtőzik s régi szobrok kaczérkodnak tükrében. Fürdő lehetett, a menedékes kőlépcső ezt engedi gyanitani. A kövek közt is plánták, virágok tolakodnak elő, minőket sehol sem láttam. Megnevezni nem tudom, mert még az egy Rhododendron-on kivül más virágnevet nem tudtam megtanulni.

XXIX.

A catakombák — siralagok — városon kivüli földalatti sikátorok, melyeket a keresztények ástak, hogy hallottjaikat eltemessék, üldözés idején elrejtőzzenek, sokszor pedig az istentiszteletet is tartsák. Itt-ott felhasználták ugyan a régi homokgödröket, mert a rómaiak régóta kereskedtek homokkal (puzzolana) s igy sok homokbánya támadt, hanem legtöbbnyire maguk ásták meg ezen sirfolyosókat. Ez már most teljesen bebizonyított dolognak vétetik, és igy fölösleges érvekkel védeni, hogy csakugyan maguk a keresztények ásatták, az ugynevezett fossorok — kapások — testvérülete által.

Van mindössze vagy 42 catakomba; hanem elég, ha az idegen egy-kettőt látogat meg. Közönségesen *Calist* siralagjába szoktak menni, a mely tökéletes fogalmat nyujt a régi keresztények sirhelyeiről. Husz év előtt megvett a pápa, 10 ezer scudin a „Via Appia“ mellett egy szőlőt, s itt kezdette Rossi, hires régész, roppant tudományát alkalmazni. Az eredményről nagyszerü foliantok tanuskodnak, melyeket Pius pápa ábrákkal, rengeteg költségen nyomat. Ez a legrendesebb catakomba, itt minden részletet megfigyelhet az idegen, mert kis téren vannak emeletek, kápolnak, oltársirok, sirfolyosók, luminarek. Vezető nélkül nem szabad bemenni, mert örökre beletévedne. A látogatásra engedély szükséges, mit mindenki ingyen kap. Minthogy csak télen át dolgoznak a catakombákban, nyaronta a városban kell fölkeresni a vezetőt, s vele kikocsizni. Bennüket Zanobili jó öreg ur vezetett, hanem eddig ő is talán elnyugodott, mert már akkor melle végsőjét köhögélte ki. Másfél óra alatt megjártuk, megnézhető részeit, az egész heteket venne igénybe. Calist temetőn kivül legérdekesb az „Agnes-catakomba“, melyben egy rendkivül szép Máriakép vagyon, a harmadik századból. A catakombák tartalmát teszi körülbelől 7 millió tetem; mert háromszáz évig gyilkolták Rómában a kereszténveket, ugy hogy elnevezték mészárszéknek. Azonkivül az 5-ik századig, a természetes halállal kimultakat szintén ide temették. A catakombák, a város falain kivül, egy negyedórányi távolságban kezdődnek és félórányi térben, koszorú gyanánt körzik a várost.

A siralagoknak nagyobbik része ki van ásva, most is erősen folyik a munka és gazdag zsákmánynyal jutalmaztatnak a törekvések. Roppant tudománynyal rendelkező régészek vezetik, mint Rossi, világi gazdag tudós, Tongiorgio, Garucci jezsuiták s más hirneves tudós. Térképeket rajzolnak, melyeken az emeletek is ki vannak jelölve, s feljegyeznek minden legkisebb körülményt, mert ezekből fölséges combinatiók keletkeznek. A feliratoknak értéke leginkább ott fekszik, ha tudjuk meghatározni az időt, melyben keletkezett. Minden vasszeget, üvegdarabot megfigyelnek s a történelem és hittan érveit gazdagon szaporitják.

Nem kevésbbé gazdagszik e buvárlatok által a ker. müvészet, mert itt gyökereit láthatjuk. Ezekkel én már annyit vesződtem, hogy jól esik Váry Gellértnek sorait átvennem, ki a kezdetleges müvészetről eképen szól:

„Olaszországot a gondviselés a müvészetek történetében különös szerepre választotta ki, amenynyiben a müvészet ó- és ujkori életének összekötőjévé tette. Az ó kori müvészet fejlődésében itt érte el határpontját s az uj-kori itt kezdte meg első kiindulását. Az ó-kornak pogány iránya itt jutott el befejeztetéséhez, s az ujnak keresztény szelleme itt jelent meg első csirájában; az ó-kori müvészet pogány jelleme itt szállt sirjába Pompeji és Herculanumnak a Vezuv általi eltemettetésével s az ujnak keresztény élete itt támadt föl halottaiból, a catakombák mélységéből kiemelkedve. A müvészet, mely mintegy égi vándor gyanánt tünik föl a föld különféle nemzeteinél, e válságos időszakban, midőn t. i. az ó-kornak az ujtól el kelle válnia, Olaszország földén, mint már egy előbb élő lény, gubóba fonta magát, hogy azon századok alatt, mig az üldözések, a barbárok dulongásai, az országok pusztulásai, a római birodalom föloszlása, uj országok keletkezése s más nagyszerü változásai az emberi történelemnek végbemennek, visszahúzódjék s ezek elmultával gubójából mint a lepke az előbbeninél sokkal szebb s diszesebb alakban keljen ki. Az ó-kori müvészet tehát, mely Pompejiban eltemettetett, előbbi életét átváltozott alakban a catakombák homályos sirboltjaiban kezdte folytatni, honnan kiemelkedve a későbbi századokban meglepő tökéletességre jutott. Alak és czél egyaránt jelentékeny fordulaton esett át; mert mig Pompeji müremekei az érzékiséghez szóltak inkább, a catakombák jelképes ábrázolatai a szellemet emelték nagyobb mértékben. Az ó keresztény müvészetnek az első idő-

szakában létrehozott szüleményei, igaz ugyan, hogy a mai kor művészi kivánalmaival egybehasonlítva durváknak s tökéletleneknek látszanak, különösen az alakok kivitelében, de ha meggondoljuk, hogy e müvek egy ujabbi kornak nem virágai, hanem csak gyökerei, ha figyelembe veszszük, hogy az itt található mü-tárgyak csak kezdetei a jövendő tökéletességnek, akkor művészi igényünk is alább fog hagyni követeléseivel az ó-keresztény művészet e zsenge nyilatkozatainál, mert azon helyes itélettel fogja birálni azokat, mint az életnek egyéb jelenségeit, a hol a kezdetet soha sem róhatni meg azért, mert nem oly tökéletes, mint a kifejlődés.

Ha tehát nyomozzuk az ó-keresztény művészetnek első csiráit, mélyen eltakarva találjuk azokat Rómának azon földalatti üregeiben, melyeket catakombáknak nevezünk. E roppant kiterjedésü temetkező és összegyülő helyei a keresztényeknek, a legbiztosabb menedékei voltak az ó-keresztény időszaki műemlékeknek, melyek, ha a föld szinén léteznek vala, a barbárság dúlongásai következtében enyésztek volna el, mig itt félre voltak téve, hogy a későbbi kedvező időkben a Bosiok és Boldettik Columbushoz hasonló kutatásaik által födöztessenek föl.

E katakombai müvekben, legyenek azok festmények, vagy vésett és faragott tárgyak, különös előszeretet mutatkozik mindenkor a jelképes előállításhoz, mint oly módhoz, melyen a tanitás legsikeresebben gyümölcsöző, mint olyan eszközhöz, melyen a legmélyebb igazságok is könnyen megértethetők, s végre mint oly dologhoz, melyet a kereszténység alapitója az Üdvözitő saját folytonos gyakorlata és példája által szentelt meg. A kereszténység, melynek tanitásában minden emberhez kell szólnia, alapitója által utólérhetlen tökéletességgel kezelt s az igazság megérthetésénél a legczélszerübb és legvonzóbb oktatási módtól el nem térhetett, hanem azt, mint olyat, mely tudós és tudatlannal, gazdaggal és szegénynyel különbség nélkül képes megértetni a legelvontabb fogalmat is, további tanitásában, ugy mint költészete- és müvészetében, melyeknek czélja szinte a tanitás, magáévá tette. Azért ha valamikor, ugy különösen az ó-keresztény időszakban az igazságnak jelképek és példabeszédekbe való öltöztetése, a körülmények és czélszerüség mindenféle tekintetében a legsikerebbnek bizonyult be. Azon korban, midőn a szegényeknek hirdettetett az evangelium, midőn maga a kereszténység is gyermekkorát élte, lehetett volna e bölcsebb mód, mely által a szegények és kiskorúak az örök igazság végtelenségből merített eszméket jobban megismerhették volna, mint épen a jelképek (symbolum.) Avagy oly körülmények közt, midőn a keresztény a legcsekélyebb dolog következtében is, mely őt mint Jézus követőjét tüntette föl, üldöztetett s a legcsekélyebb mozzanat is, mely az ő keresztény létét gyanittatta, a pogányok mindennemü gúnyolódásának kitette, lehetett volna-e mindezen üldöztetéseket és gyaláztatásokat helyesebben kikerülni, mint oly jelképek alkalmazása által, melyek az avatottak előtt jelentőséggel birtak, az avatatlanok előtt pedig nem tüntek föl. A keresztény, ki ha feszület födöztetett föl hajlékában, elfogatott, jelkép által segitett magán, melynek erejével mégis folytonosan emlékeztethesse magát, s lelkére üditőleg hasson a megváltás müve. Foganatba vette az ó-kori pogány hitregének azon alakjait, melyeket mindenkinek szabad volt lakásában tartani, de a melyek szemléleténél mig a pogány csak az egyszerü hitregei alakot szemlélte, a keresztény mélyebbre tekintett, s azon hasonlatosságnál fogva, mely a hitregei hős eseménye és a megváltás müve közt létezett, a hitregei jelképben is mindig az Üdvözitőt látta maga előtt. Uliszszes egyike volt azon hitregei hősöknek, kiket az ó-keresztény művészet a Megváltó ábrázolása végett körébe vont, s mig a sz. Callistusról czimzett katakomba egyik sirkövén egyelőre a hajó árboczfájához kötözött Uliszszest látjuk szirenektől körülvéve, tulajdonképen a jelképezett Megváltó áll előttünk, ki hasonlólag kötöztetett a keresztfához. Avagy ha ugyancsak a katakombákban Orfeosznak képével többször találkozunk, legkevésbbé sem fog előttünk fölötlőnek látszani, ha figyelembe veszszük, hogy az első keresztények abban nem Orfeoszt, hanem szintén a Megváltót látták jelképileg, Orfeosz ugyanis lantjának bübájos zengzetével mindeneket magához édesgetvén, lehetett volna-e Jézust akármely más jelkép által helyesebben kifejezni, a ki igy szólott tanitványaihoz: „Ha fölmagasztaltatom, mindeneket magamhoz huzok.“ (Ján. 12.)

A jelképekben való előállitás, mint a melyet az Üdvözitő is földi tanitása alkalmával a leghelyesb gyanánt alkalmazott, az ó-keresztény művészetben mindenkor a legkedvesebb szak gyanánt

tünik föl. Alig találunk hitágazatot, mely a maga elvontságában, mélyebb belátást igényelvén, a kereszténység egyszerűbb osztályának is valamely helyesen alkalmazott jelkép által meg ne magyaráztatott volna, alig erkölcstörvényt, mely szigorúbb követelményénél fogva többek előtt visszatetszőnek mutatkozván, a jelkép kedves alakjába öltöztetve vonzóbbá ne tétetett volna.

Az Isten fiának e földön való megjelenése, amint tanitmányával uj életet ihlett az emberiségbe, uj életet öntött az a művészetekbe is. Ő épen oly alapítója a keresztény művészetnek, mint az emberiség szellemi életének; ő épen oly éltető lelke a keresztény vallásnak, mint a keresztény művészetnek. Ő isteni küldetését egyrészről az ó szövetségben előforduló események és intézvények által bebizonyítván, másrészről tanitását mindig a legérthetőbb példabeszédekben közölvén, e kettős tulajdona által képezte azon sarkpontot, melyen az ó keresztény művészetnek jelképes része nyugodott. Mióta az Üdvözitő önmaga az ó-szövetségi patriarkák és látnokokra, mint saját előképeire útalt, s az ő országát a szántóföldhöz, anyaszentegyházát a hajóhoz és mustárfához, igazságosságát a cselédes gazdához stb. hasonlitotta, s igy tanitmányának legfontosabb ágazatait a legkedvesebb költői ékességgel körülvéve ismertette meg hallgatóival, találhatott volna-e a keresztény művészet saját költői szellemének illőbb módot, vagy helyesebb kifejezést, mint azt, melyet maga isteni alapítója megdicsőitett.

A jelképeknek kiváló mértékben való használata tehát a művészetekben, a kereszténységgel és illetőleg a katakombákkal vette kezdetét. Ez lett azon uj irány, mely az egészen életfogyott ó-kori művészet helyébe lépvén, több századon át majdnem egyedüli volt a kereszténység költészete és művészetében. Az ó-keresztény művészet e jelképes ábrázolatainak tanulmányozása nem kevésbbé fontos részlet, a művészet történetét lánczolatosan ismerni akaró előtt, mint a Rafaelek és Coreggiok időszaka. Mert igaz ugyan, hogy a kivitelben sok tökéletlenség mutatkozik, de a teljes tökéletesség föladatának megfelelni nem is lehetett az ó-keresztény művészet hivatása, részint azért, nem annyira az anyagi tökélyre törekedett előállításaiban, mint inkább a szellemiségnek kifejezésére, minél nagyobb mértékben. Ez oknál fogva, ha az alakok tökéletessége tekintetében nem is, de művészettörténeti szempontból, az ó-keresztény időszak mindenkor nevezetes marad, mint oly lényeges alap, hol a művészet uj irányának első kezdete fölfödözhető, mint oly gyökér, mely nélkül az ujabb művészetek virágából is kihal az éltető erő, ha csak a multban és a katakombákban rejlő gyökerein át nem szivja táplálékát.“

Rosz néven vették némelyek, hogy minden jelképes ábrázolattal, elrejtett értelemre vagy épen dogmára teszünk következtetést, a mondottakból kitünik, hogy értelmezésünk nem agyunkban támadt, hanem erről tanuskodnak általán a tudósok. Helyes tehát az érv, mely a képlet symbolicus értelmén alapszik. És miután a lélektan törvénye, hogy inkább indulunk az első, mint a másodrendű tanúbizonyságok után, továbbá mivel a követ, festéket, érczet, üvegzománczot nem lehet meghamisitani, mint az irást, nem szabad érintetlenül hagynunk a képek érvgazdagságát, jelvi értelmét. A „monumentalis theologia“ mely a régészet és theologiától kikapva örökségét, mint önálló tudomány, saját czége alatt kezd dolgozni, arra van hivatva, hogy eme kőemlékes adatokat felkincselje. Eddig Perrone-n kivül alig méltatták figyelemre a monumentumokat, legfölebb mint a hagyományközlés egyik módját megemlitették, most már az önálló tudomány minden kellékeivel ellátva, kezdi meg hóditásait.

Épen most olvasom, hogy Rossi nagyszerű munkájának „Roma sotterranea“ második kötete megjelent. Ugy hallom, hogy hat kötetre van szánva. Amint ez, és Garucci buvárlatai, ki ez évben Spanyolországba ment az őskeresztény emlékek leirása és fényképezése végett, megjelennek, akkor meg lesz alapitva a monumentalis hittan.

A katakombák és általán a ker. régészet tanulmányozása tehát, nemcsak önmagáért ápolandó, hanem azért is, mert elévülhetlen, vitán felül álló érveket is tartalmaz az isteni igazságok régiségéről. Még néhány év előtt nagy garral hirdették, hogy a holtakérti imák a 10 ik században kezdődtek. Ugyanis egy apát utazván valami olaszországi hegylánczolatban, elesteledett, s kényszerült a százados fák tövében tölteni az éjt. Legjobb álmából fölriasztotta őt kétségbeesett jajgatás, és sikoltó segitségkiáltás. Kitörli szemeit a jámbor ember, a hang nyomán indul, és egy örvény közelébe ér, melyből hatalmas lángok és iszonyú orditás hatott fel. Itt adatott tudtára, hogy ez a purgatorium és

hogy menten siessen haza, imádkozzék a holtakért, sőt másokat is intsen ilyesmire. Mihelyt haza került, azonnal megalapította a halottak napját, s ezen idő óta imádkoznak a halottakért, a mi csupán egy álomlátás, vagy hóbortos barátnak agyafurtságán alapszik. Igy eredeztették a tisztító hely tanát. Mennyire örült nem egy olvasó, hogy lám mi szép a tudomány, mely az előitéleteket, emberi hozzáadásokat ekképen le tudja faragni, a hernyókat az igazság fájáról leszedni.

Pedig hát az apostoli korban már imádkoztak a holtakért. E végből a halál napját (elhagyva az évet) jegyzik fel, hogy évfordulati napokon a sirnál megjelenjenek s ott érte imádkozzanak.

A szentek tiszteletéről szintén azt mondották, hogy a keresztények a közép századokban, midőn metszhető volt az egyiptomi sötétség, visszaestek a pogányságba, s imádni kezdték a szenteket. Nekünk ezentúl fölösleges érveket hozni fel a szentek tiszteletének józanszerüsége és a keresztény tanokkal való öszhangzatára nézve, mert csak oda kell mutatni az első hívekre, s midőn látjuk, hogy ők is tisztelték, önkénytelenül következik a lehozás, hogy inkább vagyunk öszhangzásban azokkal, kik a kereszténységet az első kézből kapták, mint azon, a rationalismustól megpörkölt tudósokkal, kik saját agyrémeik szerint akarnák reformálni az ingathatlan tanokat.

Erős vágyakodással törnek az első keresztények imái az elhaltak után s a dicsőülteket kedélyes kérelmekkel, jámbor ajánlatokkal ostromolják. Nemcsak a magány ájtatosság kifolyásai ezek, nem egyesek buzgalmi iránya a szentek tisztelete, hanem nyilvános, lyturgikus részét tette az istentiszteletnek. Az egyház csupán vértanú teste felett engedi az áldozat bemutatását, az arcosoliumok (oltársirok) hátlapján szentek képei láthatók, mindig imádkozó helyzetben, kiterjesztett karokkal, s a paradicsom jelvényeivel környezvék, pálma, virág, madárkákkal. Jelenteni akarták az ősegyház papjai, hogy a szenteket nem mozdulatlan tétlenségben, hanem a szeretet gyakorlatával elfoglalva hiszik. Fontos bizonyiték a szentek nyilvános cultusára még az is, hogy némely előkelő vértanúnak egyházi czim adatott, urnak, Dominus, domnus, s a III. században szenteknek nevezi az egyház, sanctus, SALUTAT DOMINUS PETRUS, DOMNA BASILLA. SANCTUS MAXIMUS MARTYR. Ez a canonisatió kezdetleges nyoma, mely az elüljáróktól kezeltetett, tehát hivatalosan is elismertetett a szentek cultusa, vagyis nem a magányosok exaltatiójából, hanem az egyház köztudatából származott. Hiszen maga a pápa Damasus, szent Ágnes tiszteletére emelt külső templomban levő nagyszerü siremlékére vésetett esedező feliratot. Tehát nem egyes eltévedt hivek, kik a kereszténység lényegébe nem hatoltak, nem pogány eszmékből még átnem tért, hanem a kereszténységben fölnevekedett, benne jámborul élt, tudós hívek hittek igy, és cselekedtek e szerint. Vajjon kiben pontosul össze a ker. hittan, kinek öntudatába menjen át, ha az egyház főnöke sem fejezné ki helyesen?

Sőt életükben folyamodtak már a leendő vértanúkhoz, kik bizonyosan az Isten kebelébe jutnak. Igy Prudentius az első ker. költő egyik hymnusában bizonyos ker. anyát hoz fel, ki fiát kevéssel vértanú halála előtt igy szólítja: Vale ait dulcissime Et cum beatus regna X-ti intraveris Memento matris. jam patrone ex filio.

Ezen sirokban, melyeket a felhoztuk feliratok márványai takarnak, még megvoltak, mikor felnyitották, a kineszközök, az ungula, az ostor, vérrel telt szivacs, pálma, vagy pedig vérüledék, mely kiszenvedt testökből az agyagba szivárgott. Ezen emberek, kik eltakarították a vértanúkat s feliratkaikat vésték, tudták miben áll a kereszténység, tudták mit tett értünk Krisztus Urunk, mert viszontagságaikban az ő haláltusájából meritettek erőt, tudták, hogy az imádandó Jézus elé senkit sem szabad tenni, s hogy a neki illő imádás és hódolatból, semmiféle teremtmény sem követelhet. És mégis mi élénk bizalommal folyamodnak hozzájok!

Talán ép azok vésték, karczolták emez apostrophekat, kik tanúi valának az üdvözültek kinainak s talán azon kilátással, hogy nemsokára hasonló halál lesz osztályrészük, s még sem jutott eszükbe, hogy kimult társaik esedezéseért könyörögve, az Isten dicsőségén, vagy Krisztus közbenjárói tisztén merényt követnek el.

Ezek láttára aztán válvonitva azt mondják: kitünik mindezekből, hogy a kereszténység már az első századokban romlott meg. Ebben aztán megnyugszunk, mert a ki megbarátkozik azon észrontó gondolattal, hogy Krisztus az Isten fia országot alapitván e földön, mely megdöntse a sátány birodalmát, s oly gyönge, oly gyarlón alapitotta meg, hogy daczára

a megigért isteni segélynek, már az első századokban romlott meg, az ilyen emberrel többé vitázni nem fogunk. Ily logikátlan velőre nem hat többé argumentum. [1])

És igy egyéb hitágazatainkra is számos érvet, ellenállhatlan bizonyságot találunk. Vajjon ki ne mondaná a katakombák fönmaradását, a gondviselés különös kegyének?

A ker. régészek azonban meg nem elégesznek a római emlékekkel, felkutatják az egész világon elszórt monumentumokat, és ha ezek együvé lesznek, ekkor mondhatunk itéletet a monumentalis hittan érvgazdagsága felett.

Nagyon érdekes lenne felriasztani az afrikai partok ker. viszhangját, mert sz. Cyprián és Ágoston földjén dúsan virágzott a kereszténység. Ássák is szakadatlanul, s a franczia kormány, mely vezeti ezen ásatásokat, nagy érdemeket szerez magának, nem csak a profán tudomány, de a ker. régészet terén, mert a 4 ezer különféle felirat közöl, egy pár százra megy a ker. feliratok száma.

Spanyolország, felső Olaszhon, déli Franciaország, Malta, s kelet, szintén még sok ösmeretlen régészeti kincset tartalmaz. Ezeket mind napfényre kell deríteni, ha a kereszténységet, egész érvösszletének pompájában akarjuk látni.

Nincs tehát nagyobb gyávaság, mint a kereszténység sorsán kétségbeesni. Ha a megtámadások rettenetes voltán megdöbbenünk, jusson eszünkbe az Isten, ki habár mértékkel, de állandóan osztja isteniségének és igy örökkévalóságának tanúságait. Szép is lenne, ha Isten kifogyna a védeszközökben, mikor elleneink oly hajlékonyak, mindig újak az ostromlásban. Csak egy ellenségünk van, a kába fásultság, elesenevészés, rothadás.

XXX.

Tény, hogy némely urak elvesztették szaglási müszerük egészséges használatát. Nem kutatom az okokat, hanem valószinü, hogy a tubáknak mértéktelen használata által, nevezetesen azon meggondolatlan eljárás folytán, melyszerint a sárgát vagy feketét egyenlő buzgalommal, az arczfintoritás egyenlő képleteivel tömik szaglási müszerükbe. Ez pedig az ujabb vegytan szerint, rombolólag hat az illatfogó létegzetre. Lesznek kik ebbeli megtámadásra a szivar leventéjét fogják gyanitani bennem, kit a boszúállás inspiral s most dul ful a tobák ellen. Megvallom ez is ösztökél, mert micsoda világjárás ez, azon nem undorodnak, ha ételközben jár a szelencze, sőt bele nyulkálnak s valóságos crimen lesaenak tekintenék, ha izlésteljes szivarfüstöt bodorintanék, nem az ételek szüneteiben, hanem ugy az ebéd vége felé, azt sem naponkint, hanem mikor néha napján kávé is kerül. Ezen társadalmi anomalia már régen lázong keblemben, s Herculesre mondom örvendek, hogy kimondottam a szivarvilág régen elnyomott panaszát. Támadj fel álmaidból oh izlés, és ne türd a fekete öltönyökön a sárgafoltokat, néha oly garmada alakban, hogy kezdők, és tobáknövendékek egy adagra nem emészthetnek fel többet. Egyébiránt azt akartam mondani, hogy némely urak elvesztették szaglási tehetségüket, s igy avas szalonnát, büdös vajat vagy Arabia illatát egyenlőnek tartanak. (Veszedelem-boronálta, itt engem ért! fogja mondani az én kedves H. barátom.)

Van pediglen Rómában a corson egy bolt, nem tudom mit árulnak benne, mert közelében elvesztém szemem világát, mint erős torma szagánál szokás, hanem hogy velőkig ható turószag ömlik belőle, azt 20 lépésnyire megéreztem. Ha hobortos cselekedetekre volna pénzem, oda vitetném Európa szaglás nélküli ösmerőseimet s akkor látná a világ azon rendkivüli tüneményt, hogy e boltban sorba elájulnának a büztől. Lám emiatt volt a peroratio a tubákról. Képzelhetni már most minő ijedelmek közt közeledtünk e bolt tájékához. Varsóban egyszer az orosz czár tiszteletére olla potridát gőzölögtettek el, mire a közönség tova szaladt, csak vagy 100 nőt kivéve, kik elájultak. Ugy vélem ezt turó és sajt keverékből készitették, ami ad normam fekete és sárga tobák, legmérgesebb negativ illat.

Közönségesen ezen bolt mellett mentünk el ebédelni, az appetitorium tehát iszonyu volt. Al falcone czimü étterembe fordultunk meg legelőbb, részint mert jutányossága miatt ajánlotta útikönyvünk, részint mert délben tálaltak. Első abrakolásra

[1]) V. ö. A római katakombák. Irta dr. Zádori Ev. János. Pest, 1868. Kiadja a Szent-István társulat. Nyolczadrét, 185 lap, 19 ábrával. Mind ama kérdések, melyek a siralagokra vonatkoznak, s hittani érvgazdagságuk Rossi munkáinak nyomán tárgyaltatnak e müben; ezokon félve az ismétlésektől, oda útaljuk az olvasót, ha talán érdekelné az első keresztények sirokban töltött élete.

tehát oda mentünk. A folyosó és lépcső piszkát, mely talán Caligula korától maradt meg, nem említem, azt a mondottak nyomán képzelheti az olvasó. Beléptünk a terembe, hol izzasztó melegben, a legyek felhői vonultak a terem egyik végétől a másikig, elhomályositják vala bizonyosan az abroszt, ha a piszok homályát fokozni lehetett volna árnyékkal. Igy tehát döngicsélve idestova zugott a légycsorda. Az én hangulatom körülbelül olyan lehetett mint Leonidásé Xerxes előtt, félelem és vitézség egymást üzték, félelem mert ha e raj sültemre szál, megeszi, vitézség mert hiszen megvertek engem nehányszor már s igy tudom a csata sorát. Ugy ahogy megparancsoltuk az ételt; nem kellett várni sokáig, elhozták, félig sült sótalan zsemlyét állitva melléje.

Azt gondoltam, éhségről itélve, hogy nem győzi hordani az ételt; hanem elég volt megizlelni, hogy elmenjen az étvágy. A leves tele volt füvel, az igaz, hogy kövér jó fü lehetett, nálunk se kap különbet a tehén, legfölebb fejés idején. Három ezer ördög máj, dörmögtem magamban, öklöt szoritva az asztal alatt. A hus, mártalék nélkül szükölködött, mintha taplót rágtam volna. Csibét is emlegetett a pinczér, ezt hozattam; e gondolat kibékitett a sorssal, mert akár sülve, akár paprikával (mi gyermeteg sőt sületlen eszme, paprika Rómában) hozzák, elütöm az éhomat. A várakozás perczei órának látszottak, mig végre elhozták. Megsütve volt ugyan, hanem elfeledték megforrázni olyatén eredménynyel, hogy a tollak gyökei is kihullottak volna, csak szárnyas részeiket metszték el, fehérnyes alja ott maradt, s az olasz vendégszeretet nem késett a csibét mindenestül elém tálalni. Hát eszkimo, indiánfőnök vagy beduin vagyok-e, hogy tollas állatot tesztek elém?! — Nem igen mertem henczegni, mert az első napokban volt, hozzáfogtam a nyúzáshoz, hanem a bonczolás oly émelygést okozott, hogy ebben a cholerás időben tanácsosbnak véltem abba hagyni, és tova mentünk. Indulás közben koczkáztattam nehány szemrehányást, hogy nem embernek való étel az ilyen, hogy saját érdekökben kissé ügyelhetnének a tisztaságra, hanem a pinczér oly nyugodt butasággal beszélt a már legyek csordáival belepett csibe teteméről, ugy kidicsérte, miszerint azt minden tisztességes ember megeheti, hogy szavaim fali borsóvá lőnek. Sőt lenézett és oly megvetőleg, hogy szó nélkül mentünk le a ragadós piszokkal bemázolt lépcsőn, jól megjegyezve az utczát, és házszámot, hogy soha többé ide be ne tévedjünk.

Hatalmas baraczkot árultak a Navonán, nem tudom hány fontot ettem meg, mert csakugyan fonttal mérik, és ez elüzte az undort. Az nap hallók, hogy a dell animában egy német pap baraczkevés folytán cholerába esett, és meghalt, hanem engem közönségesen ez gyógyitott. Al falcone-t tehát nem ajánlom, mert kondornak, kányának való a tollas csibe.

Hazamenet ismét a sajtosbolt előtt mentünk el; a forró dél idején még intensivabb a büze. Aggodalmasan keresve az árnyékot, okvetlen kellő közelében mentünk el, s igy rémséges kinokat állottam ki. Hogy azt a rendőrség türi! hanem persze, az ő orraik is szagtalan müszerek.

Ezen büz iránti rokonszenv ugy véltem, csak nekem tünt fel, s az olvasó is talán gondolja, hogy jobb tárgy hiányában hozakodtam föl ezen szépészettan elleni dologgal. Hogy meggyőzzem, miszerint ez természeti jellemök, talán az éghajlatból eredt egyetemes sajátságuk, idézem Martens Györgyöt, ki 12 évig lakott Olaszországban s három kötetes munkájában, melyben túlnyomólag az éghajlati, növénytani állapotokkal vesződik, azt mondja, hogy valóságos ellenszenvvel viseltetnek az illatok iránt. Ennek folytán idegenek, főképen francziák, angolok, kik moschus vagy egyéb szagokkal ellátva lépnek olasz társaságokba, merőben eltévesztek a czélt. Főképen asszonyok irtóznak az illattól, sőt ugyanezen Martens állitja, egy lebetegedett asszonyról, miszerint elájult, mert testvére, violafüzérrel kalapján lépett be a szobába. Legott kivetette az ablakon kalapostul, de többé nem lehetett megmenteni az asszonyt. Elővigyázatképen salmiakot tartanak kézügyben a nők, hogy rögtön szagolhassanak, ha esetleg az illat veszedelemmel fenyegetné. Állitja továbbá, hogy Rómában a virágot puzza-nak hivják, ami büzt jelent, és hogy csupán szagtalan virágot tartanak szobáikban. Még azt is olvasom e könyvben, hogy egy háztulajdonos kénytelen volt házmelletti kertjéből kivágatni a narancsfákat, mert szomszédai a narancsillattól megbetegedtek, hanem azért vannak narancsfák a városi kertekben. Egy pézsmás idegen miatt, nem lehetett előadást tartani a szinházban, mert megszaladt a közönség, és a sapienza egyetemen tanitó

gyógyszerész, kénytelen volt moschus-át az egyetemi templom kupulájában tartani. (Italien, Stutgart II. 615. lap.) Ugyanezt mondja Bulwer: „Pompeji végnapjai" czimü müvének II. fejezetében, kikre ennélfogva teljesen illik a mondás, latet angvis in herba, mert minden violában, rózsában betegséget gyanitanak.

Ellenkező irányban pedig mintha előszeretettel viseltetnének. Ancona e tekintetben valóságos sentina gentium.

A büztenger ezen huilámjaiban, én is veszedelemben forogtam, hogy az illat iránt elvesztem emlékezetemet. Tudvalevő, hogy illat-memoriánk leggyöngébb. Hanem megvan még: nem döntöm el, hogy szerencse vagy szerencsétlenségemre-e? Elég az hozzá, hogy mi Róma, Nápoly, Flórencz, Zürich, Strassburgon keresztül Párisba utaztunk. A világtárlatot négy napig a szükséges megszakitásokkal bámultam; az emlékemben megmaradt tárgyak közt leginkább megemlitendő az illatkiállitás. Itt többször fordultam meg, ez volt szaglási tehetségem gőzfördeje, itt egészen helyre álltam, s most már ismét megérzem a vajszagot 1000 lépésnyire.

Az illatkiállitás egy rengeteg üveg teremből állt, melyből a nap égető sugarát erős ponyvák zárták ki. Az üvegfalak mellett apró oltárfélék valának egymás mellé szoritva, és elegans állványokon a legkülönfélébb czifrázatokban, (legtöbbnyire N(apoleon) betüt vagy E(ugenia)t ábrázolva láttam,) kiállitva az illatszerek. Az alakok merő üvegecskékből és finom toilette eszközökből voltak összerakva, bámulatos franczia izléssel. A terem közepén zöld bársony ottoman, üléssel kinált. A lég itt kéjlehellet volt. Arabia szégyelve panaszlá, hogy ilyesmit előállitani nem bir.

Tudvalevő, hogy a tárlat palotájában voltak óriási gőzgépek, melyek mély kutakból szivattyuzták a hideg levegőt, s igy daczára a városbani rekkenő hőségnek és az embersokaságnak, épen nem került izzadásba a járáskelés. Időnkint enyhe fuvalom száguldott át az üveg termeken, mihezképest az illattárlat közelében, a légáramlat fölkapta az illatfelhőket s messze nyargalva velök, sok sikátort töltött meg édes kéjlehelettel. Vajmi sokszor indultam e szag után s ez rendesen bevezetett az es bouquet tengerhez s ami fránya neve van a sok franczia olajnak meg pomadénak.

Ide jártam én pihenni, elfáradva a sok nézésben, de egyszersmind mint mondva volt, szaglási tehetségemet gyógyitani. Sőt szundikáltam is, a rugalmas pamlagon, rögtön felébredve, mint zsiványok betörésére, ha találtam a római sajtról álmodni. Midőn vizesrongy gyanánt tele szivtam magam, körutra indultam, meglátogatandó és kegyes mosolylyal jutalmazandó a kirakataik mellett őgyelgő ragyogó szemü kiállitókat. Mennyire örültek, midőn vásárlás szándéklatu arczczal közeledtem hozzájok, de a gloire-as nemzet fiai szivesen vették, hacsak bámulatomat fejeztem ki (ami persze legolcsóbb) a világhirü izlés, és Francziaországnak minden nemzetek feletti magasságáról. Legtöbbnyire olyan szerkezettel is valának ellátva, hogy egy asztalkán fehér billentyük ragyogtak, s ezek felett a különféle illatok neve. Mihelyt valamelyiket megnyomtam, legott az alanti csőből, finom illateső permetezett: ez azért volt, hogy oda tartva keszkenőmet, illatos utravalóban is részesüljek. Ezen illatár fejében csak egy rakás üzlet ajánlási jegyet, hirdetési czédulát kellett elfogadnom, és egész nap illat-nimbusban fürödtem. Ezen ár nem volt csekély feladat, mert ha egyszer körülmentem valamely osztályzaton, ugy lettem felpakolva hirdetési, üzletajánlási papirfalatokkal, hogy a bemeneti ár egy negyedét evvel lehetett volna visszaszerezni.

Minthogy a párizsi világtárlat ezen humanitarius oldalát, hogy t. i. egy szaglási tehetségét elvesztett utazónak, azt ott visszaszerezni sikerült, még fölemlitve nem olvastam, örvendve adom át az örökkévalóságnak a világkiállitás ezen kitünően nevezetes eredményét.

Nem kell megijedni, hogy majd egész Párizsig nyomorgatom az olvasót. Valószinüleg megunnók egymást addig, ha hamarább nem. Sietek kijelenteni, hogy még Nápolyba rándulunk, futólag Pompejibe nézünk, azután Monte Casinon, Assisi-n keresztül Flórencz, Pisáig, Milanóban elbucsuzunk.

Hanem be kell végeznem az ételekről szóló előadást. Összezsugorodván gyomrunk, utikönyvünk szerint a legjobb ebédlőt kerestük fel. Ez Spielman étterme. Neve után itélve, gondoltuk hogy német s a német konyha meglehetős rokonságban van a magyarral, főképen ha izleltük az olasz kotyvadmányt. A piazza di Spagnaról van a bejárás; hüs lépcsőn fölmenve, téglával padozott, sürü függönyökkel bevont étterembe léptünk. A tisztaság is volt észrevető, az evőeszközök elegantiát

árultak el, az öreg pinczér pedig jószivü, áldott szelid emberke volt. Az ebéd izletesnek mondható, substantiosus leves, izomdus marhahus, édes sütemény, megiható vörös bor. Kávét is ivánk, én bodor füstöt ereszték, hozzájárul, hogy magunk voltunk, igen jól éreztük magunkat. Éreztük ugyan hiányát a káposztának (oh mennyi csütörtök mult el nélküle) nemkülönben a mártásnak, hanem azok után mit zabáltunk össze eddig, Spielman türhető. Szándékunk vala ide járni rendesen, hanem másnap már föllebb rugtatták az ételek árát, harmad nap ismét, negyedik nap már meg volt kettőztetve az ára. Interpelláltuk a jó szivü pinczért, hanem ez a konyha legfőbb igazgatóságát okolta s igy el kelle hagynunk ezt is. Utoljára a corson, alle colonne czimü étterembe vonultunk, sz. Károly templomának átellenében. Itt legtovább, sőt a végig maradtunk. Mikor megdicsérek valami ételt, mindig secundum quid kell érteni, azaz viszonylag, mert ami ételeinknek nem juthat nyomába semmiféle olasz konyha. Olyan jóizü ételeket, mint p. az esztergomi papnöveldében készitenek, nem evett még Victor Emanuel sem. Kocsmakisérleteink közt egyszer benyitottunk Nazari éttermébe is, mely szintén a Piazza di Spagna-n van, hol közönségesen szállásolnak az idegenek. Baedeker is mondja, hogy az utazók elkényeztették, ennélfogva méregdrága. Ijedelmek közt, meglehetős csendes hangon ételeket rendeltünk s leves, hus, kis darab sütemény és egy meszely bor 4 frank s nehány centesimibe került. Ez természetesen felette sok volt s a drága emlékü Nazarit többé nem háborgattuk. Sohasem gondoltam arra, hogy a járdakövek kopogása valamit mondana, s most rájok hallgattunk, Nazarit az epulo nevét mondották. (Talán nebulot tetszett érteni? Szedő.)

Leginkább a bor tartotta bennünk az erőt, azért a bornemiszák Rómában hozzá szoknak. Aki megsoványodni akar, ne költekezzen fürdőkre, menjen Olaszországba s karcsu lesz mint a juházbot. Talán nem is leendett jó, ha Rómában otthoni ételekkel élünk, mert a melegben nem izlik az evés. Habár ez sem áll tökéletesen, mert ahogy ezeket irom, ugy izzadok mint Romában, és a V. R. ur nem panaszkodik étvágytalanságom miatt. Piget me spirare. Valósággal aug. elején ott nem volt nagyobb meleg, mint itt május végén. És már most vége legyen a gyomor miatti jajgatásnak.

XXXI.

A világ legszebb templomába megyünk.

Nincs kétség benne, hogy szent Pál temploma fuor le mura, azaz a bástyán kivül, legszebb egyház ezen a kerek világon.

Omnibusok állanak al Gesu téren, felülünk s várjuk az indulási órát, amely akkor szokott ütni, mikor megtelik a bárka. Bejött egy alsóolaszországi kanonok, ki hazáját beutazta s most Rómában pihent. Közlékeny jószivü ember volt, egész pajtásnak való, evvel beszélgettünk az uton, mely tartott vagy $^3/_4$ óráig. Lelkülete oly vidám volt, mintha napsugárból szőtték volna kedélyét. Minden kellemetlenséget eltávolitott jó hangulatával. Egyedül azért, hogy idegenek és papok vagyunk rokonszenvezett velünk. Mikor jó kedvü volt csaknem lenevettük reverendánkról a gombokat.

Cestius sirgúlája mellett visz az ut, azaz inkább az omnibus. Cestius Krisztus Urunk születése előtti időkben halt meg. Vala pediglen vir Epulonum, ki az áldozati, halotti torokat, játékokat rendezte, és különös finom inynyel birt, szóval ő Róma Bizaya lehetett. Az emlék egyik felirata szerint 330 nap alatt készült; középkorban Remus sirjának tekintették. Téglából van épitve s szürke márványnyal bevonva, magassága 110 láb. Már roskadozott is, 1663. VII. Sándor pápa rendbehozta, s most belülről is lehet látni, hol festmény nyomai látszanak. Minthogy Cestius a római komisz ételek miatt bizonyosan megfordult, azaz szüntelen forog sirjában, s rajtam különösen megeshetett szive, méltó dolog volt, sirkövéről, mely valóságos egyiptomi lobor, hálásan megemlékezni. Azt mondják hogy a pyramis, alakjával utánozza a máglya tüzét.

Az ostiai uton egy homoksik közepén van sz. Pál román basilikája. Kivülről csak gömbölyü uj tornya kelti föl a figyelmet, az épület semmi meglepőt sem nyujt. Pedig fönséges történeti helyen vagyunk. (A toronynak 193 foka van amint azt oda mászó kanonok-pajtásunk megszámlálta.)

Itt temettetett el sz. Pál, Lucina előkelő római hölgy által, kinek e térség tulajdona volt. Legott oratorium emeltetett föléje, Konstantin pedig Sylvester felszólitására templomot épitetett. Valentinian nagyobb templomot emelt, mely különféle javitásokon keresztül 1823-ig állt. Ezen év jul.

15-ik és 16-ik éjén egy szomszédos lakatosműhelyben tüz ütvén ki, egészen elhamvadt. A márványoszlopok mészszé lőnek, a festvények bekormolódtak. Nehány mozaik megmaradt, ami most is látható. Azt mondják, hogy akkor még szebb volt mint most. Az égés után XII. Leo pápa javítani kezdé. XVI. Gergely 1840 a kereszthajót, IX. Pius 1854 az egész templomot fölszentelhette. A főhomlokzat még nem kész, a kereszthajónál van most a bejárás.

A benyomás leirhatlan, mikor belép az ember. A márványpadlat fénylik, mintha a talajon óriási ablak nyulna el a templom hosszában. A menyezeten jótevő arany diszitmény ragyog le, az oszlopok oly finom tiszta márványból faragvák, hogy beleharapni késztetett. Az 5 hajót 80 granit oszlop tartja. A főajtónál kettő, az oltárnál 4 sárgafehér oszlop, keleti alabastromból készült, ezeket az egyiptomi király ajándékozta. Mert XII. Leo pápa a ker. fejedelmeket és hiveket mind felszólította adakozásra, hogy ezen fenséges Istenházat eredeti fényében visszaállítani lehessen. Ami királyunk hatalmas dalmatiai gerendákat ajándékozott.

Legnagyobb nevezetessége e templomnak a pápák mozaik arczképei, melyek az oszlopok fölött, ovál alakban a templom hosszában futnak, átmérőjük 5 láb. Tudvalevő, hogy ez csupán a római művészek titka, s ilyen mozaikot sehol e világon nem készítenek. 20 ezer szint azaz árnyalatot tudnak előállítani; nem követ használnak többé, hanem üvegféle anyagot, erre adják a festéket, és ismét üveggel bevonják, ekképen örökre tartják fel szinét. A titok nevezetessége ott rejlik, hogy másutt nem tudják az üveg-burkolatot ugy önteni rá, miszerint a smaltora (sürü-anyag) mázolt szín, össze ne zsugorodjék, föl ne cserepesedjék. Londonban tettek vele próbát, hanem sikertelenül. Ilyen rakmüvek diszitik a Páltemplomot. A pápák képeinek nagyobbrésze már kész.

Mi a templomot többször meglátogattuk, s mindannyiszor fájdalommal búcsúztunk el tőle. Kibeszélhetlen bája lebilincsel ugy, hogy nehezen esik a távozás. Egyszer ott végeztük a breviariumot, hanem az elragadtatás magával vitte gondolatainkat is, és bizony csak a szánk járt, gondolataink a sima márványokon csuszamlottak. Hisszük azonban, hogy az igy elmondott breviariumi imának is van értéke, mert hiszen azon intentióval végezzük, legnagyobb szórakozásban is, hogy dicsérjük az Istent. Már pedig a kimondott szónak van ereje önmagában is, anélkül hogy folytonosan kellene megujitani a szándéklatot, épen ugy valamint van a consecratio szavainak ereje, értéke, akkor, ha mise előtt megtévén az intentiót, a kimondott szavaknál értelmünk nem volt jelen. És az engedelmesség is nyom valamit, mely az önkénytelen szórakozásban elmondott imánál is érvényesül. Igy tépelődik, keresve keres az ember gyarlóságának kimentő érveket.

Az oltárok és az egész templom a legfinomabb márványokkal vannak bevonva. Mi nálunk utánzott márványnál egyebet nem látni, s mennyire nagyra vagyunk épületeinkkel. Az apsisban látni a püspökök neveit, kik jelen voltak az Immaculata dogma kihirdetésekor 1854-ben. Ott olvastuk a boldogult bibornok-érseket: Scitovszky Jánost.

Leginkább sajnáltam elválni egy Assumptiótól és egy ablak festménytől, mely ev. szent Jánost ábrázolja, (az ablakokban vannak az apostolok képei, emberfeletti nagyságban.) Az érintetlen ártatlanság, a szüzies szépség utánozhatlan eszményképe. Szent János valóságban ilyen lehetett. A többi kép is szép, kifejezésteljes, hanem ez lelánczol és csak nagy nehezen bocsát el magától. Jobban mondva emléke velünk megy, világol elménkben s őrangyalként ragyog arcza köznapi teendőink felett. Egy mellékoltáron van kedves zöld szinű márvány, mit az orosz czár (a boldogult) ajándékozott, ez is határtalanul kedves benyomást tesz.

A szomszéd kolostorban benczék laknak, de nyáron át a városba kell vonulniok, az ezen a tájon uralkodó döglég miatt. Csak egy pater és egy laicus jön ki (naponkint felváltva) s őrzi a házat. A kolostort is megjártuk. A széles folyosókat feliratok diszitik. Ugyanis e kolostor táján, vagy 500 évig keresztények temetkeztek, nem csoda tehát, hogy temérdek feliratot találnak, és bármi töredék legyen, összeillesztik, a betüket rajta vörös festékkel olvashatóvá teszik, idő- és tárgy-rendben a régészek bámulatára kiállitják. Rendezi, mint ott valaki mondá: Rossi; néhutt ahol több töredék van meg, s irott könyvekben megmaradt nyoma a sirversnek, kiirják, csakhogy külömböző betükkel az egészet. Ami hiányzik üresen marad, amit valószinünek gondolnak, azt kiirják ugyan, hanem kérdőjelt mellékelnek hozzá. Szenvedélyes régészek

itt valamint a vatikánban is, napokat töltenek, oly érdekes a régiek gyászirályát tanulmányozni.

Szent Pál templomából egy vasárnap tovább mentünk s egy kis óra alatt, gyalogolva, elérkeztünk a Tre fontana apátsághoz (ad aquas salvias). Neve ama három forrástól ered, melyek szent Pál levágott fejének (mert itt végeztetett ki) háromszoros ugrásából eredtek. Van itt egy kis román basilika, 1222-ben épitve. Egy gömbölyü templom (S. Maria Scala Coeli) itt volt szent Bernárdnak jelenése. A harmadikban van a forrás. Az épületek kőkeritéssel vannak bevonva, csak ezen át néztünk be, és a rostélyos kapun, melyen egy nyomtatványt láttunk: Adatik tudtára mindenkinek hogy 3 nyári hónapon át, senki sem lakik e helyen, (ugy tetszik egy napot kivéve hetenkint) aki látni akarja, nem tudom, hol, kérjen ki egy barátkát, aki felnyitogatja. A télen olvastam valamely lapban, hogy Ő szentsége e helyet a szigoritott cziszterczita rendnek adta, kik itt állandóan akarnak lakni. Egy két nyáron eltürik, hanem tovább aligha birja jövevény ember elviselni a dögleletes levegőt.

Körüljárva az épületet visszafordultunk; az uton találtunk balra egy arenariumot (homokgödör), honnét szedték a rómaiak már régi időkben a nevezetes homokot, és kereskedtek is vele. Bezzeg nincs neki katakomba alakja, merőben különbözik a siralag folyosóktól, tehát a keresztények maguk ásták a katakombákat, és nem használták fel a homokgödröket, az arenariumokat. Továbbá találkoztunk két franczia püspökkel, kik hintón mentek ki, a titkár ur a bakon ült; ezek tőlünk kérdezték vajjon lehet-e bemenni a Tre fontanehez, mi szokott udvariassággal, elmondottuk tapasztalatainkat, dagadván amellett kebelünk, hogy idegen országban másokat utbaigazithatunk.

Nem kényességből hagyják el lakaikat nyaranta a benczések, hanem azon eléggé fontos okból, hogy a malaria (rosz lég, aria cattiva) oly hideglelést okoz, mely könnyen halállal végződik. Ugyanis közép és alsó Olaszországban, a nem mély, álló vizek mérges lázt okozó levegőt lehelnek; ez közönségesen a vizek szine felett tanyáz, még ha kiszáradnak is, de a hőség fokoztával szélesebben is kiterjed. Télen át nincs Italiában malaria, tavaszkor kezdődik, legfőbb fokát augusztusban éri el, ezokon Rómában a szolgák, ha borravalót kapnak, jó barátok egymásnak avval szoknak köszönni: kivánok szerencsés augustust. Lehet azonban ekkor is közeledni a mocsárhoz nappal, mert akkor megvan az emelkedő léghuzam. Mi is egy sással benőtt, zöld vizü, verhenyes piszokkal bevont pataknál időztünk, de csak nálunk is posványok közelében lévő dögleletes szagát éreztük, és nem volt bajunk. A veszély éjszaka kezdődik, mikor megsürüsödvén a lég, akadályozza a malaria oszlását. Felhőtlen éjeken a kisugárzás legerősebb, innen ered a vélemény, hogy a holdvilág mérges hatásu. La luna maca i ossi, a hold lágyitja a csontokat. Közmondás továbbá, mikor a halászok döglött halakat találnak, azt mondják, hogy allunato, meg van holdozva.

Magasságra nézve fölszáll a malaria 1200 lábra is. Szélben pedig a legtávolabb vidékekre is elhat. Tapasztaltatott ugyanis, hogy távoli, de a szélvonalba eső vidékeken is pusztitott; sőt a tengeren is ártalmas olyan pontok mellett időzni, melyeken posványok vannak. Azt mondják, hogy ilyenkor a rothadó állat-organismusok megmételyezik az élő organismust; mert tapasztalták, hogy midőn őszkor sok állat, rovar döglött el, fokozódott a malaria. Bizonyos, hogy éghajlati viszonyok okozzák. Óvszerei: meleg ruha, száraz lakás, kerülése az éji légnek és harmatnak.

A betegség jelei, dagadt has, szükölő mell, hosszu nyak, gyenge hang, lassu járás, alélt tekintet, sápadt arcz; sőt még torz növés is jellemzi a malariavidék lakóit. Az idegrendszer náluk fásultságban lenni látszik, mert a legfájdalmasabb müveteket hidegvérüen viselik el, s lelkületre phlegmatikusok. Mondják, hogy 1777-ik év előtt, mikor a pontini mocsárokat szárítani kezdték, olyannyira petyhüdtek voltak a pontini lakosok, miszerint a benyomó ujj, sokáig tartó mélyedést okozott testökön.

Gyermekek 10-ik év előtt nem igen kapják meg a lázt, de azontúl már veszedelmes lesz. 35—50 közti kor a válság időszaka, kik ekkor el nem halnak, néha nagy kort érnek el, voltak már száz évesek is, főképen asszonyok. Vannak a toskánai maremmák mellett asszonyok, kik 7 férjet nyüttek el. Embert azonban nem találni, kinek kettőnél több felesége leendett.

Idegenek ritkán érzik első évben a lázt, közönségesen a másodikban. Állatok nem oly mértékben, de mégis érzik befolyását. Esős időben gyengül a mérge. A föld müvelése, csatornázás, üzi e

rettenetes ostort. Hol ezelőtt Virgil és Dante szerint dögleletes levegő pusztított, mint a Chianavölgyben, most, a mocsárok lecsapolása után egészséges a lég, a törpe ősök unokái egyenes testalkat és tüzes szemjárás által tünnek ki.

Rómában még elég tenni való van, habár a pápák rettentő pénzt költöttek mocsárszáritásra. Már 1417-ben kezdette V. Márton, legtöbbet tett VI. Pius. Róma kerülete egész Frascati, Albano-ig, sok helyütt malariával van fertőzve. Rómában, főképen a leglakottabb városrészekben nem érzik hatását, innen van a szójárás, hogy malaria ott kezdődik, hol végződik az utczakövezet. Martens mondja, kitől vettük leginkább ez adatokat, hogy a Vatikán tája legmérgesebb. Sardiniában „Intemperie" a neve.

Maremma (regio maritima) posvány vidéket jelent általában, melynek kellemetlen adaléka a malaria. Nevezetesen értik alatta a földközi tenger azon partjait, melyek Toscanában, Cecina torkolatától 20 mértföldnyire, 2—2⅓ órai szélességben, iszap, káka s más koros növénynyel vannak befedve.

A malaria tehát ugyancsak elegendő ok, hogy a benczések nyaranta kiköltözzenek szent Pál kolostorából.

XXXII.

Még egy kirándulást tettünk Albanoba.

Erre rá mondhatjuk: és zöldbe valánk.

Róma egyetlen indóházába hajtattunk s 7 órakor elindult a vonat. Vasárnap levén, szép társaság gyült együvé, nagyobbrészt mesteremberek, feleségeikkel. Ezek csecsemőiket páratlan hidegvérüséggel szoptatták, mig a férj, együvé tartá a czókmókat, mikkel utazni szoktak az asszonyok. Természetes, hogy a süldő rómaiak jóllakott gyomorral nem nyugodtak anyáik kebelén, hanem olyan hangokat adtak, amint csak telt fejletlen testi műszereiktől. Kis ideig tartott veszteglés után, csak annál nagyobb lett a torokszakadásig vitt lárma. A természet eme sipjainak öszmüködése eszembe hozta a gyermekkiállítást, melyet ugy tetszik Amerikában rendeztek nehány év előtt. Sokkal hamarább eléglettük meg e vasúti concertet, mintsem az albanói indóházba értünk volna, pedig ez utazás csak ¾ óráig tartott.

Ezen vasútvonal Nápolyig megy, Ciampino állomásnál balra Frascatiba csap el. Sok rom mered mellette s tövig száraz füvet lenget a szél, mely bár hüsebb lett volna, mert habár reggel volt, izzadánk már.

Albanoba érve, az állomástól, egy ötlovas óriási omnibus 35 embert nyalábolt fel, hogy a 3 olasz mértföldnyire távol álló városba szállítson. Némelyek gyalog (ez tart ¾ óráig) mások szamarakon igyekeztek fel. Mi az omnibus tetején az imperialon foglaltunk helyet, honnét pompás kilátás esik a tengerre és Latiumra. Gyaloglók a mély útak miatt semmit sem látnak. Ösmerkedtünk az urakkal a kakasüllőn, egyik azonnal magyaroknak tartott, Borghese herczeg magyar születésü nejéről Apponyi grófnéről beszélt, s magasztalá mi derék hölgy. Hanem a szegény azt gondolá, hogy a magyar nyelv a latinnak sarja, vagy vegyüléke. Csodálkozott a felvilágositáson; láttuk arczán kifejezve: lám eddigi tudományom füstbe ment, már most minő nyelvcsaládba sorozzam ezt a magyar nyelvet Egyébkint sok fából faragott ember lehetett.

Mig a kocsis fia kiszedte a kocsizás árát, némelyiknél sok vesződés után, addig épen a városba értünk. A „pósta" szállodánál megálltunk. Reggeli után, szamarakat fogadtunk, Albano elragadó vidékét látandók.

Most már el kell mondanom a város eredetét, fejlődését, lakosait. De ezt eddig is oly scandalosus rövidséggel végeztük, hogy nem hiszem, miszerint ijedésbe ejteném az olvasót, földrajzi állapotok leirásához, készületeket téve. Albano, Pompejus és Domicián villáin épült. Magas fekvése miatt (1225' a tenger felett) mindenkor kedvencz tartózkodási helye volt a rómaiaknak. És e tekintetben ugyan nagy jótétemény, mert mig Rómában, mint őszkor a legyek mászkáltunk, itt a nap sugarán sem izzadánk. Van is tele juniustól—octoberig különféle néppel. Van 6000 lakosa, és püspöki széke. Középkorban a Savelli grófoké volt, aztán Odescalchi é, végre a pápa kezére került. Templomai egyszerüek. Romjai közt mutatnak a Horatius és Curatiusok sirjára, Ascanius emlékére, amphiteatrumra. De ezeknél nincs érkezésünk időzni, oly szép a táj, oly üde illatos a levegő, oly kellemes itt a lét, hogy jobbat kivánni sem lehet.

A kegyetlen fatum ugy hozta, hogy szamaram ismét makacsfülü állat volt, s igy nem vezethettem a csoportot, mások mentek elül. Megfordult agyam-

ban Caesar mondata: inkább itt (gunyhóra mutat) első, mint Rómában második. Csakhogy a jelenvaló körülmények közt, inkább csacsim fejében fordúlt volna meg ezen eszme, s akkor előre vágtat; de nem történt meg, talán a honhagyott kóróra gondolt. A lovász ütlegelte, én simogattam homlokát, melyen különben kóczos serénye lógott, de nem tudtuk száguldásra hozni. Arriccia felé menénk.

Arriccia egy szomszéd hegyen épült város, hol hajdan vár volt, a város akkor a via appia mellett, a sikon vala. Minthogy a Nápolyba vezető főut mellett terült el, népvándorlások és seregszállítások alkalmával sokat szenvedtek a lakosok, jónak látták tehát inkább a hegyre vonulni, s igy a két várost Albano és Arriccia-t, egy mély völgy választá el. E völgybe hidat épitetett IX. Pius, Bertolini épitész által, mely 1846—1854 készült. Tömörség és finom épitészete által egyiránt nevezetes; szokás ennélfogva a Pius tettei sorozatában, ezen vizvezeték alakú hidat is felemlíteni, illetőleg festeni, ott látni a vatikáni újabb folyosók egyikében is. Került 140 ezer scudiba, (még egyszer annyi pengő forint.) Három emeleten van rajta 6, 12, 18 piperin-ív. A távolság azelőtt volt 16 olasz mértföld (miglia = kilometer, vagy egy nyolczad német mértföld) most pedig, szinte egy várossá nőtt össze Albano és Arriccia.

Mi is eme hidon mentünk szamár háton. Lovászunk figyelmeztetett amint fizettük a két garas hidvámot, hogy amott jön a nápolyi király, ki Albanóban lakván, séta lovaglást tett, egy urtól kisérve. Amint közelébe értünk, nyájasan viszonozta üdvözletünket, mire jól szemügyre vettem, barna szikár fiatal ember. Nyugodtság és remény olvasható ki arczából, vagy legalább én olvastam ki. Reményét országa visszaszerzésére nézve, akkor nevetségesnek gondoltam, most azonban, ahogy láttam és hallám Nápolyban a közelégedetlenséget, az adó növekedése és zavar miatti panaszokat, nem lehet eszeveszett hóbortnak tartani a reményt, hogy a nápolyiak vissza fogják őt kivánni. A „nagy államiság" ujdonszerü, de költséges játékát megelégelték. Belátják, hogy rájok is illik, egy arriccia-i ház felirata: parva domus, magna quies, hogy jobb dolguk volt, mikor nem voltak európai hatalmasság, nem ültek küldöttczeik — békét vagy háborút viselve frakkjaik szellentyüiben — az európai tanácsban.

A magas hidról letekinték a Chigi parkba, melyet egy végrendelet következtében nem szabad mivelni, hanem hagyni kell az önkényes növekedést. Meglátszik is rajta, mert

> Minden ugy elvadult, ugy elhagyatva van,
> Csak a vad természet munkál szabálytalan.

Arriccia 2000 lakóval bir, szépen van épitve, de azért le sem szálltunk benne. — Galora jezsuiták nyári laka, megnéztük egyszerü templomát, és szép árnyékos úton Genzano felé igyekeztünk.

Genzano szintén hegyen épült, egy lángony (vulkan) oldalán. 5000 lakóval és jó borral bir. Arról is nevezetes, hogy az Urnap nyolczadát itt különös fénynyel ülik. „Infiorata di Genzano." A házakat merre vonul a körmenet, virág és falevelekkel földiszitik, (mindenki a magáét) ugy, hogy versenyeznek ez illatos szövetek, akármi szép szőnyeggel. Feliratok, czimek, állatok s egyéb diszalakok ragyognak a falakon. Sokan jőnek ez alkalomra messze vidékről, és mindenki bámulja a genzanoiak müvészi érzékét. Délben lófuttatás, délután táncz, este kivilágitás tartja mozgásban a vendégeket.

Gyöngye azonban a kirándulásnak volt a némi tó (lacus nemorensis), Lago di Nemi egy kiégett krater, kerülete három miglia. A krater falai 300' magasak, s ezen magasságról, a vendéglő szine alól (meglehetős piszokban) néztünk belé szamár hátról. Régente Diana tükrének hivták, ki itt nagyban tiszteltetett. Még most is benne van Tiberius elsülyedt fényes hajója. Sikertelenül fáradtak azt 1829. és 1830-ik években felhuzni, mert csak nehány gerendát és bronzszeget kaptak, mit a Kircher muzeumban láthatni. Láttunk ladikot rajta, de nem vala érkezésünk lemászni a meredekről, mely katlan módjára körzi. Amint megláttam, legott az erdélyi Annató jutott eszembe, tökéletes képmása. Nem olyan nagy, hegyei magasabbak, azért több árnyékot kap. Döbbentő e hatás, mintha szégyenkeznék a nap sugaraitól. Dante láthatta s talán e mintára alkotta képzelme a pokoli köröket, cerchio-kat. Mélysége 300 láb. A levegő felette gyönyörüen kék volt, szóval feledhetlen látomány.

Jövet az albanói tóhoz értünk, mely sokkal nagyobb, de partjai nem oly elragadóan regényesek, amint amazé és mélyebben is fekszik. Sokáig mentünk partjain Castel Gandolfóba tartva. Szép árnyékos ut vezet szakadatlanul; körösztül mentünk

az Emissario-n. Az emissarius egy óriási fedett csatorna, melyen az albanói tó vize kifolyik, malmot hajt és Tiberbe ömlik. K. U. előtt 397. évben az albanói tó, gazdag forrásai következtében ugy megáradt, hogy féltek, miszerint a vidéket mind elönti. Ez okon a sziklába csatornát vágtak, melyen 5'—10' láb mélységű viz lefolyik. A mű egy év alatt készült el. A custode-k szoktak deszka-darabokra gyertyát tenni, s a mint ezek az egyenes csatornában leusznak, megvilágitják a kőbevágott munkát. Meglátni a kiálló vágásokat, s felriasztott denevér táborokat.

Castel Gandolfo a pápák, főleg IX. Pius kedvencz nyári laka. Itt szokott nyaranta időzni nehány hétig. Váralaku kastély, elragadó vidékkel. Középkorban ez is a Savelli családé volt, 1596 óta a pápáké. VIII. Orbán pápa épitette Moderno által a kastélyt, melynek kapuja előtt mentünk el, sietvén Albanoba hova délre szerencsésen meg is érkeztünk.

Ugy tetszik Ariccia-ban láttunk készületeket szamárfutásra, mely délután volt tartandó; a gyerekek már körülfutkározták a tért, s élvezték a mulatás előizét. A serdültebb kamaszok nem messze játsztak, talán gomboztak, körbe ülve a földön, ugy, hogy térdök égfelé forditott éles szöget képezett. Egyik megjegyezte ránk, hogy ezek is szamár futtatásra jöttek. Ez nevezetes jelenség lehetett, mert szamarat futtatni igen nehéz. Bármennyire szerettem volna jelen lenni, tovább kellett ügetni, mert ki volt már mérve időnk.

Ebédután megnéztük a várost. Ugy vélem Narducci palotában lakik a nápolyi király családjával. Amint arra menénk, három szépen éneklő egyénnek dobált fényes lirákat az első emeletről. Siestara mentünk a Doria villába. Mert az a szép szokásuk van ezen nyaraló uraknak, hogy vasárnap kinyitják palotáikat a vendégeknek s igy mi is eme gyönyörü kertben, illatos olajfák árnyában, bársony gyepre hevertünk le. Talpainkat is felszabaditva a bőrnyűgtől, a napra forditók, hogy szintén emlékezzenek az olasz illatár enyhe fuvalmáról. Nem messze szökőkut locsogott értelmetlenül magában, ez volt altató dalunk. Az olajfa oly csendesen sitteg suttog, és senkise tudja, hogy mit. Kertekben a legyek is udvariasak, nem bántottak, a nap is szeliditve küldi sugarait, nem csoda tehát, hogy habár orditott is a farkas, mit a hosszu ut alatt pajtásom kilovagolt magának, pompásan elszenderedénk.

Öt órakor térzene, mely alatt eltemetendő halottat hozának a templomba. Sok nemzeti viseletü nép nézte, mikor az omnibusokra mászkáltunk. Ez jó sokáig tartott, mert a vendégek kissé berugottak valának. Egy szomszédház erkélyén egy csapat leány mulatott és nevetgélt, kétségkivül élczeltek is a mászkálók egyenetlen tartása felett. Oly pajkosok lőnek, hogy elvégre intettek, lobogtatták kendőjöket ahogy elindultunk. Azonban már nem voltunk oly sokan, mert némelyek nemjárható állapotba jutottak. Amint kivonultunk a városból az indóház felé, két részeg franczia mesterlegény kapaszkodott fel. Ezek aztán két óra hosszat mulattatták a közönséget, mert sokáig kellett várni a Nápolyból jövő vonatra.

Ugy garázdálkodtak ezek az omnibuszon, hogy kihányták batyujokat, mire az egyik kénytelen volt leszálni. De a másik nem tágitott, mire kis lökésre szintén leszállt, mint eső az égből, létra nélkül, és igy mindketten gyalog dőlöngéltek az indóházba. Itt aztán elkezdődött a hetcz. Orditottak a mekkora hangon csak telt tőlük. Legtöbbnyire egymást kergették, látszólag haraggal rugdalva egymást, s lármázva nemcsak francziául, hanem az egyetemes bornyelven is. Ritkán kaptak a többiekbe, a mikor aztán találgatták ki, micsoda; bennünket törököknek tartottak zsinóros ruhánk miatt. A csendőrökbe is kaptak, de ezek, miután részeg embernek a szénás szekér is kitér, bámulatos türelemmel csititották a két zavart fejü gallust. Néha ugyan kitelhetőképen görbén néztek rájuk, hanem pajkosságukat el nem oltották. Néha egy lábon állva, a másikkal oly kört csavaritott, hogy a pajtásának orra körül hadarászot, de soh sem ütötte meg, mi részeg embertől nagy ügyesség volt. Néha még azt gondoltuk, hogy kolbásznak apritja ellenfelét, de ez meghunyászkodva kiforgatott szemekkel bocsánatot kért és legott agyba főbe ölelgették egymást, és összecsókolózának a barátság ujabb megerősitésére.

Elvégre jött a vonat, bedobták a waggonba a két részeg francziát, és elszunyadtak oly mélyen, hogy harsogott hortyogásuk; majd pedig fujtak, mintha orruk nyilása fagót lett volna. Zsipongva nyüzsgött a jókedvü nép a nemszép római indóház-

ban, hazaballagva azon tudattal aludtunk el, hogy jól töltöttük a napot.

Ezek vasárnap történtek. Hétfőn este, a csak imént kedves légü, és egészséges városban kitört a cholera, s oly dühhel, hogy a vasut nem birta fölszedni a menekülőket, sokan gyalog jutottak Rómába még ez éjjel. Rómában több hét óta 5—6 ember halt meg cholerában, a kik tehették a vidékre mentek, most pedig a kedves Albanóban kezde dühöngni. Oly rögtön támadt, hogy felhőből jöttnek hirdették. Némely házból egészen kihaltak az emberek. Az első holtak között voltak az orvosok is. 30—60-at számláltak naponkint. Nevezetes, hogy sok gyermek lett áldozata. A nápolyi királynak anyja és két gyermeke is meghalt. Altieri bibornok, ki legott kijött hivei közé és vigasztalta, gyóntatta fáradhatlanul, nehány nap mulva cholerába esett s 2 órai szenvedés után kiadta lelkét. A szent Atya 5000 scudot küldött a szegényeknek, élelmi szereket s orvosokat, de nem lehetett megállítani. Vajjon ama vidám leány csapatból hányan élték tul az iszonyu rémnapokat? A rómaiak is megijedtek, de azért nem lett nagyobb a halandóság. Mi örültünk, hogy erre következő pénteken Nápolyba mehettünk.

XXXIII.

A jezsuitáknak nem messze a német-magyar intézettől van még egy templomuk, szent Ignácz tiszteletére, ennek egyik gyönyörü mellék oltárában fekszik szent Alajos. Itt akarván misézni, 5 órakor koczogtattam a főajtón, vagy negyedórai várakozás után fölnyitották, de már el voltak foglalva az oltárok mind. A sekrestyében kérdezősködtem, hogy mikor lehetne a szent Alajos oltáránál misézni? Oh addig ne várakozzék, mert 8 óránál hamarább nem lesz üres az oltár. —

— Talán holnap jöhetnék ötkor?

— Mondtam 4-től 8 óráig egész éven át le van foglalva. A jezsuiták ugyanis a szomszédban — Collegium Romanum — lakván, nyolczig vetekednek az oltárért. Másnap csakugyan hozzájutottam és egész kényelemmel időzhettem a mementónál ameddig csak tetszett.

Ezen templomot szent Ignácz szentté avattatásakor kezdette épiteni Ludovisi bibornok. A tervet Demenechino és Grossi jezsuita, állitották össze. A benyomás nagyszerü; a mit leginkább elősegit, hogy e templomban van a legszebb látarányi távlat (perspectiv) melyet az e tekintetben hires Pater Pazzi jezsuita festett. Ugyanő adta a kereszthajó jobbra levő szent Alajos oltárához a tervet. Ez kincse a templomnak, azért csupán erre szoritkozom.

Az oltár mensája alatt kristály üveg falak közt látszik szent Alajos koporsója. A gyönyörü két lapis lazuli, melylyel ki van rakva, ugy leszegzi a tekintetet, hogy alig látunk mást, végletei aranyozott bronzba foglalvák. Egyéb szép márvány is disziti ezen oltárt, hanem legfönségesebb az oltárkép, ami finom dombor-mü, fehér márványból, és ábrázolja szent Alajos menybevételét. A mü szerzője Le Gros, ki XV. Gergely itt levő szobrát készitette. A sokféle angyalok közt leginkább kidomborul szent Alajos, az ártatlanság azon idvezül arczával, mely többé nem sanyargatta, nem ostorozta magát, hanem jutalmai elé repült. Mondják, hogy aki eme márvány képre tekint, akárminő heves kisértetei lennének, menten lelohadnak. Környezi is sok imádkozó szakadatlanul. Áldoznak is minden misénél ez oltárnál, mert itt tartatik az oltári szentség. Én is 12-őt áldoztattam, uri nők lehettek, két fiatal ember és 2 jezsuitanövendék.

Mise után, mint Róma egyéb templomaiból a misező pap, nyomtatott tábláról, 5 latin imát szokott mondani, mihez bucsu engedély van kötve; a nép latinul folytatja a Miatyánkot, szintugy a loretomi lytaniát. Minthogy latin az egész, elvárják az idegenektől, hogy szintén elmondják.

E napot a collegium Romanumra szántam, azért beőgyelegtem a rengeteg épületbe. Alapitója Loyolai sz. Ignácz s elvégre mintaintézet lett. Ez Róma egyeteme, egészen a jezsuiták látják el, kik közt igen sok világhirü tudós is találtatik. Gregorianumnak is hivják, mert XIII. Gergely épitette óriási tantermeit. Alul vannak az alsó iskolák, arkádok alatt van a bemenet. Első emeleten benyitottam, azaz csak a vastag függönyt eltoltam s ott valék a dogmatika előadáson, melyet Franzellini jezsuita tartott. A terem hallatlanul magas, kettős egymásfeletti ablakokkal; teli van padokkal, ugy azonban, hogy a falak mellett, emeletes padok futottak, a felsőbbülők lábai érintkezhettek volna az alsóbbak fejeivel. Beleférhet vagy 300 hallgató, most azon-

ban (aug. 7-én) már csak ugy 80 lehettek, különféle szerzetek, megyék, intézetek, nemzetek fiai. Jobbra a tanszéktől — mely kis falusi toronymagasságu — piroslottak a magyar-német ifjak gyalogbibornoki vörös ruhájokban.

Franzellini hirneves tanár Olaszországban; épen Melchisedek papságáról beszélt, s annak előnyét, fensőbbségét fejtegette, igen értelmesen, tüzzel izegve mozogva beszélt. Érvei közt volt, hogy Áron papsága bennfoglaltatott Ábrahámban, és ezen Ábrahám áldásért folyamodott Melchisedekhöz, ki előd és successor nélküli pap vala stb. Kár, hogy előadásaik csak kőrenyomva árultatnak. Egyik értekezését „De Deo uno et trino" megvettem 10 frankon, de néhutt oly elmosódott a nyomás, hogy mérgemben két hétre is eldobám.

Az óra végeztével kivonultunk, és egy másik terembe léptem, hol examen ad lauream tartatott, azaz szigorlat. A tárgy hit- és erkölcstan volt. Examinált 5 jezsuita tanár, 60—70 növendék jelenlétében. Azonban a scholasticus modor élvezhetlenné tette az egészet rám nézve. Merő: concedo, nego, distingvo, alig hallottam egyebet. Nem kárhoztatom a scholasticusokat, kik oly fönséges módon kiebb terjesztették a hittani láthatárt, hanem az bizonyos, hogy mikor egymásközt beszélnek, csakis maguknak beszélnek. Nagyon be kell szokni modorukba, hogy megértsük, nem könyveiket, mert ott a gondolat stabilis, ismételten is megnézhetjük, hanem vitáikat. Ugy hallám, hogy a kinek 24 calculus közt 18 kitünője vagyon, oda eresztik a laureális vizsgához, melyből tudori kalappal lép ki. A kit ez nap főztek, sütöttek másfél óráig, belga-születésü növendék volt.

Egy scholasticust (tanoncz jezsuita) kerestek a magyar növendékek, s evvel aztán bejártam az egész collegiumot. Az ötödik emeleten volt szent Alajos szobája, most gyönyörü kápolna. Magas szoba 3 ajtóval, szép aranyos oltáron diszlik gyönyörü képe. Mellette szent Berchmans szobája van, melyet szintén kápolnává alakitottak át. A harmadik szép kápolna arról nevezetes, hogy itt tette le fogadalmát szent Alajos. A szent Szüz szép képe tiszteltetik az oltáron; virgo velata.

A könyvtárban, melyet folyvást szaporitanak, látogatnak, a bemenettől balra találtam meg Peronnet. Minden utazó rendesen itt találja; a könyvtár felette gazdag historiai és a szentatyák irodalmában. Hüs világos szögletben, a falak könyvszekrényekkel fedvék, a vén dogmatikus egy ócska széken ült s a mint megmondám kilétemet, névszerint hogy centesimal arányban collegája is volnék, leültetett. Igen nyájas, alacsony, üde elméjü öreg ur. Politika, koronázás, rationalismus, materalismus voltak a beszéd tárgyak. Egy fölvetett kérdésemre, melylyel vesződöm, ha vajjon földünk theologikus központja a mindenségnek, egészen ugy felelt, amint elméletembe illik, azért hivatkozom is rá. Emlité, hogy dogmatika kiadásai közt legjobb a turini. Most Jézus életén dolgozott, melynek megirására még 2 évre van szükség. Félórai időzés után tovább mentem, végszava volt hozzám: ausibus humanis et voluisse sat est.

Azután fölvezetett a vidor jezsuita növendék a csillagdába, mely az Ignácz templom főoltára felett emelkedik a magasba. Ezen observatorium hire már régi, hanem első ranguvá növekedett, világhirü csillagásza által, kit mindenütt ünnepelnek. Neve Pater Secchi jezsuita. Furcsa, hogy a leginkább sötétséget terjesztő szerzetben első csillagász támadt. Talán még sem igaz, hogy oly sötétenczek a jezsuiták. Az egész csillagdát saját eszméje szerint alakitotta Secchi. Nem emlitem a 6-ik emeleten levő könyvtárát, csillagászati szereit, két segédének (egyik laikus frater) dolgozó szobáit, a fölséges kilátást, mely innen az egész városra esik, csak magát az observatoriumot emelem ki sajátsága miatt. Valamivel kisebb a gyulafehérvári püspöki csilagdánál, hanem igen könnyü kerek mozditással körbe fordul az egész. Gömbölyü kalitka módjára van épitve, alja golyókon nyugszik s ezek egy vályúban két lábnyi távolságban könnyitik a forgást. Ennek folytán a házzal együtt akár merre lehet igazitani a három öles látcsövet. A látcső gránittalapon mindig a meridiannyilás felé van irányozva s könnyen igazitható.

Azonban legnagyobb nevezetessége eme csillagdának a szintén Secchi által feltalált metereograph (lebirda). Oda fönn volt kiállitva de nem járt, mert valamely kereke eltört, s a távol levő Secchi egyedül tudja megigazitani. Összevissza értelmezte a jó frater, de persze nem tudom nyitját. Jobban szemügyre vehettem Párisban, hol az első aranyérmet nyerte el a tárlaton, mert ott járt, azaz dolgozott. Az egész egy 10 láb magas, 4 láb széles s ugyanoly mély szekrény, melynek végletei drága fából,

táblái pedig üvegből valók. Láthatjuk tehát belső szerkezetét, azonkivül egy négyszög lábnyi papirt, melyen alulról fölfelé ironnal jeleztetnek a légtünetek. Kik bővebben akarnak e csodagépről értesülni, olvassák el „Année scientiphique.“ (Paris 1868 pag.) czimü könyvet, vagy „Natur und Offenbarung“ ez idei 3 füzetet. (XIII. kötet.) Szörnyü vigyázattal jártak körötte, tele volt aggatva „ne tuchez pas“, ne nyulj hozzá, feliratokkal. A bámulók merő magasztalásokkal, (opra divina stb.) távoztak tőle. Ugyanis ezen lebirda olyatén óramü, mely egyszerre jelzi a különféle időviszonyokat, és nagyobb pontossággal, mint akármilyen lebészeti (meteorologiai) iroda. Névszerint kimutatja a légnyomást, a levegő páratartalmát, az eső mennyiségét, idejét és irányát, a szél rohamát, a delejes el- és lehajlást. A természet ezen sürgős titkára, 40 ezer forintba került, szerzőjének pedig a franczia becsületrend szalagját szerezte meg. A tárlaton a meteorographot Pater Secchi akárkinek franczia, olasz, angol nyelven maga értelmezte.

Páter Secchit a pápa az augusztusi napfogyatkozás vizsgálata végett más nemzetek csillagászaival Indiákra küldé, mert a csillagászok, egy csillagot keresnek, melyet a nap fénye miatt meg nem láthatnak, de ott őgyelgéséről biztos tudomásuk van, mert az égitestek mozgási öszhangjában disharmoniát okoz. Napfogyatkozáskor azaz sötétben megfigyelik, legott megmérik, meghatározzák, osztályozzák, amint már ez szokás a csillagászoknál. (Utólag kisült, hogy csizmadiát fogtak, de nem planetát.)

Oly magasan laknak ezek a collegium Romanum csillagdájában, hogy szócsővel közlekednek a lentvalókkal, s csigán huzzák fel magoknak az ennivalót s könyveket stb. effélét. — Itt jelzik a 12 órát, egy gömbölyü kosarat huzva fel a magasba, mire az angyalvári tüzér, ki égő kanóczczal lesi, elsüti az ágyút. (Tehát Rómában csakugyan a jezsuiták a regulatorok; parancsolván az időnek.) Az intézet nevezetes embere még Tongiorgio a régész, a Kirchermuzeum felügyelője.

XXXIV.

Szándékom volt még Raphael stanzait (festett szobák) megemliteni, Konstantint emberfeletti nyugalommal arczán, villogó haraggal szemeiben; továbbá a szent Péter templomának kincseit, nagyszerü diszkoporsóit vázolni, de ezekre inkább azt mondom: látni kell azokat. Minthogy én leginkább érzem a távolságot, mely leirásom és az eredetinek a képzelem általi lehetséges előállitása között vagyon, tehát abba hagyom. Miképen is lehessen leirni a márvány azon elevenségét, mely egy spanyolt például örültté tett. Beszélik ugyanis, hogy a Péter templom apsisában, jobb oldalon levő III. Pál pápa siremlékén, a rajta látható két alak között, melyek az igazságot és eszélyt ábrázolják, az utóbbiba ugy belebolondult ama spanyol, miszerint agyonlőtte magát. Ezen körülmény engem egészen elriasztott. Látom a kegyes olvasó szájszögleteit, miképen derülnek mosolyra, az jutván eszébe, hogy az a szerencsétlen spanyol fuvolás, nem gondolta el, hogy halála által jót is tett, a mennyiben merőben általa kiméltetett meg a müvészi müszóktól hemzsegő (miket kényelmesen lehet kiirni a sok leirásból) tereferélés elolvasásától.

Tehát látni kell a Vaticánt, sőt az egész várost. Hogy ebbeli kivánatom teljesüljön, azaz, hogy a leirás pótlását elősegitsem, ide igtatom az utazás módját, és némi szabályait.

1. Katholikus emberre nézve Jeruzsalem után nem lehet érdekesebb utazás, mint Olaszország. Ott örvendeni fog, hogy katholikus, azért kath. embernek fölösleges ajánlani ezen útat, miután ez minden vitán és rábeszélésen felül áll. Non potest demonstrari, quia veritas intuitiva conspicitur. Kit önszivének föl nem kelt verése, föl nem keltem én.

2. Ne menjen magányosan, mert Anconából untában haza fordúl, szerezzen pajtást, jókedvü vidám útitársat. Legyen gondja, hogy az útitárs különösségeivel tudjon rokonszenvezni, mert az ember saját eszméit, irányát főképen ha rosz másolatban látja, megunja. Ez okon legjobb ha olyatén jellem külömbségeket tapasztalunk, melyek elütő voltuk daczára öszhangba hozhatók saját bogarainkkal. Legjobb ha ketten vannak, háromnak ritkán sikerül jól az ut. Nemcsak az elhagyatottság keserüségében vigasztal a jó utitárs, hanem a látottakat kettősen élvezzük, ha beszélve rólok mintegy számot adunk magunknak. Édesb az öröm, könnyebb a bánat, ha osztva van. Aztán több szem többet lát, egymást figyelmeztetik, mit elmulaszt az egyik helyre hozza a másik. Néha a lomhaság is elfog, melyből a rábeszélő utitárs könnyen kiemel.

3. A financztudomány ujabban csak három pénz nemre szoritkozik. Napoleond'or; ez az egyedüli mit mindenütt elfogadnak, azért egész pénze ne váltókban, melynél sok a levonás, hanem ezen franczia (néha olasz) aranyokból álljon. Értéke most 9 ft. 36 kr. én taval 10 ft. 5 krron vásároltam. Ebben van 20 frank = lira. Egy frankban 20 bajocco = soldo. Egy bajoccoban 5 centesime, tehát egy lirában 100 cent. Vannak ezenkivül más pénznemek, hanem ezek ritkábban fordulnak elő, a közönséges életben leginkább ezen vásárol, fizet az útas, azért főleg ezeket kell tudnia. Apró pénzzel folyvást tele legyen a zsebe.

4. Az egész útra elegendő naponkint egy napoleond'or, evvel tisztességesen lehet utazni; tehát 60 franczia aranynyal az egész Olaszországot lehet bejárni. A jelen vasúthálózatban, 60 nap untig elég, hogy ösmerjük Olaszországot. A ki csak Rómát akarja látni, fele is bőven elég.

5. Legjobb útikönyv a Baedekerféle, ezen évenkint újuló adatokkal megspékelt pompás útikalauz. Magyar ember persze a kedves Hoványit nem mellőzheti. Egyéb könyvekkel ne terhelje meg táskáját. De annál többet

6. Olvasson otthon, nemcsak útirajzokat, hanem történelmet, földrajzot, államtant. Hogy mikor az illető helyekre jön, az olvasott eszmék a látás, a közvetlen benyomás üdeségében megfürödjenek, és virányba derüljenek, sőt az uj eszmék gyümölcsét is megteremjék. Mentül gazdagabban készül el az útra, annál több érdeket fog találni a látandó tárgyakon, tehát annál többet is fog élvezni. Nincs vidék, melyet a történelem és költészet be nem népesített volna, ilyképen sehol sem lesz egymagán.

7. Időre nézve legjobb lenne septemberben indulni. Octobert Rómában, ha lehet az egész telet ott kihuzni; husvét után Nápolyba rándulni, a nyarat Sorrentóban tölteni. Hacsak aug. és sept. áll rendelkezésünkre, ez sem öli meg az embert. Im itt vagyunk mi, sokkal jobban érzem magam a kiállott meleg után, névszerint nem fájnak fogaim, a mi azelőtt évenkint kinzott.

8. Ruhát ne vigyen se nyárit, se télit, hanem őszit. A nyári, izzadáskor meg nem véd a meghüléstől, mitől óvakodni kell, a téli pedig izzaszt. A ki tovább fog ott időzni, ehöz kell alkalmazkodni. Hanem a két hónapos utazónak elég 6 ing, 4 kimondhatatlan. Inkább mosatni kell, mint hurczolni a sok czókmókat. Oh ez unalmas dolog! Vizitálás, rakaszolás, hurczolás vagy hordárnak való fizetés egyaránt kellemetlen foglalkozás.

9. Tanuljon meg kicsit olaszul, ha folyékonyan beszél, annál jobb. Oh igy sokkal kedvesebb az utazás. Igaz, hogy a sok dialektusban cserben hagyja nem egyszer nyelvtudománya, mi például a nápolyi maccaroni (azaz köznép) nyelvből betüt sem értettünk, hanem igyekeznek ők is irodalmi nyelven beszélni. Csak nehány szindarabban használják az értelmetlen zagyvalékot, egyébkint általánosan ösmeretes a müvelt nyelv.

10. A zsinóros ruhának van becsülete Olaszországban, csak a csizmába gyürt nadrággal nem tudnak megbarátkozni; kérdezték, ha vajjon szebb-e a bőr, mint a szövet? Náluk a mészároslegények és sárban járók viselik. Használható tehát a pantallon. A pap járhat reverendában is, csakhogy ekkor pallium is kell, mert Rómában nem látni utczán papot pallium nélkül, ez pótolja náluk az övet is.

11. Tegye föl magában még otthon, hogy nem haragszik meg apróbb csalások miatt. Valamint az áradt viz, sok szemetet, polyvát hord, ugy ott is, hol sok ember jár, kifejlik az álnok nyervágy, aljas lelkület. Szerencse, hogy az olasz felette csekély nyúzással elégszik meg. Alkudni kell mindenütt. Azonfelül borravalót is vár, a fiakertől kezdve a legelegansabb kellnerig minden ember, ez az alkunál értetik.

12. Szállodák dolgában legjobb a középen járni. Se az előkelőkbe s a nyomorultakba nem kell szállani. Az utóbbiakba azonban soha! Róma, Nápoly s egyéb városokban vannak magán szállások (hotel garnie, maison meublée) hol olcsóbb a lakás. Ezek ajánltatnak, mert csak 2—3 frankot kell fizetni naponkint. — Azelőtt magyarok is fogadtattak az „Animá"-ba, (német templom és szálloda Rómában) most azonban magyarokat nem szivesen látnak ott. Én hoztam valamit az ottani igazgatónak, de mégis téltúl beszélt velem, félve, hogy ott akarok száradni, csaknem kinézett a sekrestyéből. Olaszországban készek vagyunk a németet földinknek tartani, annyira egyeznek szokásaink, azért e jeges bánásmód, annálinkább szomoritott; tehát a „német lelkétől" ments meg uram minket.

13. Utlevelét csak a pápai államokban kérik, a hova sok bujtogató özönlik, azért a pápai rendőrök lesben állnak. Ha pap, literas formatas, mi-

dön misézni akar, elő kell mutatnia. Róma és Florenczben azonkivül a vicariusnál láttomoztatni kell, de dij nélkül. Az útlevelet postán is kell elömutatni, ha ajánlott levelet veszünk által.

A többit majd tapasztalni fogja, s azokat jobban jegyzi meg magának. Vigyázni kell szakadatlanul, mert igen ügyes varázsló az olasz. Mi vigyáztunk, nem is volt hála Istennek bajunk, de nem is tapasztaltuk oly latornak az olaszt, mint útikönyveink festették. A mint Németországba jöttünk, alább hagytunk a szigorú felügyelettel, hiszen a kedélyes jó németekre senki sem kent még annyi hamis csint, mint az olaszra. Alább hagytunk tehát a szemfüles vigyázattal, de el is lopták egyik táskánkat Stuttgartban, ama fényes indóházban, pedig mellette szundikáltunk egy vörös bársony pamlagon. Harmadnapra visszakerült, mert kiszedvén a mi használatlan pénz vala benne Olaszországból, s német útikönyv, kitette a piaczra. Ebbeli becsületességét meg is köszöntük a tolvaj urnak, mert a kofferral irásaink is visszakerültek. Áldott jó embereket fog találni eleget Olaszországban, kik valódi önzetlenséggel lesznek iránta, sőt önfeláldozást is fog tapasztalni. A pénzkereső nép pedig mindenütt haszonleső, vajjon nem latornép a pesti, bécsi fiaker, pinczér? Nem tudom, hol a világon találunk többé olyan embereket, mint nehány év előtt Székelyföldön, szent Imre vagy szent Istvánban láttam, (mert falvaikat szentekről nevezik) egy parasztember megcsinálta szekerünket és nem akart elfogadni pénzt, azt mondván: Isten nevében tettem.

XXXV.

Ki a piazza di Spagna 120 márvány lépcsőin felhalad, a Trinitá dè monti franczia templom előtt áll. A templomban sok müvészi kincs van, hanem ezek bennünket már nem érdekelnek, kik mellőzni mertük a Capitolium a Vaticán, világhirü mükincseit. A templom mellett van egy kolostor, hol Jézus szivéről nevezett franczia apáczák laknak. Ezen kolostor folyosóján tiszteltetik a „Mater admirabilis.“ Hallottam én már ezelőtt is e képről, mert Mannin Alfred: M. A. czimü könyvet adott ki, mely Sartorinál németül is megjelent.

Ide kopogtattam aug. 3-án reggel, s a csodálatos kép előtt, miután megnézte egy apácza a litteras formatas, misét mondottam. Szombat lévén 9 apáczát áldoztattam. A nyájas lelkiatya udvariasan nekem engedte az elsőbbséget, mire az ő miséje alatt elég időm volt e szent helyen elmélkedni. Érdekes története van ezen egyetemesen kedvelt képnek.

1844 májusban a Dames du Sacré Coeur társalgási termül használták az eléggé széles zárda folyosóját, mely az első emeleten a templomhoz vezet. Egy májusi forró délután arról beszélgettek, hogy mi szépen tartják Rómában a májusi ajtatosságot, s örvendtek a pompán, mit egyes templomok kifejtenek. Csengetnek, s a főnöknő a vendégszobába hivatik, mert idegen érkezett. A főnöknő üres helyére tekintve, felkiált egy apácza: Vajha Nagyasszonyunk foglalná el a főnöknő helyét, s részt venne beszélgetésünkben. Volt a tagok közt egy postulante (szerzetbe folyamodó) ki hogy a festészetben előmenetelt tegyen, bizonyos időre Rómába küldetett. Az említett szavakra eme leány szeme egy boltozott fülkére akadt, s ama gondolata támadt, hogy e helyen a dolgozó Szüz Máriát lehetne a falra festeni. Legott fel is kiáltott: csakugyan lehívjam a szent Szüzet a főnöknő helyére? Oh igen, tegye meg, ujjongnak a társnők.

1844. jun. 1 elkezdé festeni, al fresco, azaz nedves mészre és jul. elején már készen volt vele. Amint megszáradt, nagy öröm volt a házban, mert a kép pompásan sikerült. Egy igen szép csarnokban ül az Isten anyja, a háttérben a római campagna látszik, Latium hegyeivel. A szent Szüz feje be van fedve, balról guzsaly és dolgozó kosár környezi, jobbról feléje hajló liliom szál, melynek egy bimbaja, teljesen kinyilt. Bal kezébe van a fonál, jobbjában az orsó, elmélkedésbe mélyedni látszik. Az öntudatlan, az igénytelen ártatlanságnak, megható képlete. A szent Szüz feselő fiatalságában van előállitva, oly egyszerü, de oly hatásos e kép, hogy szüzies érzelmeket kelt minden szemlélőben. Mannin mondja, ez tükör, melyben Isten, az eredetit akarja velünk megösmertetni. Igen ez azon leányka, ki 15 éves koráig, a templom szüzei közt időzött. Fölötte körbe van irva matka przedivna, csodálatos anya, talán lengyel volt a festőnő.

Nagyon szeretnek e képnél imádkozni, nemcsak az apáczák és növendékeik, hanem a városbeliek is. Névszerint akinek valami kérelme volt

s imájára zártnak látszott az ég, itt közönségesen meghallgattatott. Történt, hogy IX. Pius 1846. oct. 20. meglátogatván a Sacre Coeur zárdát, szintén imádkozott e kép előtt s ezeket találta mondani: „Jámbor gondolat volt a szent Szüzet azon állapotban festeni, melyről ugylátszott megfeledkeztünk." A szent Szüz azóta számtalanszor kimutatta, hogy ezen „jámbor gondolat" tetszik neki. Valóban csodálatos anya, mert hiszen annyi sokszor csodálatosan hallgatta meg az itt imádkozó jámborokat. A ház könyvében rendesen az illetők magok jegyzik fel imáik csodálatos meghallgatását. Igy például 1846. Blampin hitküldér, itt nyerte vissza hangját, melyet 21 hó előtt elvesztett volt. Sokan ledér életből szent tiszta napokra itt viradtak fel. Ez okon eme kép az egész kath. világon mindenütt tiszteltetik. Ünnepét ülik oct. 20. — 1854. bucsuengedélyt adott a pápa azoknak kik ott toties quoties imádkoznak s hozzáadják: Mater admirabilis, ora pro nobis. Rómában pedig olyan kedves e kép, hogy „Diletta Madonnina" a neve, kedves anyácska! Egyébkint pedig, Madonna de giglio hivják.

A folyosóból, vagy 12 lépésnyi tér van elfoglalva, mely diszesen kifestve s padokkal van ellátva. A kép függönnyel van ellátva, egyszerü oltár áll előtte, 6 gyertyával és négy lámpával. A falon 6 keresztes szekrény függ telve ex voto ajándékokkal, melyekkel azok, kik itt meghallgattatnak, hálájokat akarják kimutatni. Mig itt időztem, feledhetlen édes hangulatban voltam.

Az is nevezetes, hogy itt jámbor ministransom volt, mert ezek a gyerekek Rómában fellette émelygős porontyok. Azt az unalmat, melylyel a miseszolgálati szavakat mondják, lehetetlen kifejezni. Majd húzzák, majd orrhangon eresztik, majd arczfintorral kisérik, mintha tudtomra adnák, minek jöttél, ismét kell elhadarnom, amit már 5—6-szor elmondtam. Némelyik fölkelt s unalomból egyétmást igazitott a szomszéd oltárokon, lesve, mikor lesz rá szükség s amint sejtette, hogy felelnie kell, a távolból rikkantott egyet. Majd leülnek az oltár zsámolyára álmosan meresztve szemeiket a papra. Egyik pénzzel játszott, pengette rettenthetlenül, már azt gondoltam, hogy feldobni fogja mint nálunk a kövecsező gyerekek, hanem ezt nem tette, ő csak szem, azaz fülbetünőleg akarta tudtomra adni, hogy hát gondoljak nehány bajoccora, miket nyujtózkodó minisztrálásáért adni szokás. Legtöbbnyire előre mondják a feleletet, nem győzve bevárni a pap szavait, az olasz miniszterek (nem az ország ügyéreket értem) a gépiesség páratlan netovábbjai. A jezsuitáknál is ilyen ásitó pimasz szolgált, csak a csillogó ezüst pénzre galvanizálódott, mire a többiekhez hasonlag, alázatos kézcsókkal, ragyogó szem, mosolygó ajakkal mutatja ki háláját. A madonna del Giglionál jámbor kedves kis fiú ministrált.

Amint egyszer a Lőrincz temetőben jártunk, sok, igen szép sirkő között feltünt egy kereszt, melynek alsó, lapos részén, a Madonna del Giglio dombormüvet láttuk. Ugy emlékszem, hogy egy szüzkorában elhalt leányka pihent alatta, ki a „diletta Madonnina" ezen képe alatt vágyott bevárni a feltámadást. Ugyanezen temetőben a mentanai hősöknek, most emelnek emlékszobrot, maga a pápa tette le alapkövét, mint a lapokban olvastuk. A kápolna közelében egy franczia zuáv márványkövét láttuk, maga a halott van rá kivésve, amint kiterítve feküdt. Nagy vigasztalásul szolgál az az élő és elhalt katonáknak, hogy a pápa halott vitézeiért ide imádkozni jár. Két római katona is járt velünk nézegetve a sirokat.

Ime a „Madonna del Giglio" temetőbe vezetett, emlékezzünk meg tehát a római temetőkről. Páratlan rend és tisztaság jellemzik, minden hely ki van mérve és felhasználva. A sirok azonban nem domborulnak, hanem lapos szürke márványtáblák fedezik a sirüreget. Az emlékköves sirok, egy másik részben vannak egy hegyoldalon, hol fák árnyában messze fehérlenek. Egy nevezetesség által e temető páratlan a világon, ez a siriratok klassikus latinsága. Igen kevés az olasz sirvers, legnagyobbrészt, gyöngéd, finom, csattanós rövidségü latin gyászirályban tündökölnek e márványok. Például: hic deposita est, ubi dum viveret sacris adesse gestiebat infantula. — Sic vitam instituit ut fluxa mortalium fastigia nihili penderet. — Qui gloriam generis virtute aemulatus. — Dum se mortalem animo volvit, vivens sibi posuit.

Spectate posteri! Sic eritis. — Vixi ut vivis. —
Scire quid sim cupis? Fui. —
O quam ridiculum est, quis sim fuerimque rogare,
Cum, quis sis, tibi sit, noscere cura levis.

Rendkivül kedves délután volt ez, mit eme temetőben és a szomszéd Lőrincz templomban töltöttünk. A zárdában kapuczinusok laknak, egyik a

temetőre nyiló ablakon kinézett, mintha csak valamely sirlakóját láttuk volna; őszülő szakála, beesett arcza, méla szemei bizonyitották, hogy lélekben is eme holtakkal társalkodik.

Nagyon ide illő diszitményül szolgálnak a magasba törekvő, mélázó cziprusfák. Ezen karcsu élő lobrok, több jelvényes értelmet foglalnak magukban, mint a szomorú füzek.

Nézem lefüggő ágait szomorú füzágnak.
Mintha ezek csüggedt lelkek szárnyai volnának.

A cziprus pedig gyászt lehelve is fölfelé tör, mintha égre mutatna, hogy ott kell keserveinkben és szivfacsaró gyászban enyhet, vigasztalást keresnünk. És a leáldozó nap vékony hegyeiket bearanyozta, talán válasz volt ez tépelődő kérdéseinkre, ha vajjon kikért imádkozunk, megdicsőültek-e már?

Azért szeretik e temetőt a rómaiak, mert e helyen temetteté el sz. Cyriaka, sz. Lőrincz megsütött testét. Konstantin templomot épittetett föléje, melynek a mostani alsó szentély, nagybecsü maradványa. Itt van üveg alatt azon márvány, melyen égették szent Lőrinczet, a tüz és rostélylábak nyomaival. Innen van a bejárás Cyriaka katakombáiba. A templom gazdag ősrégi márványokban; most stylszerüleg javittatik. A néhány kész freskokép mutatja, mi magas tökélylyel dolgoznak most is a római müvészek. Elevenség, szinezés, fölfogás, mind oly öszhangzatos. Menyezete nincs, hanem kilátszanak a szépen befestett szarufák. A templom előtti téren van, a rómaiak előtt nagy tiszteletben álló vértanú bronz szobra, melyet IX. Pius öntetett. Itt van eltemetve az első vértanú sz. István is, kinek ereklyéit 557. Konstantinápolyból hozták ide. A legenda szerint, Lőrincz ekkor megmozdúlt volna, hogy a jeruzsalemi diakonusnak helyet adjon.

XXXVI.

Ratisbonne megtérési történetét mindenki ösmeri. Történt ez a „delle fratte“ templomban, igy nevezik szent András egyik templomát a Propagandától nem messze; e helyen ugyanis kerítetlen kertek voltak hajdan, innen a templom neve. Eredete ösmeretlen, X. Leo épittette át jelen alakra. Csinos templom, nagyságra hasonlit az esztergomi szent Ignácz egyházhoz; egy kereszt oltáron paulai Vince tiszteltetik, mely gazdag különféle márványban; épitőjét, valamint egyéb kincseit elbeszélik az utazási könyvek: Molitor vagy Baedeker.

Bennünket más érdekel. Ugyanis Ratisbonne strassburgi zsidó gavallér, kinek esze ágában sem volt a keresztény vallást fölvenni, sőt Rómát is kerülte, hanem útitervének körülményei megváltozván, kénytelen volt benézni Rómába is. Itt egy keresztény ösmerősre akadt, a ki mivel házasulandó volt a fiu, aggódott miatta, ezokon egyebek közt arra kérte, hogy a Szeplőtelen Anya érmét hordozza mellén. Ez már annyinak használt, talán téged is tesz boldoggá. Lám a házasság oly véletlen, oly furcsa, hogy legjobb előbb az Isten tanácsát kikérni. Azon szándékkal, hogy majd jegyesével erről élczelni fognak, fölvette. Utjok a delle fratte templomhoz vezetett, mig barátja a kolostorban dolgait végezte (paulai Vincze barátoké) addig ez körülnézett a templomban és képeit, mükincseit vizsgálta. Barátja dolgait végezve a templomba megy, s Ratisbont egy oltár előtt földre borulva találja. Megszólitja, ez mint mély álomból felsóhajt, könyes arczát fölemeli s első szava volt: én keresztény vagyok!

E mellékoltár a templom baloldalán, egy boltháljatban van, ép ugy, mint az esztergomi Ignácz templomban, hol a májusi ajtatosság tartatik. Az oltáron középnagyságu kép vagyon, mely a szendén parancsoló, Immaculatát ábrázolja. Az oltárkép baloldalán van egy más kép, hol Ratisbonne (egy szőke fiatal ember) leborulva térdel a megjelent sz. Mária előtt. Az oltárkép jobb oldala R. megkereszteltetését tartalmazza. A boltiv oszlopán ez áll: Heic loci Deipara Virgo adparuit Alphonso Ratisbonne, Judaeo Argentoratensi. Vidit et credidit 1842. 20-ik jan. Az oltár falain 6 keret látható, csupa emlékajándékkal, ex voto, mit a különféle sorsu és nemzetiségü emberek itt hagytak, hálájuk emlékeül. Ezen oltárnál aug. 8-án miséztem, a templom, főképen ezen oltár tája, tele van minden nap imádkozókkal.

Ezen csodaszerü megtérés, mert a természetes, (bizonyos értelemben) egymásutánt, folytonos, időszerinti, fokozatos haladást kiván, azért nevezetes, mert ime Ratisbonne él, 26 év óta, szép, fiatal és erőteljes életét Istennek áldozza, Jeruzsalemben lakik, saját (tetemes) vagyonán a szent városban szerzetet alapitott, és a zsidók megtérítésén,

mint egyszerü pap, lángbuzgalommal fárad. Két év előtt Pesten is volt; ki lehet kérdezni, hogy mit látott, mi térítette meg? Józan észszel, jámbor szivvel állítja, hogy az Isten anyja megjelent neki, s azóta szolgál az Üdvözitőnek s egyedüli vágya, saját és embertársainak üdve. Vajjon káprázat, képzelmi hevület, percznyi elragadtatás birhat-e oly erővel, miszerint egyszerre higyük azt, mit előbb, csak nehány percz előtt, mese gyanánt elvetettünk, hogy jónak mondjuk, mit előbb rosznak hirdettünk s a világ tünékeny örömeinek mivoltát rögtön felismerjük? Ki áldozná fel gazdagságát egy tüneményért, ha az nem volna valóság? Az emberek vajmi sokszor, nehány csomó aranyért eladják évek folytán ápolt és vérökké vált meggyőződésüket, ez pedig egy káprázatért adta volna oda nem csak vagyonát, hanem önmagát, nem is hogy kényelmesen élhessen, hanem hogy sanyargassa magát, hogy szenvedjen, hogy a térités annyi sikertelen igyekezetén elszomorodjék, szóval, hogy Krisztust, a kálváriára követhesse. Vajjon eme történetet is a tunya barátok meséjének lehet nevezni, mit hivalkodva kigondoltak? Egy 24 éves, állhatatos munkában és önfeláldozásokban töltött élet, elegendő bizonyiték arra, miszerint elhigyük, hogy a rögtöni változás és a rendületlen kitartás malasztját, azon Isten adta, a ki megtérítette szent Pált; csakhogy itt eszköz volt Szűz Mária, az Isten anyja, ki miután általa kaptuk Krisztust, az egyházban folyvást fönséges eszközül szolgál, az imádandó Isten kezében, üdvösségünk elnyerésére. Vajjon mit mondhatott neki az Isten anyja, hogy ő egyszerre ott vagyon, hova mi sok visszaesés, sok elszánt törekvés után juthatunk, ha mégis oda jutunk?!

XXXVII.

Egy egész délutánt töltöttünk a Quirinálban. A consistorium s egyéb szobák leirásával sok ivet kellene betölteni, hanem én ismét csak oda utalok: látni kell ezeket. III. Pál épittette a 16-ik század közepén, nyárilak alakjában. Azelőtt bencze apátság volt e helyen. Sok ujat épittettek a többi pápák, s most rengeteg nagy e palota. Itt van a conclave (pápaválasztás), a főkapu felett van az erkély, honnét a pápa áldást szokott adni, s a megválasztott pápa nevét kihirdetik. A Capella Paolina ajtaja felett van a lábmosás, jelvénye a servus servorum Dei, szólamnak. Bejárva a szobákat, nehány perczig elmélkedtünk a vörös selyemszövetü szobában, hol VII. és IX. Piust fogva tartották. Az utóbbi azonban menekült tőlök. Ugyanő egy menyezeti festvényt tétetett ide, mely Kr. U.-kat ábrázolja amint menekült, midőn a názáretbeliek le akarták dobni a szirtről. Ide illőbb festményt gondolni sem lehet. Milyen gondolatok világoltak Istenhez emelkedő elméikben!? Bizonyosan látták képzelmükben, a vérázott mártyrpápák futamodását, vonagló arczaikat s ezen eszmék föntartották lelki erejüket. Ama 35 pápa, kiknél frissebb volt a hóhér a halálnál, kik vérökkel öntözték a pápai trónt, esdekeltek számukra annyi erőt, hogy örömmel tudjanak halni Krisztus ügye mellett.

A sok kép között, egy Annuntiatió maradt meg élénken emlékezetben, Guido Renitől, mely a pápa magán kápolnájában van, pompás világitásban. A szent Szűz ilyen lehetett, mikor ama szavakat mondotta: Ime az Ur szolgáló leánya vagyok, legyen meg igéd szerint. Ki tudná azt megmondani, hogy mi az, a mi ugy oda von egy megszeretett képhez, s haragszunk, hogy a vezető (custode) csörömpöl kulcsaival s tovamenésre sarkal. Föltettem magamban, hogy első pénzemen, mit müvészetre szánhatok, e kép másolatát szerzem meg. De mindezekre csak az a refrain: látni kell e dolgokat.

A pompás kertben egy öreg ur volt a custode, kinek alig volt jártányi ereje. Már a palotában is engedélyiratot kértek, hanem a „Signore“ „Lei“ (kegyed) szavakkal s pénzre való kilátásokat nyujtva, kivittük, hogy fontoskodó arczczal ugyan, hanem keresztül vezetett a szobákon. A kertőr is kért, mit nem tudom kitől kellett volna megszereznünk, hanem ez megnyugodott avval, hogy a palotából jöttünk, s igy egész estig a hűs, és csodálatos vizvezetékekkel, barlangokkal ellátott kertben időztünk. Tervezte Maderno. A kert közepén van egy szép épület, hol a pápa, ha Quirinálban lakik, audienziát szokott adni az asszonyoknak. A bástya melvédes részénél pompás kilátás esik a városra. Szökőkútat számtalant láttam, vizjáték is van itt, mit egy kertészlegény 5 garasért megeresztett volna, hanem mi, kik a versailles-e vizjátékot voltunk látandók, ezt elmulasztottuk, (amazt szintén nem adták elő, mikor jelen voltunk.) Egy szép téren a pápa czimere volt gyöpből kirakva, a kertészek ismert hódolata. Egy

madár gyüjtemény is van itt, hol egy sast vörös nyaka miatt bibornoksasnak neveznek, egy másikat kapuczinus sólyomnak. stb. Szép éneket hallottunk áthangzani a kertbe, ami már csak azért is vidámit, mert a vers szerint:

Hol dalolnak, ott nyugton maradhatsz,
Mert jó emberektől jö az ének.

A kapuczinusok zárdája is nevezetes Rómában. Épitette 1624. Barberini bibornok. Itt van a hires szent Mihály, Guido Renitől, melyért annyi ezüstöt adogáltak már az angolok, amennyit nyom rámástól, vagy aranyat? Barberini sirkövén ez áll: hic jacet pulvis, cinis, et nihil. A templom aljában van 4 kripta, mely egészen kapuczinus csontokkal van kirakva. Ugyanis itt a föld, oly mohon emészti a testet, hogy két év alatt csontváz lesz belőle; csak igy történik, hogy eme 160 egyénnek elegendő temetkezési helye van e 4 sirbolt talajában; aki legrégebben fekszik, kihuzzák, és csontjaiból fülkéket, czifrázatokat csinálnak. Itt ott felöltönybe áll egy kapuczinus, borzalmas alakok. Hathatósabb mementomori-t gondolni sem lehet. Az udvarból belátás nyilik a sirboltba, a szerzetesek irtóztató prédikácziót hallhatnak: nehány év mulva igy lesz kipányvázva böröd!

Mi azért jártunk sokat ide, mert a kedves Strebiczky Alfonz magyar definitor itt lakott. Van vele egy tatai frater, ez is derék egy fiu. Itt nagyon jól éreztük magunkat. Rövid kis szobácskája volt, de annál forróbb volt benne a lég, sütvén bele a nap, melynek sugarait a függönynek használt gyékény nem volt képes egészen kiszoritani. Hát minő lehet itt az étel? Brr! Pater Alfonz a pápai német katonák szónoka, a Praxedis egyházban. Egy olasz, angol, német, franczia, magyar szótáron dolgozott ekkor a kapuczinusok számára, mert e kolostorban lakván a generalis, az egész világ nemzeteiből vannak benne szerzetesek. A harmadik magyar volt a már emlitett vaticani közgyóntató. A negyedik Soldatics festő, ki nehány nap előtt megházasodván, Sorrentóban időzött. Azonkivül többször meglátogattuk a magyar-német intézet növendékeit. Derék, lelkes gyerekek. Olvassák az Idők tanuját. Ő szentsége pedig, ami magyar könyvet kap, nekik szokta ajándékozni. A magyar kiadók kedves dolgot tesznek, ha alkalom adtán egyházias szellemü könyvekkel ajándékozzák meg az intézetet. A növelde a jezsuiták vezetése alatt áll, s kitünő férfiakkal dicsekszik, kik tagjai voltak. Egyik horvát növendék forditotta a „Máriahavi Nefelejts“ czimü könyvet horvát nyelvre.

A régi világ egyetlen épen maradt épülete a Pantheon, (Rotonda, Maria ad Martyres). Rengeteg kerek templom, melynek felső részén, 9 meternyi üresség van. Ezen nemcsak a napsugár, hanem az eső is néha oly mértékben hull, hogy beladikáznak a templomba. Épittette Agrippa Kr. U. előtt 25 évvel. Minthogy a csarnokon észrevették az épitészek, hogy nem készült a templommal egyszerre, helyes a gyanitás, hogy kezdetben a tőszomszédságban levő Agrippa fürdők izzasztója volt, (sudatio), de talán, mert oly jól sikerült, az isteneknek avatták fel. A fülkékben voltak Mars, Venus, Caesar szobrai, most ugyanott oltárok vannak. A 4. században becsukatta Honorius, 600. Phokas IV. Bonifácznak adta, mire a szent Szüz, és minden szentek tiszteletére avattatott föl. És egyedül ezen körülménynek köszöni felmaradását. A katakombákból sok vértanu-testet vittek ide, s ekkor keletkezett a mindenszentek ünnepe. Roppant gazdag volt érczöntvényekben. VIII. Orbán pápa alatt (Barberini) a csarnok közepén levő torony eltávolittatott, és széleire két kis tornyot emeltek, melyeket izléstelenségük miatt, Bernini szamár füleinek neveznek, mert ő volt az épitész. Ez egyébiránt a legszélesebb kupola a világon, csakhogy alant van; szent Péterét épitve, Michelagnolo mondá, hogy a Pantheon kupoláját emeli a magasba. Emelte ugyan, de kétlábbal kisebb az átmérője. A florenczi (Maria dei fiori) magasabb (csak a kupola, nem a templom) de karcsubb is, mert szükebb a vatikáninál. És igy mindenik valamiben kitünik. Mikor innen kivitték a sok bronz diszitményt és gerendázatot, hogy Péterbe oszlopokat öntsenek belőlők, mondá Pasquin: quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini. IX. Pius sokat tett a templom fentartására. Itt fekszik Raphael, gyönyörü sirirata álljon itt is:

Ille hic est Raphael, timuit quo sospite vinci,
Rerum magna parens, et moriente mori.

Midőn 1833. felnyitották a sirt, kitünt, hogy ott van feje is, tehát amit Lucziában öriztek s Göthe leirt, hamisnak bizonyult be. Azt mondják, hogy a kupola nyilása bronz fedéllel birt s efelett volt a vatikánban látható óriási bronz fenyő-alma, ez okon a kertet is hivják: giardino della pigna.

XXXVIII.

Hanem el kell immár válnunk Rómától, röviden tehát megemlítem, a miket megnézni el ne mulaszszon. Ilyen nagy fontosságu tárgy a Capitolium. Az idevaló paloták a klassikusok igazi commentárjai. Itt már unalom nélkül lehet tanulmányozni a klassikusokat. Itt van a haldokló gladiator, capitoliumi Venus, hires régi emberek mellszobrai. Bch sajnáltam, hogy nem tudok rajzolni. Mondják, hogy a császárok eszményiesen vésették magukat, minthogy azonban a főbb jellemvonást mégis látni gyanítjuk, érdekesek. Az arczkém-tudós itt felette kellemesen elmélkedhetik. Szegény Sokrates mind a három szobron egyenlőn van előállítva, pisze orral, nyomott homlokkal, szóval épen nem genialis arczczal, bizony nem volt hiu, ha maga csináltatta szobrát. Cicero nagyfejü, borotvált állu mellszobra, fönséges alak. Itt kellemesen időztünk egy oroszlány szájából kiszökő ugrókút hüs közelében. Itt láthatja a tornyot, benne a harangokat, melylyel csak farsang végén a corsojáték kezdetét és a pápa halálát hirdetik, tehát a legnagyobb örömet és a legnagyobb gyászt. Képtára is remek festményeket bir.

A vagy 100-ra menő római szökökút között, legszebb a „fontana Trevi", sustorgó vizesése messze hallik, közelében (de másoknál is) van egy bodé, itt czitromlét árulnak, mi a nagy melegben vajmi jól esik, egy pohár két váltógaras. Ezek Róma laczikonyhái. Azt mondják, a ki belőle iszik, nem volt Rómában utóljára, én ittam belöle.

A monumentalis hittanra nézve elkerülhetlenül szükséges a muzeum Kircherianum, a Collegio Romanoban, és a laterani muzeum tanulmányozása. Ez utolsó, a pápák régi lakhelyén épült. XVI. Gergely itt egy régészeti muzeumot alapitott, IX. Pius a ker. archaeologia tárlatát állitotta föl, mely már is gazdag a dogma, szertartások történetére nézve. Itt van sz. Hyppolit hires ülőszobra. Ezt, a Vatikánt és a katakombákat egyszerre kell megfigyelnie, a ki a monumentalis hittan érvgazdagságáról fogalmat akar alkotni magának.

A diadalivek közt legérdekesb Titusé, mely alatt sokszor menénk el. Azt mondják, a zsidók elkerülik s köpnek mellette, mert ez legyőzetésök emléke, a hétágu gyertyatartó még rajta van. Itt láttam először a pápát, a mint diszkisérettel kikocsizott.

Erre vezet az ut a Caracalla fürdőihez. Ez legnagyobb rom a világon. A rómaiak valódi kétéletüek voltak. A nap nagyobb részét a fürdőben a másikat színkörben töltötték. A bementi ár felette csekély volt, két váltógaras. Egyszerre 3000 ember fürdött benne. A romokból, melyek negyedórányi távolságban elterülnek, nem lehet egészen kiösmerni, mit mire használtak, hanem itt-ott a mélyedésből kilátszó mozaikból gyanithatni, hogy ez a medencze alja, mellette az öltözdék, mulató termek. A magas falakból láthatni, hogy emeletes volt, a különféle mulatozók, fajtalan dőzsölők befogadására. Egyik ormán jókora facsemetét hajtogatott a szél, fagyökök is hasogatják a falakat, de nem tud leszakadni a magasról, oly erösen épitették. Mikor erre felé tartánk, egy rezes orru öreg urtól kérdeztük: uram merre kell bemenni a Caracalla romjaihoz (mert kertek környezik), hivatalos állásba helyezve magát, páthossal mondá:

Ecco il custode!

Bejárva a hullongó romokat (a pápa védfalakat épitett, hogy ne omoljanak annyira) illedelmesen megköszönte a borravalót, és elváltunk. Amint haza ballagtunk, egy csapszék száraz lombjai alatt találtuk a jó custodet, a mint hajtogatta a borrá vált frankot. Elénk került (ösmervén a kocsma útat) azért találtuk már elfoglalva.

A templomok között nem szabad említés nélkül hagynunk San Croce-t, a boldogult bibornok érsek czimtemplomát. Akkor még czime ott ragyogott a templom csarnokában, mondá is az egyik czisterczita: speriamo ché il vostro primate divenera cardinale. Nem szeretik, ha odavaló bibornokot kapnak védnökül, mert ezek nem szoktak igen bőkezüek lenni. A templom gazdag hires ereklyékben, de mi nem láttuk, mert mondák, hogy később jöjjünk. Azért is megharagudtam, hogy az altare privilegiatumot ugy magyarázzák: a ki ezen oltáron miséztet, egy lelket kiszabadit a purgatoriumból, mikor az XIII. Gergelynek oda mellékelt iratából, melyben csupán altare priv. féle engedély adatik, épen nem következik. Alatta egy börze: elemosine per le messe. A templom sok nevezetességei miatt bővebb nézegetést érdemel.

A corson van: Maria in via lata, czimü kedves kis templom. Ez azon helyen épült, hol szent

Pál, Lukácsesal fogva volt, itt irta leveleit, itt fogadta a keresztényeket, oktatta s keresztelte a megtért zsidókat; főképen ez utolsókkal volt érdekes vitája, mire sokan hittek Krisztusban. Itt időzött sz. Péter és sz. János, itt irta az Apostolok cselekedeit sz. Lukács, itt festette volna szent Lukács az ösmeretes Madonnaképet.

A dell'animaban (német templom) Miksa császárért requiem tartatott, mikor meglátogattuk. Tetszett a következő sirirat: Scire sat, Salvietus hic sepultus, Socratem his periisse putato. És még más templomot látogattunk meg, számra vagy 50-et, hanem ki győzné ezeket elszámlálni, kincseiket csak meg is érinteni.

Utolsó római napunk délutánját sz. Péternek szántuk, imételve látogatva nevezetességeit. Az elválás fájdalmát enyhitette, hogy előérzetem megnyugtatott, miszerint én még fogom látni Rómát és csak a második időzés alkalmával láthat meg az ember mindent, amint ezt számos utazó vallja. Oh felette tudja Róma lebilincselni látogatóit.

A Sixtina kápolna, mit minden utazó egekig magasztal, rám nem tett oly hatást, mint vártam. Hosszas négyszegü magas terem, melyet a falaira festett remekmüvek, hiressé tettek. Nem oly rémséges füstös, mint az utazók feketitik; azért tuloznak talán, hogy a tömjént okozhassák, mit szertartásainknál használunk, s igy per mopsz megszólhassák szokásainkat. Michel Angelo Buonarotti, óriási lángésznek fog tartatni akkor is, ha csak aczélmetszetekben fogják bámulni e müveit. Sokan csupán a sybillákat, prófétákat magasztalják. „E csodás arczok mindenikére oly gondolat s erély van fölirva, mi a köznapi látományokat és a csupán emberileg szépet, érdektelenné halványitja el. A határozott taglejtés, a mozdulat féktelen teljessége, az alakok egész domborulata, tényleg a szobrászat körébe vonják e müveket. Egy sincs a próféták közt, mely fölött ne sajnálkoznánk, hogy mért nincs márványból.“ Planche. Habár a próféták és sybillák-ban a szellemiséget, a látnoki elmerülést, az örökkévalóság szemlélését ugy fejezte ki, mint senki más, s most sem birnak nyomába jöni, mégis legcsodáltabb a végitélet, a mely fresco, oltárkép gyanánt szolgál s elfedi az egész falat. A mü 22 hó alatt készült, és 1541. karácsonykor lepleztetett le, jutalma volt 15 ezer arany. Általános vélemény, hogy a kivitelre nézve, ez első mü a világon. A pokolkinok előállitásában remek, de az égiek festésében, habár egy sincs, mely nem lenne mesterileg kidolgozva, de az ég békéjét, glóriáját, nem tudta ugy visszaadni, amint azt képzeljük. Az alakok kövérek, meztelenek. Az Üdvözitő az ég angyalaitól környezve, a kárhozat kimondásának pillanatában áll előttünk. Az egység benne az Istenfia, kitől az itéletek származnak. Én megijedtem tőle! azért nem tett rám kedves hatást. — Hát ha épen ezt akarta elérni, és a szépet ott kell keresni, a hova fektette a müvész? Az Üdvözitő valódi titán, a ki csak kárhozatra tud dönteni, de nem üdvözíteni. — Helyesen, hiszen akkor csupán itélő biró lesz, és megszünik irgalma, mely annyi évezreden át türelmes volt. — De az a kövér testalkat, herkulesi izmok, ezek nem menthetők. — Már ez igaz, ez okon IV. Pál pápa Volterra Dániel, Michelagnolo tanitványa által, nehány botrányos meztelenséget ruhafoszlányokkal befödetett. A müvész nem akart ledér lenni, csak idejének irányát követte, és a borzalmat oly egyetemessé tette, hogy eme buja kinézésü testek, a komolyság fátyolával mintegy befödetnek. Az angyalok nincsenek szárnyakkal, hanem fiatal hősök alakjában festve, és a szenvedési eszközöket tartják. Van rajta vagy 300 alak. Michelangelo, itt inkább, mint bárhol másutt szobrász. Habár egyenkint, nehézkes mozgásu daliák, de a képben igen sok az elevenség, rémület, remény, irtózat, e kép zivatarba hozza érzelmeinket s az indulatok öszhangzó működésében ugy rémlett, mintha szólna az angyalok harsonája is.

III. Pál pápa, egy alkalommal kérdezte a szertartások mesterétől, (Biagio da Cesena) hogy miképen tetszik a kép? A münek csak egy harmada volt kész, t. i. a kövér angyalok, azt mondá tehát: ugy vélem jobban illenék a kép a fürdőszobába, semhogy pápai kápolnába. Michel Angelo ezt igen zokon vette, azért megboszulta is magát. A szegény Cesenat pokolba Minosnak festette, épen nem valami elbájoló alakban azaz szamárfülekkel. A botrány megvolt, restelték, hogy a müvészi szabadságot ennyire túlhajtja, mire a pápa is üzente neki, hogy törülje ki Cesenat a pokolból. Ekkor mondotta Michelagnolo: ex inferno nulla redemptio. Pokolból nincs szabadulás. Pistolesi ama könyvét, melyben ezen adoma van, 1838. a pápai birálók is jóváhagyták.

Salvator Rósa is mondá, hogy e kép meztelenségei M. kevés itélő tehetségéről bizonyitanak.

O Michelagnolo, non vi pare in giuoco
— Del giudizio voine avete poco.

Nem kell tehát falba verni fejünket, minden élesebb birálatra, hiszen az emberiség legfőbb diszeit is megitélték, néha botor kegyetlenséggel.

Van Rómában 13 obeliszk, kösugár. A vatikáni a leghiresebb, itt bucsuztunk el szent Pétertől. A vatikántér közepén van felállitva, iszonyu magasba emelkedik, mintha felhőkről álmodoznék, és szunyadásához az altató zenét, a körötte locsogó, veszekedő páratlan két szökökut adná. Ez az egyedüli monolith a nagyobbak közől, és jól van föntartva. Vöröses granitból készült, s az egész közép koron át, eredeti helyén állott. Az egyptomi ékiratok rajta olvashatlanok, (a hyeroglyphok). Feliratok mutatják, hogy Augusztusnak volt ajánlva, s Nero circusában állt, itt hevert századokon keresztül, mig V. Sixtus 1586. 40 ezer scudi költséggel, Fontana, comoi születésü épitész által, rettenetes gépezettel fölemeltette. A müvész e felállitásról egy nagy könyvet is irt. A munka ideje alatt, halálbüntetés terhe alatt tiltva volt a lárma, de a mint huzták, surlódás folytán, ugy meghevültek a kötelek, hogy megakadt a munka. A munkások egyike Bresca, akkor kiáltotta el ama hires szavakat: aqua alle funi! Megtörtént, a megnedvesitett alattságok összehuzódtak, és a munka sikerült. Bresca fölszólitatott, hogy válaszszon, minő kegyelmet akart. Kikérte, hogy neki és utódjainak legyen joga, a szépen fonott pálmákat szállitani szent Péterbe. A családnak csak egy pap ivadéka vagyon, ki most is gyakorolja még ős szabadalmát.

Tetején vas kereszt áll, ebben pedig Urunk valódi keresztjéből van ereklye. Elgondolva, hogy eme kősugár, szent Péter halálát látta, hogy a circusból nézte keresztre emeltetését, meghatva jártunk körötte. Midőn elvonultunk az angyalhíd felé, végtekintetünk ez obeliszkre tapadt, s ennek küldtünk végüdvözletet, mielőtt a tért elfedték volna tekintetünk előtt a házak.

XXXIX.

„A vihar tombol, a tenger fölvan háborodva, a fekete fellegek oly alant járnak, hogy uszályaikkal szinte a hullámokat söprik, a tenger, tajtékos habhegyeit a felhőkig feltolja.

A láthatár sötét lilaszinbe van borulva, melyet örök villogások szaggatnak keresztül.

Az eső hull, a hajók körül vészmadarak röpködnek sikongva, tompa dörgés moraja hallatszik, mely csakhamar egetrázó zengésbe vegyült.“

Igy készültem én leirni a tengeri vihart, mert felette nagynak tünt előttem az, ki tengervészt állott ki már. Ezt azonban meg nem élhettem, nem azért, mintha zivatar akkor tájt nem járt volna, hanem azon okból, mert nem is voltunk tengeren. Az emlitett kolerának ugyanis nem akartunk ürügyet adni, hogy belénk kapaszkodjék, ösmeretes dolog lévén, hogy kolera és tengeri ut bizonyos pontban találkoznak, mindakettő vihart támaszt az ember belsejében, melynek hosszuköpés a neve.

Mentünk tehát vasuton. Reggel elindulánk, ebéd Cepranoban, rosz és drága. Isolettában az unalmas koffer-nyitás, habár amint észrevették, hogy papok vagyunk, szeliden nyulkáltak táskáinkba, még a piemonti financzok is udvariasak voltak. Ez már egészen keleti tájkép, dús, búja növényzettel, derült kedves éggel. A délutáni forró nap hevében izzadt a táj, kopár talaj, mintha fölpattogott szikla fedezné a hegyeket; ezek egyikén vár vagyon, és itt született aquinoi szent Tamás. Sokáig láttuk a fehérlő hegyoldalt s bástyakörözte várát, hol ringott bölcseje a természet és isteni kegyelem eme csodájának. Erős itt a napsugár, melyet legelőbb pillantott meg, megszokta az erős világosságot, de erősebb volt a lelkiszem, mely a gondolatok országának, oly mérhetlen terét felölelte, mely az isteni titkok felfogásában oly magasan hatott fel, mint soha emberi halandó. Bizonyit állitásom igazságáról az egyház, mert az ő ünnepén imádkozik, hogy az igazságokat, miket hiszünk, emberi elmével (tőlünk telhetőleg) fölfoghassuk.

Három kopár hegy alján emelkedik Rocca secca vára, közelében Aquinum, régi volsk város, hol Juvenális született, és innen vette nevét az angyali tudor. E lég tehát emelte gondolatait, ez olajfák árnyában andalgott, s repesett ég felé földiektől undorodó lelke. Innen futamodott, hogy Istenének élhessen. Amint e tájon haladtunk, az aquinoiról elmélkedve, oly öröm szállt meg, lelkünk

édes érzelmektől izzadt, sőt merő jó kedv forrása lett. Oly szivesen tulajdonitottuk ezt a dicső szentnek, mert hiszen ő életében is bámulatos tudománya mellett, olyan jó szivü, előzékeny volt.

Capua előtt beszállt egy olasz ur kocsinkba, és elbeszélte, hogy mennyire szereti a magyarokat, hogy falujában magyar legionariusok voltak, s ezek közt sok jó pajtása akadt. Dicsekedett, hogy tud ő kicsit magyarul is; kértük, hogy mondaná el mit tud, megtette, hanem biz ez csak czifra káromkodás volt, ugy elkeritette a creation t, hogy rengett belé a waggon. Mondá, hogy magyar pajtásai sokszor beszélgettek eképen, azért tanulta meg oly élethüen.

A nap áldozni készült, mikor egy ur figyelmeztetett, hogy ime ott van a Vezuv. Én eddig mindig füstölve képzeltem, s most a legtisztább lég vonta körül, alig hihettem, hogy ez lenne a tüzokádó szörny. Miképen illik össze a gazdag növényzet közepére ezen pokolgép, mintha szép virágos kertbe ártányt eresztenének be, mely mindent összevissza turkáljon. Helyesen mondá valaki, ez: memento mori. Hogy az ember a természet emeringó bölcsőjében el ne fajuljon, bele ne merüljön az érzékiségbe, intőjelül adatott neki a morgó, pipázó hegy; de rettenetes lehet, mikor dühében kiszórja pipája hamvát, nem is szórja, hanem kegyetlenül kifujja.

Esze veszetten rohant a vonat, pedig itt már a szabadban termő narancsfák illata oly marasztólag fujdogál; miután sokáig haladtunk volna kertek, ghuirlandos gyümölcsösök közt, fél nyolczkor a nápolyi, javitás alatt levő indóházba robogtunk. Híven utikönyvünk tanácsaihoz, mellőzve a kiszállónál hevesen ajánlkozó vezetőket, bérkocsit fogadtunk és 1 frankon (rettenetes olcsó, még ha beleszámitjuk a 4 garas borravalót is) a városba hajtattunk. Santa Lucia a mare. Vis-á-vis du Vesuv. 21. szám alatti házba. Czime Corti et Ruggieri, chambres meublées. Prix trés moderés.

Nápoly egészen elüt a többi Olaszországtól. Van 500 ezer lakója, kik midőn beszélnek, szemmel, kézzel, lábbal dolgoznak. A házak 6—7 emeletesek, lapos keleti födéllel, de vannak egy emeletesek is. Könnyen, de erősen épitvék, mert vulkanikus tuf és puzzolan az anyag. Ablakaik mind erkélyesek, ezeken pedig szöveteket lengetett a szél. Elejénte azt véltük, hogy valami alkotmányünnepre készülnek, s igy szőnyegeket raktak ki, hanem az alantiakat jobban szemügyre véve, tökéletes tudomásunk van, hogy némelyik nadrághoz hasonlított, meglehet azon lakók kiugrasztása végett, melyeket elszánt keresés mellett sem lehetett helyeikből kimozditani. Ilyen lárma alig van több a világon, legkivált, hol a kofák nagy számmal ülnek s az akkor (aug. 9-én) előtérbe tolt görög dinnyét árulva az átmenőknek kinálják, ott mintha veszedelemben forogna fülhártyánk, pedig dehogy, megszokjuk másfél nap alatt.

Gazdánk üde, és tüzes olasz ember volt; a mint megtudta nemzetiségünket, nagyon bizalmas kezdett lenni, és legott politizáltunk. Borzasztó hive volt Victor Manónak. Egyelőre avval vált el tőlünk, hogy: ma il vostro povero Kossuth non e' ancora in Ungheria. Mondám neki, hogy hiszen el van ő látva, a nagylelkü olasz nemzet által ugy, hogy otthon sem lenne jobb dolga. Gazdánktól hallám, hogy Váczon követnek választották, mert ép akkor hozták a nápolyi lapok e hirt.

Szobánk a második emeleten volt, erkélyes kilátással a tengerre és Vezuvra, mely még most sem füstölt. Itt is kell manuevirozni a nappal, mert ha elmulasztják helyes időben bezárni az ablakburkolatot, megsülnénk a szobában. A padlat, fénymázas, glazirt agyaggal (mint a kályhák üvegmáza) volt berakva, mi hüsíti a szobát. Fizettünk ketten $3\frac{1}{2}$ frankot naponkint, szolgálatért fél frankot. Igen jó szállásunk volt, udvarias előzékeny emberek, azért kértére ajánlom a Nápolyba utazóknak, ai Signori Ungaresi. Mikor ezt elolvassák önök, föl sem veszik ezen ajánlatom horderejét, hanem mikor utban vagyunk és egy jó helyre utasitanak, hol ki nem nézik zsebünkből a pénzt, akkor vagyunk csupán hajlandók megköszönni az utasitást. Mert elvégre megunja az ember azt a veszekedést, és folytonos alkudozást, tehát jól esik, ha egyszer alku nélkül meg nem nyúzták az embert. Hanem azért alkudni kell mindenütt, Baedeker-t olvasva megtudjuk legott, hol van nyúzási szándék. Vezuv kitörésekor ezen szállások ára, nagyon felszökik, mert akkor ezernyi angol jön Nápolyba, mint a mult télen (1867) történt, mikor dolgozott a lángony.

Nápoly már Kr. Urunk előtt 300 évvel volt nevezetes görög város, ezokon minden házalapásásnál, iratos emlékeket találnak. Valamint változ-

tatja környékét és folyvást izeg-mozog az öreg ur, a Vezuv, ugy eme nép is szakadatlanul izgalomban él, lármáz mulat és álmodja az életet. A mit Eszterházy Miklós nádor mondott: eszeveszett bolond a ki azt tartja, hogy valami magányosan való magyar fejedelemség, ezt a nemzetet és hazát megtarthatná, (Szalay IV. 600.) szintén látszanak hinni, mert mindig idegen uralkodóik voltak. És a mostani olasz kormánynyal sincsenek megelégedve.

Rendbe hozva gónyánkat, a villa reale, félóra hosszuságu sétatérre siettünk. Szélessége vagy 70 lépés, a tengerpartján terül el, szép fák alkotják árnyékát, itt-ott pálmát is láthatni. 1780 tették le alapját, azóta folyvást emelik diszét. Ez a nápolyi élet központja, 9—11-ig este zsufolva van emberekkel. Mindennap katonai zene, felváltva a nemzetőrök zenekarával, s az utóbbiak rendesen jobban játszanak. Jeles fagylaltot emésztve bámultuk, ezt az élénk sürgés forgást és szünetnélküli lármát. Sajátságos eredeti jelenés ez a villa reale. Minden állásbeli férfiak csoportokat alkotnak ott, s ügyeikről tanakodnak. Amott vézna alakjokról itélve, tanárok ülnek, bizonyosan szidják a kormányt, hogy nem tudja azt a rongyos szálláspénzt elrendelni. Emitt papok állnak, mindig reverenda és palliummal, azonkivül oly széles karimáju kalappal, miszerint zsinegekkel kell föntartani a karimáját, hogy fülek módjára le ne lógjon. Ezeknek legtöbb beszélni valójuk van, mert oly iszonyúan bánnak velök, és a vallással, hogy arra talán példa sincs, kivévén a franczia forradalmat, de ekkor zendülés viharozta állapotok voltak. Ugy látszik készületlenül találta őket is eme válság. Amott egy leánygazdag család tagjai eszik féladag fagylaltjaikat. A családapa gondviselő arcza, feltünő ellentétet képez emez éneklő vidám tömegben.. Zene harsog, de tulkiabálják a botot, gyufát áruló gyerekek, vagy a székért két garast kérő kamaszok kurjantásai. Itt én is fizettem az ülésért; ezen kiadást leginkább megsajnáltam, no de nem is szedtek többé rá; mikor én a holdvilág tengeri fördését nézhettem volna tisztességes kőpadról, s ime ezen nyomorult székért kellett fizetnem. A holdvilág vetekedett a gázlámpákkal, a fényes utczákon elégült kedélylyel haza ballagtunk.

Már ki is feküdnék le Nápolyban, anélkül hogy kibámulna a tengerre, a Vezuvra. Neki könyököltünk tehát az erkély támaszára, és láttuk a világ egyik legszebb éji tájképét. A városban meg zúgott a lárma viszhangja, könnyü járművek repültek el ablakunk alatt, és szemünk a rendkivül szép öbölre tapadt. Derült kék ég borult a tájra, s a hold párázatában sötétlett Vezuv, fénylett hatalmas tüzoszlopban a tenger. Csak ekkor látja az ember, mi haszontalanság az az utleirás, mikor oly messze marad a valóság mögött. Minek vesződöm tehát vele; azért legjobb lenne tessék utra kelni, és akkor aztán fürödhetik holdvilágban.

Közel hozzánk vala egy templom: Madonna sopra Lucia, itt miséztem kétszer. Nyájas papokat találtam, kik utlevél vizsgálat nélkül eresztettek oltárhoz. Sőt egy öregecske, minthogy nem volt ministrans gyerek maga ministrált. Mikor sekrestyébe jön az oltártól a pap, az ott levők: prosit-ot mondanak, ami Rómában is szokás. A nép itt is földre borulva imádkozik, és mise közben csókot hánynak az oltárra, én legalább láttam kétszer ilyesmit, tisztességes koros dáma volt mind kétszer. Az egyházfi harangozni ment, s ezt macaroni nyelven vago sonare, szavakkal fejezte ki, kezével harangozást ábrázolva.

Reggelivel a szállásadók is szolgálnak, de legjobb ezt a kávéházakban keresni, hol tisztaságra is jobban figyelnek. Legfőbb utczája Nápolynak: Toledo. Itt szakadatlanul 50 ezer hemzseg, kocsi pedig annyi, hogy több talán bele se fér. Tessék már most képzelni a zsibajt. Egyébkint itt minden elegans. Drága boltok, magas házak körzik és szép öltözetü nép hullámzik fel alá. Üzérileg is központja Nápolynak Toledo. Hossza ez utczának félórányi. Minden 50 lépésre pénzváltók asztalai vannak felállitva, kik legkisebb levonás nélkül akármilyen pénzre váltják fel aranyainkat. A nápolyi bank ezen tette által, az egész utazó világot hálára kötelezte le maga iránt. Ezen intézkedés, hogy zsarolás nélkül váltják fel, egyedül áll a világon.

Ebédre a villa di Torino-ba mentünk (Vico della constituzione, Quaesturától nem messze, a tengertől menve be Toledoba, jobbra egy utczában). Uraim le a kalappal! Ez már aztán pompás trattoria. Csodálkoztunk, hogy itt oly izletesen főznek, és rémségesen olcsón. Nem is hinnék el az árakat. A kocsmáros is derék egyenes lelkü ember volt. Meglehet azaz oka, mert a tekintélyes dereku ur M. O.-ban is volt, sőt egy évig (1851-ben)

idözött nálunk. Itt tehát jó dolgunk volt, megérdemli, hogy ajánljuk; mi állandó hivei maradtunk, egész 5 napon keresztül mig Nápolyban tartózkodtunk. Utolsó napon macaronit rendeltem, amit a nápolyiak rendesen hus előtt, bámulatos virtuozitással esznek. A nápolyi macaroni nem oly fehér, mint a mienk, nem is oly nagy csövü; teli tányérral hozzák leöntve paradicsommártással (pomi d'aro). Az ügyes nápolyi, annyit szed villájára, amennyi ráfér, gyakorlott könyökevezéssel szájába irányozza, s éles ajkaival elvágja, ami bele nem fért, a végek természetesen a nehézkedés szabályai szerint, a tányérra hullanak, és addig ismételtetik a gereblyézés, mig üres lesz a tányér. Ugy emlékszem, hogy macaroni után rendesen tisztán maradt az olaszok tála. Én csak egy negyed adagot rendeltem, de az ösmert római körülmények folytán nem tehettem ki magamért, azt sem birtam megenni, pedig hát Nápolyban a macaroni azonos szerepet visel, mint Spanyolországban a bikaviadal.

Ebéd után rövidke siestát tartottunk, mert ugy vélem háromkor már vasutra röpitett fris bérkocsisunk, Pompejibe valánk menendők.

XL.

Pompeji szon szikla, mely a századok hullámaiból fölmerült, és látnunk engedi azon életet, melybe mint vadóczba oltatott a kereszténység. Névszerint azon körülmény folytán, hogy a 63. év febr. 5. kiszenvedett földrengés folytán, egészen római modorban ujittatott: egy római colonia, zavartalan, teljes képét birjuk benne (parva Romae imago) miut án a régi olasz, vagy görög izlés eltávolittatott.

Ez okon nemcsak általán a régészet, hanem a keresztény embert is felette érdekli azon állapot, melyben találta a világot a kereszténység. Nem rég egy főpaptól hallottam, „a mostani világot ujra meg kell tériteni, mert a pogányságba sülyedt. Lesz-e annyi erőnk, annyi erényünk, hogy általunk ezt végre hajthassa az Isten.“ Az akkori pogányság képe a jelennek.

Hozzájárul, hogy mig a történet általános elvekkel, nagy eseményekkel foglalkozik, ez a részleteket tárja elénk, mintegy a köznapi élet mozgalmaiban találjuk az embereket, kik 1800 év előtt itt laktak. Valamint sarkal a kiváncsiság benézni a szomszéd udvarba, valamely félig bedeszkázott ablakon, ugy itt is, ezen nemesebb kiváncsiság, felette kedves kielégitését leljük, mert mintegy meglepjük a pompejieket, amint meglepte őket Vezuv.

Régóta ápoltam a vágyat látni ezen eltemetett várost. A mint ez teljesült, valóban lelkem ünnepelt. Nápolytól a vasuton kis óra távolságnyira van. Elhaladtunk Herculanum mellett, melynek láva rétegén Portici épült fel, Torre del greco, mintegy Nápoly elővárosain, melyek minden Vezuv kitöréskor, minthogy tövében vannak folyvást ingásokat szenvednek. A pompeji indóház mögött megy el az országut Nocerába, ez után nagy halmot láttunk, mely a kihordott törmelékből támadt, s mely egészen be van növe pázsittal, vagy nálunk ösmeretlen husos növénynyel, zöld macaroninak nevezhetném.

Vezuv, mit eddig kivétel nélkül füstölve láttam lefestve, most olly tiszta derült égbe nyult, hogy alig hihettem, hogy ez valaha annyira felzúdult, miszerint szemfödőt szött volna egy 30—40 ezer lakosságú városra. Habár meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak eltemette, hanem inkább életét nehány századdal tovább vitte, mert ha köveivel be nem födi, most vagy modern város állana helyén, vagy csak kőtermelék leendett, aminő elég van Olaszországban.

Vezuv a legrégibb időkben ösmeretes volt tüzhányásáról; de egészen tetejeig növényzet boritotta, ez okon már Strabó idején, kiégett vulkánnak tartatott, Aetnával együtt, melylyel viszonyban áll, mert ha dolgozik az egyik, szünetel a másik és viszont. Magassága 3700 láb, habár ezt a kitörések változtatják, néha 100 láb leszakad a kráterből, majd ismét ugyannyira emelkedik. A kitörés előjelei szoktak lenni a következők. Kiszáradnak a kutak, a föld alatt erős morgásokat hallani, mi a szabadulást kereső gőzök erőlködéseiből származik, a füst nem egyéb mint gőz, mely azonban hamut hord magával s igy barna vagy fekete. A tüzfény, melly iszonyu lángnyelvek alakjában 100 lábnyi magasságban csapong, nem egyéb, mint a hegy belsejében izzó lávának viszfénye, a hamu tartalmu gőzökben. Ilyenkor sok vilanyosság is fejlik, azért a sürü füstben czikázó villámok, rémületes benyomást okoznak. Az ásvány nemek száma, miket Vezuv kidobál 40-re megy. 1844-ben

observatoriumot állitottak tövében, mely alkalmas szerekkel a földrengést és egyéb jeleket megfigyeli. A hegy harántján nő a hires lacryma Christi. No ennél akárhány jobb borunk van. Ezt én szőlő alakjában is izleltem, midőn egy este Pompejiből, Annunziatába gyalogoltunk. A kapunál vásároltam egy fürtöt, mely tartott mig átmentünk a városon. Torre dell' Annunziata 16 ezer lakóval biró város, az olvasó tehát kevés mathesissel kiszámithatja, minő nagy volt a fürt, tekintetbe vévén azon körülményt is, hogy ügyes szőlőemésztő vagyok.

Pompeji a tengerparton fekszik, a Sarno folyó torkolatánál. Európában legtermékenyebb vidéke van, azért már hajdan „Campania Felix" volt neve. Itt helyen a közmondás: vedére Napoli, e poi morir, habár nem szokták gyakorolni. Vize bő, azért ott a szárazság nem oly gyilkoló, mint például Róma környékén. Egyetemes a vélemény, hogy azelőtt falait a tenger locsolta, most pedig vagy negyedórányira van tőle, mert a vulkanikus erők, fölemelték partjait. Sarnó folyó is megváltozott, mert most patak minőségben folydogál vize, medre szintén távolabbra löketett délfelé. Vezuv $^3/_4$ mérföldnyire van tőle, azért nem a lefolyó láva öntötte be, mint Herculanumot, mely közelebb, az az tövében épült, hanem sürü hamu, kövek, kövecsek (rapilli, horzsakő.) Lakosai oskok, görögök voltak, kik azonban a római befolyás következtében, egy század óta latinok (rómaiak) lettek. Utánozták is a rómaiakat mindenben. A lakosság száma 30—40 ezerre mehetett, kik a belföld lakóival, és a tengerrel gazdag kereskedést üztek. A gazdagság iszonyu erkölcstelenséget eredményezett náluk; védistenök Venus volt, ugy látszik szolgáltak is neki, amint csak tőlök telt; minthogy fajtalanságuk az istennőben igazolva volt, kérhetett ő is bárminő gazdag templomot, szivesen épitettek. Pompeji temploma nevezetesen gazdag volt. Sokan megjegyezték azt, hogy Sodoma, Gomorahoz hasonló büntetése azért volt, mert a fajtalanságban, az állatiságot tovább hajtotta az állatoknál. Utai pompásak voltak, azokat a rómaiak mindenütt erősen épitették, mert hiszen nyomaik megvannak még most is. Oly fontos volt ez, hogy a főpapnak is, a hidakra kellett felügyelnie, s hol elromlottak, a javitásokat eszközölnie, ahonnan eredt neve is: pontifex=hidcsináló. Volt tehát előkelő tartományi város. A történetben előjön 310. évben K. U. előtt. Nehányszor emlittetik még; de legnagyob nevezetessége hogy élve eltemettetett, azaz bebalzsamozva napjainkra eltétetett.

XLI.

Titus uralkodása alatt történt, hogy Vezuv 79. év aug. 24-én (mások szerint nov. 23-án) midőn a nép a szinkörben mulatott, kezdett hamuval vegyest köveket hányni, és Pompeji, Herculanum, Stabea (a mostani Castellamare) városokat és nehány helységet (Oplontis és Teglana) eltemetett. Az iszonyú pusztulást könnyű elképzelni, mert Plinius és Dio Cassius leirták; a hamu és kő rétegeket, a szerencsétlenek csontvázait s magát a kiégett várost im szemeinkkel látjuk.

Dio Cassius, történész Commodus alatt 130 évvel a romlás után igy szól: (l. 66. cap. 21.) „Titus uralkodásának első évében nov. 1-én a Vezuv mellett különös alkotásu felhő látszott. Eleinte karcsu, magas volt, azután mintha ágai nőttek volna, ugy szélesedett meg. Szine majd fényes, majd barna, majd szürke volt. A természet mintha megrémült volna, a föld ingott, a hegyek ormai hullám gyanánt mozogtak, földalatti zúgás hallatszott, melyet időnkint rémitő tengermorgás váltott fel. A föld lábaink alatt forró lett, a tengeröböl zajgott, az ég tüzben volt, ugy látszott, hogy az elemek mind kiszabadultak, és dulakodásaik áldozatává teszik az embert. A kitörő tüz elvégre legyőzte az akadályokat s iszonyú nagyságú kövek társaságában, kirohant, a kövek a hegy harantján gurultak, a füstfelleg pedig oly sürü volt, hogy elsötitette a napot és éjjelé lőn a nappal. A rémülés egyetemes lőn, mindenki azt hitte hogy végórája ütött. Ugy tünt fel, mintha a sötétségben óriások, fegyverzett árnyak harczoltak volna, mintha a világ, isteneivel együtt a chaoszba dűlne vissza. Mindenki menekülni akart, egyik az utczáról a házakba, másik házból az utczára, aki tengeren volt szárazra igyekezett, aki szárazon tengerre futamodott, mindenki csak menekülésben keresett biztosságot, s nem a helyen, hol találta a tüzomlás. Mindenkit saját rémülete üzött. Egyszerre oly hamueső hullott a tájra, mely a földet, tengert, betöltötte. Ezen eső meggyilkolt sok embert, állatot, halakat a vizben, madarakat a levegőben, sőt elásott két várost Her-

culanum és Pompejit, az utolsót ép akkor, midőn a lakosok a szinkörben mulattak. Oly nagy menynyiségben dőlt a hamu, hogy egyik részét Ázsia, Syria, Egyptomba vitte a szél. Rómáig is megtelt vele a levegő, annyira, hogy elhomályositotta a napot. Rómában nehány napig tartott az ijedelem, mert nem is gyanithatták okát, legvalószinübbnek tartották, hogy vége van a világnak, hogy a nap a földre hull, a föld a magasba emelkedik. Akkor ugyan nem ártott a hamu, hanem később eredménye lett a pusztitó pestis."

Az ifjabb Plinius ezen időtájt bátyjánál időzött, ki Misenumban a hajóhad parancsnoka volt. Ezen bátya, az öregebb Plinius, ki az akkori tudományok encyclopaediáját „Historia naturalis" czim alatt irta meg, szintén áldozata lett a tűzomlásnak, mert buvárlati szándékból nagyon is közelébe ment a kőzápornak. Az unoka, Tacitus által akarta megörökitetni emlékét, ez okon vázlatban közli vele életrajzát, hol az irtóztató jelenetet is leirja.

A tudós olvasók szivesen veszik, ha Plinius nehány szavát latinul irom ide. E Vesuvio monte pluribus locis latissimae flammae, altaque incendia relucebant, quorum fulgur et claritas tenebris noctis excitabatur . . . . . Jam dies alibi, illic nox omnibus noctibus nigrior densiorque; quam tamen faces multae variaque lumina solvebant . . . . . Egressi tecta consistimus. Multa ibi miranda, multas formidines patimur. Nam vehicula, quae produci jusseramus, quamquam in planissimo campo, in contrarias partes agebantur, ac ne lapidibus quidem fulta, in eodem vestigio quiescebant. Praeterea, mare in se resorberi, et tremore terrae quasi repelli videbamus. Certe processerat litus, multaque animalia maris siccis arenis retinebat. Ab altero latere nubes atra et horrenda ignei spiritus tortis vibratisque discursibus rupta in longas flammarum figuras dehiscebat; fulgoribus illae et similes et majores erant. (Epistolar. VI. 16. és 20.)

Mily borzasztó rémkiáltás hangzott a szerencsétlen város ezer lakóinak ajkáról!

Minő egymásutánban esett hamu, vagy kő, meglátszik most is még, mert az omlás rétegei magukon kordják az esés-rend nyomait. Első volt hamu vagy 1 lábnyira, azután 2 lábnyira rapilli, horzsakő, azután ismét hamu, mind össze vagy 3 ölnyi magasságban. Itt ott agyag is látszik, a felsőbb rétegekben, ezt a vizomlás hozta, a Vezuvszünetelés közti időben.

A nép a szinkörben volt, mikor a megdöbbent néző sereg, roppant fekete füstoszlopot látott Vezuv hegyéről az égre gomolygani, melyen utóbb éles lángnyelvek czikáztak körösztül. Csakhamar zsarátnok tömegek szöknek fel, majd megvilágitva a tájt, majd sürü hamuval, sötét lepellel elboritva azt. Menekült mindenki ahogy tudott. Nehány bátor azonban visszaindult kincseit fölszedni, vagy némely anya honhagyott kisdedét fölvenni. Ezekből és betegek, meg rablánczra fűzött egyénekből keletkezett ama 500-ra menő csontváz szám, mit eddig találtak. Hogy tehát a 30—40 ezer lakossággal biró városban, csak ily kevés halottat találtak, kiderül miszerint a menekülés lehetséges volt, és csak azok, kik az emlitettem okok miatt elmaradtak, haltak meg, a mint azt helyzetükből is következtetni lehet. Minthogy eddig valamivel több mint egy harmada van kiásva a városnak, hihetőleg a Vezuvhoz közelebb eső részekben, több csontvázra akadnak, azoknak nehezebben esett a menekvés.

Csodálatos, hogy a magyar irodalomban nem birjuk Pompeji tüzetes leirását. Kiadóink legalább a külföldi cliche-kat megszerezhetnék, hogy magyar szöveggel közöltessék, ami oly egyetemes érdekü. Kedves olvasmányt nyujt: Overbeck ily czimü munkája: Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken. Leipzig 1856. 438 lap 300 fametszettel és nehány szines képpel. — Pompeji et les pompéiens, par Marc Monnier. Páris 1865. 277 lap, 22 fametszettel.

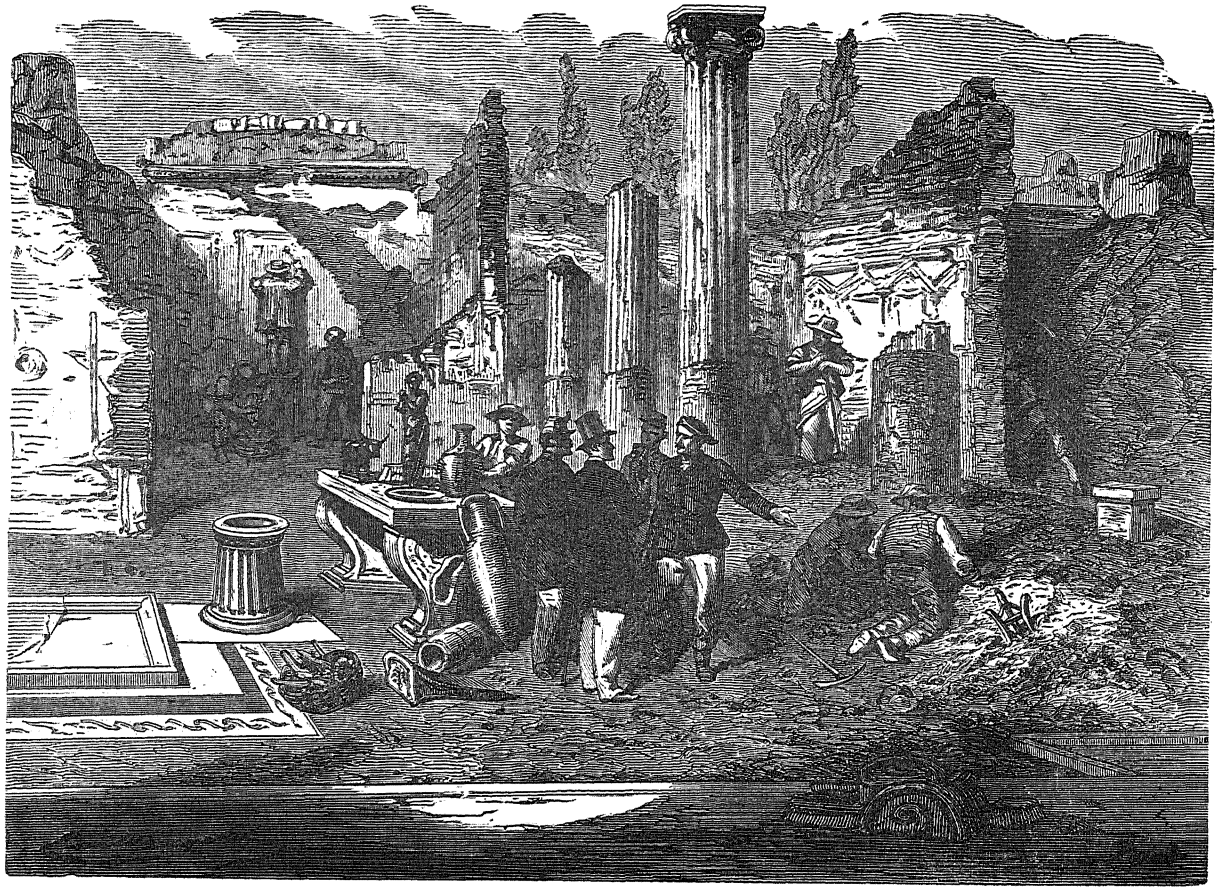
XLII.

A pusztulás után jöttek az emberek és leginkább Pompejiből egyetmást kiástak, amint azt nem csak a nagyobbszerü kincsek hiányából, hanem a kőomlásnak itt ott megbolygatott rétegeiből is biztosan következtetni lehet. Könnyü is volt ez akkor, részint mert meg nem üllepedett a hulladék, részint nem volt oly nagy a földréteg, mint most, mit későbbi tűzhányások okoztak. Sőt talán ama meggyőződés, hogy mindent kiástak, vezette őket a város teljes elfelejtésére. A nagyszerü munkát, teljes helyreállitását Róma megbirta volna, Titus-nak volt is ez szándékában, hanem akkor a világ urnő-

je, sokkal fontosabb ügyekbe keveredett, semhogy érkezése leendett Pompeji romjaival vesződni. Ugy benőtte tehát a gyep, hogy elfeledték helyét. Mikor feltalálták, már 8 évig ástak benne s még sem tudták, hogy Pompejiben vannak. A nevét egy falu örökölte, mely azonban 472. K. U. után, Pompeji sorsában részesült.

A fölfedezés 1748-ban történt, 30 évvel Herculanum fölfedezése után. Nem valami tudós, hanem egy földmives, kinek szántóvasa iratos kőtáblába ütközött, találta föl Pompejit. — 1592. Fontana épitész vizet vezetett Annunziatába a forumon keresztül, akadt is épületekre, de nem gondolt velök. Mig elvégre az emlitettük évben III. Károly király ásatásokat rendelt, s a világ bámulva vette észre, hogy itt elásott város-tetemet nyert. Változott az aknázás módja, szorgalma, de legnagyobb erélylyel 1860 óta vezetik, és tudós felügyelők (élükön Fiorelli) megjegyeznek minden legkisebb körülményt, hogy mentül nagyobb haszna legyen belőle a tudománynak. Nem kell félni, hogy ismételtetnék azon barbarismus, melyet vagy 20 év előtt szörnyűködve fogadott a világ, hogy t. i. midőn a fürdőkben vagy 200 agyaglámpát találtak, nehány százat a nápolyi muzeumba vittek, a többit nevetséges otromba féltékenységből összetörték, megsemmisitették.

Most 32 katona teszi őrizetét, kik egyszersmind hivatalos ciceronék, vezetők. Bementi dij két frank, vasárnap dijmentes a látogatás. Legjobb az utazónak, ha többször nincs szándéka kétszernél nézni meg, először köznapon menni oda, amikor a vezető megmutogatja nevezetesebb részeit, azután vasárnap, hogy szabadon engedhesse át magát emlékeinek és érzelmeinek. Mikor mi látogattuk, csak vagy 20 munkás dolgozott, mert az augusztusi rekkenő melegben alább hagynak a dologgal, de télen át 400 munkást is foglalkoztatnak. A kiásott törmeléket szemen szedve megvizsgálják, és csak aztán viszik ki a városon kivüli térre. Erre nézve

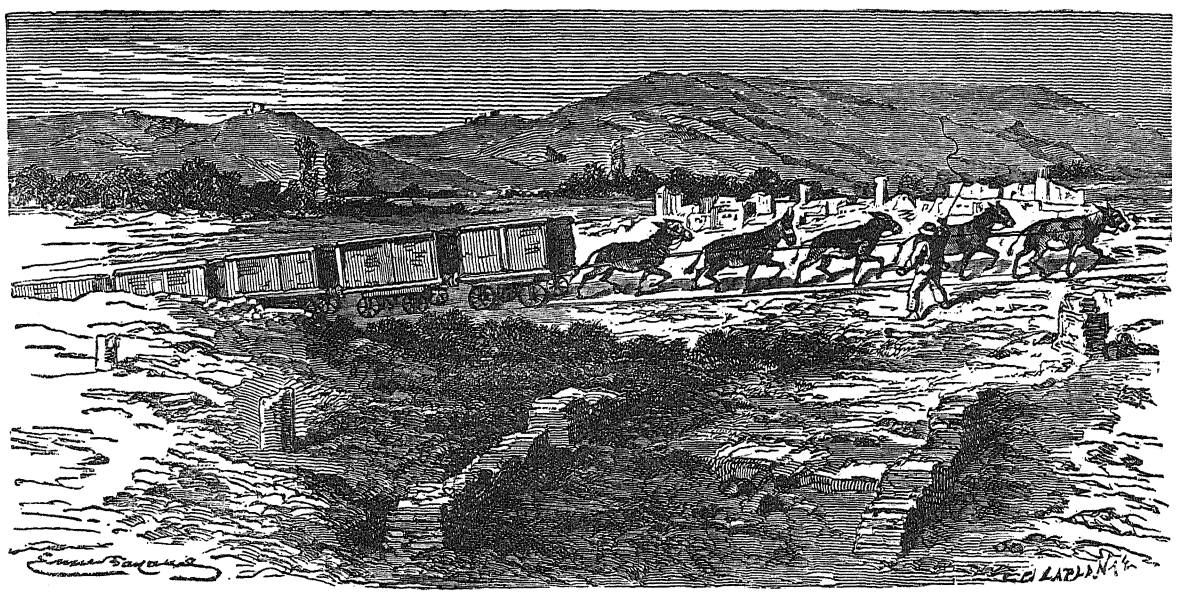
Pompeji ásatások, Fiorelli vezetése alatt.

van ott harántos menetü vasut, mit vagy emberek, de legtöbbnyire fürge szamarak huznak. Ép egy rapilli réteget ástak, ebbe markoltam emlékül; ki tudja kinek kopogott megrémült fejére a hamvazás amaz iszonyu napján.

A kiásott tárgyakat nagyobbrészt a nápolyi kir. muzeumba viszik, ahol teljes nyugalommal, az égető napsugár heve nélkül, de dij mellett, lehet tanulmányozni. Magában a városkában is vannak apró muzeumok, hol a mulandó tárgyak mint szentjánoskenyér, aszalt szilva, bab, kenyér, üveg alatt tartatnak. Szándékolnak egy házat, eredeti minőségben fölszerelni, ugy ahogy állt hajdan, ami rendkivül fogja előmozditani a classikus világ ös-

Pompejiben, olvasva az odavágó munkákat, nevezetesen Bulwer regényét: The last days of Pompeji.

Az utczák felette szükek, mert ezeket Tacitus szerint a gazdagabb árnyék folytán egészségesebbnek tartották. Ablak igen ritkán látható, azt is csak a második emeleten; az utczávali közlekedés a kidiszitett főajtóra (házkaput nem ismertek) szoritkozott vagy a boltra. Az utczák egyenesek és derékszögben metszik át egymást, a ház ritkitó szinekkel (sárga meg ökörvér vörös) voltak befestve, ami vidám benyomást tehetett. Az utcza ügyesen van kövezve, formátlan lapos lávakövekkel, a közöket márványkövecsekkel töltötték be, a ke-

Vasut a pompeji romok között.

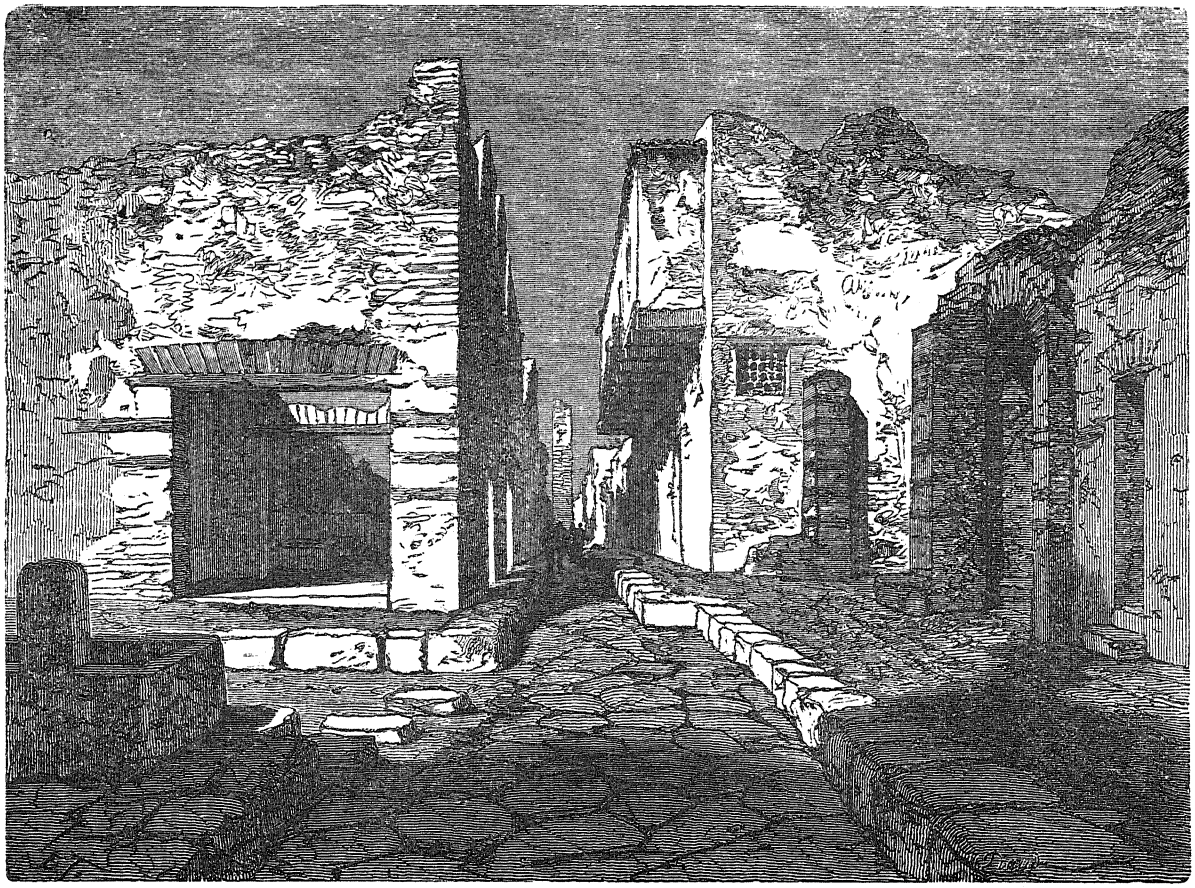
meretét. Eddig illyesmit csak képeken láthatni. Mindjárt a főkapunál láttunk épülőfélben levő helyiséget, melybe ezentul fogják az értékesebb tárgyakat rakni. A nap és eső ugyancsak garázdálkodnak a fresco képeken, mert habár az ilyetén falakat el is látnak deszka fedővel, az idő viszontagságaitól azért meg nem védik. A Vezuv hamva jobban őrizte meg, mint a jelen gondviselő kezek.

A vezetőnek nem szabad borravalót adni, ezen tilalom angol nyelven számos réztáblán van fölállitva, azért a cicerónék szivességét, és rohanástóli tartózkodását, szivarral vagy valami nyalánksággal szokás megjutalmazni. Angolokról beszélték, hogy étel itallal ellátva magukat, reggeltől estig időznek

rékvágások jó mélyen vannak a főutakon. A lábnyi magas járda (margo) téglamozaikkal van ellátva, (opus signinum) néhutt márványnyal, a háztulajdonos gazdagságához képest. Hogy esős időben is lehessen az utcza egyik feléről a másikra ugrani, az uton (agger) magas kövek valának elhelyezve, ugy azonban, hogy a kerekek elmehessenek mellette, legfölebb valami vigyázatlan szamárka botlott beléjök. Valószinű, hogy hintók nem igen használtattak Pompejiben, mert istállókra kocsiszinekre nem akadtak, csak teherhordó állatok csontvázait találták meg; ezen kerékvágásokat tehát leginkább gyümölcshordó szamarkák taligái okozták. Esős időben egész patakok hullámzottak

az utczákon, azért ezek végén csatornák (emissarius) láthatók, melyek a vizet bástyánkivülre vezették. Volt vagy 8 kapuja, bástyái, de ezek a tüzomlás alkalmával védelemre már nem használtattak.

Az utczák megnevezve, a házak számozva vannak, természetesen a fölfedezők által. Az elnevezés egészen véletlenül történt. Találtak például egy házban sebészi müszereket (oly finomak, hogy megbámulták a tanult sebészek) és legott elnevezték: casa del chirurgo. Egy utczában a kútgát kövébe vésve találtak bőségszarut és lett „strada dell' abondanza", egy másikon Mercurt és lett Mercur-utcza. Egy utczában lupanart találtak, kibeszélhetlen fajtalan képekkel, és lett strada della prostituzione. Utczaszögleteken sok felirat maradt meg, a hirdetések eme helyét album-nak hivták. Ezek voltak egyszersmind nyilvános szavazatok helyei, igy például: Pansam aedilem Paratus rogat. Paratus P-t kéri aedilisnek, előkelő hivatal. Azóta Pansa házának nevezik, pedig Paratusé lehetett, vagy egyiké sem, hanem Paratus csak oda irta mint nálunk: éljen B. J. e. követ. Leginkább a fürdőkben volt sok az ögyelgő és a hireket szétfecsegő nép, azért oda irták a hirdetéseket. Például: N. Festi Ampliati familia gladiatoria pugnabit iterum, pugnabit 16 Kal. Junias, venatio, vela. „Ampliatus gladiator család fog küzdeni, vadüzés, sátorok lesznek" azaz ponyvával be lesz huzva a szinkör.

Utcza, kövezet, járda Pompejiben.

Járkálva a hangos téreken, épen ugy érezzük magunkat mint egy leégett városban. Kiállanak a falromok, mert a tető mindenütt leszakadt, sőt az emeleteknek is csak vagy 3 házon maradt nyoma, amelyek t. i. téglából voltak épitve, melyek fából készültek, minthogy ez csak a rabszolgák laka volt, azok elégtek. Sok helyütt megismerni az épület rendöltetését. Igy például egy bolt-félében a falra részeg alakok festvék, kiterjesztett karokkal, mintha énekelnének, ez kocsma volt. Félel-

metes veritékverő eszme, most is, elgondolni fuldokló kínaikat, kiket vigadozás közben ért a tűzeső. Bebizonyul a vélemény, mikor korsók is vannak felállitva benne, melyekből mérték a bort. Egy másik bolt közepén tuskó volt, a falon pedig fülkék, ez okon ezt borbélyműhelynek keresztelték, a tuskón ült az illető gavallér, a fülkébe rakta müszereit a szakálgyilkos.

XLIII.

A pompeji házak lényeges részeik ezek voltak. Az egész épület hosszas négyszög volt, ami udvarainkat nem ösmerték, ezek az épület közepén voltak, mind két oldalról szobákkal vagy csarnokkal keritve. Lépjünk be utczáról az egyikbe. Az ajtó oszlopok oly magasak, hogy még egy ablakfélét is tartalmaznak az ajtón kivül, mely bevilágitja a vestibulumot (pitvar). Ez közönségesen mozaik (rakmű) padlattal birt, még most is látni „salve“ feliratokat, vagy „cave canem,“ harapós a kutya, egy kereskedő házában: salve lucrum! Itt lakott a portás (ostiarius) vagy lánczra kötött eb.

Innen az atrium-ba nyitunk (cavaedium, cavum aedium.) Ez volt a terem, mely a menyezet nyilásán világosságot, de esőt is kapott, az utóbbinak elvezetésére a terem közepén mélyedés volt (impluvium) honnét a viz öncsöveken a cisternába ment. Itt is volt egy rabszolga (atriensis) ki a látogatók ruháit leszedte. Ezen teremből a mellékszobákba nyiltak ajtók (alae, szárnyak, vonatkozással arra, hogy mintegy az atriumhoz tartoznak.) Ilyen szárny volt 8—10, a ház terjedelméhez képest. Atrium után következett a tablinum, itt az ősök képei, családi ereklyék, vagy könyvtár tétetett közszemlére. Ez néha átmenetül is szolgált, de közönségesen mellette voltak a folyosók (fauces) s ekkor a tablinumot függönyök zárták el. Ezen utóbbi esetben a közlekedés a ház egyéb részeivel, melyek már asszonyokéi voltak, a fauces-en át történt.

Ezen házrészt ismét egy nyitott tér alkotta, azon különbséggel, hogy ez inkább volt udvar, és csarnok környezte. Ezt nevezték Perystil-nek. Mondhatnók udvarkertnek, részint mert nagyobb mint az atrium, részint mert itt virágok illatoztak, és közönségesen szökőkutak locsolása hallatszott (piscina). Ez volt a családi tűzhely, itt pipáztak volna a pompejiek, ha ösmerik vala a dohányt. A perystil körül is szobák voltak, névszerint az alvodák (cubicula), némelyik előszobával. Ezek száma a család nagyságához képest változott, 5, 6-ot lehet észrevenni. Ezen udvarkert nyoma megvan a spanyol házakban, főleg Cordova és Sevillában, hol patio a neve. Innen volt a bejárás a triclinium-ba, étterem; ez kettő volt, a nyári egészen a perystilre nyilt, hogy az illatos szellő növeszsze az étvágyat, a téli étterem el volt zárva. Az étterem nagyobb házakban igen gazdag pompával volt diszitve. Közönségesen 3—9 vendéget hivtak, nem kevesebbet a 3 gratia számánál, nem többet a 9 muzsáénál. Vendégségeket, lakomákat az atriumban tartottak.

A perystilből egyenes irányban a társalgási terembe lépünk (aeci, exedrae) ezek voltak a legnagyobb szobák, ezekben sok szép fresco kép találtatik. Innen a kertbe volt a bejárás, melly a nagyobb házaknál látható, kiszáradt kutakkal, és hamuval, ahol cactusok és agavék teremtek hajdan.

A második emeleten laktak a rabszolgák (coenacula) ergastula (dolgozó szobák).

Találni némely házban sacellumot, hol a házi istenek oltára, vagy szobra állott, vagy legalább képe a falon. Ezen helyiségek kimondhatlan kicsinyek, szinte csodálkoztunk, hogy férték ide az emberek, a szobák sötétek is lehettek, mert habár ismerték az üveget, terjedelmesen nem igen használták. Igy voltak közönségesen épitve a házak, természetesen hogy a gazdagság, luxus vagy szegénység módositott az elfogadott, a szokásos alakon.

Térei közt legnevezetesb a forum civile. Ez márványnyal volt kirakva, és mint az ide futó 8 utcza szögletén látható korlátok mutatják, járművek, lovagok ide nem jöhettek. Csarnok köritette, hova gyült az ögyelgő, fecsegő nép. Itt voltak az előkelő épületek, mint Pantheon, Jupiter, Venus templomai, itt a basilika. Ez utóbbi magában foglalá a városházat és a törvényszéki termet, mert a közügyek itt végeztettek, ez volt tehát méltán „királyi ház“ mert a király nevében történt az itéletmondás. Eme nagy épületek alkották a keresztény templomok mintáját. A pogány templomok jobbára keritett helyek voltak, közepén épülettel, hol állt a bálvány. Nem is gyültek egy-

szerre az istentiszteletre, hanem egyenkint, áldozatokat bemutatva.

Semmi sem oly megindító mint az ugynevezett skeletek, csontvázak. Nem tudom, melyik utczában van egy muzeum, hol üveg alatt fehér alakokat láttunk, ezek gypszöntvények. Eredetök a következő.

Mint mondottuk, Vezuv küldeményei közt első volt a finom hamu, ez amint megfojtotta a futamodó embereket, be is takarta, sajátos szemfedéllel. A hamu századok folytán kemény anyaggá vált, és igy megtartotta a benyomatot, mit a testre szállva fölvett, vagyis mikor elporlad a test, a kővé vált hamu magán hordá az arcz, a testidomok, a ruhaszövet alakját. A nápolyi muzeumban mutatják a Diomedes pinczéjéből való lenyomatokat. Ide ugyanis vagy 16 személy, többnyire leány, és gyermek futamodott, ékszereiket is ide hordva, ugy vélték a szegények, hogy a kemény épület be nem dől a lehulló kövek terhe alatt. A finom hamu azonban bemászott a nyilásokon és nem csak elfojtotta a csapatot, hanem szépen be is vonta hamufátyollal. Itt leginkább kitüntek a hamulenyomatokban az arczok, főképen egy leánynak mellkendője minden idomaival. Talán ezen körülmény vezette Fiorellit, ezen lenyomatok örökitésére. Történt, hogy ujabb években is találtak csontvázakat; a test porrá lőn, hanem megvan a hamumintában alakja, ide tehát gypszet öntöttek, és meglett az egész alak, ugy előállitva, amint agonizálva végmozdulatát tevé. A hamu rétegeket letördelték róla, és előtünt a küzdelemben összezilált ruhaszövet, nyitva maradt száj, és tördelő kezek.

Itt tehát nem a halál van előttünk, hanem a halálküzdelem, a kétségbeesés, rángatózás, ez okon itt leirhatlan szánalom fog el, mert élénken érezzük a fuldoklást, mely a szegény menekülőket gyilkolta. Amit mi láttunk, ugy látszik anya és leánya volt, az első pénzt szoritott markában s ezüst ékszerek hevertek mellette, a másik görcsösen szoritotta kezét, mintha ruháját fejére teritette volna. A leány kezén gyürü nyomai látszanak, és egyes csontok is kiállanak az öntvényből. Hogy sikoltott a szegény anya, ki talán gyermekeit kereste a borzalom amaz órájában.

Mi két délutánt töltöttünk itt, mind a kétszer elfáradva testben lélekben annyira, hogy könnyen képzeltük a menekülőket, mert Vezuv hamva sem lehetett melegebb, mint a forró napsugár. A viszszaemlékezés azonban felette kedves, ez egészen pótolja a kiállott lankadtságot.

Megnéztük a fürdőket, melyek valódi pompával voltak épitve, hangos termeik, ón és agyagcsöveik, medenczéik még megvannak, csak vizet kellene ereszteni beléjök, és használhatók lennének. Ezeknek erős boltozatát be nem döntötték a kövek, és a Vezuvból kihányt viztömeg terhe.

A nagy szinkörbe, mely a város másik részén van, nem vezetett el ciceronénk, azt mondván csak valamivel nagyobb mint a szinház, melyet megmutogatott, lévén ez a város közepén. Amphitheatralis modorban van épitve mind a kettő. Az elsőben 20 ezer ember fért be, mert szoktak Pompejibe mulatni járni a szomszéd városok lakói is. Ezen nagy szinkörben gladiatorok csontvázait találták, talán kik a játék alatt elhullottak. A szinház szomszédságában akadtak egy gladiator növeldére, hol czellaszerü szobákban laktak. Ezen épületet sok ideig kaszárnyának tartották, de Garucci jezsuita régész bebizonyitotta, jelesen az ott talált finom fegyverek folytán, mik nem lehettek közönséges katonáké, hogy ez dalia-oskola volt. Falain talált feliratok is erősitik ezen diadalra vergődött véleményt. Volt is szükség ilyen oskolára, mert néha 30 pár is küzdött reggeltől estig, kik ha sine missione (kegyelem nélkül) küzdöttek, egy kettőt kivéve, mind elhaltak. Converso pollice vulgi, quemlibet occidunt populariter.

Mikor erősen tüzött a nap, nem csak ponyvát vontak föléje, mely selyem is volt néha, de finom esőt is bocsátottak gépezetes csöveken a közönségre. Kitünik ez egy hirdetésből is, amit a fürdőkön találtak, ugyanis az áll rajta: venatio, athletae, sparsiones (permetezés), vela erunt. A bementi jegyet tesserá-nak hivták s többnyire agyagból, bronzból készült, néha rajta volt a darab czime, és rendesen az ülés száma. A kisebb szinházban tragoediákat adtak elő. Volt tehát mulatságról eléggé gondoskodva, mert a nagy szinkörön kivül volt egy nagy szinház, hova 4 ezer, és egy kicsiny, hova 1500 ember fért el.

A herculanumi kapu mellet volt a vámház, itt találtak mértéket bronzból. Ez arról nevezetes, hogy Rómában a Capitoliumon volt megerősitve, amint feliratából derül ki: Imp. Vesp. Aug. IIX.

T. Imp. Vesp. Aug. F. VI. C. Exacta in Capito. Tehát két évvel a tűzomlás előtt tartományainak mértékét szabályozta Róma. Látszik ebből, hogy már akkor is virágzott a centralizatio ily csekélységekben is.

Láttunk 1800 éves kenyeret is. A nyilvános sütődében épen akkor rakták be a kemenczét 81 kenyérrel, mikor kitört a Vezuv. A kemencze szájánál még ott volt a tál, melynek vizével szokás simára, fényesre kenni a kenyereket, azonban kidók laktak ott, bizonyos, mert találtak zsidó feliratokat, hihető tehát hogy keresztények is igen korán fordultak meg Pompejiben, mert nevezetes város volt. Ugy vélik, hogy a szegényebb városrészben, melynek ásatása hátra van, több keresztény jelre fognak akadni.

Bizonyos, hogy utunknak Róma után legnevezetesb pontja Pompeji volt. „A félig fölemelt poharak a kezekben, az ajkakon félbeszakadt szó, az

Kemencze kenyerekkel, kézi malmok.

huzni onnét nem vala érkezésük. A kenyerek czipó alakuak, minőket Siciliában most is sütnek. Korommá égett kemény köveknek látszanak. Fiorelli ugy megörült e találmányon, hogy maga rakta ki a kemenczéből.

Valószinü, hogy keresztények is voltak Pompejiben; egy Pansa házára festett keresztből és a basilika egy feliratából (Tu enim me doces?! Joan. Evang. 9, 34.) helyesen következtetik. Egy helyen pedig ezt találták: „audi christianos!“ Hogy zsi-

arczokon haláltorzitott rémület“ olvasva is emotiót okoz, hát még ha mindezt látja az ember!

XLIV.

Az esztergomi flottának müködő tagja lévén, ambitiom a tengerre csalt. Igaz, hogy hajóhadunk elkallódott, s most a habok lenge játékává lett, nehány év előtt csodált két ladikunk: Hullám és Vil-

lám; most busan panaszolják elhagyatottságukat, keresztes zászlóink megfakultak, a hires evezősök elváltak s mi most édesbus érzelmek közt gondolunk a merész kirándulásokra, melyeket a szigetekre tettünk. Elmondjuk egymásnak, hogy ettük meg a félig nyers gulyáshust, mert az eső nem engedte meg a további főzést, el ama hires expeditiót, melyet egy félnapig tartó orkán, fejünkre dobálva a széna boglyákat, nevezetessé tett, rommá itt lett flottánk egy része; azóta is malheur szigetnek nevezzük a kaland szinhelyét. Tehát csak emlékben élnek a merész pajtások, meg az a komondor, melyet a duna közepén bedobáltunk a vizbe, hadd uszszék utánunk. — —

A flotta szétment tagjai örömmel fogják hallani, hogy én, ki a tengerészetben a közlegénységig fölvivém, a nápolyi öbölben beusztam a siktengerbe, megküzdöttem a szelid hullámokkal, buktam nem dicsérendő eredménynyel a sós vizbe, szóval az uszni nem tudó közönség bámulatát érdemeltem ki magamnak. Sajátos, hogy egy csöndesen mélázó alak, nyakig a vizben megszólit: az ur bizonyosan pap? Az vagyok. Anche io sono. És beszédbe eredtünk. Csodáltam hogy Olaszhonban, hol a borotvált pofa közönséges dolog, legott megösmert arczomról, levén egyébkint vizben. A tengerviz villanyos hatásu, az a nyaffadt, poshadt kedély, mely Nápolyban a nagy melegben megcsapott, nehány órára gyógyitva lőn. A fürdés ára 8 garas, beleszámitva a ruhát, meg az édes vizet, mit arczmosásra a hajlékba állitanak.

Kirándultunk a tengeröbölbe s a szeliden mozgó habok játékává lett sajkánk. A félkörben elterülő Nápoly állt előttünk, oldalban a derült Vezuv. Másfél óráig barangoltunk, merengésbe merülve. Ledőlve a sajka oldalára kezünket a sós vizbe lóggatva, nagylassan haladtunk a szélcsendü tengeren. Sajátos, hogy egy tört árboczdarab sokáig utánunk libegett, mely talán siremléke volt valamely elsülyedt hajónak. Irányt változtatva, ismét nyomunkban volt, mint valami mentor tapasztalatlan növendéket, ugy követett a gályatöredék. Inteni akartál te poshadt szálfa, hogy valaha egettartó hegyek ormok disze voltál, lombjaiddal viharok csatáztak, s mig nem birt kicsavarni tövedből százados orkán, nyomorult fejsze ledöntött, megfaragtak s éles szögekkel együvé illesztettek, hogy a gazdagok kincseit hurczoljad. Mennyi kincset vonszoltál, mennyi fájdalmas szivet vittél, mennyi sápadt arczot láttál, mikor tátongó örvénynyel fenyegetett a tenger. Mikor recsegve széthullottál, mennyi haláljaj vegyült a birkozó szélvész sivitó zajába? A sülyedők halálküzdelmeit hidegen nézted, a belédkapaszkodó kéz görcsös szorításait mosolygtad s csak hosszabitottad agoniáját, mert miután sokáig vergődött a habokkal, ereje kimerült, talán átkozódva ellökött, elmerült a kalmár s te most rothadva uszkálsz a felszinen. Inteni vagy rémiteni akarsz? Elérted mindkettőt, mert parányiságom tudata ott a sik tengeren ugy elöntött, hogy jó sok időre kidögleszteté belőlem a hiuság minden bogarát. Rémitettél is, mert mint haza járó lélektől, ugy ijedeztem e szálfától, mely oly kitartással követett.

Szerettünk volna legalább a tengeröböl átelleni oldalán levő Sorrentoba tengeren menni, de augusztusban oly kevés idegen fordul meg Nápolyban, hogy nem érdemes érettük gőzhajót járatni. Mentünk tehát vasuton a Torre del grecon át Castellamaréba. Amint eme csinos városkában kiszáltunk, vagy 25 kocsis marczangolta magát miattunk, mi tehát nyilványos árlejtést kezdettünk. Az utikönyv 6 frankot mondott Sorrentóba; már egygyel meg is lett volna az alku, hanem rongyos lovai voltak. Amint kelletlen arczczal járkáltunk, felszólit egy nagy hintaju kocsis, ki már egy 7 tagból álló családot beültetett, hogy üljünk fel a bakra mindketten melléje, 4 frankon oda vissza visz, azon előny kiemelése mellett, hogy jövet kényelmesen a hintóban ülhetünk. Ugy lőn, nem is bántuk meg. Öt lovát ugy hajtotta, mint a nszombati vasuton szokták, s másfél óra alatt ott voltunk. Magasan ülve láttunk mindent, sőt a jó ember tőle telhetőleg magyarázott is egyetmást. Az ut iszonyu mélységek felett visz, de biztos erősen épitett országut. Amit olasz légnek neveznek, azt itt látni legpompásabban. Az a fátyolos távol, az az üde fuvalom, mely időnkint ambraillattá lesz, szóval az olasz ég, itt teljes mértékben élvezhető.

Sorrento egy fensikon terül el, meredek tengerparttal. Régen: Surrentum; püspöki város, 6 ezer lakossal. Régi romjainak fennhéjazó neveket adnak. Itt született 1544. Tasso. A ház most vendéglő, a költőre vonatkozólag nem vettünk észre semmi jelt. Mikor róla elmélkedtünk, járva az udvaron elriasztott a pinczér ezerszer elmondott kérdésével: mi tetszik? — Sorrento kedvencz nyári

időzéssel kínálkozik; már a classikus hajdanban is, forró évszakokban itt nyaraltak a gazdagok, mert bármily tikkasztó melegek idején, itt hűs szellő fujdogál. Kirándulásai is nevezetesek, de mi magával a városkával elégedtünk meg. Kerestük Soldatics festész hazánk fiát, ki itt nyaralt, hanem meg nem találtuk, ez egyébiránt alkalmat adott a villák megtekintésére.

Reggeliztünk elég jól, a „villa di risorgimento d'Italia" kávéházban. Voltunk a három emeletes Nardi villában, hol egy szobát 4 frankon kínáltak. Igen szép a villa di Syrene; villa falcone, rettenetes mélységek felett épült. Mindenütt időztünk kicsit, nem tudva jóllakni az édes hűs lehellettel. Ez azután mosolygó táj ezüst fátyollal, a tenger altató morgásával stb. A ki teheti ide jöjjön nyaralni, itt nem ösmerik a fejkábitó melegséget, itt fölüdül testben lélekben. A hotelek — és villákból lépcsők vezetnek a tengerhez, hol naponkint tengeri fürdőt használhat. Betértünk egy templomba, hol épen a Szent Szűz oltárát diszitették, közelgő aug. 15-én ünnepére. Ebéd a villa di Sorrento-ban, egyszerü de jó volt. Hüsölni pedig mentünk a giardino communale narancsfái alá. Ezeknek illatos koronái, enyhe árnyuk alatt tekintettünk a messze távolba. Itt már ugy terem a czitron és narancs, mint nálunk a szilva vagy bodzafa, hanyattdőlve a gyepre, tátottam a számat potyogó narancsra, de ép akkor nem hullott. Zsebem ugyan teli volt narancscsal, (két krajczár az ára) de ott nem mertem enni, hogy meg ne zálogoljanak, azt gondolván, hogy ott szedtem fel. Botorkálásaink közt a városházi hirdetések is ötlöttek szemeinkbe, és itt egy fekete tábla ilyen felirattal: anunzio del matrimonio. Valami halász esküdött össze polgárilag; mindjárt mellette egy elveszett tehenet hirdettek, melyet, jó fejős levén, nagy jutalom kitüzése mellett kerestetett tulajdonosa.

Sorrentoból szokás Capri-ba menni, hanem bennünket időnk és tárczánk viszonyai haza unszoltak. De ama fönséges napot, semmi sem birta kiirtani emlékemből, azért ezt jó lélekkel ajánlhatom a fölösleges pénzzel rendelkező uraknak, mert az valóban pezzo caduto dal cielo, „égből esett darab föld."

Jövet kényelmesen bolingolva a hintón, ismét átmentünk a dús növényzetü fensikon. Az útra kihajolvák a fák, nemcsak érett gyümölcscsel terhelve, hanem ágaikon lógnak megrakott szőlővinyegék. A veszsző minden áron teremni akarna, de nem lévén karója, kénytelen a fára kapaszkodni s ott érik meg gyümölcse. Ha nem szalad oly vágtatva hintónk, jól lakhattam volna a szőlőből, a mi fogamhoz verte magát. Már a ki itt nyaral, dicsérem az eszét.

Este volt, midőn Anunziatán keresztül hajtottunk; ép ki volt világitva, a Szent Szüz tiszteletére, mert ünnepére több napi kivilágitással is készültek. Tüzijáték, kivilágitás kedvelt eleme az olasznak. Nápoly utczáin is többször láttunk az utcza két oldalát összekötő tüzfüzéreket. A szegény népből még nem irtották ki egészen a vallást, ez még kivilágit, és örvend Jézus és szent Anyja ünnepein. Hanem van rá gond, hogy ugyancsak hitetlenné legyen. A piaczon számos asztalkát láttunk, hol szatócsok könyveket árultak, hanem minő tartalommal; Secreti d'amor; i amori dei preti, stb. irtóztató szemtelen fametszetekkel. Szinte kivánja az ember, bárha e nép olvasni se tudna. Valami perzsa országban a király halála után bizonyos ideig nincs kormány, szabad lopás és garázdálkodás uralkodik, jól összedögönyözik egymást az emberek, és mindezt csak azért, hogy jobban becsüljék meg a kormányt. Ugy látszik a jelen korban is egy ilyen mindent felforgató, ezreket összegyilkoló eszeveszett zendülés, véres forradalom szükséges, mert csak akkor fognak észrejönni és meggyőződni, hogy a megváltott ember, Krisztus imádása nélkül nem élhet. Nápoly már jókora adagban éli a perzsa éveket.

Egy este transparens betükkel hirdették, hogy egy szinházban a Centenarium ünnepeltetik. Csuffá tették a pápát, kigúnyolva az ünnepélyt; igy akarják a népből kiirtani a pápa iránti vonzalmat. A lapok mind irtóztató káromlásokat visznek végbe, undorodik émelyeg a katholikus ember ilyeneken. A papságot készületlenül találta a vihar, erélye ugy látszik még késik az éji homályban, felső Olaszországban sokkal tevékenyebb, itt nincsenek kiváló egyénei, meg nem szokta a csatatüzet.

XLV.

A nápolyi muzeum sok tekintetben első, a pompeji tárgyakra nézve pedig unicum. Könyvtára is gazdag, mert nem csak uj könyveket vesz, ha-

nem harmincz tudományos folyóiratot járat. Elkábul az ember feje, valahányszor időz benne, oly sok, oly nagyszerü tárgyai vannak. Szobrokban is felette gazdag, képei aránylag nem oly nagy becsüek. Ott van a legszebb mozaik, az issus-i csata, a farnese i Hercules stb. ott olvassák a herculanumi iratokat. Ugyanis 1752 egy könyvtárt találtak Herculanumban, amely vagy 3000 papyrus-tekercsből állott. Az iratos csomagok nem hamvadtak el, hanem korommá lönek. Tudjuk pedig, hogy a beirt papirt, ha elégetjük, némileg lehet olvasni; ezen papyrusokról kétségbeestek elejénte, mig padre Piaggi, egy pap, gépet talált, melylyel nagy türelemmel lebontogatják szeletenkint, a régi egymásutánban hártyára ragasztják, és ugy a hogy el is olvassák. A könyvtár valami epikur bölcsészé lehetett, amit eddig elolvastak, nem valami különös dolog; Philodemus epikur bölcsész iratai a természet, zene és szónoklatról, Cicero idejében élt, és görögül irt. Az eredeti szöveg a latin forditással együtt az ott fekvő „Volumina Herculanensia"-ban olvasható.

Van egy rakás jegyzetem a muzeumból, hanem iszonyu unalmas lehet azok leirását olvasni. Ez okon, mivel ép a muzeum előtt van egy szamárcongressus, alkudjunk meg egy hajtsárral, és menjünk Camaldoliba, a világ legszebb kilátását megtekinteni.

Az alkunál egy vásott suhanczot kaptunk, aki csak macaroni nyelven tudott, ezokon sokat kellett mutogatással pótolni; ugy látszik legjobb leendett hátával beszélni, mert ebbeli tehetsége legjobban látszott kimivelve lenni, a sok verés által. Az ut néhol felette meredek, vagy 2 óráig szakadatlanul kapaszkodott szamarunk, mig elvégre elértük a Nápoly felett uralkodó hegy csúcsát, hol a Camaldoliak pusztuló zárdája vagyon. A piemonti kormánynak első tette volt eltörülni a szerzeteseket. Itt is volt 23 néma barát, kik szünet nélkül imádták az Istent, most pedig 4 egyént hagytak meg, kihalás végett; amint a bozottal benőtt udvaron végig mentünk, az elkeseredés érzete marczongolta belsőnket.

A legvadabb ember előtt is magasztos gondolat, hogy a magasban, közelebb az éghez, mig lent vétkeznek a gonoszak, tartsák fel kezeiket a jámborok s védjék meg az ég mennyköveitől a szivtelen embertömeget, csak a piemonti országgyülés nem érez ilyesmit. Ennyire szemenszedett istentelenből gyüjtött országgyülés nincs több a világon. Jelen voltam Florenczben, mint következik, mikor bezárták az országgyülést, mely arról nevezetes, hogy elvette az egyházi jószágokat; oly gonosz képük van a képviselő uraknak, mint a mi szamarászunknak, ki a kolostor falánál hevert, mig mi nézgéltünk.

A hegy legszebb helyén van egy körpamlag kővel kirakva, ide ültünk s bebámultunk a világ legszebb kilátásába. Legnagyobb részt tengert látunk, ami képe a végtelennek, az Istennek, hova gondolatunk, érzelmünk szakadatlanul vonzatik; azután jön a völgyek dombok zöld tengere a legbujább növényzettel. Mig a tenger zúgása kisérte a szerzetesek zsolozsmáját, a növényzet illatárjával követte. Egyébiránt itt a leirók rendesen elhallgatnak és mentegetik magukat, hogy a nyelv szegénysége nem engedi ennek leirását. Én sem kisérlem meg, csak még egyetmást elmondok.

A magasság itt 1445 láb a tenger szine felett. Balról csaknem Cápuáig terjed a láthatár, a Campania felix városait és falvait mutogatja, azután jön Vezuv hegytársaival, alatta Pompeji, azután a tengeröböl, Sorrentoval, a nagy tenger, egész Gaetáig látható, hátad mögött hegyhullámok, termékeny völgyekkel váltakoznak. Lábad alatt a dus növényzetü völgyek és hegyoldalok, s ezek alatt a tengerparton a város terül el sürgölődő százezreivel. Ez az igazi madár-távlat, innen már lehet uralkodni a tájon. Csak az volt a kár, hogy egy óránál tovább nem időzhettünk. A változatosság bája talán sehol sem képez oly mozaikszerü egészet, mint itt, hol viz és szárazföld, uj és ó világ, müvészet és természet, bün és szentség, oly eleven tárlatot állitanának szem elé.

Mikor kéjelgett szemünk az alkonyra készülő nap sugarainak ezerszinü képein, jött egy camaldoli szerzetes, borotvált fővel, durva fehér öltönyben. Soha sem láttam ennél szebb szerzetest. Inkább testesnek látszott, tehát a testkinzás közönségesen elfogadott jelképe, a soványség nem volt rajta, hanem az arcz, a szem, ezek egy őszinte, ön magával régen tisztába jött, Isten akaratján határtalanul megnyugvó lelket mutattak benne. Ezen tulajdonait a szelidség aranyozta be, mely soha sem hunyoritó, őszinte, nyilt szeméből, nagy mennyiséggel hullámzott ki. Ezt a barátkát az egyenes, ne-

gélyezés nélküli alázatosság remek példányának tartom. Megmutogatta az elpusztult, világba küldött barátkák lakait, mindeniknek volt szoba,- kápolnája, kertje, cisternája. Az udvar és kert mind be volt nőve, sőt a küszöbön is gyom verte fel magát. Többször körüljártuk a hegytért, több oldalról szemlélve a tájt, s elbucsuztunk az áldott lelkü barátkától. A bucsuzás a templomban történt, elmondva vele együtt az Adoro te devote-t. A szegények alamizsnából élnek, mert a kormány azt a nyomorult 200 váltó forintot sem fizeti nekik, mit megigért.

Jövet sok keserüségünk volt; nem csak leszakadt kengyelvasam s igy gyalogolnom kellett, hanem durva szamarászunk is goromba volt. És igy habár, más szebb tájékon vezetett, meredek sötét hegynyilások felett, elment minden kedvünk a vidék szépségeiben fuladnunk. Sötét volt már midőn a városba értünk, rémségesen elfáradva. Pompás holdvilágban, mint egyéb estéken erkélyünkre ültünk s itt elmélkedtünk a megtett ut felől. Legjobb ha többekkel indul az ember, mert a naponkint olvasható gyilkossági hirek, nyugtalanná teszik a rengetegben bolyongó utast. Pedig idegent nem szoktak megrabolni, mert tudják, hogy ezek hordják nekik a pénzt, csakhogy akadhat mindig olyan egyéniség is, ki magánügyét a közjó fölé helyezi. Nem ölik meg az utast, hanem inkább egymás kezébe adják, hogy mindenik nyuzzon le belőle egy bőrt. A természeti jóság, mely azért teszi a jót, mert öröme van ha jót tehet, az náluk nem található. A vendégszeretet erényét, névszerint azt, mely avval tesz jót, ki azt soha meg nem téritheti, ezt plane nem ismerik. Bizony Nápolyban sok szemét, kukacz nép lakik, az álnok görög jelleg, alapját teszi e nép jellemének. Nem is valódi olasz ez, hanem egy rettenetes keverék, melybe a vegyitésnél, leginkább a salak, a gonosz erj praecipitálódott. Vakard le róluk a vallást, és barbárra akadsz. Sok idő kellene mig ezt a macaronifajt megszoknám.

A büvös-bájos holdvilág szelid fényén kárpótoltuk a kiszenvedt sanyaruságokat.

Egyébiránt kezdek kibékülni Nápolylyal, mert valahára belátják, hogy szörnyü bolondot tettek, mikor elkergették II. Ferenczet. Most már visszakivánják, hanem Piemont nem igen fog tágitani, ha szoritanák is. Victor Mano csufondáros legujabb nápolyi fogadtatásából, megértette a világ, hogy miképen vannak vele megelégedve, köveket is dobáltak hintajába. Irtozatos adó, körülbelől négyszer annyi mint azelőtt, katonáskodás, idegen meg nem szokott adónemek, redetlenség, erkölcstelenség, kirúgó irodalom, Nápoly elvesztette fővárosi jellemét, Piemonti henczegés, mindezek vérig sértik a nápolyiakat; kik ép oly érzületviszonyban voltak már eddig is egyéb Olaszországgal, mint az amerikai egyesült államokban, a dél északkal. Egészen rájok illik Alfieri mondata: Servi siam, si, ma ognor frementi. Szolgák vagyunk, igaz, hanem félemletes szolgák. A morgás már hangos kifakadásokra ment át, a Rómába Ferenczhez járó üdvözlő csapatok, évenkint számosabbak lesznek, elvégre ki fog törni a zendülés. Olaszország bir egységgel hitben, irodalomban, nemzetiségben, de érzülete, érdekei különböznek, tehát egy államot nem alkothat, ott egy codificatio képtelenség, azért egyetlen üdve az „államok szövetségében" fekszik. Csodálatos, hogy ezt be nem látják, miután ez az egyedüli mód, állami egységre való jutáshoz is. Először együvé kell szoktatni őket, hogy habár különböző kormányok alatt, egyöntetű törvények alatt éljenek, igy lehet aztán állami egységről álmodozni; nem pedig most, ahogy széthuzó érdekeiktől vezéreltetnek. Kilenczedik Pius legjobban érti hazája érdekeit, mert legnagyobb hive ez eszmének; 1847. egy vámszövetséggel akarta életbe vinni, de a többi olasz kormányok ellenezték. Hogy ezen eszmeért menyit küzdött a pápa, Rossi Pelegrin gróf, meggyilkolt minisztere is mondja; szerénte ugyanis az olasz szövetség önkénytes kezdője, és állhatatos előmozditója IX. Pius: La lega italiana, della quale Pio 9. era stato spontaneo iniziatore, ed era assiduo promotore. Gazeta di Roma hirlapban Rossi nyilatkozata. Ugyanitt állitja, hogy legnagyobb akadálya a szövetségnek Piemont, mely csak terjeszkedni akar. Kik szeretik Italiát ez idő szerint, szövetségre kellene gondolniok. Pius nem válik el e magasztos eszméjétől miután szakadatlanul kivánja Italia boldogságát. Semmit sem óhajt egyebet, mint az olasz népek biztos jólétét, de amellett nem feledheti a szent szék igényeit, ami Róma dicsősége." Igy beszélt Rossi, aki 1815 óta külföldön volt kénytelen tartózkodni, szabadelvü iránya miatt, 1848 azonban meggyőződött, hogy ilyen engedményekkel, ily őszinte fejedelmi akarat mellett, meg lehet

vetni alapjait Italia boldogságának és állami nagyságának. V. ö. Cantu Caesar: Storia di Cento anni. Firenze 1855 III. 555. lapon. Ez az egyedüli megfejtése a mai kérdésnek, ez a mily egyszerü, ép oly bün nélküli eszközökkel vihető ki. A pápa, pénzeit „olasz szövetség" felirattal vereti. Piemont azonban, mint Rossi mondja, saját érdekektől vezéreltetve, nem gondol Italia valódi életföltételeivel, nem boldogulásával.

XLVI.

Nagy örömöm volt, hogy Nagy Boldogasszony elönapján, szent Aquin feszülete előtt misézhettem. A döméseknek volt itt egy nagyszerü kolostora és temploma. Az elsőben mutatják szent Tamás czelláját, de ezt meg nem nézhettem, mert a kolostorok kulcsai városháznál vannak, a kormány kaszárnyának szánta. Csak kivülről néztem meg s ugy látszik az ebédlő iveit láttam. A dicső szent itt elmélkedett s most rablók tanyáznak benne. Itt tanitott, a király (I. Károly) rendelvén fizetésül havonkint egy unczia aranyat, elökelő emberek, maga a király is látogatta előadásait. Erre járt, ezen utczákat mutogatta azon idegennek, ki főnökétől engedélyt nyert, hogy akármilyen barátba ütközik, nevében kérje meg, a városi nevezetességek megmutogatására. Az idegen szent Tamással találkozott, és a Doctor angelicus, nevezetes kövérsége daczára, engedelmességből, habár izzadva, körül vezette az idegent. Mert hát a szent tudósok nem kevélyek: tudva azt, hogy elméjük lángfénye csak szikra az isteni tudomány lángtengeréből, megalázódnak, és megbecsülik embertársukat, kiért szintén halt meg Krisztus.

A templom javitását néhány év előtt (1853) végezték be, olasz-gót modorban. Legszebb templom Nápolyban, 1285. épült. Kellemes benyomást gyakorol a belépőre. Az oltárkép helyét orgona foglalja el, ez nem bántja a harmoniát. Van 3 hajója, 27 kápolnája és 12 oltára. Van benne sok siremlék; Saluzzo Fülöp tábornok emlékén, 3 dobon áll mellszobra, ami émelygős hatást gyakorolt rám.

Engem leginkább a del Crocefisso kápolna érdekelt, hol szent Tamás feszülete őriztetik. A kápolna nincs ujitva, mint a templom, mert időközben elüzték a szerzeteseket, sok márvány van benne, három oltár, és kis orgona. A főoltár jobbján karajlott a grotta (Urunk születési barlangja) melynek köveit Betlehemből hozták. Egy siremléken ezeket olvastam: huic virtus gloriam, gloria immortalitatem comparavit. A főoltáron függöny alatt van szent Tamás barnult feszülete; a kép fára van festve, és angyalok körötte. Erről áll a hagyomány, hogy midőn megirta sz. Tamás az oltári szentség officiumját, mondotta volna az Üdvözitő: benne scripsisti de me Thoma, quam mercedem recipies? Mire szent Tamás felelte: Non aliam nisi te.

A pompás sekrestyében, a falakon 25 koporsó függ bársonynyal befödve, melyekben egyebek közt az aragoniai herczegházból, 10 tag nyugszik. Furcsa kivánat, igy lógni a levegőben; hát ha azért kivántak ide temetkezni, hogy az áldozni induló pap imádkozzék értök? Eme sekrestyében a halottak társaságában vártam a papokra, hogy engedélyt adjanak a misézésre. Ugyanis a 30 dömést, kik azelőtt itt laktak, egy szálig elüzték, mivelhogy 60 ezer arany jövedelmük volt. Mire költötték, tanu rá a templom is, melynek gazdag javitása a 200 ezer scudit meghaladta. Helyüket pótolja 3 világi pap, kik havonkint 700 lirába kerülnek. Nyájas udvarias papok valának; abból az urias rátartó modorból, mi a római atyákat jellemzi, egy vonást sem tapasztaltam. Szivesen megadták az engedélyt s én egy svajczi németnek szolgálata mellett, kényelmesen miséztem a Crocefisso-nál. Mise alatt le volt leplezve a kép. Csak egy asszonyka volt jelen, és a templomban is csak egykét mámika imádkozott.

Nápoly legnagyobb keresztény esméje, Aquinói sz. Tamás, és igy büszkesége a tájnak, de ennek, mert Krisztus szolgája volt, nem emelnek szobrot a villa nazionalén, hanem akárhány másodharmad rendü nevezetességnek.

Rendkivül kedves bonyomást tesz a szent Klára temploma, habár inkább óriási teremhez hasonlit. Az oltár mögött egy díszsirkő, imposans mü. Egy oltárlépcsőn e szép siriratot olvastam: Horatius Sanfelicius (és unokája) nomini, arae scabellium optarunt, prae mausoleis. Hogy ne imádkoznék a misező pap ily jámbor lélekért. A kihalásra szánt apáczák rostélyon keresztül kapják a misét. Sok gyónó, a közelgő ünnep miatt.

Voltunk a szent Januarius templomában, azaz a duomo-, székesegyházban. 1272. épült, három,

hajónyi basilika, rengeteg kincscsel. Van két kápolnája (templomnak is beillenék.) Az egyik, Santa Restituta, a 7. századból való. Evvel szemben van a Capella del tesoro, szent Januar kápolnája. Ezt fogadás következtében épitették 1527. mert a pestistől megszabadultak, és 29 év alatt 1 millio aranyat költöttek rá. Merő arany és márvány, van 8 oltára, sok képe. Arany és ezüst tabernaculumban őriztetik szent Január vére, mely május, szept. decz. hónapokban folyóvá lesz. Természetes okát nem tudhatják meg, azért csodának kell tartani. Mi nem láttuk a szent ereklyéket.

A dóm főoltára alatt van a confessio, gazdag domborvésetü menyezettel. Itt van a Caraffa bibornok térdelő szobra. Jobbra a dóm főoltárától, a sekrestye mellett van Andrásunk siremléke, kit álnok felesége Johanna 1345. Aversában meggyilkolt. Sirirata ez: Andreae Caroli Uberti Pannoniae regis f. Neapolitanorum regi Joannae uxoris dolo laqueo necati, Ursu Minutili pietate hic recondito. Szép tőlük, hogy az itéletnapig hangzó szavakat, a kő által is beszélni engedik.

A templom teli volt imádkozókkal, a gyónószékek papokkal. Az a 30 kanonok és 40 segédpap mind gyóntattak. Sőt bibornoki szint is láttunk pirlani egy helyütt. Készültek a Szent Szüz ünnepére, aztán meg szent Franciska emlékünnepe volt, kit nem rég canonisáltak.

XLVII.

No de indulunk már Nápolyból. Aug. 14. jegyet váltottunk San Germanoba, (Monte Casino tövében). Az ut felette rövidnek tetszett, mert erős vitába keveredtünk egy fiatal uracscsal, ki hányta-vetette magát, és mutogatta, hogy ő Montesquieu és Machiavelli-től szedte tudományát, névszerint szidta Cantu-t, a pápát, és kormányát, tervelt vádakat, szóval italianissimo volt. Mintha ecztet ivott volna, s attól mondaná azt a két rétü bolondot. Sarkára léptünk és kitünt, hogy: Chi asino é — e cervo se crede, al saltar del fosso se vede. A szamár, ha szarvasnak véli magát, ugráskor tünik ki, hogy mi voltaképen. Ezen jeles olasz közmondás teljesült rajta, mert auctorjainak idézetei nem jutottak eszébe. Nevetéssel végződött a vita, mert egy Capuai gazdag asszonyság, két müvelt, jámbor, olvasott leányával, ugyancsak segitettek. Mikor elbucsuztak tőlünk, Capuában, őszintén mondhattuk, örülök hogy szerencsém volt. — — A vidék ezentul ismét sárgára van aszalva, és tikkasztó melegen feküdt az átfült lég, töve gyökeréig, száritva minden növényt.

Hogy visz föl szamárháton a Casino hegyére? ez volt első kérdésünk, a mint S. Germano 6000 lakónyi városban leszálltunk. Fél nyolczkor este felé, egy órai tusakodás után fön valánk. Mindenféle zsivány történet fordult meg agyamban a lovaglás alatt, pedig történeti dolog, hogy Monte Casino-t sohasem bántották a szegény legények. Én azt gondoltam, hogy olyanok ott a benczék, mint Pannonhalmán, azért végtelen örültem, hogy valahára jól fogom érezni magam. Azonban csalódtunk keserüen. Már a portás is, egy calabriai laikus frater, kinek tatáridomu szeme a kapu sötétjében is világolt, oly zsivány alak, hogy elrémültünk tőle, avval fogadott, hogy minek jövünk éjre, hálhattunk volna Germánóban is. Rémségesen szégyelve a dolgot, a püspök-apát elé vezetteténk, ki szives és nyájas volt, hanem kedvünk oda lett. Böjti, olajos vacsora után sokat időztünk az ablaknál, a soha nem képzelt táj felett, bámulva amint holdfényben, rémitő magasban ezüst fátyolban lábunk alatt elterült. Szép gondolat a magasban épiteni templomot, mert ez jelvénye annak, hogy az egélynek minden gondolat, minden érzemény felett kell uralkodnia. A hold álomszerüen szendergett a néma erdőségen, olykor halk szellő, mint szellemhang rezgett át a lombokon. Későn este gyönyörüen énekelve, mondták az officiumot, csak ugy zengett bele a kolostor. Másnap miséztünk a szép templomban. Erről mondá Dudik, hogy igazi márványiskola; oly sokféle márványt, melylyel ki van müvészileg rakva a templom, sehol sem látni. Megnéztük a kolostor nevezetességeit, a könyvtárban találtuk Tosti hires történészt. Az idegenek könyvében olvastuk Renan aláirását: Unum est necessarium, Maria optimam partem elegit. 1850. Épen a mai evangelium szavai. Newman-ét, ki áldja e helyet, mert innen való szerzetesek terítették meg Angliát stb. Nagy mise bő assistentiával. A pap énekét, a gloriát, praefatiót, dominus vobiscumot, accompagnirozta az orgona.

Épen az nap irta alá — mint később tudtuk meg — az egyházi vagyon eltörlő törvényt a ki-

rály. A benczék nem tudják, mi történik velök. Nem csak a földingástól kell félniök, a mi sokszori vendég, s emiatt nehány kőmives folyvást dolgozik, de a kormány is feni fogát rájuk. Már Anglia is könyörgött értök, mert ez mindenha a tudományok fészke volt; ugy remélik, hogy a főapát megyés püspök gyanánt fog létezhetni. Van itt papnövelde, gymnasiumi tanfolyammal. Ebéd után eléggé barátságosak voltak, főképen a főapát, ki az ötvenes években M. O. ban is volt. Szó volt a koronázásról, mert előhoztak egy képet, hol püspökeink dalmatikában lovagolnak, pedig pluvialéban voltak. Három német laikus frater leginkább enyhitette a sanyaruságot, mit az olasz „mozdulatlan nyájasságu" egyének támasztottak belsőnkben. Délután lesétáltunk a városkába, hol este pompás tüzijáték gyönyörködtetett a Szent Szűz tiszteletére; 12 részletben adták elő az érdekes látványosságot és dicséretünket teljes mértékben érdemelték ki.

Egy órakor éjjel indult a vonat; aludva hagytuk el a cholerás Albanot. Rómában csak reggeliztünk, és négykor délután iszonyu hőségben (caldo tremendo, mondá egy pap) Hetruria romjait pillantottuk meg.

XLVIII.

Nem kiálló ormokat, düledező várfalakat értek, melyeket játszva ver le az idő, hanem még inkább egy agonizáló épületet, melynek lassankint kezdenek lebocsátkozni falai, oltárai, cellái, értem Assisi két világhirü kolostorát.

Szerintem az az eszményien szép tájék, mely üde termékeny rónából áll, ugy azonban, hogy kivehető távolban hegyek körözzék, amphitheatralis modorban azaz lépcsőket formálva, hogy az alsók vállai, az utánuk következők tövét képezzék. És ilyen Assisi tája. Még messze robogott a Rómából jövő vonat, s már is láttuk barnulni, fehérleni sz. Ferencz sirját, mely fölé van épitve müvészi kincsekben gazdag temploma és rengeteg kolostora. Ilyképen elég időnk volt, átrepetálni az Assisira vonatkozó tudnivalókat, s ide illő érzelmekre magunkat felhangolnunk.

A vasuti állomás S. Maria degli Angeli-ben van. A sinektől vagy 100 lépésnyire áll a Portiuncula és sz. Ferencz szobácskája, hol 1216 oct. 4-én meghalt, de azt holnap nézzük meg, most föl a hegyoldalra terített Assisibe igyekeztünk. Alig félóráig tartott a harántas ut a 6000 lakóval biró városba. Nevezetes, hogy a szálloda gazdája, kedves fiatal ember, páratlan szivességgel, őszinte nyájassággal fogadott, s egész ottlétem alatt, beleértve a számla kiegyenlitését is, folyvást becsületes lelkületének adta tanuságait. Neve Rossi, kért hogy ajánljam az oda utazóknak. Minthogy a pénzkereső emberek csaknem mindenütt csekély távolságra vannak a pusztakeresőktől, ezen kivételt érdemes örökiteni.

A városka sok helyütt ódonszerü és történeti épületeket mutat fel; engemet csupán sz. Ferencz és sz. Klára érdekeltek. Ez okon legelőbb az utóbbi templomának irányzottam lépésimet. Utba ejtettük sz. Ferencz lakházát, hol most templom emelkedik és kapucinusok laknak a szomszédban. A templom baloldalán mutatják azon üreget, hova sz. Ferenczet édes apja csukta, azon tetteért, hogy ruháját a szegénynek adta. Egy öreg capucinus magyarázta a helyett, és az ajtóhevederből levágott egy korhadt forgácsot, de oly hidegvérüen adta oda ereklyének, hogy el sem fogadtam. Nekem ugy tünt fel a dolog, hogy ha elfogy egy hasáb, oda tesznek másutt elkorhadt fadarabot, megelégedve avval, hogy hiszen ez is volt egy ideig a szent templomában. Egy más kápolnába is néztünk, melyet vezetőm sz. Ferencz születéshelyének mondott, itt született 1182. évben.

A város egyik szélén emelkedik sz. Klára góth temploma. Campello Fülöp épitette 1253. Állitólag Giotto-tól is vannak képei, de legnagyobb kincse dicső sz. Klárának romlatlan teste. Tudvalévő, hogy sz. Klára Assisiben 1193. évben született; tizennyolcz éves korában elhagyta szüleit s előnyös férjhezmenetelét. Hallotta ugyanis Assisi szent Ferencz tanitását, mely a szegénység követésére ezreket lelkesitett, föltette magában, hogy a szegény Jézusnak föltétlen követője leend. Sz. Ferencz tanácsára a benczerendü apáczák zárdájában letette világi ruháit s fölvette a töredelmi öltönyt. Utóljára sz. Demjén kolostorába vonult, hol az első ferenczi nőrendet alapitotta. Csakhamar hozzá szegődött nővére Ágnes, azután legifjabb nővére Beatrix, sőt megözvegyült anyja Ortolana is. Rövid idő alatt a szegény nénikék serege, élükön királynők- és fejedelemnőkkel, celláit „Clarissa" név egész Európában felütötte. Alapszabályaikat Hu-

golin bibornok, a ferencziek nagy védnöke irta 1220. jóváhagyta III. Honorius pápa. Önsanyargatásban oly szigorú volt sz. Klára, hogy sz. Ferencz többször mérsékletre intette. Midőn II. Frigyes szerecsenei, kiknek Nocera várát adta, a spoletói völgyben dulakodván, Assisiig nyomultak volna, a sz. Demjén-zárdát vadüvöltések közt vették körül. A szegény apáczák elrémülve a beteg sz. Klára ágyához futottak. Klára fölemelkedett s a templomból a szentséget kiragadva, az ellenség szemeláttára a kolostor küszöbére tette s buzgón imádkozott, leányait bátoritva. A szerecsenek csakugyan elvonultak. Innen van, hogy sz. Klárát szentségtartóval szokás festeni. Önkinzását Isten több rendbeli égi látomány által enyhitette. Sok szenvedés után 1253. aug. 11-én halt meg, élete 60. évében. Maga a pápa IV. Incze oldozta fel büneitől s temette el. Szentté 1255 avattatott, IV. Sándor által. Ugyanő uj kolostort és templomot ividomban épitetett, hová 1260. helyezték a testet. A templomot ugyan, melybe helyeztetett, tudták, de nem a helyett, hová befalaztatott. Csak 1850. szeptember 23-án találták meg a sz. Chiara témplom főoltára alatt, hol e végből dóriai stylben kriptát épitettek, de az épités félbenszakadt, mert a rendet ujabban minden vagyonától megfosztották.

Mondják, hogy a főoltár képe Giottino frescoja; ezenkivül semmi nevezetes sincs a különben szép templomban. Azért a kriptába vezettek, melynek márványozásával felhagytak; még vakolat-vedreket, kődarabokat, törmeléket találtam földalatti téreken, de bevégezniök nem lehetett, mert az apáczák kihalásra szánvák. Assisi- és a nápolyi S.-Chiara nagy kolostorára vannak szoritva az olasz clarissák; növendéket fölvenniök nem szabad. Szomoru érzelmek közt jártam a kettős halál e lakában, hol a hazánkban is nevezetes volt szerzet, agoniára van kárhoztatva. Mikor a sirboltból feljöttünk, már meg voltak gyujtva a gyertyák sz. Klára teste mellett. A templom balján egy rostélylyal elzárt imola van, itt fekszik sz. Klára épen maradt teste, jó magas állványon. Egy kövér szerzetesnő, szegényke alig birt járni, húzta félre a rostélyról a függönyt, gyujtogatta meg a gyertyákat, s elmondotta a rostélyon át, hogy ideiglenesen van itt letéve a drága ereklye, mig elkészül a templom alatt, hol néhány századig pihent, szentségéhez méltó diszsirja; amire azonban nincs kilátás. Adott ereklye gyanánt bepecsételt papirban azon porból, melyet sz. Klára koporsójában találtak, mit nagy köszönettel fogadtam. A szent teste barnult, hanem azért kivehetők vonásai. Mily szigoru clausurát tartanak a clarissák, kitünt onnét is, hogy misét csak rostélyon át hallgatnak; a nápolyi emlitett kolostorban láttam, hogy a pap a templomból rostélyon nyujtotta át az oltári szentséget azoknak, kik áldoztak. Elbucsuzva a jószivü szerzetesnőtől, bánatosb lelkülettel jártam a csendes városkán át, mint ha valamely temetőn keresztül vitt volna utam.

A piazza-n láttam Minerva templomának csarnokát. Eszembe jutott, mennyivel biztosabbak voltak a pogány államban, mint a mi templomaink, zárdáink a keresztény államban. Melyik pogány kormányzó merte volna eltörülni, financzok lakává tenni az Isten házát, melyben előbb ég felé emelte kezét?!

Nem sokára a város másik oldalán levő Ferencz temploma- és rengeteg zárdájához értem. Nagy térség választja el a várostól, ezen keresztül menve, léptem be a felső templomba.

Tudvalevő, hogy Assisi-i sz. Ferencz megalapitván 1210—1223 a ferencziek rendjét, october egyik szombatján meghalt. Bámulatos alázatosságában azon dombon kivánt eltemettetni, hol a gonosztevőket végezték ki, az ugynevezett pokolhalmán. Kivánsága teljesült. Azonban már végső betegsége alatt őröket állitottak melléje, mert félni lehetett, hogy tetemét ellopják, és a várost legdrágább kincsétől fosztják meg.[1]). A zárda és alsó templom alig két év alatt elkészült, mert mig Assisi márványbányáit ajánlotta fel, addig az egész világ kincseit küldé ide, hogy az alázatosság eme csodája illően magasztaltassék. Az ünnepélyes temetés alkalmával az assisi polgárok, attól félve, hogy a testet elrabolják tőlük, zendülést támasztottak, és a testet kiragadva a követők tömegéből a templomba zárták, és ugy eltemették, hogy senki sem tudta, hol fekszik. Keresni sem volt szabad. Csak VII. Pius adott engedélyt 1818-ban, hogy ásatásokat tegyenek, mit V. Pál határozottan eltiltott. Már ötvenkét éjen át dolgoztak titokban, s törtek át sziklákat, erős falakat, mig elvégre egy vasrácso-

[1]) V. o. Szent Ferencz életét. Chavin de Malan után Kudlik. Pest 1865. 390 s kk.

zattal körülvett kőkoporsóban megtalálták a szent romlatlan tetemét.

Mondhatnók három templom van egymás felett. Legalól a gyönyörü kripta, finoman márványnyal bélelve, középen a szent teste, azon a helyen hol találták, rostélyos téren. Ha a gyertyák meggyujtatnak, a test alakját ki lehet venni. Mellette oltár, melyen három fő ünnepet kivéve, mindig sz. Ferenczről szabad misézni. Itt miséztem én is aug. 17. egy jó lajk. barátka ministrált. A sirbolt csarnokában VII-ik, és IX. Pius hatalmas szobrai pompáznak. A csarnokból balról egy domborművön az 1820-ban összeült zsinati bizottmányt láthatni, mely sz. Ferencz testének valódiságát vizsgálta. A koporsójában talált porból szintén osztanak ereklye gyanánt, én is kaptam.

A sirbolt fölött van a főtemplom, melyben közönségesen az istenitisztelet tartatik, e fölött a második templom, mely csak nagy ünnepeken nyittatik fel, mikor nagy az embergyülekezet. Ide léptem be legelőbb, valami tisztogatásokat végzett itt az említett laikus; egy művész pedig az olaszgóth izlésü szószéket mintázta, valamely templom számára.

E két templom egész muzeum, sőt a művészet egy nagy korszakának történetét foglalja magában. A felső templom latin kereszt alakjában épült 1253. IV. Incze szentelte föl. Az olaszgóth styl remeke, csakhogy fakúl, hámlik a fal, és nagyon is meglátszik rajta a pusztulás. A mennyezet és falak Cimabue és Giotto frescoit mutatják (1290) sz. Ferencz életadatait ábrázolva. Az ajtó fölött a legszebb szines ablak-rózsát láttam; csak a szent Dénes (Párizs melletti) templomának góthrózsája mulja talán felül. A pápa trónja assisi-i márványból készült IX. Gergely alatt. A pusztulás, elhagyatottság leverő érzelmeket keltett bennem.

Az alsó templom a művészeti remekek halmazát foglalja magában. Német ember, Jacopo d'Alemannia épitette 1232. A bemenet, egy oldalajtónál van, mely vestibulum 1487. készült. A templom alacsony és sötét, azért nem lehetett tökéletesen szemügyre vennem a képeket, habár a délutáni nap némely részeket jól megvilágitott. A mennyezeten próféták és Sibillák láthatók Andrea del Ingegnotól. Számos kápolnáiban remek oltárképek pompáznak. Jobbra a bemenetnél van szent Lajos kápolnája, hol a szent Szüz hires képe vagyon Spagnatól. Erről mondá vezetőm, hogy nem rég jöttek hivatalnokok, kik eme képet vonalról vonalra megmérték, minden cserepedését megszámlálták, szóval ugy szemügyre vették, hogy mással lehetetlen helyettesiteni. Minden azért történt, hogy a barátkák el ne adhassák. Ugyanis a legfőbb hivatalnoktól kezdve le a városbiróig, az olaszkormány tisztviselői, oly iszonyuan csalnak, amint erről a lapok nem rég óriási számokban nyilatkoztak, hogy magukról itélve, a barátkákról is okvetlen kellett ezt föltenni. Ez okon volt a mérés. Vagy talán mint Florenczben láttam, (Angelo Fiesole gyönyörü ereklyetartójával) e zárdák kincseit a muzeumokba akarják hurczolni? De a lopástól távol vannak a szerzetesek, bünnek tartanák sz. Ferencz templomából valamit elvenni; ők csak forrón imádkoznak, a kesergés egettörő bizalmával kérik az Istent, hogy sz. Ferencz sirját elpusztulni ne engedje, és reménylik, hogy elmulván az első, a legtajtékzóbb düh, ismét együtten dicsérhetik az Istent. A főoltár épen azon hely fölött áll, hol sz. Ferencz nyugszik. Az oltármennyezet, Giotto frescoiban — a szegénység, tisztaság, engedelmesség és sz. Ferencz dicsőülését ábrázolja. Az oltár mögött finom metszvényü karszékek láthatók, hol a zsolozsmát zengedezték. A székek porosak, a nagy antiphonale bezárva, s egyik rézzel bevont táblája, mint lelőtt madárnak szárnya, mely sebesitve nem énekel többé, lefügg. Mennyi dal hangzott, mennyi imaérzet szállott föl e helyről, s éjjel is imádtatott az Úr, most pedig csak a lehulló s a márványon szétcsattanó vakolat hangja hallatszik éjelente a templom ivei alatt. A szentély szép frescoi közt leginkább magyar szent Erzsébet gyönyörü képe tetszett meg. Hasonlit Fiesole művéhez, de nem tudom, melyik régibb; az bizonyos, hogy itt szent Erzsébet, ki Németországban legelőbb érvényesitette sz. Ferencz eszméit, kezdet óta tiszteltetett. Prima sancta in ordine tertiarum. Én szivesen hittem el, hogy ez régi kép, mert az eszményhez, mint én szent Erzsébetet képzelem, közel áll. Giotto festette a zenekar alatti képeket is, a mint szent Ferencz a sebhelyeket kapja. A templomból kettős lemenet van a kriptába, de mi az udvar részéről mentünk le.

A sekrestye kincstárában van szüz Mária fátyola, melynek történetét vezetőm mondta el. Sajátos, hogy szűz Máriának semmi egyéb ereklyéjéről sem tud a hagyomány, egy övét és fátyolt kivéve. Itt van továbbá szent Ferencz áldása, melyet sa-

játkezüleg irt egy szerzetesnek, ki tébolyodási rohamoknak volt alávetve. „Benedicat tibi Dominus et custodiat te. † Ostendat faciem suam tibi et misereatur tui. † Convertat vultum suum ad te et det tibi pacem, Dominus benedicat, † Amen. Ezen áldásával sz. Ferencz számos gyógyitást vitt végbez. Itt láttam szent Bonaventura szép magas és drága keresztjét, melyet ő ajándékozott a zárdának. Egyéb ereklyéi jelentéktelenek.

„Az assisi szentély vonzó központja lőn a művészi lelkesedés a zarándoklatoknak. Alig volt jelesebb művész, ki itt nem térdelt, s ecsetje jámbor hódolatát a templom falain meg nem örökitette volna. Távol az emberek tolongásától, a földi üzelmek zajától, ide jöttek, s itt kértek békét a szent magánytól, az emberi genius ez ihlő angyalától. Hosszú napokat töltöttek itt fáradalmas tevékenységben a sietö ecset alatt meggörbedve, s ha az éj leszállt munkájokra, kezeiket keresztbe tevék, a sir kivésett nyughelyére feküdtek, fáradt szemeiket nyugodtan zárták be, s azon gondolattal szenderültek el az Úrban, hogy sz. Ferencz örök dicsőségének sugarait lövelendi le munkájokra.“

Megjártuk a rengeteg kolostort négy udvarával együtt, melynek csarnokos ivei alatt a zarándokok ezrei pihentek. A refectorium, melyben még nem rég 60 egyén gyült öszsze, már is madárkák szállása leszen. A folyosóval, melynek végét csaknem elveszti a szem, bájoló kilátás nyilik az egész völgybe, mely Hetruriának legszebb tája. Az üresség, elhagyatottság szivfacsaró érzelmei nem engednek e táj szépségeibe merülni, inkább átkozódásra hajlandó a száj. Most négy pater, és ugyanannyi lajkus minorita maradt meg a régi nevezetes conventből. Ezek is mindentől megfosztattak, még a hegy oldalán elterülő olajfakertet is elvették tőlök, adván nekik fejenként 200 lirát (váltóforintot), de ezt sem fizetik. A szerzetesek ezáltal merőben a koldulásra vannak utalva. A Basilica patriarchale, a Capella papale, szent Ferencz e dicső sirtemploma pedig haldokol, omlik, és miután nincs ki az apró hiányokat javitaná, még megéljük hogy bedől és eltemeti művészi kincseit, melyek eddig Italia büszkeségét képezték.

Egészen beestveledett, midőn a sok nevezetességet, a derék fra Agostino vezetése mellett, nagyjában megnézegetve, a közeli szállodába értem, hol Rossi gyümölcsös vacsorával várt rám. A szállodában egy amerikai tartózkodott, ki aszkórban szenvedvén, ide jött az enyhe levegőn felüdülni. Segitheté a szegény beteget az is, hogy e tájon az emberek mintha mind szent Ferencz szivjóságában részesültek volna, oly előzékeny, megnyerő modorral birnak. Én legalább itt feltünő változást tapasztaltam az emberek lelkületében, valóban mintha a csodálatos szentnek szellemét örökölték volna.

Szobám ablakából szemem az egész tájon uralkodott. Jobbra a convent hires porticus-a három mélázó cziprussal, beh illettek a haldoklóhoz! Azontul Perugia látszott alkonyati homályban. A dús növényzetü völgyben, liliomként fehérlett a Portiuncula templom karcsu kupolájával. Balra Spoleto kandikált ki. A hegy hárántján olajfák záporeső okozta vizmosásaival; e hegy termékenységét már Dante emlegeti irván (Parad. XI. 51).

Fertile costa d'alto monte pende.

Elragadó gondolat az, hogy e tájat szent Ferencz megszentelte csodatetteivel. E lég emelte imáját az ég felé, mely oly kedvesen engedte azt az Isten trónja elé szállani, ez hallotta eredményдús tanitását. Nincs itt föld, melyen a kegyelem e csodája nem térdelt volna, melyet könyeivel nem áztatott volna. Oly megrenditő volt töredelme, hogy bűnei fölötti fájdalmában kisirta szemeit; élte két végső évében egészen vak volt.

Hugo Victor is mondja, hogy az emberi generositás legnagyobbika a másért való bünhödés. Szent Ferencz élete a generositás e legnagyobbikának folytonos gyakorlata volt. Mily helyes tehát csak humanitás szempontjából is, hogy e nagy szent, nagyszerü tiszteletben részesittessék.

Századunkban lehetlen elképzelni azt a lángoló lelkesedést, melylyel az emberek ezrei felkarolták a szegénységet s más erényeket, melyekért különösen szent Ferencz lángolt, hány ezret tériteti meg, hogy rohant nyomában az emberiség. Még a művészetre is befolyt, mert midőn látták, hogy mindent Istenre vonatkoztat, mint a dolgok létforrására, természetes volt a következtetés, hogy a művészettel is kell hódolni, szolgálni az Istennek. Egyetemes a meggyőződés, hogy a művészetnek a következő században történt ker. remekei, az ő közvetett befolyásának eredményei. És a művészet mintha hálaját akarta volna kimutatni: disz-

templomát a remekek muzeumává tette. Hiszen már Giottonak az olasz festők patriarchájának „Erényei“ egyedül megérdemlik, hogy az assisi-i templom fentartassék. Erről mondá Dante:

Credette Cimabue nella pittura
Tener lo campo, ed ora ha Giotto il grido.
Cimabue hitte, hogy első a festészetben,
És most Giotto fürdik a dicsőségben.

Az ábrándozás spiráljain emelkedve, szentesitő illatnak véltem a levegőt, és a hold ezüst párázatában szent Ferencz alakját véltem látni, mint hivja fel a szunyadó természetet, hogy néma létével dicsőitse teremtőjét. Hány ilyen éjszakát virasztott át imában a dicső szent, hányszor tört meg a hold fénye könyező szemében! Beh dicső est volt ez, mily édes pontja utunknak! Elfáradva az ablakból nézésben? lefeküdtem s az ágyról is az alanti Mária degli Angeli sugáros ablakait láttam.

Rövid de üditő volt a „nyáréji álom“ s vidám örömmel siettem a templomba, mert 5-kor kellett végeznem, az ajtatosságot, hogy a hétkor induló vonatról el ne késsem. Már is várt fra Agostino, ki boldogult Lonovicsnak Rómában szolgálattevő fráterje volt, s halála előtt emléket is kapott tőle. Az ájtatosság után még Cupertini szent Józsefnek, ki itt 13 esztendeig lakott, szobáit, önsanyargatási eszközeit, bréviariumát, kápolnáját, s egy rendkivül szép Madonnáját néztem meg. Ereklyéket kapva, még egyszer átmentem a templomon, hogy elbucsúzzam az alakoktól, melyek oly mélyen füződnek szivemhez. Rossi gazdám azalatt reggeli- s kocsiról gondoskodott, s ami bámulatos, mindeme szolgálataiért csak 1 frt 20 krt kért váltóban. Megtörtént a mit sohasem hittem, hogy a szállásbért önszántamból kellett megtoldanom.

A hegyharántról csakhamar legurultam és maradt időm a Portiuncula megtekintésére. A kápolna homlokzatán, mely a templom közepén vagyon, láttam Overbech Frigyes (1829) gyönyörü frescoképét, mely szent Ferencz látását ábrázolja, Maria az angyali karoktól kisérve Urunktól e templom számára a bucsuengedélyt kéri ki. Itt épen sz. mise tartatott, és sok imádkozó volt jelen. Néhány lépésnyire szent Ferencz házikója van. Itt őriztetik szive; az ajtóról forgácsot faragtam, ami meg van engedve.

Alig várva be a mise végét, megnéztem a templomot, melyet Vignola épitett, s az 1831-iki földrengés megingatott, de kupolája azért megállt, — benéztem az egykor szintén nevezetes kolostorba. A szerzetesek száma négy pater s ugyanannyi fraterre van itt is leszállitva, és kihalásra kárhoztatva. Csak irtsátok a kezeket, melyek eddig érettetek is emelkedtek az éghez, föntartandók villámait, irtsátok a zengedező ajkat, a solidaritás elvénél fogva, melyet az Ur Isten csodálatos consequentiával föntart a világkormányzásában, csak annál hamarabb csap be a villám, mely után egyetemes epuratio fog bekövetkezni.

Az indóházban egy capucinus végezte breviariumát, meglátva, hogy hivataltársa vagyok, szeliden szememre hányta, hogy a Monte Subasio barlangját (delle carceri), hová szent Ferencz imádkozni járt, meg nem látogattam. Ekképen barátságosan osztották el fiai az ő tartózkodási helyeit. Ahol lakott, ferenczek; a hol fekszik, minoriták; ahol imádkozott, kapucinusok végzik az istentiszteletet. Mindenik bir sajátos érdekkel.

A gőzkocsi csakhamar előrobogott, és elragadott a szent helyről, hová hajdan az Isten malasztja zápor módra hullott. Nem hihetjük, hogy szent Ferencz imáját többé meg nem hallgatná az Ur, csak föl van függesztve a bizonyos kihallgattatás, „mert itt az idő, hogy Isten házán kezdődjék az itélet“ Szent Péter I, 4—17.

XLIX.

Gyönyörü Firenze felé a táj; a waggonban magam voltam, mert utitársam előre ment az archivum miatt, egészen belemélyedtem szépségeibe. Átmentem a hires trasimen tó mellett, mely hajdan véres lett az itt vivott csata halottaitól; itt verte meg 217-ben K. U. előtt Hannibal a rómaikat, mi által szabad lett utja egész Rómáig. Három óra hosszat tartott csak a mészárlás, miáltal a rómaiak 15 ezer jeles vitézt vesztettek. A bátor consul, ki vezérlette a hadakat, C. Flaminius, szintén elesett. Egy folyócska szakad a tóba, ènnek Sangvinetto a neve, mert a hegyek, halmokról szedi vizét, hol ama verekedés történt; egészen vérrel telt meg medréje a szörnyü öldöklés alatt, mire befestette a tó vizét is. Az olajfákkal benőtt halmokon sokszor találtak még fegyverdarabokat.

Ha birtam elhagyni Perugiat, pedig oly szépen fekszik a hegyoldalán, az olvasó jól teszi, ha kiszáll benne, s megnézi sok jeles festményét, — annál kevesebb lelkisméreti furdalással haladtam el Cortona mellett. Pedig az első a ker. festészet bölcsője, a második az etruskok egyik fővárosa volt. Ezen talányszerü nép emlékeit itt Róma után legjobban lehet tanulmányozni, hanem én megeléglettem a pogány régészetet, nyugodtan fordítottam hátat az etrusk antiquitásoknak.

Ozsonnafelé járt az idő, mikor Italia legszebb városába robogtunk. Egy frankos bérkocsis bevitt az „Alla luna“ szállodába, hova szállt előttevaló nap utitársam. Ép kimenőben találtam; legott tájékozás végett a főtérre igyekeztünk.

Nem szokván vezetőt fogadni, ami a leghaszontalanabb kiadás, uj városba érve, három pontot jegyeztünk meg magunknak. A pályaudvart, a főtért és felfogadott szállásunkat. Ezután könnyü a tájékozás; főképen Florenczben, a hol hatalmas két központ vagyon, a székesegyház és a főtér, azonkivül az Arno folyó két részre metszi, tehát lehetetlen az eltévedés, habár 120 ezer lakója vagyon s 1864 szept. 15 óta, Olaszország fővárosa lett, tehát erősen szaporodik népsége, épülnek házai.

Régiséggel nem dicsekszik, mert csak az első században Krisztus előtt mondják alapitva; hire pedig csak a 11 században keletkezett. Azóta emelkedett és nagy harczok szinhelye volt, államférfiak, tudósok, müvészek támadtak benne, kiknek fénye messze világol. A Medici-ek alatt, valódi Athen volt. 1860. marcz. 15-én a nagy Itáliához csatlakoztak. Velencze és Rómában nem tünik elő a jelen, uj formákat alkotva, Nápolyban minden csak percz műve, és az arasznyi létnek örvend, a multat szivesen feledik, mig ellenben Flórenczben a mult és jelen organikus egységre törekednek, sem elhanyagolás, sem rohanva törekvés nem található bennök. Ami bolondot tesz országgyülésük, az nem a városnak tudandó be. Ugyanazon mozgékony, értelmes, takarékos, vidám és habár öntudattal birnak, nem dölyfös nép, sürög forog az utszán, melyből hajdan az értelmes államférfiak, tudósok, müvészek és szentek keletkeztek. Ezekután nem csoda, hogy az angol oly szivesen telepedik le köztük. Mikor a Cascina-kban (városliget) jár kocsin az előkelő világ, rettenetes sok vörös hajat látni, a szép és csunya nemen lévő nép arczán, ezek mind angolok; pompás összegeket költenek el itt, azért tiszteletben is részesülnek minden nemzetek fölött, hanem udvarias a florenczi minden idegen iránt.

Ezek után természetesnek fogja találni az olvasó, hogy mi ötödfél napig időztünk benne. Nem is bántuk meg; hasonlag fog tenni az olvasó, ha sok nógatásomra elhatározza magát az utazásra. Ép most hallom, hogy olyatén egyezményre léptek a vasutak igazgatói, miszerint 70 ujforinton (ennyi értékü frankon) egy egész hónapig lehet utazni Olaszországban. Ugy tetszik, Görcznél kezdődik a szabadalom, s azontul Roma, Nápolyig egy egész álló hónapig bolyonghat. Erősen rebesgetik, valami van tehát készülőben; legalább Belgiumban hirdettek már ilyesmit. Angliában pedig olyan módról gondoskodnak, hogy az utazó bérmentes levél gyanánt utazhassék rendeltetése helyére, mihezképest nemsokára felette könnyü lesz az utazás, és igy megélem azt az örömet, hogy valaki ép ezt az utat teszi meg, melyet én. Oh mennyire örülök, hogyha kezében e könyvecskével járja meg Olaszországot, s minden városban emlékezni fog rám, vagy talán meg is korhol, mert változnak az állapotok megfigyelhetlen sebességgel. A pompás városban tehát legelőbb néztük a főtért, piazza dell granduca, vagy della signoria.

Ez a legszebb Firenze 23 tére közt, és legnevezetesebb, itt égették el 1498. Savonarolát két rendtársával, evvel még előhozakodunk. Első épülete a Palazzo vecchio, óriási palota, nevezetes tornyával, mely egyedüli a maga nemében és egészen a tiszta toscanai izlésben van kiépitve, ködben liliomnak nézi az ember, s liliom Firenze czimere. Épitette I. Cosmo 1298. az államfők lakása sok izben; most itt tartják uz országgyülést. Jelen voltam aug. 19. épen bezárták ama folyamát, melyben elvették az egyház javait. Félkettőkor megnyitotta az elnök: (Mari) la seduta é aperta szavakkal. Azután felolvastak két kormányrendeletet, melyek szerint elnapolták az országgyülés novemberig. Erre Ratazzi másodelnök fölkelt, beszélt nem tudom mit, vagy 20 másodperczig, mire az elnök kijelentve, hogy nem lévén egyéb tennivaló, feloszlatja a gyülést, és szétmentünk. Lehettem vagy 5-ik emeleten, annyi lépcsőt szaladtam versenyt a karzati, közönségesen jólábú népséggel. Az olaszok sem szeretnek gyülésbe járni minden-

nap, mint a pestiek, lehetett jelen vagy 20 követ, csakugy kongtak a nagy teremben. Mert a palazzo óriási termének két harmada van elrekesztve s itt ovál alakban szürkeposztóval bevonva futottak a padok, mint Pesten. 44 ötös vilár önt bele gázfényt. A miniszteri padok felett van az elnöki szék, mintegy uralkodik felettük, ebben különbözik a pestitől. De talán másban is, a mi követeink, annyi bolondot és oly Istenkáromlást még sem beszéltek össze, néhány pap is ült az előbbkelő karzaton, mélyen gondolkodva a korszakot képző határozatok felett, melyeket immár akkor meg is erősitett volt a király. Most pedig ahogy ezeket irom, már koldulnak is ott a papok, mert durván elutasitják, ha a megigért összegért folyamodnak. — Ugyan hogyan maradhatnak meg e teremben ez olasz urak; A falakról Vasari és Bandinelli freskói merednek alá, s ez utóbbi müvén, az erény diadala van ábrázolva, miképen merészlik itt a bün magvát elvetni, s a ragadozás eredményeit állandónak vélni? Egyébiránt állandó lehet is a ragadozás, mert hiszen mindenki lop; bizony állandó lesz az. Nem is lehet rosz néven venni Emanuelnek, hogy oly tolvajok környezik, mert hiszen ha mást nevez ki főhivatalnoknak, az is lop, tehát másban van az ok, nem a más dolgokkal törődő királyban.

Loggia dei Lanzi. Orcagna ivezete, mely alatt szobrok állanak, azért nevezik ekképen, mert I. Cosmo landzsás őrei itt unatkoztak. Ez utczai muzeum. A kőfaragványok finom munkák; Ajax amint viszi Patroklus tetemét, előttem azért nevezetes, mert rája támaszkodtam, amint egy tüzesszemü olasz, müvészetének non plus ultrájával, csizmámat tisztitotta. Nincs annál fölöslegesb, mint olasz utra kefét vinni, ebbeli szükségleteit a legnagyobb készséggel elégitik ki, utczán, téreken, szállodákban barna — piszok árnyalatokkal — legények ügyelegnek s meg is intik, ha nem eléggé tiszta a lábbelije, hogy ideje lenne ha megtisztitatná. Némelyik oly tolakodó volt, hogy ki kellett nyujtanom a lábamat, s nézze meg, mondám, ép előbb suviczkolták. Uram, felele egyik — Firenzeben meg nem türünk fakó csizmát, annál kevésbbé porosat. Ára változik, a ki nagylelkü, 10 centesimot fizet, a mi két váltó garas.

Ugyanitt van a Palazzo vagy galeria degli Uffizi, világhirü képgyüjtemény. Nehány év óta az Uffizi egyesülve van a Pitti palotával. Hogyan? hiszen Arno folyó van közöttük, a mint azt a térrajz is mutatja. Igaz, hanem a hidon vannak boltok, a boltok felett egy folyosó, s ez összeköti a vizen át a két hires muzeumot. Fölséges dolog árnyékban sétálhatni egyikből a másikba. Akárki gondolta ezen összeköttetést, az utazó világ háláját érdemelte ki. Minden nap (hétfőt kivéve) lehet látni az egészet, és a borravaló nem is említtetik e termekben. Ezt főképen az Olaszországban bolyongó ember tudja megbecsülni, mert csaknem lekopott az ujjam bőre, attól ménkü sok fizetéstől. Ez tehát első gyüjtemény a világon; nem csak az emlitett oknál fogva, hanem belbecse miatt is.

Régóta áll a verseny a párisi Louvre, a madridi Museo real, a dresdai képtár és a Pitti palota között. Én a dresdait kivéve, láttam mind, s miután ez eddig is pályázott az elsőségért, kimondhatom, hogy a mióta egyesült az Uffizi-val, első gyüjtemény a világon. Nem birnák ketten elvinni a könyveket, melyekben leiratnak e kincsek, én sem követem el tehát azt a sysiphusi munkát hogy leirjam, hanem csak figyelmeztetem egyremásra, ha röstelné átbetüzni a catalogusokat, a mint azok Baedekerben is foglaltatnak.

A postával szemben, van a fölmenet az Uffiziba; mindig előre törekedve, belejön Pitti-be, ott kimegy az utczára s az Arno folyón keresztül haza, mert legjobb a főtér körül fogadni szállást. Legelőbb tehát egy rengeteg folyosóba jő, mely tele van aggatva képekkel és beállitva szobrokkal. Mondták nekem, hogy a padláson is van elég, mert helyét se tudják. Mediciek kezdték gyüjteni, azóta folyvást szaporodik. Itt nevezetes csak egy oltártábla, mikor kinyitják, látjuk a Szent Szüzet vagy 12 angyallal. Fra Angelico da Fiesole müve. Oly ártatlan szép angyalkákat, csak Murillo tud festeni, minőket Angelico; azért e kép előtt szakadatlanul ülnek másolók, és Fiesole muzsikáló angyalkáival telve vannak a kirakatok. Arany lapon az üde ártatlan arczok, igen kedves ragyogványban tünnek elő.

A muzeum paradicsoma, a Tribuna. Ez egy szép kupolás terem, melybe gyüjtötték, ami kincsük volt a legjavából. Del Sarto Madonnája, szent János és szent Ferencztől környezve, első helyen áll. Ezt én egy álló esztendeig a legszebb Madonnának tartottam: azt a fölséget, mint magunknak az Is-

ten anyját képzeljük, leginkább véltem rajta kifejezettnek, hanem azonközben megfordultam Madridban, és láttam Murillo képeit, hozzájárult, hogy ugyancsak Madridban, a 664 szám alatt, a museo real melléktermében, láttam szeretőjét, és szemembe ötlött a hasonlatosság, azóta elpártoltam tőle, nem tartom első Máriafestőnek. Hiszen nagyszerü, kedves, és gyönyörü e kép, védszentem is megragadó rajta, maradjon igaz amit az egyik ör mondott, hogy delirio dei pittori, hanem én többé festőkirálynak, el nem ismerem. Itt van Rafael Madonnája del cardinello ,amit fényképekben elégszer láthatni; meglepő Rafael fiatal ker. Jánosa, melyből ki lehet olvasni, hogy nagy tetteket fog elkövetni; oly erély, és határozott akarat sugárzik arczában, mely Isten malasztjának verőfényén, martyrságra vezetendi. Perugino Madonnája, Guercino Sibyllája, Veronese szent családja, édes kéjjel lepik el az embert. Hozzájárul, hogy szobrok is vannak körbe felállitva, melyek közt legjobban tetszett ama scytha, ki köszörüli kését, lenyuzandó Martyast, gondolkodó alak, mintha eszméi más világban járnának; hanem a többi is finom munka. Ez tehát a művészet temploma, szentélynek nevezhetnők, ha el nem rutitották volna a képeket Tizian Venusával, ki a Madonna jobbján meztelenül fekszik, s a szobrokat ugyancsak Venus (Medici) szobrával, mely a Szent Szüz előtt, két kezét, két felé szemérmetesen maga elé tartva áll. Wess. Polixena magyar utazónő (Kolozsvár 1842) mennyei szépségünek mondja Kliomenes, e Venus szobrát, és hozzáadja azt a badarságot, hogy „a szerelem istenasszonyát minden leplezet nélkül ábrázoló ezen szobron szintannyi erkölcsi gyöngéd szemérem kifejezése lep meg, mint a Rafael mennyei Madonnája-én.“ Bámulva olvastam ezt egy nő irásában. Lehetetlen, hogy ezt érezte volna, mások után mondotta, mert sokan vannak, kik ezt csakugyan szépnek is mondták. Nem magam szavait idézem, hanem egy német festő itéletét halljuk, ki ugyan a vallást csak emberi féknek tartja, papjairol dölyfös megvetéssel emlékezik, itt azonban el nem hallgathatta az objectiv igazságot. „Oly kevés a veleje, ugymond, hogy nem is képes valami nagyot fölfogni, de még csak érezni sem, szereti Marst nem azért mert hős, hanem mert csinos izmos legény. — Ezen alak és a csaknem fölötte függő Venus, a kéjhölgypoesis remekei, mint ilyeneket bámulnom kell, de csak engedjék meg, hogy igy nevezhessem is.“ [1]) Tessék már most „erkölcsi gyöngéd szeméremről“ beszélni.

Következnek folyosók, melyek mint szövetekkel vannak befonva, gobelin-ek; némelyik rámába is van foglalva, oly remekül vannak kiszöve rajta a történetek, egyes alakok. Oly bámulatos ügyességről tanuskodnak, hogy csak az Escurialban látott szőképek, mulják felől. Áthaladva a hidon, mely fölött rajzolatok vannak kitéve szemlére, benyitunk a Pitti palotába; tart az ut vagy negyedóráig, szüntelenül müvészetek közt járkálva.

Hogy ne legyen olyan felette nagy zavar az elmémben, föltettem magamban, hogy csupa Madonnákat fogok nézni. Hanem ezek is milyen bőségben vannak itt, magától Rafaeltől vagy 8, hogy sokszor összezavarom őket. Madonna della sedia, a 79-ik szám alatt; ezt mindenki ösmeri, ez müvei között a dresdai sixtina után legszebbnek mondatik, s méltán, mert ez az anyai szeretetnek, mely megdicsőült Máriában, legszebb kifejezése. Tartják is üveg alatt, kerete sarkon forogható, és folyvást ülnek előtte másolók. Ez előtt legtöbb idegen áll meg, mert mintha régi ösmerősével találkoznék, ugy érzi magát. Hányszor imádkoztunk e kép előtt otthon, mikor az eredetét látjuk, ugy érezzük magunkat, mintha most már nagyobb ereje volna az imának. — A terem Mars termének mondatik, mert menynyezetén, ezen urra vonatkozó képek vannak, a többi is istenekről neveztetik, szintén kitünő frescók, de most nincs ezekre érkezésünk. Megemlitjük csupán a márvány asztalokat, melyek minden szobában, néhutt három is, magukra vonják a figyelmet, melyet egészen szeretnénk a képeknek szentelni. Egyiknek ára 127 ezer frank, már ezt csak megnézi az ember,mert finom mozaik munka. A termek vastag aranyozott diszitményektől hemzsegnek, fény pompa sugárzik elő mindenütt, egészen megfelelő e fölséges keret, a nagybecsü müvekhez.

Hanem itt van ám Murillo isteni madonnája is, a 40 sz. a. az Apollo teremben. Murillo megmentette a spanyol festészetet az olasz pogány testiségtől, mert habár a naturalismust el nem hagyta, ami egyik korláta a repülő phantasiának, ugy mindig idealizálta is tárgyát. Hogy milyen szépen

---

[1]) Südfrüchte. Skizzenbuch eines Malers. Leipzig, 1854. II. 166.

kezelte a valárd irányt, — realismus — kitünik a párizsi, müncheni koldusgyerekekből, miket szórakozásból festett; mily magasan csapongott az eszmény országában, kiderül, mikor a bünnélkül fogantatott szent szüzet ugy festette, mint senki más sem előtte sem utána. Innen van, hogy bizony megérdemli, miszerint első Mária-festőnek tartassék. Aki nem annak mondja, az elárulja, hogy csak világi festményeit látta, vagy az Isten anyját ugy festve, mikor anyaiságát akarta ábrázolni, amikor nyilván emberi felfogáshoz közelebb kellett járnia. Egy ilyen kép előtt állunk most. Praegnans valódiság sugárzik elő, egy fiatal kedves anyácska, ki boldogan a tulvilágon repes gondolataival s öntudatlanul öleli, a keblén enyelgő, gyermekmódjára izgó mozgó kis Jézust. Nézésében megmelegül szivünk, és szeretnők kiragadni azt az édes anyjára hasonlitó gyermeket, hogy összecsókoljuk, mert olyan elragadólag kedves. Hadd az Isten anyjának karján, mert csak az ő keble olyannyira szent, hogy megnyugodott az Isten is!

Hanem tessék nézni ezeket, mert leirni lehetetlen. Ha öt napot szánt Firenzére, naponkint a delet töltse a muzeumban, akkor nemcsak élvezete lesz, hanem komor óráiban felvidámul eme nagyszerü müvek emlékénél. Mert utban élénkebb erővel dolgozik az emlékezet, igen fogékony, ama képek, melyeket uton véstünk fejünkbe, a késő vénkorig maradnak meg. Ezt mondá nekem egy öreg úr, ki sokat járt kelt a világon, még Niluson is felhatolt, külön hajót bérelve ki két hónapra, hogy az utazás tőke az öregségre; hogy busongás nincs oly leverő, mélaság oly boszantó, melyet az utazás változó emlékei el nem üznének, szoktam is ezt tenni, a rosz kedv, vagy tárgytalan bú idején, elmenekülök eme dicső müvek sugarai alá, és közönségesen mintha megfürödtem volna oly üdén térek meg.

Kivülről, a palazzo Pitti, az ugynevezett rustikus izlésben van épitve, nyers kövekből látszik összetettnek, emelte Luca Pitti, 1466. Később megvették a Medici-ek, s most Victor Emanuel lakik benne, mikor Florenczbe jő. Ez azonban ritkán történik, mert Turinban sok a dolga; régi kötelékek csatolják oda. Annyi botrányt beszéltek ő Felségéről, hogy a spanyol királynéra 10-edrészét sem fogták annak, a mely ekről, mint nyilt dolgokról, miket sem czáfolni, sem bizonyitani nem kell, olyan világosak, szólnak Firenze, Velencze és Nápolyban egyaránt. Hanem Victor Manónak ez szabad, ezt nem hurczolják meg úgy, mint a spanyol királynét, ki ha történt is valami, azt régen expiálta. Ez pedig javában üzi, azért ritkán is látjuk Firenzében. A nép már szégyenli a dolgot. És egy nép pirulása nem rozsafény egy leányka arczán, hanem északfény telve haraggal vészszel. A palota mellett van a terjedelmes királyi kert, mely vasárnaponkint ki van nyitva, ösmeretes a Bobolikert név alatt. Harántas utak vezetnek fölfelé, honnét elragadó kilátás nyilik a városra. Van itt egy casino nevü pavillon, 20 centesimo árán, kéjelghet egy óráig is a gyönyörü vidék leirhatlan kellemein. Nyesett fasorok, istenek szobrai, némelyek in puris naturalibus, tavak hattyukkal, s más egyéb uri kertek diszitményei, váltakoztak benne. Sok nép látogatja vasárnap. Köznapon engedélyt kell kérni a palazzo prefettojánál, ki megmutogatja a királyi teremek kincseit, hanem mi inkább őgyelegtünk a kertben, olyannyira unalmas a szobák nézése.

Ez a város legrégibb része, itt mutogatják Machiavelli házát is. Van egynehány temploma is, hanem ide többet nem megyünk, csak ha S. Miniato-ba rándulunk, ami erre felé van. Most már a székes egyházat kell tekintetbe venni, melyben egy általános zsinat is tartatott, 1439-ben.

A templom gótholasz izlésben épült, 1421—1436. Brunelleschi adta rá a kupolát, ami ugyan nem illik a goth modorhoz; az olasz azonban sohasem szokhatta meg a tiszta goth izlést [1]), mindenfélekép modositgatta, s igy kupola is került ki belőle. Ez általános csodálat tárgya. Magasabb mint szent Péteré, de nem áll magasabban, és jóval szükebb is. Legszélesb a római pantheon kupolája, de alacsony és lent van. Összeadva tehát minden kelléket, igy következnek a világkupolák: Péteré, londoni szent Pál, Firenze, Pantheon, Esztergom. A miénk lenne az ötödik; hanem legyen szabad megjegyeznem, hogy ez a legszebb; bizonyitását merész télelemnek máskorra hagyom.

---

[1]) A goth vagy csucsives stylt a németek szeretik német stylnek nevezni, ez azonban alapnélküli bitorlás, miután a goth épitészet Francziaországban Paris mellett a Dénestemplom-on keletkezett, ezokon inkább franczia stylnek lehetne nevezni. V. Ö. Budapesti Szemle 1860 XI. K. 318 lap. Henszlman jeles értekezését.

Kivülről egészen be van vonva fehér, fekete, vörös márványnyal, ugyanolyan a mellette álló négyszögü torony. Ez igen behizelgi magát szivünkbe, már is egy megragadó diszkapun akarunk bemenni, s akkor tünik elő, hogy homlokzata csupasz fal. Be nem végezték; a 17 században befestették, amit lemosott az eső, most ugy jön elő, mint fényes buda, melynek prémjét megették a molyok. Mikor belépünk, a rettenetes dimensiók nem tesznek kellemes benyomást. Némely épitészet csakis a mérhetlenül nagyot akarja elérni, igy véli az Isten mérhetlen dicsőségét méltóan jelvényezni, azonban nem kell feledni, hogy mi emberek is vagyunk, csak az valóban keresztény, ami az Istent és embert összefoglalja, mert hiszen a keresztény vallás első ténye, az Isten egyesülése volt az emberrel. Legyen benne az ember az által képviselve, ami az emberre vonzólag hat, az ornamentika bája a diszitmények varázsa; itt pedig csupasz falak rémséges magasban merednek felénk. A kupolában hemzseg a sok allegorikus kép, nincs kedvünk fejtegetni jelentésüket, pedig az égi hatalmakra vonatkoznak a képletek. Festette Vasari s ennek halála után Zucherri. Kis ablakok adnak szines üvegeken átszürt fényt, ez okon itt setétség uralkodik. Ha kész lesz a homlokzat, (már elfogadtak rá tervet is,) akkor kivülről szebb lesz mint belülről. Egy mellékoltáron engedtek misézni, de csak egyszer, másnap tehát máshova kellett menni. Egy bemenet jobbján van Dante képe, mit a köztársaság festetett fára 1465. A vasárnapi istenitisztelet alatt a finom initialékkal diszitett antiphonalékből énekeltek „inkább nem szépen“ a papok. Már csak a nép énekét semmisem mulja fölül; akár minő zene türhetőbb, mint ama

A flórenczi székesegyház.

majd mekegő, majd reszelt torkú, és mindig egyenetlen harmoniátlan orgona nélküli ének. Ezen templomnál 60 káplán volt alkalmazva, most talán kevesebben lesznek. Az emlitett általános zsinatra nézve emlékezetes körülmény, hogy 28 nappal a zsinati határozatok aláirása előtt, hire futamodott, miszerint meghalt a konstantinápolyi patriarcha. Az atyák lakására gyülve, csakugyan halva találták. A szolgák mondották, hogy az elmult este, irás közben reszketés fogta el és kiadta lelkét. Vágyták olvasni a végakaratát és ezeket találták: „János k. patriarcha, minthogy érzem közeledni éltem

végét, jelen levelemmel, kedves fiaimnak ki akarom jelenteni itéletemet, végakaratomat. Mindazt, mit a római kath. egyház, Jézus Krisztus egyháza tanit és hisz, én is vallom teljes meggyőződésemmel. Vallom, hogy a római pápa Jézus Krisztus helyettese, hiszem, hogy a megholtak lelkei a purgatoriumban tisztulnak. Firenze 1439. jan. 8. Ebből kitünik, hogy a görög és latin egyház között szabad akaratból történt az egyesülés, senkit sem kényszeritettek az aláirásra. A patriarcha vég perczeiben is kijelentette őszinte csatlakozását. — Eltemették is Firenzében, valamelyik templomban mutatták is sirját. V. ö. Civilta Cattolica 1869. Jan. füz. 90 lap.

Ebéd alatt (Stella d'Italia-ban) egy garibaldianus pinczér szolgált, erősen köpte a markát, hogy ismét elmegy, talán oda veszett is, mert mint egy magyar garibaldianustól hallottam, aki azonban többé nem megy közéjük, hogy azok a franczia katonák, chassepot puskáikkal fene gyerekek. Megvárják az embert két száz lépésnyire, s aztán lelövik pusztára, egy csapat huszárból, kik rohantak, alig 10 menekült meg, a többi mind ott feküdt, lovaik pedig szanaszét futottak. A vad pinczér nem volt vallástalan, [illegible], ugymond, a pápa ellen küzdünk, hanem Antonelli a gazember, csak ezt szeretnők elkergetni. Lám igy ámitják a népet. Mikor a mult augusztusban ismételve időztünk Firenzében, sok garibaldista sebesült, vörös hálókabátban, tehát martyrszinü öltönyben, jártak szét a városban, alamizsnáért esdve.

A délutánt a „Battisterio" keresztelő kut megnézésére szántuk, mely a székesegyházzal van szemben. Ez a legrégibb épület, mert egy régi, Marsnak szentelt templom alapjain a 6. században épitették. Alakja nyolczszögü. Egész 1128-ig ez volt a székesegyház, ekkor lett keresztelő kut, s kapta 15. században hires bronz ajtait. Három nenevezetes bronzöntvény ékesiti; az első ajtó, melyet Pisano 22 évig készitett, szent János életét tárgyazza, a második, mely a dóm felé fordul (rostély is födi) tiz részre oszlik, és a bibliai történetet adja elö. Michel Angelo mondotta róla, hogy méltó a mennyország ajtajára. Ezt Ghiberti öntötte 1428—1446. A harmadik szintén Ghibertié. Hanem ezeket ne csak futólag nézze, de többször és hosszabb ideig, meggyőződik, hogy ezen érczben annyi phantasia, jelenetek gazdagsága, annyi erőteljesség vagyon, mint faragványokban is ritkán látszik. Román kivül (a lateránban) csak Toscanában látni baptisteriumokat; a pisai is muzeumnak mondható, annyi benne a mübecs.

Most menjünk S. Marcoba. A térrajzon is megtalálja, fölösleges vezetőt fogadni; a székesegyháztól Ricasoli utczán egyenesen menve, bele botlik. 1290. épült a domonkosok zárdájával együtt. A templom egyszerü, gazdag képei vannak, frescok és Fra Bartolomeo egy szép Máriája, melyet ép akkor egy aczélmetsző számára rajzoltak. Itt fekszik Picus de Mirandola, ki 38 éves korában, 900 tudományos tételről vitázott, valódi csodaész. Nevezetes azonban a kolostor. Itt még nehány év előtt 60 dömés barát lakott, most heten vannak, szerzetesi ruhát nem szabad hordaniok csak otthon, ép jött haza egyik, amint belépett az udvarba leeresztette fehér habitusát. Most ugyan financzok laknak benne, il demanio, amit az emberek demonionak is forditanak. Nemsokára azonban a kolostor muzeummá lesz, melyben Fiesole, Fra Bartolomeo s még egy pár dömés festő müvei fognak felállittatni. Oka ezen intézkedéseknek azon körülmény, hogy az angyali lelkü Angelico, a folyosók, az arkadok, a termek, a czellák falait nagybecsü frescokkal festette be, ha már eltörölték a szerzetet, s profán czélokra használtatik a zárda, ennél jobbat nem tehettek. Az ártatlanság előállitásában első rendü festők közé tartozik, némelyek szerint e tekintetben felülmulhatlan, és igy e helyen tanulmányozni őt, hol a 15. században sok évet töltött, valódi élvezet leszen [1]). Egész Olaszországban lévő Angelico-képek ide fognak szállittatni, sőt a magángyüjtemények kincsei is megszereztetnek, azért ezen eszmét csak dicsérni lehet. Bárha történnék mentül hamarabb, mert a financzok nem igen kimélik meg a falfestményeket. Ezen szentlelkü müvészen kivül, ugyan e kolostorban lakott Savonarola, láttam czellája két ablakát, hol kikönyökölve a csarnokos udvarra, mélázott. Jártam az utczákon, melyeken keresztül máglyára hurczolták. Voltam a fiesolei kolostorban, hol perjel volt, gondolkoztam róla a téren, melyen lángok közt égő testéből kiszabadult szép lelke,

[1]) Egy folyosón a szent Szüz képe alatt e szavak állanak: Virginis intactae, dum veneris ante figuram. Praetereundo cave, ne sileatur ave. Innen eredt azon olasz szokás, hogy a Máriaképek alatt, sokszor látni: oh peregrin che passi per la via, — non ti scordar di salutar Maria!

hogy az égben elvegye örök jutalmát. Savonarola valódi martyr, szó volt, hogy canonisálják is. Azonban nem tudom hogyan történt, Savonarola még kath. tankönyveinkben is mint lázadó szerepel, ez okon történt, hogy a protestansok magukénak vallják, ezt azonban meg nem engedhetjük.

Ez év junius valamelyik napján Luthernek Wormsban szobrot emeltek. Talaján negyed magával áll Savonarola, mint Luther elöfutára. Melanchton Husz, Viklef s a többiekhez semmi közünk, hanem óvást teszünk Savonarola ügyében, aki oda semmiképen sem tartozik.

Savonarola született 1452. szept. 21. Ferrarában, meghalt a máglyán 1498. május 23-án a firenzei téren, hol most, meztelen bronz alakjaival terpeszkedik egy ugrókut. — Midőn a Medici-ek ápolták a classikus tudományt, és pogány művészeteket, az igaz hogy felvirágzott az, amennyiben a merő naturalismust, a meztelen testiséget előállító művészeteket, hol a jeles technikán kivül, egyébre nem tekintettek, virágzásnak lehet nevezni. Náluk a pogány régiség csak az érzékiség érdekében zsákmányoltatott ki. Szeretetök a pogányság iránt nem gyökeredzett a classikus szépség kedvelésében, hanem mert ez eszköze volt a testi vágyak korlátlan kielégitésének. Hires kertjük Firenzében, csak a meztelen természetiség szentélye volt. Mig a Medici-ek kedvenczei pompás ligetekben, a classikus szabadosságot hirdették, Savonarola előbb a Márktemplomban, később ahogy be nem férhetett oda a hallgatóság, a székesegyházban prédikált, névszerint kimutatta, hogy vétek a paráznaság ingereit, a művészet segélyével lángra gyujtani, kimutatta, hogy a művészet egyedüli czélját az Istenben éri el. Természetes, hogy ez azoknak, kik élvezetben álmodták napjaikat, nem tetszett, azért iszonyu dühhel neki rontottak a szent életü férfiunak.

Odáig ment a dolog, hogy a művészek kéjhölgyeiket Madonna gyanánt festették, Savonarola az ékesszólás hatalmával kikelt e szentségtörés ellen, és eredménye lett, hogy 1497. carneval alkalmával, a nép minden parázna képet, piszkos könyvet, buja kártyát, sőt undoralaku szöveteket a főtérre vitt, és egy rettenetes halomra dobálta, 30 láb magas volt a máglya, és a palazzo vecchio harangjával adott jelre, felgyujtották, zene és a nép ujjongása között. Másik évben ismételték ez autodafét. — Miképen történt hogy nemsokára ugyanazon a helyen őt, a hatalmas szónokot, kinek ajkán ezerek csüggtek, kinek szószékét, hol szónoklandó volt reggel, már éjfélkor körülfogták? Ezt az időviszonyok fejtik meg.

Zsarnokság uralkodott akkor, mely a legvadabb eszközöktől sem riadt vissza. A buja ember, igen szeret vért ontani. Ezzelin például 11 ezer paduait égettetett meg. Galeotto Pico anyját és testvérét börtönbe vetette; Borgia Caesar kiválólag hires, embertelen tettei miatt. A költészet szintén bérbe szegődött, és magasztalta vadállati tetteiket. A pogányságot visszaállittatta minden kegyetlenségeivel és visszásságaival. Midőn pedig Savonarola kifejtette rendszerét, hogy a szép, jó, igaz eltért a valódi utról, hogy vissza kell vezetni, nem tetszett ez sem az udvarnak, sem a kéjelgő hizelkedőknek. Dolgoztak is ellene Rómában, védték ugyanott barátai. Az elsőket ugy akarta kielégiteni a pápa, hogy S. más kolostorba tétessék, az utóbbiakat, hogy bibornokká készült őt kinevezni. Savonarola azonban felelt VI. Sándor pápának: Isten ments, hogy én a megkezdett utról letérjek, melyen Krisztusért járok, nem vágyódom én vörös kalapért, legfölebb azon purpura-ért, mely martyromsággal övezne fel.“ A Medicei politika kivánta halálát, s ebben törekvésében, két bibornok, nehány herczeg, családi összeköttetés érdekeinél fogva, elősegitették őket. Mint izgató tűzhalálra itéltetett két társával. Meggyónt s áldozás előtt igy imádkozott: Tudod Uram, hogy te édes Istenem a teljes szent Háromság vagy, hogy te az örök Ige leszálltál a földre, és a szüz Mária által testet vettél föl, hogy véredet büneinkért adjad. Kérlek, legyen ezen vér büneimnek váltsága, hogy általa minden botrány, mely e város fölé jött, s minden vétkem, amit öntudatlanul elkövettem, megbocsáttassék.“ A pápaságról ekkép nyilatkozott: Elmondván az ide vonatkozó szentirati helyeket folytatja: Nem szabad állitanunk, miszerint e hatalom csupán sz. Péternek adatott volna, hanem minden utódjának, mert hiszen megigérte Urunk, hogy egyháza örökre fog létezni. Minthogy pedig a római püspökök Péter utódjai, a római egyház minden egyéb egyházak feje és tanitója, és minden hivőnek kell vele egyesülnie, mint együtt vannak fejjel a tagok. Mindazok, kik elszakadnak a római egyház egységétől, elszakadnak Krisztustól is. (Triumphus crucis p. 4. c. VI.)

Egyébiránt fölösleges idézetekkel munkáiból

bebizonyitani igazhitüségét, mert hiszen az napnál világosabb. Ami hibája volt (szerette volna letétetni az ösmeretes VI. Sándor pápát), az közös volt az egyház felével, ha hibának mégis mondani szabad. Leginkább kitünik ártatlansága, hogy halála után szent gyanánt tisztelték. Rafael 10 évvel halála után, egyik vatikani frescoján: disputa del Sacramento helyet adott neki a theologusok közt, ami hatalmas rehabilitatio, mert II. Gyula pápa szemei előtt történt. Neri szent Fülöp, szent gyanánt tisztelte, de voltak egyebek is, kik hozzá mint mennyekben lévőhöz folyamodtak. A 16. században nem csak ártatlanságát, hanem szentségét is akarták napfényre hozni. A perfolyamat eredménye az volt, hogy ártatlansága teljes fénybe helyeztetett, ami egyetemes vélemény szerint azonos volt a canonisatioval. Rómában akkortájt érmeket osztottak szét, melyeken boldognak, egyháztanár és vértanunak neveztetik. Már most miképen merészlik Luther mellé állitani őt protestans atyánkfiai, hiszen ő véglehelletével a kenyérszinben rejlő Krisztus Jézust imádta. [1])

Visszajövet térjen be a szépmüvészetek akademiájába, Via Ricasoli, és ha gyönyörködik az ujkori festészet kezdetén, mikor az a byzanti feszesség, modorosság bilincseiből bontakozik, nagy öröme lesz. Itt van Fiesolenak is több darabja. A müvészek tanulmányozásának tekintetéből, a világhirü szobrok itt gypszöntvényben láthatók, minthogy Rómából jöttem, hol az eredetieket láttam, ezekkel nem vesződtem, sőt visszás érzést támasztottak bennem.

San Lorenzo. E helyen már 390. volt templom és szentelte szent Ambrus. A mostani 1423. épült, s ujabban pompásan kijavitották, szép tiszta templom, homlokzat nélkül, ez oly csunya, hogy az ellentét folytán legszebbnek fogjuk mondani belsejét. Az uj sekrestyében vannak az ujkor legszebb szobrászati kincsei Michel Angelotól. Az éj és a nap jelvényei kivitelre felülmulják a régiség remekeit. Az eredeti tervben ugy volt, hogy a temetkezési kápolnába négy emlék jőjjön, azonban csak kettőt

---

[1]) Végleges bizonyitás helyett, álljon itt levele, melyet a pápának irt, saját szavai teljes fénybe helyezik ártatlanságát. Responsio fratris Hyeronimi ad Alexandrum papam. Beatissime pater, post pedum oscula beatorum. Quam ob causam Dominus meus irascitur servo suo, aut quod malum, quod feci, est in manu mea? Si filii iniquitatis injuste detrahunt mihi, cur non Dominus meus servum suum prius interrogat aut audit, quam credat? Difficile est enim jam inclinatum in adversam partem animum dissuadere. Circumdederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me; et dicunt mihi: euge, euge non est salus illi in Deo ejus. Nam vice Dei Sanctitas Vestra fungitur in terris, cui me crimine lesae majestatis accusant, comminiscentes quod illam maledictis carpere et lacessere non desinam, et verba mea multipliciter detorquent et sacrilege pervertunt. Idem superiori biennio factitatum est; sed exstant multa millia auditorum in testimonium innocentiae meae, exstant et de ore mei pronuntiantis verba, ut reor, fideliter excepta partimque librariorum et impressorum opera ubique vulgata. Proferantur, legantur, examinentur si quicquam est, quod Sanctitatem Domini mei offendat, quod toties illi falso detulerunt. An aliud publice dictum a me, an aliud scriptum velim, ut apertissimae contradictionis convincar? Quod consilium, quae utilitas, quae tam vesana mens moliatur? Miror quomodo Sanctitas Vestra illorum rabiem et nequitiam non deprehendat. Qua fronte, qua conscientia concionator iste egregius et sublimatus crimen, cujus ipse maxime reus est, insonti mihi objecit? Jam enim illius dicta aperire necessitas cogit: adsunt enim testes locupletissimi, qui illum alias ex pulpito contra Sanctitatem Vestram apertissime debacchantem audierunt: et ne mentiri credar, si oportuerit, notarii fidem in productione meritorum testium adhibebo. Atque ejus insolentiam jam coarguisse et damnasse memini, quum non liceat in quempiam vel minimum, tanto magis in principem et pastorem omnium invehi. Quis enim tam animo demens haec nesciat? Non sum adhuc Deo tam excors, ut mei sim oblitus, et Vicarium Christi in terris praecipue observandum nullo proposito, nullo negotio nullaque occasione ultro provocare et contemnere ausim.

In reliquis autem nihil praeter catholicam fidem, et quidquid Sancta Romana ecclesia approbat, a me unquam prolatum est, cujus castigationi semper me subjeci, et quoties oportuerit iterum atque iterum me subjicio: quod praeter poenitentiam peccatorum et emendationem morum a fide Domini nostri Jesu Christi totis viribus exclamo, dum paene exstinctam fidem in cordibus hominum revocare contendo. Ac propediem Deo dante opus „de Triumpho Christi“ in assertionem fidei a me edetur, ex quo manifeste apparebit, an ego haeresium, quod obsit, an catholicae veritatis sim disseminator. Non ergo velit Beatitudo Vestra invidis et maledicis nisi facto prius rei periculo fidem adhibere, quum plurimorum hactenus mendaciorum palam coargui possint. Quod si humana defuerint auxilia, iniquitate impiorum praevalente, sperabo in Deo adjutore meo, atque universo orbi terrarum constare faciam illorum nequitiam, ita quod suscepti propositi quandoque forsitan eos poenitebit. Me Beatitudini Vestrae humillime commendo.

Felette érdekes élet és korrajzok illustrálják Savonarola életét. Irodalmat illetőleg becses: Brunner: Die Kunstgenossen der Klosterzelle Wien 1863. I. 217—256. — Rouard: Hyer. Savonarola. Aus dem franz. Berlin 1868.

találunk, de ezeket M. végezte be egészen. Kötetet irtak össze rólok, azért az olvasó megnézni el ne mulaszsza. Michelangelo az uj müvészetben azon rangban áll, hol Phidias a régiben, ezt Planche Gusztáv mondja. Julian szobra alján láthatók az Éj és Nappal jelképes alakjai; a Medici Lőrinczének alján a Hajnal és Alkony. — Módnélkül émelygősnek tetszett ezen jelvényezés, már miképen jelölhet a márvány ily jelképeket. Nagyon megörültem olvasva egy itésznél, hogy talán csak azért adott nevet ez alakoknak, hogy kora jelképkeresőit boszszantsa; mintegy feloldandó rejtélyt dobta elibök azt, mi előtte kijelölt értelemmel nem birt. Azon diesravatalon, melyen van az Éj, egy napon a müvész, ez alak talapzatán, négy sor verset talált: La notte, che tu vadi, in si dolci atti dormire, stb. állitólag Strozzi János költőtől, ezekre a müvész, hazája viszonyait érintve felelt. Közöljük Száz fordítása nyomán.

Az éj, mely itten alszik, több a könél:
Angyal hivá öt létre, hő mosolylyal!
És minthogy alszik; bizonyára ö él,
Ébreszd fel csak, ha kétkedel, — megszólal!

Michelangelo az Éj nevében igy felelt:

Oh jó nekem hogy alszom s kő vagyok,
Mert ily silány, gyalázatos napokban
Az alvók, a nem érzök boldogok . . . . .
Oh kérlek, föl ne kelts, beszélj halkabban!

Innen van a bemenet a Medici herczegi kápolnába. Ez döbbentőleg hat minden belépőre. Hatalmas nyolczszög, márvány és kőmozaikkal bélelve, a család és a toscanai városok czimereivel. Szédítő magasban leragyog finom uj frescoival a kupola. Itt vannak eltemetve pompás kőkoporsókban a család tagjai. Ezen sirbolt kápolna épitése és földiszitése 22 millió liraba került (váltóforint). E fönséges halálpavillont, nem egy könnyen feledi az ember.

A Santa Croce temploma tele van a müvészet legremekebb példányaival. Elkészült eme basilika 1442. a ferencziek birták. Homlokzatát csak 1863. végeztek be, pedig 1853. aug. 22. IX. Pius jelenlétében tették le alapkövét. Ez Italia parthenonja. Itt nyugszik Michel Angelo † 1563. Ez azon egyetemes lángész, ki a müvészetben egyedül áll. Legnagyobb a szobrászatban, de nagy volt a festészet, épitészetben is, értett a bölcselet és poezishez is. Ő nem utánzott, s mások nem utánozhatják őt, ezokon oskolát sem hagyott maga után. Ugyanis a lángész művei kivételek s azokat csak lángész utánozhatná kellőleg, ez pedig uj formákban töri fejét. Itt van diszsirja Dantenak, -- fekszik Ravennában — felirata: Onorate l' altissimo poeta, a mit ő Virgilre mondott halhatatlan művében az „isteni szinmü"-ben. Machiavelli sirján ezen puffancs áll: tanto nomini nullum par elogium! Lassan a testtel atyafiak! Kiről nem tudják elhatározni, hogy áldása volt-e az emberiségnek vagy átka, arról nem kell ily dölyfösen beszélni. Ha tiszta, minek rejtőzött, mért nem rukkolt elő, nem lett volna okunk kételkedni. A rejtett jellem mindig gyanus. Végre itt van Galilei. Tetszett Czartoryska emléksirja is, egy mellékkápolnában. A karban még viszhangzott a szerzetesek imája, de kihalásra vannak kárhoztatva.

Maria Novella; épült 1357., három hajója van ivei csucsba végződnek. Kivülről fehér fekete márványnyal van incrustálva. Ezt nevezte Angelo nejének, olyannyira tetszett neki karcsu épitészete; frescokban felette gazdag. Itt örökitette nevét Paolo Ucello, aki feltalálta a látarányt, a távlatot, Ghirlandajo, Orcagna s mások Giotto iskolájából, ki első volt a müvészet feltámasztói között. A fresco-t olasz szóval, azért hivják igy, mert a szinek nedves vakolatra (fresco üdét jelent) tétetnek e vakolat a festéket magába szivja, ez mélyebbre hat, és tartosabbá lesz, sőt ha felülete lekopik is, a tovább terjedő vastagabb réteg, még mindig megmarad. E festészet neme, a müvész részéről igen nagy jártasságot, pontosságot és kiviteli gyorsaságot, mulhatlanul feltételez, mert a vakolatot, hogy fris maradjon, csak egy napra való adagokban rakhatni fel, s az adott fölepet be kell festeni, a vakolatba olvadott szineket többé változtatni nem lehet, végre a festék mikor a vakolatra kenik, nem is jelenik meg ugy, ahogy száritott állapotban leend. Itt tehát roppant gyakorlatra van szükség, s a kezdetben kiállitott kartonokat, vagy előrajzot, hüven kell megtartani, mert utólag nem szabad javitani a rajzon. Michel Angelo mondá, hogy nem illik férfihoz egyéb mint a frescofestészet, elöbbnek tartotta az olajfestészetnél. Mind eme nehézségek nem járnak a falfestészettel (gauche) melyben az enyvvel készitett szin, száraz falra mázoltatik. [1]) Egy frescón

[1]) Régészeti Kalauz II. Henszlmann Imre. Pest 1866. 52 lap.

aquinoi Tamás dicsőülése látható, alatta a legyőzött eretnekek: Arius, Sabellius és a cordovai arabs bölcsész: Averhoes.

Nem szabad elmulasztani az Anunziata templomot sem, melynek gazdag menyezete tündökölve ragyog le. Számos müremekei közt, hires Delsarto Madonnája, mely a kolostori keresztudvar egyik ajtaja fölött vagyon. Minthogy szent József egy zsákra támaszkodik, elnevezték „Madonna del sacco."

Általános nézetnyerés tekintetéből ajánltatik a kirándulás Fiesoleba, hová omnibusok járnak, fiakerek is, de 8 frankon; azután La Certosa zárdába, fiaker 4 frankon, végre S. Miniatoba. A főtéren ögyelyő fiakerek közül, épen élczeltek, a szökőkut buja alakjaira, megszólitánk egyet hogy visz el Fiesoleba? 8 frank az ára Uram! — Hát azt gondolja hogy angolok vagyunk?! — az angol 14 fizet! Ez okon egy targonczással kimentem, s jól sikerült, de nem valami különös látnivalókkal dicsekszik, kivéve a páratlan kilátást, mert innen paradicsomi a tájék. Keresztül mentem a tre visi nyaralón, hol Bocaccio mesélt a hölgyeknek, mikor a városban dögmirigy uralkodott s keletkezett a Decameron, melynél Jókai 100 regéje sokkal szebb habár nem oly világhirű.

La Certosa jeles müvészi kincsekben gazdag kolostor, hullámzó dombok között emelkedő magaslaton uralkodik, a feférbarátok kihalásra kárhoztatvák. Itt mutatják a szobát is, melyben VI. Pius lakott, mikor elüzték Rómából a francziák. Igen gazdag Firenze kirándulási helyekben. Megemlitem csupán a S. Miniato hegyet, hova gyalog lehet menni, mert a város közelében van.

Ciprus környezte út vezet föl, s jól belefárad a kissé testes ember, mire tetejére ér. Volt itt már a 7 században templom; a jelen basilika római stylben épült, 1113 évben, tornyát a 16 században emelték. Az egyház egészen az őskeresztényi modorban van készitve. A talaj márvány, hanem temetkeznek benne. Sajátos jelenség, a földön mindenütt keresztek emelkednek a templom padlatában, eltemetett holtak emelékjelei, egy angol vallásu missionarius sirkövét is láttam, ki nem rég halhatott meg, mert a feszület mellett üde virágok is voltak. A templom előtti téren van a temető, nem lehet mondani, hogy ott domborulnak a sirok, mert márvány lapok fedik, s oly rövidek a sirok hogy nem tudom, miképen helyezik oda a testet. Az emlékek közt egy halálangyal szép; a többi kereszteken sok helyütt a holtnak photographiáját láttuk. Épitnek ott falakat, csarnokokat s azokba is koporsóhelyeket alakitnak. A leáldozó nap, aranyozó sugarában nézni e tájat, édesdeden szomoritó látvány. Mikor mindent fonyadni, hanyatlani halni, látunk, ki ne békülne ki sorsával, mely bármennyire hányta vetette, elvégre sirba vezeti. Sokáig ültünk a bástya mellvédén, s bele bámultunk a távol kék, majd viola, s végre sötét ködébe: mig a feltünedező utczai lámpások haza nem intettek. Innen láttuk, hogy a palazzo tornya és a Campanile egyenlők, a kupola pedig mindenikfelett uralkodik. Mint rendesen fagylalt volt a vacsoránk; hatalmas pesche (baraczk) fagylaltot mérték a Doncy kávéházban, 10 pinczér kiszolgált, naponkint 2000 adagot osztanak szét.

Másnap megjártam a könyvkereskedéseket. Egy boltban Manueli, santa Maria in Campo mellett, hol az egyházi irodalom termékei megfordulnak, találtam vagy 10 papot, s beszélgeténk az állapotokról. Ők bizony csehül vannak, bevallják hogy készületlenül találta a vihar. Négy jól szerkesztett lapjuk van és 20, ami folyvást szidja őket, mondták, hogy kávéházakban a gyülevész nép kiszakitja az olvasók kezéből lapjaikat. Az elüzött szerzeteseknek 360—400 lirát igértek (váltóforintot), a 60 éven felüli öregeknek 600, de ezt sem fizeti a kormány, tessék már most megélni. Sok világi ember akadt, ki visszaváltotta javaikat, elmondták hogyan történt, de ki nem beszélem, még valaki árulkodhatnék a szegényekre. A papi vagyon vevői 18 évi részletekben fizetik a tartozást. A kormány lefoglalta a szegények alapitványait is, egyszer kifizette a kamatokat, de azóta, az üres pénztár fölemlitésével szokta elküldeni a kérvényezőket. Rémséges dolgokat beszéltek, szomoritó az elmondása is. Remek példánya azon államári bölcseségnek, mely a hatalom öszpontositását a végletekig viszi, mely nem ismeri a törvénynek annyiban is jótékony hatását, hogy az magunk ellen is megvéd. Quod non potest, vult posse, qui nimium potest, mondá egy ókori bölcs. Hatalomfelosztás az uj államtudomány jelszava, és Olaszországban mindinkább enyésznek az államot korlátozó hatalmak. Sok pap, ment el ezek folytán, vadak közé hirdetni az evangeliumot, mert ott szelidebb bánásmódot remél. Azt ismé-

telve hallám, hogy az alsóbb rendű papoknak kezdetben azt mondották, hiszen mi nem akarunk egyebet, mint hogy a püspökök ne hizzanak annyira, hogy jusson a szegény plebánosoknak, kik izzadnak a nap heve alatt; és sikerült is nehányat elámitaniok, kik aztán ujjongva tapsoltak: el kell venni a püspökök vagyonát! Amint ez kezökben volt, akkor a papokra förmedtek, azt mondván: hát ti, munkakerülő petrenczék, meg akarjátok tartani a plebániai birtokot? No az ugyan szép dolog lenne, a püspöknek semmije sincs, és ezek a plebánosok mégis azt követelik, hogy ők birjanak földekkel. Az nem járja, a plebános nem lehet több a püspöknél, azért csak elégedjetek meg a fizetéssel amit előirányozunk. Akkor aztán kerekre gömbölyödött bámuló szemök.

Van Firenzében egy Rosmini nevű könyvkereskedés. Via nazionalé 1. sz. a. Ez a bizományosa a protestans missióknak. Egyenes nyilt ember; kimondá, hogy az Esaminatore czimű folyóiratnak, melylyel tériteni akarnak, van 300 előfizetője egész Olaszországban! nyomatik 1300 példányban elosztás terjesztés végett. Minden szám 300 frankba kerül, s mindezt fizeti az amerikai missiótársulatnak kezelője: Langdom Villiam. Van már hét angol vallásu hitszónok (suspendált kath. papok); ép akkor is alkudozott velök egy, kivel a velenczei ivek alatt megismerkedtünk. Imakönyveket lytániákkal árulnak; ez aztán alkalmazkodás! Hanem az eredmény semmi, nem tudnak községet alkotni annyi erőlködés daczára. Rosmini ezt ekkép magyarázta: Ostobaság az olaszt protestánssá akarni tenni, mikor aki atheus akar lenni, lehet mint katholikus is, senkisem lép sarkára, nem követeli hitvallását. Ha elszakad a kath. igazságtól, nem következik, hogy legott protestans leszen — Be nem veszi az olasz természete a száraz, hideg, és vigasztalan protestantismust. Egy templom ajtaján örömmel olvastam: 11—12 szentirás magyaráztatik. Szent beszédet is annyit hallani, amenyi tetszik, Ezen dolgok azelőtt nem történtek. Néhány jeles beszédet hallottunk, közönségesen este, amikor mindig tömött volt a templom. Mi is tapasztaltuk, hogy az olasz nyelv az érzés utóhangját érczben adja vissza.“ Nem állapodnak meg a rég megszokott modorban, ami sokszor szemükre vettetett hanem lelkükben keresik, mit és hogyan kell prédikálni. A papság szellemi ujjászületése talán végrehajtja azon iszonyú ellenmondás megszüntetését, mely olyannyira szembeszökő, s mely abban áll, hogy a legfőbb ünnepeken is dolgoznak és nyitvák a boltok. A kormány jár példával elő, munkáit ünnepnapon sem szünteti meg.

Valamint Nápolyban a székesegyházban, ugy Firenzében is, kora reggeltől kezdve vagy 40 gyóntatószékben láttunk papokat ülni, kik a seregesen odatóduló hiveket gyóntatták, mert mind a két helyen Mária ünnepén, vettük részt az istentiszteleten. De nem csak egyszerü papok, hanem a káptalan tagjai is gyóntattak, sőt egy lángveres bibornoki öltönyt is láttunk piroslani a gyóntató székben. Olaszországban rendesen gyóntatnak a püspökök. Nálunk a nép ezt nem birja megszokni, azaz szivesen gyónnának a püspöknek, de közönségesen más bajaikkal jőnek elő, nem büneikkel. Hazánk egy lelkes püspökéről hallottam, hogy szivesen gyóntatott versenyt papjaival, részint, mert vágyott érdemeket gyüjteni ezen fontos papi foglalkozás által, részint mert megszokott szenvedélye fiatal éveitől, Istenhez tériteni az embereket. Mihez képest sokszor foglalt helyet a gyóntatószékben, jöttek is emberek, de alig absolvált tizet, már is jött egyik panaszszal, hogy az erdőben nem kapott fát, a másik hogy elüttetett a bérlettől, a harmadik, hogy a püspök ur adja oda neki a rábai malmot arendába. Hiába intette őket, hogy itt bünökről van szó, ezekről beszéljen, az emberek ismét visszajöttek kérelmeikkel, s igy abba kelle hagynia kedvencz foglalatosságát. Az olasz nép csak lelke állapotjával foglalkozik, mikor a püspöki gyóntatószékbe kerül.

Azt mondó vagyok, hogy a ki kevés pénzzel rendelkezik s mégis akarná tanulmányozni a ker. müvészetet, azt Firenzében nagy eredménynyel teheti. Kétszáz forinttal fedezi utját s egy hónapig időzhet benne, magán szállást fogadva, a mi az Arno partján felette olcsó. A mükedvelő pedig szép másolatokat szerezhet, mert temérdek festő dolgozik Firenzében s néha csekély áron kénytelenek tuladni a portékán. Én ugyan semmit sem vettem, mert legfőbb gondom volt hazajőni, hanem száz forinttal nem megvetendő másolatokat vásárolhattam volna.

L.

Bármennyire hemzseg is müvészeti kincsektől Firenze, vétek lenne elmulasztani a pisai kirándulást. Szép tájékát hasítva, rövid időn a „régi dicsőségü" Pisába értünk. Lapályon fekszik az Arno két partján, mely most teli volt, esős sárga vizzel. Minden nevezetessége egy helyen vagyon, ennélfogva szekeret fogadtam, megtekintésére elég annyi idő, mennyi két vonat között vagyon. Ugy is tevénk.

Colonia Julia Pisana, 180 évvel K. U. előtt már római gyarmat volt, hanem a regényes történészek, az olasz Horváth-ok 400 évvel Troja esése előtt mondják keletkezettnek. Itt tehát ezeréves ősöket bir minden lakos, habár hiszen ezt mondhatom én is, mert minden öreg apámnak egész Deucaléonig, volt öreg apja. Középkorban veszekedtek lakosai, mint a többi olasz városok családai, de azért hatalmas harczokat vivtak. 150 ezer lakója volt, Genua, Velenczével versenyzett, sokszor hadban állt, mig elvégre legyőzetve több csatában 1406. Firenze alá került, melynek aztán sorsában osztozott. Most 35 ezer lakosa van, kik az itt telelő idegenek iránt legnagyobb előzékenységgel viseltetnek. A milyen könnyü a lege télen, ép oly kiállhatatlan nyáron, ezokon nyáron ráillik holt elnevezése, Pisa mortua.

Csatái hirénél nevezetesbek számos épitészei, kik között Nicola Pisano (1240 körül) viseli a pálmát. Egyetemét 1340 alapitotta Bonifazio della Gherandesca, melyben 60 tanszéken, közönségesen nevezetes tanárok ültek. Itt volt Galilei mathesis tanár, s a vascsilárt, melynek ingásán fedezte fel az ingás szabályait, láttuk a székesegyházban. Festészei, érczöntői hasonlóképen nevezetesek. A mi kiváló diszét teszi, a négy világhirü épület, egy helyen van, ezek között a mint bérkocsin a dicsőség e földéhez közeledtünk, legelőbb megpillantottuk a hajlott tornyot.

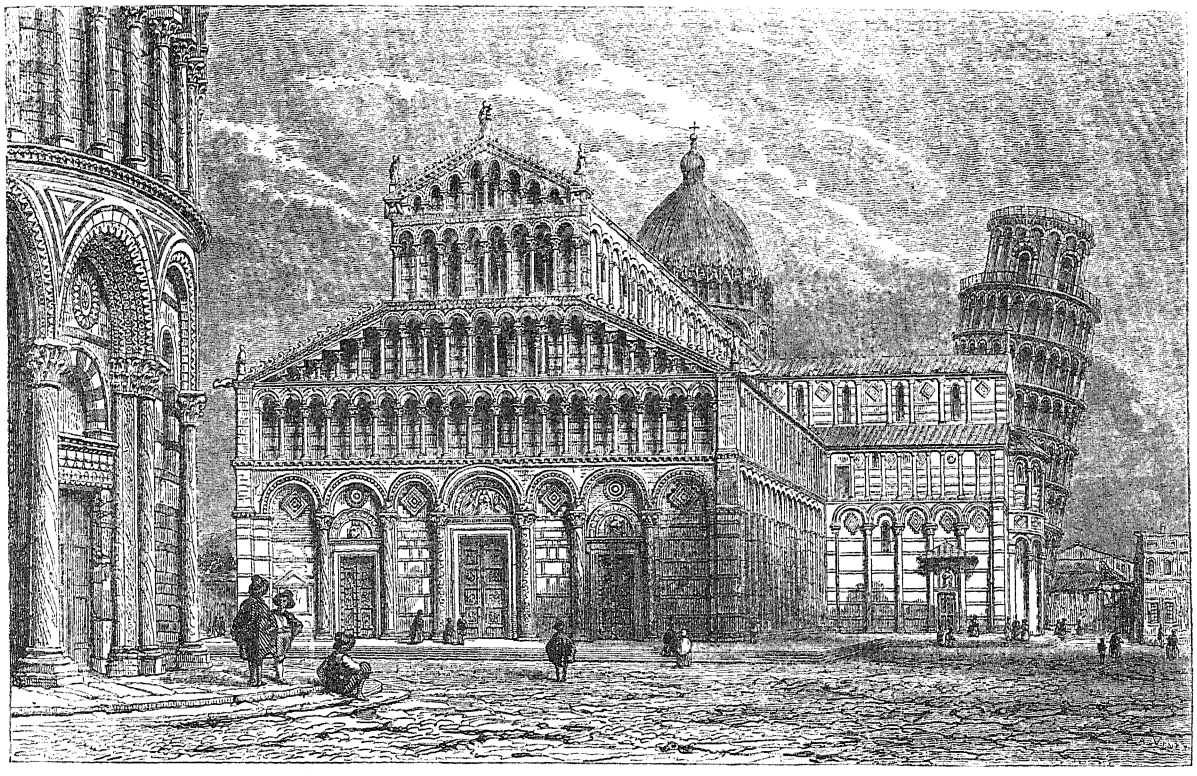
Campanile, a görbe torony, ferde állása miatt nevezetes. Hiszen van Zaragossában is ferde torony, hanem ennyire nem hajlik el a központi vonaltól: Ugy mondják, hogy ez 12 lábnyira ferdül el a vonaltól, melyet gondolatban a központtól fölfelé vontunk. Épitette Bonnano de Pisa 1174. Kivülről folyosó környezi, mely ivek és oszlopokból áll, ilyképen körülmenve, tekintetünk a szép tájakon legel. A lépcső igen kényelmes 294 fokból áll. Van hét harangja, melyek a hajlással ellentétes irányban huzatnak. Azon kérdésre, ha vajjon készakarva épitették-e görbén, ugy felelnek napjainkban, hogy szándékosan. Ugyanis a battisterio szintén görbe, nem lehet állitani, hogy esetleg hajlott meg a talaj. A battisterio ferdeségére emlékszem én is, hanem szavabevehető emberek erősen állitják, hogy a székesegyház is ferde. Itt már épen nem lehet véletlenséget gondolni, hanem olyatén szándékosságot, mely a görbeség végső következményeit kiszámitva, a rosz eredményeket különféle mesterséges módok által ellensulyozta, illetőleg megsemmisitette. Talán valami szépségi eszményt vélt rejleni a görbe emelkedésében, vagy virtuozitást keresett. Styra nézve egyenlő mind a négy épület, mert az ugynevezett toscani épitészetnek, örökre nevezetes remekei. A toscani styl a román és góth modor keveréke; kiváló jellege a homlokzat gazdag diszitése többrendü oszlopzat által, s márványlapokkal való befedése a falnak.

Legelőbb bementünk a székesegyházba, melynek két gazdag homlokzata van. Egy alkalommal győztek a pisaiak Palermonál (1063) mire hálából épitették a templomot, melyet 1118. II. Gelasius pápa felszentelt. Öt hajós basilika, minden kigondolható diszitménynyel czifrázva, mert márványait az egész ösmert világról hordozták összze, valamint a Cordovai mecsetre az arabok. 68 oszlopa antik. A favésetü menyezet aranyozása olyan gazdag, hogy alkonyatkor mikor egy egy elvesző napsugár érinti, mintha világitana, ugy ragyog. A talaj kék márványnyal van kirakva. Sok oltára közt némelyik remekképeket bir. Itt láttuk egy szentélyosz lopon Del Sarto hires Agnesét, amint ölelve a báránykát, égbe mélyed eszméi erőt esdenek a vértanuságra. Ezen templomban tartatott 1409 a pisai zsinat, melyben V. Sándor pápa megválasztatott s ugyan e templomban 1409 júl. 7. megkoronáztatott. Kivülről merő márvány, a homlokzaton öt sorban vonulnak el az oszlopivek, ami felette behizelgő látomány.

A keresztelő kut — battisterio — a székesegyház tövében van, hasonlatos modorban épitett gömbölyü kápolna. 1150. épitette Diotisalvi. Ezen is az oszlopok nagyobbrészt az antik világból valók. Minthogy az ört nem tudtuk felhajszolni, meg nem láttuk belülről, hanem azonnal a kö-

zeli temetőbe, Campo Santo-ba mentünk. Ubaldo érsek 1200 év táján 53 hajóval földet hozatott ide a jeruzsalemi kalvária hegyről mely 14 láb magasságra töltötte be a temetői tért. A hosszukás négyszeget 1283. végezte be Giovanni Pisano. Hossza 415 láb, szélessége 137 láb. Kivülről csucsives arkadjai vannak, belülről nevezetes frescok diszitik a falakat. Ide temették hires férfiaikat a pisaiak, sőt mindazt, aki valami dicséretes előnyben részeltette a köztársaságot; jelenleg senkitsem temetnek ide. A körülfutó folyosó padlatán

Pisából, Livornoba csak egy ugrás; ugy mondják, hogy hajdan Pisa a tenger partján volt, most azonban vasuton kis félóra. Livornoból tengeren 12 óra alatt Genuaba van az utas, s az amphiteatralis helyzetü, fris levegővel dicsekvő Genuában jól lehet egy napot eltölteni. Itt vasutra kelni s Alessandrián át, Milanoba rándulni szoktak a vándorok; minthogy azonban a tengeri hajókázás annyi veszedelemmel jár, föképen a hajórakelés, a bárkások kibeszélhetlen furfangos, gaz lelkülete miatt, tanácsosb a kö-

A pisai dóm.

sok emlékmárvány, a falak mellett számos ősrégi etrusk, vagy keresztény emlékkő, a középkorból sok dicsravatal töredéke hever. Mintha ide minden század csak halni járt volna, foszlányait rongyait lengeti az idö, s igy mozditja elő semmisülésüket. Utóljára is mindegy akár legott felejtenek el, akar néhány század mulva. Az ezredéves mulandóság szele kibékitett földi örökkévalóságot nem várható (de nem is igénylő) kicsiségünkkel. Van itt még egynehány hires templomocska, de ezeket meg nem néztük, hanem a város tiszta utczáin kocsikázva a pályaudvarba hajtattunk.

vetkező vonattal Firenzébe menni, s az Appenninek 46 alagutján keresztül Milanoba. Mi éjjel mentünk eme hegyeken; nagyszerüségre nézve közel áll Semeringhez e pálya, oly szédületes hegyvállakon futkároz.

Milano rengeteg lapályon fekszik két mérföldnyi térségen, 270 ezer lakossal, ezokon la grandenak nevezik. Pályaudvara is nagyszerü, talán a bécsi után következik, a bécsi éjszaki pályaudvarnak még nem láttam párját. Utczái téresek tiszták, nagyban meglátszik rajta a német befolyás, itt ettünk bécsi zsemlyét először olasz péktől. A tás-

kát a pályakapusnál hagyva, egyenesen a dóm-térre igyekeztünk, melynek ivei alatt 6 órakor reggel felette sötét lévén, legott a toronyba hatoltunk fel, hova négy vezető állt rendelkezésünkre, mi egy magyart választottunk, temesvári születésü volt, még meglehetősen beszélt magyarul. Ez a világon a harmadik templom; Péter és a sevillai dóm után következik, mintha czukorból öntötték volna, oly állatszó filigrán münek látszik. Mikor fönn a tetéjén a szobor erdőben, csúcstengerben jártunk, a tündérmesék emlékei tolakodtak föl ágyunkban. Kezdették épiteni 1386. s most is dolgoznak rajta, van saját bányája a templomnak, honnan szedik a puha fehér márványt, mely idővel merőben megkeményedik. Dőreség erről irni akarni; mikor nincsen párja, tehát hasonlatokat sem lehet mondani róla. Egyebkint keveréke a goth és a román épitészetnek. A főoltár alatti sirboltban borrom. szent Károly teteme őriztetik. Aki csupán ezért kelne utra, s meglátva, vissza fordulna, nem lehetne hárhoztatni. Szent Ambrusba nama talajon álltunk, hol ama dicső püspök a vérengző Theodosius előtt bezárta a templomot. A Maria delle Grazie melletti étteremben (a kolostor most lovaskaszárnya) őrzik da Vinci hires urvacsoráját, nekünk nem mutatták meg. A képtárban láttuk Raphael hires sposalizióját, s egyéb képeket, mikre már nem emlékszem. Összejöttünk Mércse hazánkfiával, ki az itteni irattárakban magyar tárgyakat másolt, ez felette kedvessé tette majlandi időzésünket. Megbámulva Cavour szobrát, mely jobbról tekintve igen furcsa, nevetséges alakot mutat, délután vasuton Como-ba tartottunk.

Fönséges volt a comói tavon való utazás, ez talán legszebb a világon. Onnét képzelheti az olvasó, hogy Belagio-ban, a mi legszebb része, ama dőre eszmém támadt, miszerint egy szünidőt, akkor mikor fogok itt tölteni! Az egész uton nevet az ember lelke, mert ez hasonlóképen egyetlen. Innen Splügen hegyen, és Svájczon át Párisba mentünk, hanem ezekről nem beszélek, mert az olvasó türelmével nem szabad visszaélni.

TARTALOM.

		Lap.
I.	Velencze. Bragadino vértanusága	7
II.	Elragadtatás. Kéngöz. Egy kofa üdvözlése	8
III.	Dallamtalan ének. Szivarfüst a Campanile-n	9
IV.	Sedet post fornacem	10
V.	Bellini. Abkadilla. Sok templom. Korhelyek boszusága	10
VI.	Nemzeti zászló a Mark terén. Holdas est. Élénk álom	12
VII	Arzenál oroszlányai. Tengeri gyürü. Fényes pecsenye	13
VIII.	Doge palota. A becsipett doge. Száradó fák	14
IX.	Üveggyöngy. Tengeri fiaker	15
X.	Padua. Il santo Lustaság vánkosa. Tudós hölgy	16
XI.	Bolognai szalami. Tengeri elmélkedés. San Marino. Pesarói hattyu. Ancona	18
XII.	Anconából Lorettoba. Kocsisverseny. Lorettoi ház története	21
XIII.	Tengeri érzemények. Érzékeny történetek. Nyájas paraszt	26
XIV.	Római elragadtatások. Trajan oszlopa	27
XV.	Hadrian diesravatala. Nagy Lajos magyar hadainak bevonulása. A vágtató huszár Pétertemplomban. Idézetek	28
XVI.	Szent Péter sirja. Türhető reggeli. Pápai kocsis	30
XVII.	Colosseum (színkör.) Előadatik a viadalok sora	32
XVIII.	Tisztelgés ő Szentségénél. Életrajzi adatok	35
XIX.	Al Gesuban fényes letenye. Balig János a nyelvtudós. Tolakodó árusok	38
XX.	Ara coeli kivilágitva. Jó fagylalt. Gazdag zuav	40
XXI.	Vasas szent Péter. Michelangelo Mozese	41
XXII.	S. Mária sopra Minerva. Dömések könyvtára. Dalestély. Zsidó illatok. Olasz tisztaság	42
XXIII.	Havi boldogasszony rózsalevele. Római ujságok	44
XXIV.	Kirándulás Frascatiba. Szamaragolási remek. Benyakalt olaszok. Mórajáték. Orditási verseny és győzelmi babér	46
XXV.	Laterani basilica. Római kocsis jellemzése	49
XXVI.	Apró templomok. Karmelhegyi boldogasszony	52
XXVII.	Vatikani muzeumok. Szobrok. Apollo, Laocon. Hercules. Etrusc muzeum. Könyvtár	53
XXVIII.	Pincio-domb. Galilei börtöne. Farnese kertek, a császárok lakhelyén. Pogány rágalom	56
XXIX.	A katakombákról	60
XXX.	Sajtos bolt. Al falcone étterem. Párisi ipartárlat illatkiállitása. Nebulo étterme	64
XXXI.	Szent Pál kültemploma. Tre fontane. A malaria láz mivolta	67
XXXII.	Albanoi kirándulás. Némi tó. Castel Gandolfo. Részeg francziák. Kolera	70
XXXIII.	Szent Ignácz templomban szent Alajos sirja. Collegium Romanum. Perrone. Secchi a világ első csillagásza jelenleg	73
XXXIV.	Utazási bölcs tanácsok, — mégis ellopták táskánkat	75
XXXV.	Mater admirabilis, vagyis diletta Madonnina. Lörinczteméto	77
XXXVI.	Ratisbonne megtérése,	79
XXXVII.	Quirinál és pompás kertje. Kapuczinus zárda. Panthéon	80
XXXVIII.	Száz szökökut. Caracalla fürdöi. San Croce. Sixtina kápolna. Pokolból nincs szabadulás. A vatikáni kösugár	82
XXXIX.	Indulás Nápolyba. Tüzes szemü gazdánk üdvözlése. Villa reale. Jó ebéd	84
XL.	Pompeji romok	87
XLI.	Vezuv szeszélyei Plinius szerint	88
XLII.	Pompeji felfedezése. Nápolyi muzeum	89
XLIII.	A pompeji házak leirása. Régi kenyér	93
XLIV.	Hajókázás tengeren. Kirándulás Sorrentoba. Ponyva irodalom	95
XLV.	Herculanumi könyvtár. Camaldoli-zárda. Szamárhajtsár gorombasága. Nápoly politikai üdve az olasz szövetségben fekszik	97
XLVI.	Aqumoi Tamás keresztje. A dóm	100
XLVII.	Monte Casino	101
XLVIII.	Assisi. Szent Ferencz, szent Klára sirja. Portiuncula	102
XLIX.	Firenze. A tér. Muzeumok. A székesegyház. Savonarola. Certosa. Könyvkereskedések. Gyóntató püspök	106
L.	Pisa. A hajlott torony, dóm, keresztelő. Livorno. Milano	118

Metszvények.

	Lap.
A lorettói szent ház külseje	22
A lorettói szent ház belseje	23
Vatikáni könyvtár	56
Pompeji ásatások Fiorelli vezetése alatt	90
Vasut a pompeji romok között	91
Utcza, kövezet, járda Pompejiben	92
Kemencze kenyerekkel, kézi malmok	95
A florenczi székesegyház	111
A pisai dóm	119